

Odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej i jej rola w kształtowaniu kultury nowego państwa

Acta Universitatis Wratislaviensis No 3810

Anna Cisło

Odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej
i jej rola w kształtowaniu kultury nowego państwa

Wrocław 2018

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzent
Danuta Stanulewicz

Badania zostały dofinansowane przez Narodowe Centrum Nauki
(nr rejestracyjny projektu badawczego: NN103405640)

Publikacja została dofinansowana przez Wydział Filologiczny
oraz Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego

© Copyright by Anna Cisło and Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
Wrocław 2018

Nakład: 150 egz.

ISSN 0239-6661
ISBN 978-83-229-3599-6

Publikacja przygotowana
w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752885, e-mail: marketing@uwur.com.pl

Spis treści

Wstęp	7
1. Kultura książki w perspektywie etnicznej	12
1.1. Etniczność i naród	12
1.2. Tożsamość etniczna a kwestia języka	17
1.3. Etniczna tożsamość książki — książka jako produkt i projekt etniczny	19
1.4. Semiotyka w procesie ustalania tożsamości książki	23
1.5. Ekologia książki	28
2. Irlandzka książka etniczna — próba definicji	30
2.1. Problem książki irlandzkiej i jej językowej tożsamości	30
2.2. Odrodzenie książki irlandzkojęzycznej jako przedmiot badań	36
3. Historia książki w Irlandii — zakorzenienie	38
3.1. Społeczeństwo bez książki	39
3.2. Kultura rękopiśmienna Irlandii monastycznej	42
3.3. Rozwój kultury druku w języku irlandzkim	48
4. Irlandzkie odrodzenie — środowisko społeczno-polityczne	60
4.1. Ziemia wyjałowiona — obniżenie statusu i wychodzenie z użycia języka irlandzkiego	60
4.2. Walka o ziemię i autonomię	66
4.3. Ziarna kultury	70
4.4. Gaeltacht — źródło etniczności	77
5. W poszukiwaniu standardów literacko-wydawniczych	83
5.1. Czcionki irlandzkie w drukach w języku irlandzkim	83
5.2. Ortografia	101
5.3. Język literacki	104
6. Polityka książkowa	108
6.1. Postawa rządu wobec standardów językowo-publikacyjnych	108
6.2. Działalność An Gúm jako wyraz polityki kulturalnej nowego państwa	113

6 Spis treści

7. Semiotyka wybranych edycji An Gúm	131
7.1. Imiona i pseudonimy pisarskie	135
7.2. Ilustracje na obwolutach — symbole i ikony	137
7.3. Krój pisma i zdobnictwo — wskaźniki irlandzkości	147
8. Trzy autobiografie z Wielkiej Blasket — etniczna książka Gaeltachtu	153
8.1. Wielka Blasket	153
8.2. Geneza, charakterystyka i ukształtowanie wydawnicze utworów Tomás Ó Criomhthaina, Muirisa Ó Súilleabháina i Peig Sayers	155
8.3. Etniczność autobiografii	177
9. <i>An Béal Bocht</i> — komentarz do odrodzenia książki w języku irlandzkim	179
9.1. Satyra Mylesa na gCopaleena	180
9.2. Edytorski żart Cló Dolmen	192
10. Irlandzka książka etniczna w XXI wieku	196
10.1. Instytucjonalne wspieranie wydawnictw publikujących w języku irlandzkim i ich krótka charakterystyka	196
10.2. Współczesne wykorzystanie ikon i symboli irlandzkości	209
Zakończenie	213
Aneks 1. Rodzima twórczość literacka opublikowana pod auspicjami An Gúm od początku działalności agencji do 1938 roku włącznie	216
Aneks 2. Przekłady literatury obcojęzycznej opublikowane pod auspicjami An Gúm od początku działalności agencji do 1938 roku włącznie	224
Bibliografia	238
Summary	252
Indeks osób	255
Spis ilustracji	265

Wstęp

Irlandia słynie z książek. Co roku starą bibliotekę Trinity College w Dublinie odwiedza pół miliona zwiedzających, którzy pragną zobaczyć na własne oczy słynny łaciński Ewangeliarz z Kells. Mieszkańcy Dublina i turyści spacerują chodnikami, na których tu i ówdzie wmurowane są ozdobne płaskorzeźby z brązu z cytatami z *Ulissesa*, a 16 czerwca wielbielecy prozy Jamesa Joyce’a zjeżdżają z całego świata do stolicy Irlandii, by z egzemplarzami powieści przełożonej z angielskiego na najróżniejsze języki przejść się śladami jej bohatera — Leopolda Blooma. Ponadto Biblioteka Narodowa Irlandii szczyci się największą kolekcją wydań utworów irlandzkiego pisarza noblisty Williama Butlera Yeatsa, którego cztery tomiki wierszy w języku angielskim reprezentują jej zbiory na wirtualnej wystawie Biblioteki Europejskiej. Wokół słychać język angielski, a w księgarniach klientom rzucają się w oczy anglojęzyczne tytuły. O alternatywnej rzeczywistości językowej przypominają dwujęzyczne drogowskazy i nazwy ulic, z których część wciąż zapisana jest odmiennym, charakterystycznym dla Irlandii krojem pisma, a także przygotowane zgodnie z zaleceniem rządu dwujęzyczne rewery w bibliotekach czy formularze w urzędach pocztowych. W tym świecie książka irlandzkojęzyczna zda się nie istnieć. Jej obecność można zauważyć, dopiero gdy się jej poszuka. Być może nie byłoby jej dzisiaj, gdyby nie organizacje wspierające od XIX wieku używanie języka irlandzkiego, lecz także prowadzona od lat dwudziestych XX wieku polityka językowa kolejnych rządów autonomicznego państwa, której jednym z elementów jest dbałość o irlandzkojęzyczne piśmiennictwo.

Przedmiotem badań opisanych w niniejszej pracy jest odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej i jej rola w kształtowaniu kultury państwa, które powstało w 1922 roku po odłączeniu się dwudziestu sześciu irlandzkich hrabstw od Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii, od 1949 roku stanowiących suwerenną republikę. Owo nowe państwo europejskie utworzono na skutek długotrwałej walki Irlandczyków o autonomię, po wielu wiekach uzależnienia Irlandii od władców angielskich. Podobnie jak miało to miejsce w wypadku innych narodów

europęjskich walczących o suwerenność, w swoich dążeniach do niepodległości Irlandczycy często wykorzystywali argument historyczny, powołując się na elementy wykształconej przez wieki swoistej tożsamości narodowej. Jednym z nich jest własny język i łącząca się z jego użytkowaniem kultura książki. Dlatego na przełomie XIX i XX wieku, po okresie, w którym w Irlandii wydawano zaledwie dwa, trzy irlandzkojęzyczne tytuły na dekadę, zaczęło ukazywać się od dziesięciu do dwudziestu tytułów rocznie, a liczba ta podwoiła się po powstaniu państwowej agencji wydawniczej An Gúm, powołanej do życia przez rząd Wolnego Państwa Irlandzkiego. Właśnie ten szybki wzrost przyczynił się do odrodzenia książki irlandzkojęzycznej. Bez wątpienia towarzyszyło ono przemianom politycznym: walce o niepodległość, utworzeniu nowego państwa oraz kształtowaniu jego kultury. Celem niniejszej pracy jest opis tego zjawiska w szerokim kontekście historycznym, społecznym i kulturowym, a także pokazanie, jak było ono związane z irlandzką polityką oraz jak ukształtowanie książek kreowało irlandzką tożsamość edycji, przyczyniając się do wzmocnienia wśród Irlandczyków poczucia tożsamości narodowej.

Sytuacja Irlandczyków u progu niepodległości spotkała się z zainteresowaniem licznych badaczy — historyków, językoznawców i literaturoznawców. Istnieje wiele opracowań dotyczących przedświtu celtyckiego, irlandzkiej walki o autonomię, skomplikowanej sytuacji językowej na Zielonej Wyspie, anglojęzycznej literatury odrodzenia czy prób odtworzenia systemu kultury narodowej. Problem książki irlandzkojęzycznej poruszany jest rzadziej, zwykle przy okazji rozważań socjolingwistycznych, stanowiła ona bowiem element irlandzkiej polityki odbudowy języka narodowego. Jej odrodzeniu nie poświęcono jednak jak dotąd żadnego opracowania. W nielicznych pracach autorzy zwracają uwagę na prowadzoną w państwie politykę książkową — działania aktywizujące twórczość literacką, dotowanie publikowania książek i sprzyjanie ich dystrybucji, ale nie przedstawiają właściwie żadnych wyników badań statystycznych w tym zakresie, a sam materiał badawczy jest rozproszony i niekompletny, co utrudnia jego analizę¹. Uzasadnia to dodatkowo podjęcie tematu odrodzenia książki irlandzkojęzycznej, choć niewątpliwie pierwszym powodem jest to, że jako zjawisko w kulturze książki w Irlandii jest ono po prostu interesujące i warte uwagi.

Tematyka pracy mieści się w rozległym spektrum badań nad kulturą książki — zjawiskami i procesami związanymi z książką, a występującymi w kulturze i społeczeństwie w danym czasie i miejscu². W przypadku tej pracy miejscem jest

¹ Na problem ten zwraca uwagę Niall Ó Ciosáin; zob. *idem*, *Creating an audience: Innovation and reception in Irish language publishing, 1880–1920*, [w:] *The Irish Book in the Twentieth Century*, red. C. Hutton, Dublin-Portland OR 2004, s. 5. Warto zauważyć, że dotąd nie ukazał się zapowiadany na 2012 rok tom II serii wydawniczej „The Oxford History of the Irish Book”, czyli *The Printed Book in Irish, 1550–2000*.

² Zob. K. Migoń, ‘Kultura książki’ — wyrażenie potoczne, kategoria badawcza czy specjalność naukowa?, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 47, 55 i 57; *idem*, *Kultura*

Irlandia, a po roku 1922 — dwadzieścia sześć hrabstw tworzących Wolne Państwo Irlandzkie (irl. Saorstát Éireann), przemianowane w 1937 roku na Irlandię (irl. Éire). Czas odrodzenia irlandzkiego, zjawiska w szeroko rozumianej kulturze irlandzkiej, najczęściej określane jest jako przypadający na lata 1891–1922³. Tu jednak, ze względu na przedmiot badań, w którym mieści się rola irlandzkiej książki etnicznej w kształtowaniu kultury nowego państwa, szczegółowej analizie poddano rządową politykę książkową i procesy związane z publikacją w pierwszych kilkunastu latach jego istnienia. Część poświęconą okresowi odrodzenia poprzedzają rozdziały stanowiące tło historyczne, ponieważ oczywiste jest, że odradzająca się książka etniczna zakorzeniona była w historii. Pracę zamyka krótki rozdział poświęcony książce irlandzkojęzycznej w XXI wieku — stanowi on jednocześnie próbę uzasadnienia dyskusji nad odrodzeniem irlandzkiej książki etnicznej poprzez wskazanie trwałego skutku tego zjawiska w kulturze irlandzkiej.

Rozdział pierwszy poświęcony jest pojęciu książki etnicznej, semiotyce książki, w której wyraża się jej tożsamość, oraz pojęciu ekologii książki, czyli najogólniej temu, co wpływa na rodzaj i ukształtowanie tworzonych, publikowanych i dystrybuowanych tytułów.

Rozdział drugi pokazuje, jak trudne w przypadku Irlandii jest zdefiniowanie książki etnicznej, co ma związek z niejednorodnością kulturową i językową, która charakteryzuje ten kraj. W bogatej semiotyce publikacji język może być jednym z elementów branych pod uwagę w ustalaniu kulturowej tożsamości książki i jedynie zawężenie badań do książki w języku irlandzkim sprawia, że w przypadku tej pracy stanowi on kryterium podstawowe. Rozdział ten kończą pytania, na które odpowiedzi starają się dostarczyć dalsze części pracy.

Rozdziały trzeci i czwarty opisują ekologię odradzającej się książki irlandzkojęzycznej, której twórcy — autorzy i wydawcy — nie tylko często wykorzystywali elementy ukształtowania insularnych ksiąg monastycznych, lecz także sięgali do spuścizny irlandzkiej kultury przedpiśmiennej, odwołując się do motywów z najwcześniejszej, przekazywanej ustnie literatury. Rozdziały te poruszają również kwestię charakterystyki kultury druku w języku irlandzkim, w tym dwie tradycje typograficzne — łacińską i gaelicką, oraz ukazują problemy, z którymi musieli zmierzyć się twórcy książki irlandzkojęzycznej w okresie odrodzenia, takie jak niski status języka irlandzkiego, zawężenie jego użycia w życiu codziennym do terenów wiejskich oraz przerwanie ciągłości wydawania książek w tym języku.

O historycznych standardach języka druku oraz próbach ustalenia nowych standardów literacko-wydawniczych w okresie odrodzenia traktują rozdziały piąty i szósty. Opisują one politykę rządu irlandzkiego, który w Wolnym Państwie Irlandzkim przejął kontrolę nad książką, powołując do życia państwową agencję

książki, [hasło w:] *Encyklopedia książki*, t. 2, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 234–235.

³ *The Oxford Companion to Irish Literature*, red. R. Welch, Oxford 1996, s. 311.

wydawniczą An Gúm. Wkrótce stała się ona głównym organem kształtującym irlandzkojęzyczny rynek wydawniczy. Analizie poddano kilkanaście pierwszych lat działalności tej agencji, traktującej książkę jako narzędzie szerzenia oficjalnej kultury nowego państwa.

Rozdział siódmy poświęcony jest analizie semiotycznej wybranych edycji An Gúm we wczesnym okresie jej działalności. Pokazuje on, jakiego rodzaju znaki wskazują na irlandzką tożsamość książek An Gúm.

Rozdział ósmy omawia pierwsze wydania trzech autobiografii z Wielkiej Błasket, będące przykładami modelowej książki powstałej w irlandzkojęzycznym rejonie Gaeltacht, czyli napisanej przez autorów wywodzących się z wiejskich terenów Zielonej Wyspy i posługujących się na co dzień językiem irlandzkim. Z jednej strony książka Gaeltachtu mieści się w promowanym przez rząd projekcie odbudowy książki etnicznej; z drugiej jest wynikiem autentycznej potrzeby twórczej autorów irlandzkojęzycznych, nie zawsze przystającej do oczekiwań rządu wobec zawartych w ich dziełach treści, co jednocześnie daje początek nowej literaturze, publikowanej coraz częściej przez prywatne domy wydawnicze.

Publikacją, która według krytyków wyznacza prawdziwy początek tej nowej tradycji, jest *An Béal Bocht* z 1941 roku⁴. Jest to powieść irlandzkojęzycznego pisarza Briana Ó Nualláina, która z jednej strony stanowi krytykę kontrolowanego przez rząd odrodzenia irlandzkiej książki etnicznej, a z drugiej jest przykładem książki zdefiniowanej w niniejszej pracy jako etniczna. Ukształtowanie typograficzne jej kolekcjonerskiego wydania z 1964 roku, opisane w rozdziale dziewiątym, potraktowane jest jako swoisty komentarz do polityki rządu, w szczególności do opóźniających się decyzji dotyczących wdrożenia standardów wydawniczych.

Końcowy rozdział dziesiąty ukazuje trwale skutki odrodzenia. Opisuje on współcześnie działające organy i instytucje, które dbają o irlandzkojęzyczne piśmiennictwo, oraz pokazuje tendencje panujące obecnie w wydawanej w języku irlandzkim literaturze. Wnioski wyciągnięto w oparciu o wyniki badań w ramach grantu z Narodowego Centrum Nauki, realizowanych w latach 2011–2015. Mimo że analiza została przeprowadzona w 2014 roku, a poddana jej książkowa baza online jest już niedostępna, można przypuszczać, że utrzymują się tendencje w publikowaniu w języku irlandzkim. Rozdział dziesiąty pokazuje też na wybranych przykładach, jak twórcy książek korzystają dzisiaj z wypromowanych w okresie odrodzenia symboli i ikon irlandzkości.

W pracy zamieszczone są ponadto dwa aneksy stanowiące zestawienia tytułów literackich, które ukazały się do końca realizowanego przez rząd tak zwanego planu tłumaczeniowego. Po zaniechaniu jego realizacji, chociaż z pewnością nie tylko z tego powodu, nastąpił czas, w którym ogólna aktywność wydawnicza agencji

⁴ Zob. m.in. B. Ó Conchubhair, *The novel in Irish since 1959: From national narrative to counter-narrative*, „The Year Book of English Studies”, t. 35. *Irish Writing since 1950*, 2005, s. 212–231.

An Gúm zaczęła spadać. Okres objęty przez aneksy można zatem uznać za szczególnie istotny dla wspieranego przez rząd odrodzenia książki irlandzkójzycznej. Korzystając z nich, można sprawdzić, którzy pisarze irlandzcy współpracowali w tym czasie z An Gúm — zarówno jako oryginalni twórcy, jak i tłumacze — oraz które dzieła obcojęzyczne spotkały się z aprobatą przedstawicieli rządu i ukazały się w przekładzie na język irlandzki. Tytuły ujęte w aneksach nie są dodatkowo wyszczególnione w bibliografii końcowej, w której znalazły się wszystkie inne pozycje cytowane, przywoływane bądź wykorzystane jako materiał przykładowy. Poza publikacjami w języku polskim większość opracowań oraz materiałów źródłowych pochodzi przede wszystkim z irlandzkich bibliotek, takich jak National Library of Ireland (Biblioteka Narodowa Irlandii w Dublinie) i Cregan Library przy St. Patrick's College, Drumcondra (Biblioteka Kolegium Świętego Patryka w Dublinie). W gromadzeniu i opracowywaniu źródeł nieoceniona była pomoc bibliotekarki Orli Nic Aodha z Cregan Library i Paula Newmana z biblioteki Dublin Institute of Technology. Część źródeł pochodzi też z nieuporządkowanego zbioru książek przechowywanych w siedzibie An Gúm przy North Frederick Street w Dublinie, a także z kolekcji prywatnych, w tym przede wszystkim z bibliofilskiego zbioru pierwszych wydań, zgromadzonego przez Máirín Daly z miejscowości Dun Chaoin/Dunquin, położonej na zachodnim półwyspie Dingle.

Realizowana przez rząd nowego państwa polityka książkowa przyczyniła się do wydania w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku licznych publikacji, w tym dłuższych utworów prozą, co kształtowało irlandzki język literacki, doprowadziło do rozwoju irlandzkójzycznej powieści, a w końcu do ustalenia standardów wydawniczych. Powołano do życia również organy i instytucje dbające o irlandzkójzyczne piśmiennictwo, z których część działa do dzisiaj. Choć piarstwo irlandzkójzyczne traktuje się często jako zjawisko marginalne, pozostające w cieniu bogatej twórczości anglojęzycznych pisarzy irlandzkich, jego tradycja jest żywa, a dotowane przez rząd książki irlandzkie ukazywały się i wciąż ukazują się drukiem.

1. Kultura książki w perspektywie etnicznej

Termin „książka etniczna” może być różnie rozumiany. Pierwszym skojarzeniem jest niewątpliwie książka będąca wytworem dającej się wyodrębnić pod względem kulturowym grupy ludzi żyjących na terytorium jakiegoś państwa wieloetnicznego, w którym stosunki pomiędzy poszczególnymi grupami etnicznymi regulowane są systemem państwowym i za sprawą działających w jego ramach instytucji, albo zamieszkiwanego przez naród posiadający własną, swoistą kulturę i instytucje, którym mniejszościowa grupa etniczna jest podporządkowana. Książka etniczna, jeśli istnieje możliwość jej tworzenia i rozpowszechniania, może być dla takiej grupy sposobem wyrażania i utrwalania odmiennej tożsamości, może wspierać wśród jej członków przywiązanie do wyznawanych wartości, kulturowanych tradycji lub używanego języka, stanowić wyraz swoistego widzenia świata czy podkreślać obecność grupy etnicznej w społeczeństwie państwa. Bliższa analiza poszczególnych podejść do samego zjawiska etniczności pozwala jednak rozszerzyć definicję książki etnicznej, a jej kulturę uznać za wycinek kultury narodowej, nierzadko będącej kulturą grupy, która pozyskała lub odzyskała suwerenność i stworzyła własne państwo.

1.1. Etniczność i naród

Termin „etniczność” wywodzi się z greki. W starożytnej Grecji wyrazu *ἔθνος* (*ethnos*) używano, mówiąc o obcej grupie podobnych do siebie i praktykujących te same zwyczaje ludzi bądź o roju lub stadzie zwierząt należących do tego samego gatunku⁵. Dzisiejszy termin „etniczność” odnosi się zatem najogólniej do cech charakterystycznych, zwyczajów, przekonań i systemu wartości członków dającej się wyodrębnić i określanej jakąś nazwą grupy uznawanej za „etniczną”.

⁵ Zob. J. Hutchinson, A.D. Smith, *Introduction*, [w:] *Ethnicity*, red. J. Hutchinson, A.D. Smith, Oxford 1996, s. 4–5; E. Lewandowski, *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa 2005, s. 43.

Według Richarda Schermerhorna grupa etniczna to zbiorowość stanowiąca część większego społeczeństwa i wyróżniająca się w nim rzeczywistym lub domniemanym wspólnym pochodzeniem, przeszłością historyczną, religią, zwyczajami lub językiem, lecz także przywiązaniem do określonego terytorium⁶. Taką grupę może więc stanowić ludność zamieszkująca jakiś teren, a równocześnie nieposiadająca własnego państwa (na przykład Kaszubi na Pomorzu), lub złożona z imigrantów mniejszość narodowa żyjąca ze świadomością istnienia własnego państwa, które z przyczyn ekonomicznych czy politycznych opuściła (na przykład Irlandczycy lub Włosi w Stanach Zjednoczonych).

Niektórzy badacze odchodzą od koncepcji etniczności jako rodzaju stabilnej tożsamości grupowej wyznaczonej przez wiele ustalonych elementów. Rogers Brubaker⁷ proponuje uznanie etniczności i narodowości nie za „rzeczy, które są”, ale „które się dzieją” (*ethnicity „happens”*) — za sposób postrzegania świata, jego interpretacji i reprezentacji. Według niego tożsamość jest płynna i za każdym razem na nowo ustalana, co nie oznacza, że nie należy mówić o grupach etnicznych, a jedynie, że o etniczności można i trzeba mówić inaczej. Etniczność, twierdzi Brubaker, znajduje swój wyraz nie tylko w narodowej retoryce, lecz także w schematach poznawczych, dyskursie, zdroworozsądkowej wiedzy i praktykach dnia codziennego. Tim Edensor pisze z kolei o „przyziemności tożsamości narodowej”, zauważając, że składa się ona również z bezrefleksyjnych nawyków i rutynowych działań, niezauważanych na co dzień przedmiotów i przestrzeni, które ludzie rozpoznają jako własne dopiero w sytuacji zagrożenia ich obecności, na przykład na emigracji⁸. Natomiast w definicji Wilbura Zelinsky’ego grupa etniczna jest nowoczesnym konstruktem społecznym, podlegającym ciągłym zmianom; wyobrażoną wspólnotą, zbyt dużą, by wśród wszystkich jej członków możliwe były wzajemne kontakty osobiste; grupą ludzi, których uważa się — i którzy sami siebie uważają — za połączonych wspólną przeszłością i kulturą, konstruktem, który rodzi się, istnieje i zmienia się za sprawą kontaktów z innymi grupami⁹.

⁶ R. Schermerhorn, *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research*, New York 1970, s. 12. Jest to znana i często cytowana definicja; zob. m.in. S.E. Cornell, D. Hartmann, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, Thousand Oaks-London-New Delhi 1998, s. 19; J. Hutchinson, A.D. Smith, *op. cit.*, s. 6; B. Meeus, *Ethnic/language minorities: Theoretical issues and European examples*, [w:] *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, t. 1, red. U. Ammon, N. Dittmar, K.J. Mattheier, Berlin-New York 1987, s. 730–731; A. Posern-Zieliński, *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982, s. 35; A.D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge 1981, s. 204; R. Wardhaugh, *Languages in Competition: Dominance, Diversity, and Decline*, Oxford-New York-London 1987, s. 44. Por. A. Ciso, *Tożsamość Irlandczyków w prozie odrodzenia literackiego z przełomu XIX i XX wieku*, Wrocław 2003, s. 11.

⁷ R. Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Cambridge MA-London 2004, s. 2–3.

⁸ T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004, s. 237–238.

⁹ W. Zelinsky, *The Enigma of Ethnicity: Another American Dilemma*, Iowa City IA 2001, s. 44.

Wagę kontaktów międzygrupowych zauważył jeszcze w latach sześćdziesiątych XX wieku norweski antropolog Fredrik Barth. Prowadząc badania dotyczące ludzi żyjących w stosunkowo słabo rozwiniętych strukturach politycznych, stwierdził on, że etniczność jest produktem społecznym. Jego zdaniem wiąże się ona z grupową skłonnością do utrzymywania granic między „swoimi” a „obcymi” poprzez nacisk na wybrane cechy kulturowe postrzegane jako wskaźniki różnic. Najważniejsze jest, by te różnice dostrzec, czego można doświadczyć tylko w kontakcie z członkami innych grup. Cechy kontrastujące (język lub dialekt, religia, pochodzenie, cechy fizyczne etc.), uwidoczniające odmienność grupy, zostają wybrane jako identyfikatory etniczne i mogą brać udział w procesie odwzajemnionej identyfikacji, zachodzącym podczas interakcji¹⁰.

We wstępie do wyboru prac na temat etniczności redaktorzy zbioru, John Hutchinson i Anthony D. Smith, piszą szczegółowo o sześciu elementach odpowiedzialnych za trwanie grup etnicznych¹¹. Należą do nich: (1) imię własne grupy, które identyfikuje wspólnotę i wyraża jej „istotę”; (2) mit wspólnego pochodzenia, opierający się na wierze we wspólny początek w określonym czasie i miejscu, sprawiający, że członkowie grupy czują się z sobą spokrewnieni; (3) podzielane wspomnienia o wspólnej przeszłości, złotych wiekach, bohaterach i ważnych dla grupy wydarzeniach oraz ich upamiętnianie; (4) jeden lub więcej elementów wspólnej kultury, do których zwykle należą religia, zwyczaje i język; (5) związek z ojczyzną, który nie zawsze jednak oznacza zamieszkiwanie jej przez członków grupy etnicznej, jak ma to miejsce w wypadku diaspory; oraz (6) poczucie solidarności panujące wśród członków przynajmniej niektórych sfer grupy etnicznej.

Wyszczególnione elementy pozwalają wyznaczać granice przynależności etnicznej z punktu widzenia zarówno obserwatorów, jak i samych członków grupy. Im owych elementów jest więcej i im bardziej są swoiste — na przykład język używany tylko przez jedną grupę i właściwy wyłącznie jej członkom — tym taka identyfikacja staje się łatwiejsza. Wśród elementów tych panuje oczywiście dynamika związana ze stosunkami utrzymywanymi przez daną grupę z innymi zbiorowościami, w wyniku których może dojść na przykład do przyjęcia nowego wyznania

¹⁰ F. Barth, *Introduction*, [w:] *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, red. F. Barth, Bergen-Oslo 1970, s. 9–38; C. Fought, *Language and Ethnicity*, Cambridge 2006, s. 9. Zdaniem Steve’a Fentona wkład Bartha w nasz sposób myślenia o etniczności jest trwały, choć sam termin *ethnicity* spopularyzowali w owym czasie przede wszystkim Nathan Glazer i Daniel Moynihan dzięki swoim pracom *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City* (Cambridge MA 1963, wyd. 2 — 1970) i *Ethnicity: Theory and Experience* (Cambridge MA 1975); zob. S. Fenton, *Etniczność*, Warszawa 2007. Od lat siedemdziesiątych dyskurs na temat etniczności zaczął zastępować dyskusje na temat rasy, pojawiły się liczne prace dotyczące zjawisk etnicznych, z których wybór opublikowali J. Hutchinson i A.D. Smith, *op. cit.* Wybrane podejścia do etniczności i tożsamości etnicznej omówione zostały w pracy A. Ciśło, *op. cit.*, s. 10–36.

¹¹ Zob. J. Hutchinson, A.D. Smith, *op. cit.*, s. 6.

lub zmiany języka, lecz także przeciwnie — do nasilenia przywiązania do własnego wyznania i dbałość o język ojczysty. Takie sytuacje często mają miejsce w przypadku państw wieloetnicznych lub wielonarodowych, w których poszczególne grupy mają odmienny status. Jak zauważa Antonina Kłoskowska, bywa, że słabsze grupy w takich społeczeństwach postrzegane są jako ciała obce, których należy się pozbyć lub które należy całkowicie wchłonąć, chyba że grupa dominująca uznaje je za rodzaj regionalnego wariantu własnej kultury, dodającego społeczeństwu kolorytu, i traktuje je z sympatią pod warunkiem podporządkowania¹². Bywa też tak, że starając się zachować własną tożsamość, słabsze grupy pielęgnują swoją odmiennność i wyrażają ją na rozmaite sposoby, wykorzystując stare i nowe symbole.

Etniczność jako konstrukt jest pochodną społecznego procesu tworzenia rzeczywistości subiektywnej, której weryfikacja odbywa się poprzez kontakt z członkami zarówno własnej grupy, jak i obcych zbiorowości. Sposób, w jaki jednostka widzi świat, jej skojarzenia i sposoby zachowań, schematy poznawcze i nawyki są wynikiem obcowania z osobami ważnymi dla niej w dzieciństwie — określanymi w psychologii społecznej „znaczącymi innymi”¹³ — z którymi połączyła ją silna więź emocjonalna i którymi najczęściej są rodzice. W procesie, który Peter L. Berger i Thomas Luckmann¹⁴ nazywają socjalizacją pierwotną, dzięki styczności ze znaczącymi innymi i za pośrednictwem przyswajanego języka — najważniejszego narzędzia socjalizacji — dziecko internalizuje sposób widzenia rzeczywistości, który wydaje się mu jedyny i oczywisty. Przejmując zachowania, reakcje i wiedzę od rodziców, dziecko identyfikuje się następnie nie tylko z nimi, lecz także z ogółem społeczności. Jeśli wychowuje się w domu imigrantów, może okazać się, że zinternalizowane wartości i przejęte zachowania są inne niż te właściwe większości członków społeczeństwa. Wówczas i dziecko poczuje się inne — „nie stąd”. Z reguły przejmie ono jednak normy i reakcje typowe dla społeczeństwa kraju, w którym żyje. Pozwala mu to czuć się podobnie do innych i rozumieć ich zachowania. Według Bergera i Luckmanna socjalizacja nigdy się nie kończy, ponieważ sposób patrzenia na świat przyswojony w socjalizacji pierwotnej utrzymywany jest w świadomości. Co więcej, wzmacnia go kolejny etap socjalizacji, czyli socjalizacja wtórna, stanowiąca proces kontrolowany racjonalnie, odbywający się

¹² A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 36, 1992, nr 1, s. 133.

¹³ Terminem tym posługiwał się George Herbert Mead (zob. *idem*, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa 1975), ale twórcą pojęcia jest amerykański psychiatra Stack Sullivan (1892–1949). Zwrócił on uwagę, że opinie poszczególnych osób nie odgrywają równej roli w rozwoju samowiedzy. „W związku z tym — jak podaje Józef Kozielecki — wprowadził pojęcie ‘osoby znaczącej’ (*significant other*), której opinie i poglądy w decydujący sposób wpływają na osobowość dzieci i młodzieży; osoby te kształtują również samowiedzę jednostki” — *idem*, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, wyd. 2 zm., Warszawa 1986, s. 226.

¹⁴ Omówienie na podstawie: P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.

po „wyjściu z domu” za sprawą kontaktu z różnymi instytucjami i reprezentującymi je członkami społeczeństwa, czyli na przykład w trakcie edukacji szkolnej. Proces ten może wzmocnić system wartości i zachowania wyniesione z domu lub, rzadziej, wywołać refleksję, że jest się innym. Pielęgnowana w domu wiara może okazać się nieistotna w zsekularyzowanym społeczeństwie, a język domu rodzinnego stać się kulturowym balastem, ograniczającym funkcjonowanie w państwie, w którym dominuje inny język o statusie urzędowym. Nierzadkie są sytuacje uczenia się oficjalnego języka przez dzieci w wieku szkolnym, co jednak nie musi wpływać na zmianę ich poczucia tożsamości etnicznej lub narodowej.

Warto zauważyć, że wymienne użycie terminów „etniczny” i „narodowy” jest możliwe. Rezygnując z tego fragmentu zacytowanej wcześniej definicji Schermerhorna, w którym mowa o tym, że grupa etniczna istnieje jedynie jako część większego społeczeństwa (państwa), można bowiem uczynić ją bardziej uniwersalną i stosować zarówno w stosunku do niewielkich populacji mieszkających w określonym miejscu, wyróżniających się pod jakimiś względami swoją odmiennością, jak i do narodów, najczęściej tworzących niezależne państwa polityczne i świadomie używających określonych symboli tożsamości.

W kontekście rozważań terminologicznych Steve Fenton stwierdza, że obydwa pojęcia — „narodu” i „grupy etnicznej” — odwołują się najogólniej i przede wszystkim do „wspólnot pochodzeniowych i kulturowych”, do „ludzi powiązanych wspólnym — jakkolwiek swobodnie odczuwanym — pochodzeniem”, choć oczywiście w praktyce o „grupie etnicznej” częściej mówi się, gdy grupa stanowi „rodzaj podzbioru w ramach państwa narodowego”, jawiąc się w nim jako „inna”, a o „narodzie” — w wypadku gdy grupa złączona jest z państwem lub podobną do państwa formą polityczną¹⁵. Co więcej, jak zauważa Miroslav Hroch, rozumienie i użycie terminu „naród” w dużej mierze zależy od pochodzenia samego badacza:

dla anglofońskiego [według Hrocha również francuskojęzycznego] badacza trudne jest do przyjęcia mówienie o w pełni uformowanym narodzie, który nie zyskał albo nie wytworzył własnego państwa narodowego, co więcej — tam gdzie jakaś wspólnota określa samą siebie jako naród, chociaż nie ma państwa, anglofońscy autorzy dopuszczają prawo do utworzenia takiego państwa, a więc „secesjonizm”. Dla niemieckiego, czeskiego czy polskiego badacza taka sytuacja narodu bez państwa jest całkowicie realna, co nie oznacza, że odmawiają mu prawa do takich dążeń¹⁶.

Według jednej z przytoczonych przez Ernesta Gellnera — zdaniem samego autora „prowizorycznej”, bo stanowiącej jedynie punkt wyjścia dla dalszych rozważań — definicji

[z]biór osób (na przykład mieszkających na danym terenie lub mówiących danym językiem) staje się narodem wtedy i tylko wtedy, gdy są one stanowczo przekonane, iż z tytułu współprzy-

¹⁵ S. Fenton, *op. cit.*, s. 35–36.

¹⁶ M. Hroch, *Małe narody Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, s. 96–97.

należności do owego zbioru mają wobec siebie pewne obowiązki i pewne prawa. Tym, co czyni z nich naród, jest wzajemne uznanie się za rodaków, a nie jakakolwiek inna wspólna cecha, która przysługuje wyłącznie im i odróżnia ich od reszty ludzi¹⁷.

Jest to definicja o charakterze woluntarystycznym, ponieważ wynika z niej, iż ludzie są członkami danego narodu przede wszystkim dlatego, że są o tym przekonani, a przeświadczenie to nie znika wraz z wygnaniem ich z ziemi ojców lub utratą czy zmianą określonych elementów wspólnej kultury, takich jak język czy wyznanie; jednocześnie takie elementy, uległszy wcześniejszemu osłabieniu, mogą zostać wzmocnione i użyte przez naród budujący swoją państwowość — kultura narodowa i wizerunek narodu są bowiem dziełem ludzi, którzy w zależności od wydarzeń historycznych wykazują mniejszą lub większą dbałość o elementy owej kultury i wizerunku.

1.2. Tożsamość etniczna a kwestia języka

Za podstawowy czynnik jednoczący członków grupy etnicznej lub narodowej i utrwalający ich swoistą tożsamość uznawany jest najczęściej własny język. Ma to związek z funkcją, którą pełni on w procesie socjalizacji pierwotnej. Poprzez przyswajany język tworzy się bowiem pierwszy, najbardziej oczywisty świat jednostki — system idei, znaków, skojarzeń — pozostający w związku z szerszym światem społecznym, wspólną rzeczywistością kulturową. Benjamin Lee Whorf pisze nawet, że dokonujemy segmentacji rzeczywistości tropami wyznaczonymi przez nasze języki ojczyste¹⁸. Według hipotezy Sapira–Whorfa ludzie posługujący się własnym językiem naturalnym postrzegają świat na swój, niedostępny użytkownikom innych języków, sposób. To podzielane przez członków grupy widzenie świata niewątpliwie najmocniej cementuje takie wspólnoty, jak grupy etniczne. Dlatego właśnie nierzadko mamy do czynienia z próbami rewitalizacji języków zagrożonych przez język grupy licznie lub politycznie dominującej (jak na przykład w przypadku języka Maorysów czy języków indiańskich).

Badania socjo- i etnolingwistyczne koncentrują się też często na języku traktowanym jako identyfikator tożsamości etnicznej. Przyjmuje się wówczas, że język jest jednym z najbardziej wyraźnych wskaźników tożsamości, ponieważ dzięki niemu jego użytkownicy rozpoznawani są jako członkowie określonej grupy etnicznej lub narodowej (na przykład osoby mówiące po polsku uznawane są za Polaków). Rzeczywistość jest oczywiście dużo bardziej złożona. W wypadku mniejszości narodowych niejednokrotnie dochodzi do utraty języka ojczystego już

¹⁷ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991, s. 16.

¹⁸ Zob. E. Sapir, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, Warszawa 1978, s. 88; B.L. Whorf, *Język, myśl i rzeczywistość*, Warszawa 1982, s. 284–285.

w drugim pokoleniu wychowującym się poza granicami własnego państwa lub do używania języka ojczystego naprzemiennie z językiem obowiązującym w obecnie zamieszkiwanym kraju. Dzięki przechodzeniu z języka na język (ang. *code-switching*¹⁹) wciąż możliwa jest etniczna identyfikacja. Możliwa jest też ona niekiedy dzięki typowo etnicznej intonacji państwowego języka lub licznym zapożyczeniom. Identyfikacja poprzez język staje się niemożliwa, gdy członkowie grupy całkowicie przejęli standard nowego języka, choć nie utracili poczucia odmiennej tożsamości, utrzymywanej między innymi dzięki wyznaniu religijnemu lub pielęgnowaniu etnicznych tradycji (jak ma to miejsce na przykład u Irlandczyków w Stanach Zjednoczonych — przywiązanych do wyznania katolickiego i obchodzących dzień świętego Patryka).

Trwałą pozycję własnemu językowi najskuteczniej zapewnia jego upaństwowienie, czyli nadanie mu statusu języka urzędowego, najlepiej jedyne w państwie. Co więcej, język etniczny może się odrodzić lub narodzić jako język literacki w czasie ustanawiania przez grupę własnej państwowości. Hroch twierdzi, że o ile „grupa etniczna była określona przez pokrewne dialekty, pionierzy ruchu narodowego rozwinęli skodyfikowany język literacki, który członkowie »przebudzonego« narodu mieli sobie stopniowo przyswajać”²⁰. Dalej autor *Małych narodów Europy* stwierdza że

Trzeba więc było uczynić język przedmiotem nauczania szkolnego. Było to oczywiste w przypadku narodów państwowych, a zadanie szerzenia literackiej normy językowej było przede wszystkim sprawą organizacyjną — chodziło o wprowadzenie powszechnego obowiązku szkolnego i jego konsekwentną kontrolę. W przeciwieństwie do tego członkowie większości formujących się małych narodów, w których istniał obowiązek szkolny, nie mieli możliwości przyswojenia sobie swego języka (tj. jego literackiej postaci) w szkole. Dlatego wołanie o wprowadzenie „języka miejscowego” do szkół podstawowych żądań ruchów narodowych. Te żądania były modyfikowane w zależności od stosunków i według osiągniętego stopnia dojrzałości ruchu narodowego. Na początku dążono przede wszystkim do wprowadzenia języka „macierzystego” do szkół podstawowych jako języka nauczania, potem żądano jego wprowadzenia jako przedmiotu nauczania do szkół wyższych, a z dalszymi postępami ruchu narodowego żądania rosły, w pojedynczych przypadkach aż do postulatu utworzenia własnego uniwersytetu²¹.

Opisywane dążenia w sferze edukacyjnej i wcielanie ich w życie wiązały się w sposób oczywisty z kulturą druku w językach narodowych, która musiała się narodzić bądź odrodzić, by wspierać działalność instytucji edukacyjnych. Dzięki piśmiennictwu i edukacji standardy języków narodowych rozpowszechniały się, stając się twórczym nowym literatur — pisanych i wydawanych w językach narodowych. Tą drogą rozwijały się narodowe kultury książki, wspierane często przez różnego rodzaju instytucje państwowe.

¹⁹ Zob. C. Fought, *op. cit.*, s. 22.

²⁰ M. Hroch, *op. cit.*, s. 134.

²¹ *Ibidem*, s. 137.

Gdyby w każdym przypadku wykształcenie się narodu dzięki ewolucji świadomości grupy etnicznej oraz rozwój języka narodowego na bazie języka lub dialektów etnicznych i budowa państwa w wyniku argumentowanej kulturowo agitacji narodowej przebiegały bez odstępstw od opisanego schematu i gdyby wskutek tego powstało homogeniczne państwo narodowe, kształtujące swoich obywateli w narodowym języku, którego standard byłby językiem literackim właściwym dla konkretnej grupy narodowej, zdefiniowanie „książki narodowej” nie stwarzałoby problemów. W rzeczywistości jednak stworzenie przez społeczność narodowego języka literackiego okazywało się bardziej skomplikowane. Zdaniem Hrocha

zasługuje na wzmiankę przykład irlandzkiego [...] oraz norweskiego ruchu narodowego, których przywódcy stale używali języków „panujących” — angielskiego i duńskiego. Nie jest przypadkiem, że właśnie w tych ruchach narodowych na pierwszy plan wysunięto żądania polityczne. W obydwu przypadkach do głosu doszedł zwrot ku historycznej etniczności: w Norwegii w postaci dążenia do nowego języka norweskiego opartego na dialektach; w Irlandii w postaci próby odnowienia starej kultury i języka celtyckiego. Obydwie próby zaczęły się w sytuacji, kiedy ruch narodowy już wstępował w swą fazę masową, i jest charakterystyczne, że osiągnęły one tylko częściowy sukces²².

Wypowiedź ta sugeruje, że próby odrodzenia języka etycznego jako języka nowego suwerennego państwa nie zawsze kończą się sukcesem, co wiąże się tylko z częściowym wykorzystaniem owego języka w twórczości literackiej członków narodu i działalności publikacyjnej funkcjonujących w państwie domów wydawniczych. Oznaczałoby to, że język nie jest jedynym wyznacznikiem przynależności kulturowej wydawanych w państwie książek, choć niewątpliwie uznaje się go za kryterium podstawowe.

1.3. Etniczna tożsamość książki — książka jako produkt i projekt etniczny

W swoich rozważaniach na temat książki w perspektywie etnicznej i narodowej Krzysztof Migoń stwierdza, iż najczęściej przyjmuje się, że o przynależności książki stanowi jej język, gdyż to on jest cechą wyróżniającą naród, lecz także, że owe

[k]ryterium językowe okazuje się [...] w wielu przypadkach niewystarczające, bo narodowe kultury książki mają często charakter wielojęzyczny (co jest wynikiem procesów historycznych, tradycji religijnej albo sytuacji politycznej), a z kolei „wielkie” języki światowe „obsługują” jednocześnie różne narody²³.

²² *Ibidem*, s. 138.

²³ K. Migoń, *Książka w perspektywie etnicznej*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice*, red. J. Gwóźdźnik, E. Różycki, Katowice 2004, s. 15.

Skoro język nie jest — lub nie jest jedynym — wyznacznikiem etnicznej tożsamości książki, należałoby zadać pytanie, jakie inne — obok języka lub niezależnie od niego — atrybuty książki decydują o jej tożsamości.

W powszechnym rozumieniu książka utożsamiana jest z jej treścią. Dlatego też książka etniczna mogłaby być przede wszystkim widziana jako treść wyrażająca etniczne przekonania i idee lub tak zwanego ducha narodu, traktująca o członkach grupy etnicznej, czyli „etni”, opisująca ich zwyczaje lub historię. Rozumienie to jest jednak definicyjnie bliższe „literaturze etnicznej”. Książka, będąca dokumentem piśmienniczym, jest bowiem przede wszystkim nośnikiem owej mniej lub bardziej etnicznej treści. Jako skończone dzieło, pisze Migoń we *Wstępie do Sztuki książki*, książka jest przedmiotem materialnym, „w którym mają harmonijnie łączyć się treść i forma, w którym współgrają ze sobą poszczególne elementy”²⁴. Warto zauważyć, że w *Nauce o książce* autor ten traktuje pojęcie „treści książki” szerzej, stwierdzając, iż składa się na nią „obok dzieła piśmienniczego także edytorskie, artystyczne i poligraficzne ukształtowanie książki, aparat krytyczny i bibliograficzny, aneksy i inne elementy wyposażenia książki”²⁵.

Niezależnie od tego, czy treść i forma traktowane są jako połączone z sobą elementy książki, czy też przyjmuje się szersze rozumienie treści, w której mieści się ukształtowanie książki, przedmiot ten należy postrzegać jako złożony zarówno z dzieła piśmienniczego — treści zawartej w przeważającej części w tekście językowym²⁶ w określonym języku bądź językach, jak i z elementów formy — w sytuacji idealnej współgrających z treścią owego dzieła. „Zgodność koncepcji plastycznej” — pisze Karol Głombiowski — a zwłaszcza formy typograficznej, z treścią dzieła jest „podstawową zasadą funkcjonalnej sztuki książki”²⁷.

Na funkcjonalny aspekt sztuki książki zwraca też uwagę Małgorzata Komza, stwierdzając, że „książka jest zawsze całością, zamkniętym w różnie kształtowaną formę materialną tekstem i jako taką całość należy ją oceniać, zarówno w kategoriach estetycznych, jak i funkcjonalnych”²⁸. Zdaniem autorki bibliolog analizujący funkcję książki powinien zwracać uwagę na jej walory estetyczne i opisywać nie tylko „te elementy, które najłatwiej można zauważyć” (np. dobór ilustracji albo

²⁴ K. Migoń, *Wstęp*, [w:] *Sztuka książki. Historia — teoria — praktyka*, red. M. Komza, Wrocław 2003, s. 8.

²⁵ K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984, s. 14.

²⁶ Z tekstami pozajęzykowymi mamy do czynienia, gdy „grafika składa się nie z pisma właściwego, lecz innych znaków, symboli czy schematów, dających się odczytać bez znajomości języka autora” — S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii w zarysie*, Wrocław 1951, s. 160. Z takimi sytuacjami stykamy się między innymi w przypadku działań matematycznych, tablic logarytmicznych i zapisów nutowych.

²⁷ K. Głombiowski, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980, s. 43.

²⁸ M. Komza, *Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych*, [w:] *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*, red. E. Gondek, Katowice 2015, s. 32.

ich brak), lecz także „te, które na pierwszy rzut oka trudniej dostrzec”²⁹ — należą do nich między innymi: wykorzystany papier, format edycji, krój pisma, sposób łamania i układ tekstu na stronie, charakter ozdóbek, rodzaj i treść okładki³⁰. Odbiorca jest bowiem zarówno czytelnikiem obcującym z tekstem językowym, jak i widzem wchodzącym w kontakt z określoną formą książki.

Wynikałoby z tego, że — jak zauważa Migoń — „[a]utor dzieła piśmienniczego jest [...] tylko współautorem książki, mającej wielu twórców (drukarnia, edytor, ilustrator itd.)”³¹. Również Andrzej Nowicki stwierdza, że „książka jest wytworem pracy bardzo wielu ludzi”³², chociaż większość czytelników nie zdaje sobie z tego sprawy, ponieważ obecność twórców książki bywa ukryta. Tylko niektórzy z nich „są obecni w książce imiennie”, inni pozostają nieujawnieni. Poza autorem, tłumaczem, grafikiem, producentem papieru, drukarnią, wydawcą, introligatorem — a zdaniem Nowickiego także pracownikiem księgarni i bibliotekarzem, którzy umieszczają książkę w określonym zbiorze i zaznaczają swoją obecność, adresując ją do określonego odbiorcy — na uwagę zasługuje też rola cenzora odpowiedzialnego za odrzucenie książki lub usunięcie z niej niektórych fragmentów³³. Cenzorów należy uznać za współtwórców książki, wpływają bowiem na jej treść i ostateczny kształt w czasie, w którym dzieło się ukazuje, co z kolei wskazuje na oficjalnie przyjęty w danym miejscu i okresie system wartości i politykę prowadzoną względem druku i rozpowszechniania książek. Ostatecznie każda książka jest wynikiem działań wszystkich osób ją tworzących. Jest, jak definiuje ją Wola Nikołajewicz Lachow, „zjawiskiem strukturalnym” — jednością, choć złożoną z „odrębnych elementów, przeznaczonych do spełniania takich lub innych funkcji”³⁴. Badający skończone dzieło bibliolog traktuje je przede wszystkim jako „komunikat słowno-obrazowy”, zwraca uwagę na to, co się na nie składa, „opisuje relacje, jakie zachodzą pomiędzy poszczególnymi elementami książki, oraz jej oddziaływanie na odbiorcę”³⁵.

Z powyższych rozważań wynika, że w wypadku książki mamy do czynienia z rodzajem komunikatu złożonego z różnego rodzaju elementów. Pozostająca między nimi zgodność odpowiada za spójność przekazu oraz wpływa na sposób jej funkcjonowania w społeczeństwie. Etniczna tożsamość książki wyznaczana jest zatem zarówno przez język tekstu oraz treść językową, jak i przez wiele atrybutów pozajęzykowych, w które wyposażyli ją jej twórcy i do których należą krój pisma, zdobnictwo, ilustracje i inne elementy graficzne, takie jak winiety i znaki wydaw-

²⁹ *Ibidem*, s. 34.

³⁰ *Ibidem*, s. 34, 39–40.

³¹ K. Migoń, *Nauka o książce...*, s. 14.

³² A. Nowicki, *Człowiek w świecie dzieł*, Warszawa 1974, s. 156.

³³ *Ibidem*, s. 162.

³⁴ W.N. Lachow, *Szkice z teorii sztuki książki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1978, s. 151.

³⁵ M. Komza, *op. cit.*, s. 37.

nicze, oprawa, a nawet kolorystyka³⁶. Elementy te są istotne pod względem nie tylko estetycznym, ale i funkcjonalnym. To one sprawiają, że czasami pierwsze spojrzenie na książkę pozwala stwierdzić, jakie jest jej pochodzenie i przeznaczenie, do jakiej kultury należy i komu lub czemu ma służyć.

W przypadku książek napisanych we właściwym danej grupie języku etnicznym określenie ich tożsamości z reguły nie budzi wątpliwości. Najczęściej są one produktem etnicznym wytworzonym przez rodzimych użytkowników języka etnicznego — autorów kierujących się własną potrzebą twórczego wyrazu. Natomiast książki, których tożsamości etnicznej nie wyznacza język, a jedynie inne atrybuty, często są wynikiem etnicznego projektu — celowej działalności twórców pragnących wpływać na świadomość odbiorców, pobudzać ich poczucie przynależności etnicznej lub narodowej; często bowiem z najszerszą gamą owych atrybutów mamy do czynienia w wypadku książek adresowanych do członków mniejszościowej grupy etnicznej lub wydawanych w okresie kształtowania się niepodległego państwa narodowego. Korzystając z ustaleń klasyfikacyjnych Bergera i Luckmanna, można wskazać, że książki mogą być wynikiem działań jednostek o określonej tożsamości etnicznej, wytworzonej u nich w procesie socjalizacji pierwotnej, lub też działań osób świadomie kreujących kulturę etniczną i próbujących wpłynąć na członków etni w procesie socjalizacji wtórnej. Działalność ta często jest zinstytucjonalizowana, a nawet dotowana przez powołane do tego celu organizacje lub rząd.

Oczywiście, biorąc pod uwagę przedstawione rozróżnienia, można wyobrazić sobie co najmniej cztery typy tak pojętej książki etnicznej:

1. książkę w języku etnicznym wyposażoną równocześnie w wiele innych atrybutów tożsamości etnicznej;
2. książkę napisaną w innym języku niż język etniczny grupy (na przykład narzuconym języku państwowym, który stał się udziałem członków etni), a równocześnie wyposażoną w atrybuty świadczące o jej etnicznej tożsamości;
3. książkę napisaną w języku etnicznym, ale wydaną bez dodatkowych atrybutów tożsamości;
4. wreszcie książkę napisaną w innym języku niż etniczny język grupy, z której wywodzi się autor, i wydaną bez dodatkowych atrybutów — jeśli nie będzie ona nośnikiem etnicznych treści, można w określeniu jej tożsamości wziąć pod uwagę tożsamość autora bądź miejsce jej wydania, choć czasem elementy te nie są wystarczające.

³⁶ Zob. A. Cisło, *Wstęp*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, red. A. Cisło, A. Łuszczyk, Wrocław 2014, s. 7–8.

1.4. Semiotyka w procesie ustalania tożsamości książki

Zdaniem Donalda Francisa McKenzie'ego, zajmującego się między innymi drukowaną książką w Nowej Zelandii, materialna książka jest „bogatym zespołem znaków” („the physical book as a whole is a rich complex of signs”)³⁷; natomiast Robert Darnton, pisząc o historii książki jako o dziedzinie wiedzy, stwierdza, że mogłaby się ona nazywać „społeczną i kulturową historią komunikowania się za pośrednictwem druku” („the social and cultural history of communication by print”)³⁸. Teodor Zbierski, autor *Semiotyki książki*, uważa z kolei, że „[k]siążkę przeżywamy jako fakt komunikatywny”³⁹, a ilekroć bierzemy ją do ręki, wszystkie „znaki w niej zawarte zaczynają wysyłać do nas przekazy”⁴⁰.

Obcując z książką, mamy więc do czynienia z rodzajem komunikatu, którego treść wykracza poza zawarty w niej tekst językowy, tak jak w wypadku wysyłanego przez nas komunikatu werbalnego, komunikujemy coś równocześnie przy pomocy wielu środków niewerbalnych, należących do proksemiki, chronemiki, kinezyki, haptyki, aparycji czy parajęzyka.

Samo pojawienie się książki, niekoniecznie drukowanej, jest już znakiem — komunikatem, że w społeczności istniała potrzeba tworzenia dokumentów piśmienniczych. W związku z tym bogato zdobione średniowieczne ewangeliarze insularne (pochodzące z Wielkiej Brytanii i Irlandii) mogą na przykład świadczyć o tym, że Nowy Testament był dla wspólnot monastycznych czymś bardzo istotnym — jego kopie są bowiem wynikiem ogromnego nakładu pracy licznych skrybów i iluminatorów, a ich wytworzeniu poświęcono znaczne środki. Fakt posiadania ewangeliarzy przez wspólnoty był ważny, choć nie wszystkie egzemplarze powstały po to, by czytać je podczas nabożeństw⁴¹. Znaczne partie ewangelii mnisi musieli znać i recytować z pamięci.

Liczne odstępstwa i błędy tekstowe, odnalezione między innymi na kartach najsłynniejszego z ewangeliarzy, jakim jest *Księga z Kells*, pozwalają przypuszczać, że teksty manuskryptów często powstawały w oparciu o pamięć skrybów,

³⁷ D.F. McKenzie, *The sociology of a text: Orality, literacy and print in early New Zealand*, [w:] *The Book History Reader*, red. D. Finkelstein, A. McCleery, London-New York 2003, s. 189.

³⁸ R. Darnton, *What is the history of books?*, [w:] *The Book History Reader*, red. D. Finkelstein, A. McCleery, London-New York 2002, s. 9. Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenia z języka angielskiego na polski — A.C.

³⁹ T. Zbierski, *Semiotyka książki*, Wrocław 1978, s. 6.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 5.

⁴¹ Roger Stalley cytuje w tym kontekście stwierdzenie Patricka McGurka, że słynnego Ewangeliarza z Kells (*Book of Kells*) nie stworzono po to, by go czytać lub studiować, ale z zamysłem, by służył jakiemś celowi sakralnemu („‘the book was not made to be read or studied’ but was designed ‘for a particular sacred purpose’”), którego, zdaniem Stalley’a, prawdopodobnie nigdy nie ustalimy — R. Stalley, *Investigating the Book of Kells*, „Irish Arts Review Yearbook” 10, 1994, s. 96.

a nie o istniejące kopie Nowego Testamentu. Komunikat wysyłany przez *Księgę z Kells*, jak i inne ewangeliarze insularne, zawarty jest nie tylko w tekście ewangelii, lecz także w warstwie ilustracyjnej. Celem niniejszej pracy nie jest w żadnym razie szczegółowa analiza ewangeliarzy, ale wskazanie niektórych sposobów, w jakie książka może o czymś komunikować. Iluminacje, noszące znamiona różnorodnych tradycji, wskazują na przykład na to, że sztuka śródziemnomorska, koptyjska, germańska czy celtycka były znane ich twórcom. Mogli oni podróżować lub w inny sposób poznawać obce techniki zdobienia manuskryptów oraz typowe dla innych kultur wzory. W każdym razie sztuka iluminatorska nie rozwijała się w wyspiarskich klasztorach w odosobnieniu. W dalszej kolejności, patrząc na zawarte w *Księdze z Kells* iluminacje, można zastanowić się nad szczegółami. Na kartach manuskryptów często pojawiają się na przykład myszy lub szczury, trzymające w pyszczkach chleb eucharystyczny. Ponieważ gryzonie te niekiedy występują w obecności kotów, które jednak nie robią im krzywdy — jak przedstawiono to na słynnej stronie Chi Ro w *Księdze z Kells* (zob. il. I) — można przypuszczać, że iluminacje te wskazują na istniejące w społecznościach klasztornych przekonanie, że kiedy Bóg jest blisko (chleb eucharystyczny), nawet odwieczni wrogowie (koty i myszy) żyją w pokoju. Powielany w iluminacjach schemat byłby w ten sposób skonwencjonalizowanym symbolem tego poglądu. Być może jednak znaczenie owych miniatur jest bardziej przyziemne i — w sensie semiotycznym — stanowi po prostu ikoniczne przedstawienie spostrzeżenia, że w klasztorach myszy i szczury grasowały w poszukiwaniu pożywienia, którym był między innymi chleb eucharystyczny. Jak widać, interpretacja zależy od odbiorców, natomiast jej podjęcie mieści się w polu zainteresowań semiotyki. Niniejsza praca zakłada, że książka jako „zjawisko strukturalne”⁴² może informować o swojej tożsamości etnicznej za sprawą różnego rodzaju znaków, które odbiorcy mogą interpretować.

Ogólną teorię znaku sformułował szwajcarski językoznawca Ferdinand de Saussure (1857–1913), nazywając ją „semiologią” (franc. *sémiologie*) i traktując jako „naukę badającą życie znaków w obrębie społeczeństwa”⁴³, których najdoskonalszym systemem jest język⁴⁴. W języku polskim częściej stosowany jest jednak termin „semiotyka” pochodzący od angielskiego *semiotics* i nawiązujący do teorii znaku stworzonej przez amerykańskiego filozofa i logika Charlesa Sandersa Peirce’a (1839–1914)⁴⁵. Od czasów de Saussure’a i Peirce’a rozwinęły się licz-

⁴² W.N. Lachow, *op. cit.*, s. 151.

⁴³ A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, wyd. 3 popr. i uzup., Wrocław-Warszawa-Kraków 2000, s. 24.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 25.

⁴⁵ Zob. *Peirce’s theory of signs*, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/> (dostęp: 5.02.2017).

ne szkoły semiotyczne⁴⁶ oraz powstały różne instytucje zajmujące się badaniami znaków. Znalazł się wśród nich, powołany do życia pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku, International Semiotics Institute (ISI), do 2013 roku organizujący letnie szkoły semiotyczne w miejscowości Imatra w Finlandii⁴⁷. Ich regularnym gościem przez lata pozostawał amerykański semiotyk Thomas A. Sebeok (1920–2001), którego *An Introduction to Semiotics* (wydany w latach 1994 i 2001) stanowi w niniejszej pracy podstawę omówienia koncepcji semiotyki i semiozy oraz rodzajów znaków.

We wstępie do pracy Sebeoka Marcel Danesi stwierdza, że semiotyka najogólniej odnosi się

do badań nad wrodzoną zdolnością człowieka do tworzenia i rozumienia różnego rodzaju znaków (począwszy od prostych sygnałów na poziomie fizjologicznym, a skończywszy na symbolach o wysoce skomplikowanej strukturze).

[to the study of the innate capacity of human beings to produce and understand signs of all kinds (from those belonging to simple physiological signaling systems to those which reveal a highly complex symbolic structure).]⁴⁸

Semiotyka zajmuje się zatem „wszelkimi rodzajami znaków używanych przez społeczeństwo”⁴⁹ — systemami znaków konstruowanych zarówno świadomie, jak i wytworzonych przez ludzi nieświadomie⁵⁰. Antoni Furdal zwraca uwagę, że

[w]ykonywując różne czynności, do których zmusza nas dzień powszedni, nawet sobie nieraz nie zdajemy sprawy, że posługujemy się przeróżnymi systemami znaków, i dopiero zastanowienie się nad okolicznościami i konwencjonalnością naszego zachowania pozwala nam to sobie uprzytomnić⁵¹.

Pisząc o teorii Peirce’a, Elżbieta Wiącek i Tomasz Marcin Wrona zauważają natomiast, że zdaniem tego filozofa

myślimy tylko za pomocą znaków. Człowiek żyje w znakowym uniwersum. Integralnym aspektem naszej egzystencji jest nadawanie znaczeń elementom rzeczywistości, interpretowanie znaków oraz ich transformacja⁵².

⁴⁶ Zob. B. Żyłko, *Semiotyka kultury*, Gdańsk 2009.

⁴⁷ Miałam okazję uczestniczyć w dwóch tego typu wydarzeniach: letniej szkole i kongresie semiotycznym w Imatrze w 1996 roku oraz szkole letniej w 2010 roku. W 2014 roku ISI przeniesiono do Kaunas na Litwie; zob. <http://isisemiotics.eu/about/> (dostęp: 5.02.2017).

⁴⁸ M. Danesi, *Introduction: Thomas A. Sebeok and the science of signs*, [w:] T.A. Sebeok, *An Introduction to Semiotics*, London 1994, s. XII.

⁴⁹ A. Furdal, *op. cit.*, s. 24.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, s. 25.

⁵² E. Wiącek, T.M. Wrona, *Semiotyka — tradycja i współczesność*, [w:] *Semiotyczna mapa Małopolski*, red. E. Wiącek, Kraków 2015, s. 15.

W semiotyce proces tworzenia, przekazywania, odbierania i interpretacji znaków nazwany jest semiozą:

We wszystkich głównych koncepcjach semiozy, podstawowe składniki procesu zachodzącego w umyśle ludzkim przedstawiane są jako znak (reprezentatywny obraz, ikona, wyraz itp.), (konkretny bądź abstrakcyjny) przedmiot, do którego ów znak się odnosi, oraz znaczenie, które jest wynikiem połączenia znaku i przedmiotu, dokonane za sprawą skojarzenia.

[In all the main conceptualizations of semiosis, the primary components of this mental process are seen to be the *sign* (a representative image or icon, a word, etc.), the *object* referred to (which can be either abstract or concrete), and the *meaning* that results when the sign and the object are linked together by association.]⁵³

We wprowadzeniu do pierwszego wydania książki Sebeoka *An Introduction to Semiotics* Danesi podkreślił, że jej autor, który wykształcił całe pokolenia semiotyków, nauczył nas przede wszystkim tego, że „życie jest semiozą” („*life is semiosis*”)⁵⁴, nieustająco bowiem postrzegamy w swoim otoczeniu znaki i dokonujemy ich interpretacji. Sebeok dzieli owe znaki na sześć głównych typów. Są to sygnały, symptomy, ikony, wskaźniki, symbole i nazwy⁵⁵. Warto zastanowić się, jak potencjalnie mogą być one wykorzystane w badaniu etnicznej tożsamości książki.

Sygnałem (ang. *signal*) jest znak, który w sposób mechaniczny lub konwencjonalny uruchamia pewną reakcję odbiorcy [„a sign which mechanically (naturally) or conventionally (artificially) triggers some reaction on the part of a receiver”]⁵⁶. Jego podstawową cechą jest to, że niesie z sobą pewną informację. Sygnał jest bowiem wynikiem intencji nadawcy, który pragnie coś komuś zakomunikować. Książka może być w ten sposób rozważana jako wynik intencjonalnych działań jej twórców, a jej atrybuty mogą być traktowane jako nieprzypadkowe. Na przykład wykorzystanie na jej kartach swoistego dla danej kultury zdobnictwa może sygnalizować świadomą chęć twórców poinformowania odbiorcy o etnicznej tożsamości książki, a co za tym idzie — odwołania się do określonego systemu wartości.

Symptom (ang. *symptom*) jest rodzajem znaku brany najczęściej pod uwagę w naukach medycznych; do symptomów należą bowiem objawy choroby. Sebeok wspomina jednak również o metaforycznym użyciu terminu „symptom”, kiedy odnosi się on do intelektualnych, emocjonalnych i społecznych zjawisk będących wynikiem przyczyn analogicznych do procesów fizycznych. Jego zdaniem mówimy na przykład, że czyjeś zachowanie jest „symptodem (naszych) czasów” („a symptom of our times”) lub też że czyjś wzajemny brak sympatii jest „symp-

⁵³ M. Danesi, *op. cit.*, s. XII. Zastosowanie kursywy zgodne z cytowaną publikacją.

⁵⁴ *Ibidem*, s. XIII.

⁵⁵ T.A. Sebeok, *An Introduction to Semiotics*, London 1994, s. 20–38.

⁵⁶ T.A. Sebeok, *Signs: An Introduction to Semiotics*, wyd. 2, Toronto-Buffalo-London 2001, s. 44.

tomem okoliczności” („a symptom of circumstances”)⁵⁷. Widoczny w książkach wydawanych w jakimś okresie brak ustalonego standardu językowego może być zatem znakiem — symptomem czasów, w których kultura druku w danym języku dopiero się kształtowała. Symptom różni się od sygnału tym, że w zasadzie nie ma nadawcy.

Ikona (ang. *icon*) w definicji Sebeoka to „znak, który ma przypominać, symulować lub w jakiś sposób reprodukowac to, do czego się odnosi” („a sign that is made to resemble, simulate, or reproduce its referent in some way”)⁵⁸. Znakami ikonicznymi mogą być zawarte w książkach ilustracje dokumentalne⁵⁹, w tym fotografie, które coś reprodukuja. Natomiast samo ich zamieszczenie może być sygnałem.

Wskaźnik (ang. *index*) to znak, dzięki któremu można wnosić istnienie czegoś lub czyjaś obecności w danym czasie lub miejscu („a sign that refers to something or someone in terms of its existence or location in time or space”)⁶⁰. Dym na przykład jest wskaźnikiem (oznaką) ognia. Wyjaśniając ten rodzaj znaku, można skorzystać z przywoływanego przez Sebeoka przykładu, którym posłużył się Peirce: uczony odniósł się do śladów stóp Piętaszka na piasku, które były dla Robinsona Crusoe wskaźnikiem obecności na wyspie innych niż on istot ludzkich⁶¹. W wypadku książki zapiski na jej marginesach w określonym języku, z zastosowaniem konkretnej ortografii lub stylu pisma mogą wskazywać, że miała ona czytelnika, a zarazem świadczyć o sposobie pisania czytelnika obcującego z daną lekturą. Nierozcięte strony wskazują na to, że konkretny egzemplarz książki (lub jego część) nie wzbudził niczyich zainteresowań czytelnicznych.

Symbol (ang. *symbol*) to znak, którego interpretacja jest umowna, uzależniona od konwencji („a sign that stands for its referent in an arbitrary, conventional way”)⁶². W przeciwieństwie do ikony symbol niczego nie reprodukuje, a jego odczytanie w dużej mierze zależy od przynależności do konkretnej wspólnoty kulturowej. Zdjęcie czerwonej róży może być ikoną (pozbawioną dodatkowych znaczeń fotografią kwiatu) bądź skonwencjonalizowanym w swoim znaczeniu symbolem miłości. W związku z tym interpretacja znaczenia ilustracji książkowych często

⁵⁷ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 10. Ta prosta definicja znaku ikonicznego jest do przyjęcia, choć wypada odnotować krytykę ikonizmu poczynioną przez Umberto Eco w *Teorii semiotyki*, w której kwestionuje on między innymi stwierdzenie, że „znak ikoniczny jest »podobny« do swojego przedmiotu” — *idem*, *Teoria semiotyki*, Kraków 2009, s. 204–231. Warto zauważyć, że zdaniem Sebeoka znak ikoniczny jedynie w „jakiś sposób” przypomina lub reprodukuje to, do czego się odnosi, istotne jest jednak to, że możliwość jego interpretacji nie zależy w tak dużej mierze od konwencji, jak ma to miejsce w wypadku interpretacji symboli.

⁵⁹ O ilustracjach dokumentalnych zob. m.in. K. Głombiowski, *op. cit.*, s. 59.

⁶⁰ T.A. Sebeok, *Signs...*, s. 10.

⁶¹ *Ibidem*, s. 54.

⁶² *Ibidem*, s. 11.

uzależniona jest od znajomości przynależnych do danej kultury symboli oraz ich znaczenia w okresie, w którym je wykorzystywano⁶³.

Imię lub nazwa (ang. *name*) to w definicji Sebeoka znak, który w pewien sposób identyfikuje przedstawiciela jakiegoś gatunku i równocześnie odróżnia go od innych („an identifier sign assigned to the member of a species in various ways [...] that sets the specific member off the others”)⁶⁴. Imię osoby jest znakiem, który identyfikuje ją na różne sposoby, pozwalając na przykład odkryć jej tożsamość etniczną i płeć. Imiona dodane (nazwiska, pseudonimy itp.) pozwalają z kolei dookreślić tożsamość osoby, do której imię się odnosi. Nazwa danego języka jest najczęściej związana z nazwą grupy narodowej lub etnicznej. Dzięki językowi książki często można ustalić jej tożsamość etniczną. Użycie imienia może być związane z etniczną tożsamością książki również w inny sposób — imię i nazwisko pisarza lub występujących w tytule bohaterów, jak również sposób ich zapisu, mogą być typowe dla danej grupy etnicznej i pozwolić odbiorcy skojarzyć książkę z daną kulturą, nawet jeśli publikacja została wydana w innym języku niż etniczny język tej grupy.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że w ustalaniu etnicznej tożsamości książki można brać pod uwagę różnego rodzaju znaki, ale też że ich interpretacja zależy w dużej mierze od znajomości danej kultury i konwencji. Im częściej dany znak jest powielany, tym jego znaczenie jest bardziej przejrzyste. Badanie książki etnicznej obejmuje zatem nie tylko pytanie o jej język, lecz także o inne zawarte w niej znaki czy o intencje twórców książki oraz zależność tych intencji od aktualnej fazy rozwoju etnicznej bądź narodowej kultury, w tym kultury druku. Można również zastanawiać się, na ile treść wydawanych w danym czasie i miejscu książek oraz ich ukształtowanie są wynikiem wydarzeń historycznych lub symptomem aktualnej sytuacji politycznej i kondycji społeczeństwa, w którym dzieła powstają, co mieści się w zakresie rozważań nad ekologią książki.

1.5. Ekologia książki

W przyrodzie żaden organizm nie żyje i nie funkcjonuje niezależnie, lecz w relacjach z innymi organizmami, w strukturze szerszego systemu. W naukach przyrodniczych badaniem oddziaływań pomiędzy organizmami a ich środowiskiem zajmuje się ekologia. W XX wieku amerykański językoznawca Einar Haugen (1906–1994)

⁶³ Semiotycy, zauważa przy tym Bogusław Żyłko, zaznaczają, że interpretacja symboli zależy również od znajomości epoki historycznej, w której owe symbole funkcjonują. Na przykład we Francji w okresie Wielkiej Rewolucji zwrócono się ku symbolice antycznej. Postaci i zdarzenia z historii starożytnego Rzymu zaczęły symbolizować dokonujące się przemiany i pełnić funkcję agitacyjno-mobilizacyjną; zob. *idem*, *op. cit.*, s. 232.

⁶⁴ T.A. Sebeok, *Signs...*, s. 11.

zauważył, że podobnie jak organizmy żywe języki nie funkcjonują niezależnie od środowiska swoich użytkowników. Wykorzystał on zatem ekologię w sposób metaforyczny, rozpowszechniając koncepcję ekologii języka, którą zdefiniował jako „naukę o wzajemnych relacjach pomiędzy językiem a jego środowiskiem” („the study of interactions between any given language and its environment”)⁶⁵. Zdaniem Haugena język istnieje tylko w umysłach użytkowników, a funkcjonuje jedynie w relacjach pomiędzy nimi i w związku z ich środowiskiem naturalnym i społecznym. Część ekologii języka należy zatem do sfery psychicznej, gdyż odnosi się do relacji z innymi językami w umysłach osób dwu- i wielojęzycznych, a część do sfery społecznej, ponieważ dotyczy związku języka ze społeczeństwem, w którym funkcjonuje on jako środek komunikacji międzyludzkiej. Ekologię języka kształtują przede wszystkim osoby, które uczą się go, używają i przekazują innym⁶⁶.

Metaforyczne zastosowanie pojęcia ekologii do badań nad książką pozwala traktować ją w podobny sposób jak język, czyli przede wszystkim jako element ekosystemu. Po pierwsze, książka w określonym języku etnicznym pozostaje w relacji z jego użytkownikami — autorem i potencjalnymi czytelnikami. Podczas gdy sam język funkcjonuje już w jakimś ekosystemie, książka pozwala utrwalić go i wspomaga nauczanie jego formy literackiej. Po drugie, książka etniczna często służy też utrwaleniu etnicznych treści, pozostających w związku ze środowiskiem grupy etnicznej.

Ekologiczne podejście do badań nad każdą odradzającą się książką etniczną zakłada istnienie takiego środowiska w okresie trwania jej odrodzenia. W badaniach istotna jest więc jego charakterystyka — jednorodność lub zróżnicowanie pod względem społecznym, religijnym i językowym. Kolejnym elementem ekosystemu jest prowadzona w państwie polityka wydawnicza, która może mieć wpływ na zawarte w książce treści oraz warunki, w jakich ona funkcjonuje, na przykład przydzielane dotacje na publikowanie w języku etnicznym. Środowisko wpływa również na ukształtowanie edytorskie publikacji. Ukształtowanie to może równocześnie pozostawać w związku z historią piśmiennej kultury grupy etnicznej. Dlatego też mówiąc o ekologii książki, należy brać pod uwagę nie tylko aktualne środowisko — grunt, na którym książka rokwita, lecz także aspekt historyczny — jej korzenie. Patrząc na książki z perspektywy semiotycznej, trzeba zatem pamiętać, że zawarte na ich okładkach i kartach znaki decydujące o ich tożsamości mogą odwoływać się do historii i pozostają w związku ze środowiskiem, w którym powstają brane pod uwagę publikacje.

⁶⁵ E. Haugen, *The ecology of language*, [w:] *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*, red. A. Fill, P. Mühlhäusler, London-New York 2001, s. 57. Metafora Haugena okazała się inspirująca dla środowiska językoznawców. Na gruncie polskim warto odnotować książkę Elżbiety Wąsik przedstawiającą ekologiczny model opisu języka w zastosowaniu do języka fryzyjskiego — *Ekologia języka fryzyjskiego. Z badań nad sytuacją mniejszości etnolingwistycznych w Europie*, Wrocław 1999.

⁶⁶ Por. E. Haugen, *op. cit.*, s. 57.

2. Irlandzka książka etniczna — próba definicji

Na początku XX wieku liczba drukowanych publikacji irlandzkojęzycznych wzrosła z dwóch, trzech tytułów na dekadę do dziesięciu, dwudziestu rocznie⁶⁷. Ta wzrostowa tendencja nie tylko utrzymała się, lecz wręcz nasiliła po powstaniu Wolnego Państwa Irlandzkiego w 1922 roku. Ów wyraźny wzrost liczby irlandzkojęzycznych publikacji można nazwać odrodzeniem irlandzkiej książki etnicznej, której tożsamość wyznacza język. Taką definicję irlandzkiej książki etnicznej przyjęto na potrzeby niniejszej pracy, pamiętając jednak, że biorąc pod uwagę przedstawione wcześniej rozważania teoretyczne, książkę irlandzką można definiować znacznie szerzej.

2.1. Problem książki irlandzkiej i jej językowej tożsamości

W definicji książki irlandzkiej kryterium językowe okazuje się problematyczne, ponieważ naród irlandzki, używając określenia *Mígonia*⁶⁸, „obsługiwany” jest przez co najmniej dwa języki, w których tworzono i tworzy się dzieła piśmiennicze⁶⁹. Mówiąc o książce irlandzkiej, można mieć na myśli wszystkie książki po-

⁶⁷ O zjawisku tym pisze Ó Ciosáin, zauważając jednak, że nie ma na ten temat właściwie żadnych badań statystycznych; zob. *idem, Creating an audience...*, s. 5.

⁶⁸ K. Migoń, *Książka w perspektywie etnicznej...*, s. 15.

⁶⁹ Co najmniej dwa, gdyż nie sposób nie włączyć do nich na przykład powstałych w irlandzkich klasztorach manuskryptów łacińskich. Współcześnie jednak przeważająca liczba książek ukazuje się w Irlandii w języku angielskim obok stosunkowo niewielkiej liczby wydawnictw irlandzkojęzycznych — Helen i Máirtín Ó Murchú podają, że w 1997 roku, nakładem siedemnastu różnych wydawnictw, ukazało się sto tytułów dotowanych z budżetu Bord na Leabhar Gaeilge (Komisji do Spraw Książek Irlandzkojęzycznych); można uznać to za ogólny wskaźnik aktywności publi-

wstałe w Irlandii, niezależnie od języka, w którym zostały napisane, a także okresu, z którego pochodzą, oraz ich formy fizycznej (manuskrypty, wydawnictwa drukowane, edycje elektroniczne). Takie podejście reprezentuje redakcja oksfordzkiej serii wydawniczej poświęconej historii książki irlandzkiej — „The Oxford History of the Irish Book”, która określa język publikacji w tytułach poszczególnych tomów⁷⁰. Taką praktykę stosuje się również w opracowaniach dotyczących historii literatury irlandzkiej, w tytułach których można niekiedy odnaleźć odniesienie do języka — autorzy zaznaczają wówczas, że dotyczą one literatury w języku irlandzkim lub literatury irlandzkiej w języku angielskim⁷¹; najczęściej występujący w tytułach przymiotnik „irlandzki” zmusza czytelnika, chcącego dowiedzieć się czegoś na temat zawartości opracowania, do zajrzenia do książki lub zapoznania się z jej szczegółowym opisem w katalogu bibliotecznym. Z tak szerokim pojęciem książki irlandzkiej mamy także do czynienia w przypadku irlandzkiej bibliografii narodowej.

Bibliografie narodowe są zazwyczaj podstawowym źródłem informacji na temat charakteru narodowej kultury książki w poszczególnych krajach. W wypadku Irlandii taka bibliografia jest jednak niekompletna⁷², a język nie jest głównym kryterium decydującym o doborze włączanego do niej materiału. W 1958 roku Richard James Hayes, pełniący w latach 1949–1967 funkcję dyrektora National Library of Ireland (NLI) — Biblioteki Narodowej Irlandii, pisał, że w bibliografiach narodowych

określenie „narodowy” odnosi się do miejsca, w którym wydrukowano bądź wydano umieszczone w bibliografii pozycje, a nie do poruszanej przez nie tematyki. [...] Podstawy irlandz-

kacyjnej dotowanych wydawnictw, specjalizujących się w publikowaniu książek po irlandzku — H. Ó Murchú, M. Ó Murchú, *Irish: Facing the Future*, Dublin 1999, s. 29; por. [http://catalogue.nli.ie/Search/Results?lookfor=&type=AllFields&filter%5B%5D=language%3A%22Irish%22&filter%5B%5D=format%3A%22Book%22&view=list&daterange\[\]=publishDate&publishDateto=2001&publishDatefrom=1999](http://catalogue.nli.ie/Search/Results?lookfor=&type=AllFields&filter%5B%5D=language%3A%22Irish%22&filter%5B%5D=format%3A%22Book%22&view=list&daterange[]=publishDate&publishDateto=2001&publishDatefrom=1999) (dostęp: 20.08.2016).

⁷⁰ Mowa o serii wydawniczej pod redakcją Roberta Welcha i Briana Walkera, w której do tej pory ukazały się tomy 3–5: t. 3. *The Irish Book in English, 1550–1800 (Książka irlandzka w języku angielskim, 1550–1800)*, red. R. Gillespie, A. Hadfield, Oxford 2006; t. 4. *The Irish Book in English from 1800 to 1890 (Książka irlandzka w języku angielskim od 1800 do 1890)*, red. J.H. Murphy, Oxford 2011; t. 5. *The Irish Book in English, 1891–2000 (Książka irlandzka w języku angielskim, 1891–2000)*, red. C. Hutton, P. Walsh, Oxford 2011. Zarówno te, jak i tytuły pozostałych, planowanych tomów wskazują na to, że materiał podzielono nie tylko ze względu na okresy, z jakich pochodzi, lecz także język publikacji (irlandzki bądź angielski) — t. 1. *The Manuscript Book Tradition in Irish (Manuskrypty w języku irlandzkim)*; t. 2. *The Printed Book in Irish from the 16th to the 20th Century (Drukowana książka w języku irlandzkim od XVI do XX wieku)*.

⁷¹ Por. np. P. Ó Snodaigh, *Modern Literature in Irish (Współczesna literatura w języku irlandzkim)*, London 1987; P. Rafteroid, *Irish Literature in English (Literatura irlandzka w języku angielskim)*, Gerrards Cross, Buckinghamshire 1980.

⁷² O problemach z tworzeniem irlandzkiej bibliografii narodowej zob. C. Benson, M. Pollard, *The silken purse: bibliography in Ireland*, [w:] *The Book Encompassed: Studies in Twentieth-Century Bibliography*, red. P. Davison, Cambridge 1992, s. 200–205.

kiej bibliografii narodowej są zgoła inne. Punktem odniesienia w wyborze materiału są losy Irlandczyków i ich cywilizacji na przestrzeni wieków, opisy wszystkich wydarzeń, które wiążą się z historią narodu irlandzkiego i w których brali udział Irlandczycy w swoim własnym kraju oraz poza jego granicami. W ten sposób jest to, w założeniu, bibliografia określonej tematyki, ale ponieważ tematykę tę stanowi zarówno cywilizacja, jak i naród, kryteriami decydującymi o włączaniu do niej poszczególnych pozycji są zarówno miejsce druku, jak i autorzy, a także oczywiście wiele innych.

[the word “national” refers to the place of printing or publication rather than to the subjects with which the items listed are concerned. [...] The Irish National Bibliography has been planned on quite a different basis. Irish civilisation and the Irish people throughout the centuries are regarded as its subject matter and the records of any events which concerned the life of the Irish nation or the activities of the Irish race at home or abroad are selected for inclusion. It is therefore essentially a bibliography of a subject; but because the subject is a civilisation and a people it includes a bibliography based on printing and also a bibliography based on authors and of course much more in addition to these.]⁷³

Choć Hayes nie porusza kwestii języka, można się domyślać, że to właśnie język irlandzki jest jednym z owych nienazwanych kryteriów, o których mowa. Przed utworzeniem Wolnego Państwa Irlandzkiego w 1922 roku wiele publikacji w języku irlandzkim ukazało się poza krajem — w Londynie lub w Stanach Zjednoczonych. Potem natomiast było jasne, że język irlandzki nie może być jedynym kryterium branym pod uwagę podczas tworzenia irlandzkiej bibliografii narodowej, ponieważ w nowym państwie nie zdołał on zastąpić będącego w powszechnym użyciu angielskiego — drugiego języka urzędowego, dominującego w polityce, szkolnictwie, życiu codziennym i literaturze, a zatem języka większości publikacji ukazujących się w Irlandii lub na temat Irlandii poza granicami kraju. Trzeba do tego też dodać te pozycje irlandzkich autorów, które po raz pierwszy lub wyłącznie ukazały się poza Irlandią ze względu na działającą w kraju mniej lub bardziej oficjalną cenzurę. Dotyczy to czasów poprzedzających irlandzką niepodległość, jak i okresu po 1929 roku, kiedy za sprawą nacisków Kościoła katolickiego wprowadzono ustawę o cenzurze publikacji⁷⁴.

Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie źródeł na temat życia w Irlandii stanowi misję Biblioteki Narodowej⁷⁵. Powstała ona w 1877 roku, ale dopiero pięć lat po utworzeniu Wolnego Państwa Irlandzkiego na irlandzkich wydawców nałożono obowiązek dostarczania do niej egzemplarza obowiązkowego⁷⁶, co ozna-

⁷³ R.J. Hayes, *Irish National Bibliography*, „Libri” 8, 1958, z. 2, s. 117. Zob. *idem*, *Irish National Bibliography*, „An Leabharlann: Journal of the Library Association of Ireland” 18, 1960, nr 1, s. 5–13.

⁷⁴ Zob. W.J. McCormack, *Irish censorship: Some uncomfortable revisions*, [w:] *The Irish Book in the Twentieth Century*, red. C. Hutton, Dublin-Portland OR 2004, s. 84–88; *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 94.

⁷⁵ Zob. About the Library, <http://www.nli.ie/en/intro/about-the-library.aspx> (dostęp: 27.02.2014).

⁷⁶ Zob. History of the Library, <http://www.nli.ie/en/history-of-the-library.aspx> (dostęp: 27.02.2014).

cza, że w jej zbiorach może brakować publikacji z pierwszych lat niepodległości i komplikuje proces uzupełniania bibliografii narodowej.

Wkład Hayesa w tworzenie tej bibliografii uznawany jest obecnie za nieoceniony⁷⁷. Jest on między innymi autorem *Sources for the History of Irish Civilisation: Articles in Irish Periodicals*⁷⁸ i *Clár Litridheacht na Nua-Ghaedhilge 1850–1936*⁷⁹, stworzonej przy współdziałaniu Brighid Ní Dhonnchadha, oraz redaktorem *Manuscript Sources for the History of Irish Civilisation*⁸⁰. Prócz tego na uwagę zasługują przede wszystkim bibliografie filologiczne w opracowaniu Richarda Irvine’a Besta, takie jak *Bibliography of Irish Philology and of Printed Irish Literature [do 1912]*⁸¹ i *Bibliography of Irish Philology and Manuscript Literature: Publications 1913–41*⁸², oraz praca Rolfa Baumgartena *Bibliography of Irish Linguistics and Literature 1942–71*⁸³ i jej elektroniczna kontynuacja *Bibliography of Irish Linguistics and Literature 1972–*, opracowywana przez Roibearda Ó Maolalaigha w latach 2001–2004, a od 2005 roku przez Alexandre’a Guilarte’a. Wobec braku kompletnej irlandzkiej bibliografii narodowej wspomniane spisy pozycji książkowych i zawartości wybranych czasopism są najlepszym źródłem informacji na temat prac dotyczących irlandzkiej cywilizacji, języka i twórczości literackiej w poszczególnych okresach. Natomiast w przypadku zainteresowania wydawnictwami irlandzkojęzycznymi w XX lub XXI wieku najlepiej rozpocząć od skorzystania z dostępnych katalogów wydawniczych wydawnictw specjalizujących się w publikowaniu prac irlandzkojęzycznych, co pozwoli na wstępną selekcję materiału.

W kontekście dyskusji nad terminologią oraz refleksji dotyczącej istniejących w Irlandii związków książki z językiem można by zadać pytanie, czy nie lepiej byłoby uznać szerokie rozumienie terminu „książka irlandzka” w odniesieniu do wszystkich książek opublikowanych w Irlandii lub z tym krajem kulturowo związanych, a równocześnie mówić o książce gaelickiej, czyli takiej, która wiązałyby się z rodzimą tradycją użytkowników języka irlandzkiego⁸⁴, lub inaczej — zawęzić rozumienie terminu „książka irlandzka” do książek w języku irlandzkim, nazywa-

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ R.J. Hayes, *Sources for the History of Irish Civilisation: Articles in Irish Periodicals*, Boston 1970.

⁷⁹ R.J. Hayes, B. Ní Dhonnchadha, *Clár Litridheacht na Nua-Ghaedhilge 1850–1936*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1938.

⁸⁰ *Manuscript Sources for the History of Irish Civilisation*, red. R.J. Hayes, Boston 1965.

⁸¹ R.I. Best, *Bibliography of Irish Philology and of Printed Irish Literature*, Dublin 1913.

⁸² R.I. Best, *Bibliography of Irish Philology and Manuscript Literature: Publications 1913–41*, Dublin 1942.

⁸³ R. Baumgarten, *Bibliography of Irish Linguistics and Literature 1942–71*, Dublin 1986. Wersja elektroniczna pracy pod redakcją Roibearda Ó Maolalaigha ukazała się w 2004 roku; zob. <https://bill.celt.dias.ie/vol3/main.html> (dostęp: 20.08.2016).

⁸⁴ Chodziłoby tu zarówno o kulturę społeczeństwa irlandzkiego sprzed opanowania wyspy przez Anglików w okresie rządów szesnastowiecznej dynastii Tudorów, jak i o tradycję niewielkich społeczności posługujących się językiem irlandzkim współcześnie.

jąc powstałe w Irlandii książki w języku angielskim angloirlandzkimi? Rozwiązania takie, choć mogłyby się zdawać praktyczne, nie są jednak możliwe ze względu na istniejące przypadki wydań dwujęzycznych, które trudno byłoby jednoznacznie zaklasyfikować oraz z powodu konotacji towarzyszących terminom „irlandzki”, „angloirlandzki” i „geaelicki”, którym wypada poświęcić parę słów.

Definiując literaturę irlandzką, Daniel Corkery stwierdza, że jest to wyłącznie literatura w języku irlandzkim, podczas gdy literaturę tworzoną przez Irlandczyków w języku angielskim nazywa angloirlandzką⁸⁵. Loreto Todd uznaje natomiast za literaturę irlandzką twórczość wszystkich pisarzy urodzonych w Irlandii, niezależnie od języka, w którym tworzą i tematyki ich utworów, czyli między innymi francuskojęzyczną twórczość irlandzkiego noblisty Samuela Becketta (1906–1989)⁸⁶. Z kolei z *The Oxford Companion to Irish Literature* pod redakcją Roberta Welcha można dowiedzieć się, że literatura angloirlandzka to wyłącznie anglojęzyczna twórczość literacka powstała w Irlandii od czasów inwazji angloirlandzkiej do okresu odrodzenia literackiego z przełomu XIX i XX wieku włącznie, w tradycyjnym rozumieniu jest to bowiem twórczość pisarzy wywodzących się ze sfery tak zwanej *ascendancy*, czyli wyższej klasy irlandzkich protestantów⁸⁷. To do ich kultury najczęściej odnosi się bowiem przymiotnik „angloirlandzki”, dlatego użycie go w stosunku do wszystkich książek powstałych w Irlandii w języku angielskim może budzić zastrzeżenia.

Nie mniej dyskusyjne jest użycie terminu „gaelicki” z co najmniej dwóch względów. Po pierwsze, przymiotnik ten stanowi tłumaczenie wyrazu *Gaelic*, który — jak pisze autor *A Pocket History of Gaelic Culture* Alan Tittley — zadomowił się w języku angielskim ponad sto lat temu jako zniekształcone znaczeniowo zapożyczenie z irlandzkiego, w którym rzeczownik *gaelige* to nic innego jak ‘język irlandzki’, podczas gdy angielskiego przymiotnika *Gaelic* używa się też w odniesieniu do szerzej pojętej kultury gaelickiej — w przypadku Irlandii do swoistej odmiany piłki nożnej — w złożeniu *Gaelic football*, natomiast w kontekście językoznawczym — do celtyckiego języka Szkotów czy też do przeżywającego swój renesans języka mańskiego z wyspy Man⁸⁸. Dlatego właśnie „książka gaelicka” mogłaby oznaczać zarówno książkę irlandzkojęzyczną, jak i książkę w języku mańskim lub szkockim gaelickim. Odnosząc się do narodowego języka Irlandczyków, lepiej jest zatem konsekwentnie używać określenia „irlandzki” (ang. *Irish*), jak zresztą ma to miejsce w oficjalnych dokumentach, włącznie z angielskim tekstem irlandzkiej Konstytucji. Po drugie, na przełomie XIX i XX wieku angielski wyraz *Gaelic* stosowany

⁸⁵ D. Corkery, *Synge and Anglo-Irish Literature*, Cork 1947, s. 1. Definicję tę przyjęto na zwołanym w 1970 roku w Dublinie pierwszym spotkaniu International Association for the Study of Anglo-Irish Literature; zob. L. Todd, *The Language of Irish Literature*, London 1989, s. 3.

⁸⁶ L. Todd, *op. cit.*, s. 5.

⁸⁷ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 13–14.

⁸⁸ Zob. A. Tittley, *A Pocket History of Gaelic Culture*, Dublin 2000, s. 3–4.

w kontekście Irlandii konotował mowę „etnicznych” Irlandczyków⁸⁹, uznawanych za peryferyjną grupę mieszkańców Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii. Jego użycie w tym znaczeniu obecnie sugerowałoby uznanie użytkowników języka irlandzkiego za mniejszościową grupę, która nie liczy się w państwie, a związku pomiędzy językiem irlandzkim i kulturą narodową za mało istotny. W takim znaczeniu „książka gaelicka” oznaczałaby w Irlandii coś w rodzaju książki peryferyjnej i choć za peryferyjną grupę etniczną można było formalnie uznać gaelickich mieszkańców Zjednoczonego Królestwa, istniejącego do 1921 roku, to na długo przed powstaniem Wolnego Państwa Irlandzkiego Irlandczycy z dużą determinacją dążyli do niepodległości, która miała się stać udziałem szerszego społeczeństwa, etnicznie zróżnicowanego, ale zjednoczonego wspólnym celem. W postulowanym suwerennym państwie, zamieszkiwanym przez niepodległy naród irlandzki, rdzenna kultura, zwana gaelicką, miała być czymś więcej niż barwną plamą na zachodnim wybrzeżu Zielonej Wyspy. Za sprawą nacjonalistów, a potem rządu irlandzkiego, jej elementy — przede wszystkim język — trafiły z peryferii do centrum, tworząc trzon kultury narodowej nowego państwa. Książka w języku irlandzkim stała się jej najwyraźniejszym wykładnikiem.

Podsumowując, należy stwierdzić, że nie ma jednej definicji książki irlandzkiej, a ona sama nie ma jednoznacznie określonej tożsamości językowej. Kultura książki irlandzkiej jest złożona, co wynika zarówno z uwarunkowań historycznych, jak i z etnicznej niejednorodności irlandzkiego społeczeństwa, które kształtowało się od średniowiecza. Ze względu na definicje etniczności i powtarzający się w nich nacisk na znaczenie w procesach etnicznej identyfikacji swoistego dla grupy języka w sensie etnicznym do kultury książki irlandzkiej należą przede wszystkim publikacje w języku irlandzkim — historycznie języku używanym przez irlandzką grupę etniczną oraz wyznaczającym jej tożsamość. Jednak, w sensie narodowym, uznając zmiany zachodzące w kulturze oraz możliwość woluntarystycznej definicji narodu, którego członkami mogą czuć się osoby o faktycznie obcych korzeniach etnicznych, do kultury książki irlandzkiej trzeba włączyć wszystkie książki, które należą lub mogłyby należeć do irlandzkiej bibliografii narodowej. Mówiąc o książce irlandzkiej, każdorazowo najlepiej zatem określić zakres referencyjny używanego terminu. W niniejszej pracy, dotyczącej irlandzkiej książki etnicznej, chodzić będzie o książki zakorzenione w historii etnicznej kultury irlandzkiej, której podstawowym elementem jest język irlandzki.

⁸⁹ Bardzo dobry przykład takiego użycia znajdujemy w wydanym po raz pierwszy w 1907 roku dzienniku Johna Millingtona Synge’a, który opisuje w nim, jak uczy się języka *Gaelic* od mieszkańców Inishmaan; zob. *idem, The Aran Islands*, London 1968. Z powodu ówczesnego rozumienia wyrazu *Gaelic* ‘gaelicki’ w niniejszej pracy przyjęto tłumaczenie anglojęzycznej nazwy Gaelic League na język polski — Liga Gaelicka, tym bardziej że takie określenie jest powszechnie stosowane w polskojęzycznych opracowaniach historycznych, gdzie jest mowa o powołaniu do życia tej organizacji, która od końca XIX wieku wspiera rozpowszechnianie użycia języka irlandzkiego.

2.2. Odrodzenie książki irlandzkojęzycznej jako przedmiot badań

Przedmiot badań, którym jest odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej, wiąże się z poszukiwaniem odpowiedzi na wiele pytań, przy czym pierwsze z nasuwających się dotyczą ekologii omawianego zjawiska:

— czy odrodzenie kultury druku w języku irlandzkim przebiegało niezależnie, czy też było powiązane z odrodzeniem szerszej pojętego systemu kultury narodowej, wspieranym przez organizacje pozarządowe, a później przez rząd nowego państwa?

— czy po roku 1922 publikowane książki stanowiły wynik twórczości irlandzkojęzycznych pisarzy, której z jakichś powodów (politycznych, ekonomicznych) we wcześniejszym okresie nie można było wydawać, czy też skutek prowadzonej względem książki polityki — być może dotowanej — polegającej między innymi na poszukiwaniach, tworzeniu i wydawaniu irlandzkojęzycznej literatury?

— czy i w jaki sposób odradzająca się książka irlandzka została zakorzeniona w historii?

Ostatnie pytanie daje początek rozważaniom semiotycznym, dotyczącym ukształtowania edytorskiego ksiązek i ich atrybutów, które — poza samym językiem — czynią je irlandzkimi, oraz ich zakorzenienia w historii książki irlandzkiej, a nawet szerszej pojętej sztuki czy kultury. Jeśli wydawnictwa irlandzkojęzyczne były dotowane, można zastanowić się, dlaczego tak się działo, a następnie spytać:

— czy książki będące przedmiotami kultury były w rękach swoich twórców bądź sterujących nimi polityków narzędziami szerzenia kultury etnicznej i czy jako takie podlegały manipulacji?

Ostatnie pytanie wymaga kilku słów wyjaśnienia. Zdzisław Wąsik definiuje „narzędzie” jako przedmiot kultury pełniący określoną rolę w osiągnięciu celu przez osobę, która się nim posługuje („*tool is an object of culture which serves a certain function enabling the fulfillment of a subjective purpose of a meaning utilizer*”)⁹⁰. Porównanie książki do „narzędzia” jest, jak zauważa Zbierski, znane i wykorzystywane w bibliologii między innymi przez Karola Głombiowskiego, który widział książkę „jako aktywny czynnik i narzędzie przemian społecznych i kulturalnych, jako realne zjawisko historyczne”⁹¹. W wypadku tworzenia się nowego państwa książka etniczna może potencjalnie zaistnieć jako ważne narzędzie budowania i szerzenia kultury narodowej w społeczeństwie, często podlegając przy tym mani-

⁹⁰ Z. Wąsik, *Lectures on the Epistemology of Semiotics*, Wrocław 2014, s. 142. Zastosowanie kursywy zgodne z cytowaną publikacją.

⁹¹ T. Zbierski, *op. cit.*, s. 92.

pulacjom związanym z procesem kształtowania wizerunku i kultury suwerennego narodu przez uznane w państwie władze. Przepuszczalnie dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy kultura członków społeczeństwa jest niejednorodna, a tradycja tworzenia książki etnicznej została w jakiś sposób naruszona lub przerwana i odtwarzana jest w warunkach budowania nowej państwowej suwerenności. Warto zauważyć, że książka rozumiana jako przedmiot kultury może równocześnie stanowić dobro zaspokajające potrzeby swoich potencjalnych odbiorców⁹², w przypadku książki etnicznej — potrzeby językowe, patriotyczne czy światopoglądowe.

Inną kategorię stanowią pytania o problemy, które w kontekście odbudowywania irlandzkiej kultury książki trzeba było rozwiązać:

— jakiego rodzaju były to problemy?

— czy istniały standardy publikacyjne, z których korzystali pisarze i wydawcy, a jeśli nie, to które z nich trzeba było wypracować oraz jak i kiedy je ustalono?

W końcu należy zastanowić się, czy odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej przyniosło trwały skutek, czyli postarać się odpowiedzieć na pytanie:

— czy w obecnych czasach wciąż wydaje się irlandzkojęzyczne publikacje, korzystając z wypracowanych w pierwszej połowie XX wieku standardów oraz atrybutów, w które wyposażano w owym okresie irlandzką książkę etniczną?

Na pytania te można próbować odpowiedzieć w oparciu o źródła i opracowania historyczne oraz na podstawie analizy wybranych książek w języku irlandzkim, opublikowanych w XX wieku.

⁹² Pojęcie dobra zob. Z. Wąsik, *op. cit.*, s. 142.

3. Historia książki w Irlandii — zakorzenienie

Odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej, które rozpoczęło się w Irlandii pod koniec XIX wieku, wspomagało kształtowanie kultury narodu dążącego do politycznej niepodległości. W tym okresie często wykorzystywano argumenty historyczne — im dłuższa historia i im bardziej odmienna od innych była kultura danej grupy, tym większe były szanse na uznanie jej za odrębny naród, zasługujący na suwerenność, co w następujący sposób podsumowuje Hroch:

Wszystkie procesy narodotwórcze — nie tylko małych, ale i państwowych narodów — przebiegały w XIX w., czyli w czasie, gdy argument historyczny miał nadzwyczajne znaczenie: wszystko, co rościło sobie pretensje do istnienia, musiało stosować argumentację historyczną. Im głębsze były korzenie historyczne, im sławniejsza przeszłość, tym większa pewność siebie, tym szersze roszczenia, tym większe nadzieje na uznanie⁹³.

Kultura piśmienna w języku irlandzkim ma długą historię, mimo że literatura irlandzka przez wieki przekazywana była ustnie, podczas gdy pismo stosowano tylko w specjalnych okolicznościach. Literaturę staroirlandzką zaczęto utrzymywać po wprowadzeniu do Irlandii chrześcijaństwa w V wieku. Obecnie dzieli się ją na cykle: mitologiczny, ulsterski, feniański i królewski, zwany też historycznym⁹⁴. Ta najstarsza literatura jest istotna ze względu na zawarte w niej treści wykorzystywane w sposób twórczy w XIX i XX wieku. Monastyczne łacińskojęzyczne ewangelie rękopiśmienne są bez wątpienia cennymi zabytkami, ale ich znaczenie dla odrodzenia książki irlandzkiej ma przede wszystkim związek z zastosowanym w nich kształtem pisma oraz charakterystycznym zdobnictwem. Z kolei irlandzkojęzyczna książka drukowana pojawiła się po raz pierwszy w XVI wieku jako wynik działalności obcej grupy etnicznej — Anglików, którzy całkowicie podbili

⁹³ M. Hroch, *op. cit.*, s. 129.

⁹⁴ M. Heaney, *Za dziewiątą falą. Księga legend irlandzkich*, Kraków 1996, s. 8.

Zieloną Wyspę w okresie panowania dynastii Tudorów. W tym wypadku istotne jest edytorskie ukształtowanie ksiązek irlandzkojęzycznych, a zwłaszcza krój pisma zastosowany w drukowanych publikacjach.

3.1. Społeczeństwo bez książki

Historia książki irlandzkiej wiąże się ściśle nie tylko z historią języka irlandzkiego, lecz także z społeczną historią kraju. Sam język wywodzi się od mowy osadników, których pierwsze grupy przybyły do Irlandii ze środkowej Europy najprawdopodobniej w VI wieku p.n.e.⁹⁵ Właśnie ze względu na odmienność ich języka jeszcze na kontynencie postrzegano ich jako odrębną grupę etniczną, określaną mianem „Celtów” (gr. *Keltoi*)⁹⁶. Z kolei przymiotnik „celtycki” na stałe wszedł do terminologii językoznawczej jako określenie oddzielnej grupy w klasyfikacji genetycznej języków.

Język irlandzki należy do insularnej grupy indoeuropejskich języków celtyckich, które przetrwały w Wielkiej Brytanii, Irlandii i francuskiej Bretanii, w odróżnieniu od języków z grupy kontynentalnej, martwych co najmniej od VI wieku. Grupa insularna dzieli się na języki Q-celtyckie i P-celtyckie. Ich umowne nazwy odnoszą się do odmiennego traktowania przez obie podgrupy głosek *q* i *p*. Język irlandzki, szkocki gaelicki i mański (nazywany też „manx”) należą do języków Q-celtyckich, a walijski, bretoński i kornicki (zwany też kornijskim) — do P-celtyckich. W pracach językoznawczych podgrupa Q nazywana jest czasami goidelską, a podgrupa P — brytańską⁹⁷. Historia języka irlandzkiego dzieli się umownie na pięć okresów: (1) irlandzki czasów inskrypcji ogamicznych — od V do VII wieku n.e.; (2) staroirlandzki — od VII do IX wieku; (3) średnioirlandzki — od 900 do

⁹⁵ B. Ó hEithir, *Historia Irlandii*, Warszawa 2001, s. 8.

⁹⁶ Celtowie nie byli pierwszymi osadnikami na Zielonej Wyspie. Z badań archeologicznych wynika, że ludzie zamieszkiwali Irlandię już około 8000 lat temu. Około 3000 lat p.n.e. w Irlandii osiedlili się neolityczni kolonizatorzy, po których zostały na wyspie imponujące megalityczne budowle — kamienne grobowce portalowe, zwane dolmenami, oraz podziemne grobowce korytarzowe, do których należy Newgrange. Kolejnymi przybyszami do Irlandii byli ludzie z epoki brązu, która rozpoczęła się na wyspie około 2000 lat p.n.e. Celtowie okazali się jednak grupą na tyle silną, że zdominowała ona pod względem kulturowym zastanych na wyspie mieszkańców. O najdawniejszych mieszkańcach Irlandii zob. G.F. Mitchell, *Irlandia prehistoryczna*, [w:] *Historia Irlandii*, red. T.W. Moody, F.X. Martin, Poznań 1998, s. 33–45; A. Cisto, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 37–38.

⁹⁷ D. MacAulay, *The Celtic languages: An overview*, [w:] *The Celtic Languages*, red. D. MacAulay, Cambridge 1992, s. 2; A.F. Majewicz, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa 1989, s. 36; C. Ó Dochartaigh, *The Irish language*, [w:] *The Celtic Languages*, red. D. MacAulay, Cambridge 1992, s. 11; P. Stalmaszczyk, *Celtyckie języki Irlandii, Szkocji i Wyspy Man. Historia i teraźniejszość*, [w:] *Problematyka brytyjska. Studia interdyscyplinarne*, red. K. Kujawińska-Cortney, R. Machnikowski, A. Wójcik, Łódź 1997, s. 100.

1200 roku; (4) klasyczny irlandzki — od 1200 do 1600 roku — oraz (5) nowożytny irlandzki — od roku 1600 do chwili obecnej, z dwudziestowiecznym standardem formy mówionej i pisanej⁹⁸. Pomimo że pierwszy wyszczególniony okres w historii irlandzkiego rozpoczyna się stosunkowo późno, rozwój samego języka sięga czasów znacznie dawniejszych — były to jednak czasy bez książek.

W II stuleciu p.n.e., po kolejnych falach migracji, Celtowie stanowili w Irlandii grupę dominującą, której kultura stała się z czasem udziałem wszystkich mieszkańców Zielonej Wyspy. Elementem wiążącym członków społeczności celtyckiej w Irlandii, lecz także wcześniej na kontynencie, był przede wszystkim wspólny język, który w I wieku p.n.e. Diodor Sycylijszyk opisał jako gardłowy i chrapliwy. Ten grecki historyk wypowiedział się też o stylu komunikowania się Celtów, zauważając, że używają oni niewielu słów oraz mówią zagadkami, „najczęściej wskazując na przedmioty i każąc domyślać się, o co chodzi”⁹⁹.

W źródłach klasycznych Celtowie opisywani są z punktu widzenia Greków lub Rzymian i oceniani według systemu wartości obserwatorów, z pominięciem tego, co dla samych Celtów mogło być ważne lub oczywiste. Języka Celtów nie rozumiano, obserwacje mogły być więc powierzchowne, a sami starożytni Celtowie nie pozostawili po sobie żadnych piśmiennych przekazów, choć na kontynencie musieli mieć dostęp do pisma choćby ze względów ekonomicznych. Na ten temat w następujący sposób wypowiada się Friedrich Schlette:

Postępujący coraz bardziej podział pracy, rosnąca wymiana produktów i towarów, jak również ustanowienie danin, podatków i ceł i tym podobnych opłat wymagały prowadzenia odpowiednich list. Często wystarczało w tym celu pismo symboliczne lub obrazkowe. Kiedy plemiona celtyckie dostrzegły tę konieczność, mogły, znając alfabet grecki, nim właśnie się posługiwać, bez potrzeby ustanawiania własnego. W pewnych częściach świata celtyckiego posługiwano się pismem etruskim, a po wtargnięciu potęgi rzymskiej na tereny położone na północ od Alp również pismem łacińskim, które w końcu stworzyło podwaliny pod rozwój licznych europejskich systemów pisma¹⁰⁰.

W wypadku Celtów nieużywanie pisma lub używanie go jedynie w niewielkim zakresie wiązało się zatem nie tyle z brakiem dostępu do jego systemów, ile z dużym ograniczeniem jego stosowania w praktykach kulturowych. Przypuszczalnie wynikało to z zakazów celtyckich kapłanów — druidów, którzy najprawdopodobniej twierdzili, że cała wiedza powinna być zapamiętywana i przekazywana z pokolenia na pokolenie w formie ustnej. Wprowadzenie zakazu używania pisma w celu rejestrowania dłuższych treści mogło w społeczeństwie celtyckim dodatkowo umacniać pozycję druidów będących profesjonalnymi „zapamiętywaczami” wiedzy.

⁹⁸ E. Purdon, *The Story of the Irish Language*, Dublin 1999, s. 8.

⁹⁹ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 8–9.

¹⁰⁰ F. Schlette, *Celtowie*, Łódź 1987, s. 165.

Poza druidami w Irlandii wysokim statusem cieszyli się brehoni — celtyccy prawnicy — oraz różnego szczebla filidzi — poeci i opowiadacze historii. Mary Casteleyn wymienia dziesięć grup irlandzkich poetów, wśród których początkujący filid (*oblaire*) musiał znać na pamięć siedem historii, a najwyższy rangą (*ollam*) — trzysta pięćdziesiąt, przy czym jego wykształcenie trwało od dziewięciu do dwunastu lat¹⁰¹. Trud ten wart był jednak zachodu, zapewniał bowiem poetom całkowitą nietykalność i pozycję porównywalną do pozycji irlandzkich władców, którzy zresztą starali się o to, by żadnego ze swoich filidów nie urazić — wobec braku kronik jedynie pamięć i recytacja poetów mogły zapewnić władcom sławę i nieśmiertelność. Archaiczna Irlandia dzieliła się na około sto pięćdziesiąt niewielkich królestw połączonych z sobą pod rządami królów wyższego rzędu, których wybierała starszyzna klanów, i zorganizowanych w pięciu prowincjach pod władzą królów najwyższych¹⁰². Nie było jednej władzy centralnej i królowie, zwłaszcza ci niższej rangi, rywalizowali między sobą o wpływy w prowincjach, korzystając z magii druidów, wiedzy brehonów i wsparcia filidów.

Casteleyn zastanawia się, czy na pewno w społeczeństwie celtyckiej Irlandii ludzka pamięć była jedyną skarbnicą wiedzy, w języku irlandzkim istnieją bowiem słowa określające wczesnoirlandzkie materiały piśmiennicze, jak na przykład *taibhli fileadh*, czyli ‘tabliczki mędrców, poetów’. Autorka podaje również, że prawo brehonów zezwalało poetom korzystać z *tabhall-lorg* — podłużnej drewnianej tabliczki. Przepuszczalnie takie tabliczki-deszczułki, na brzegach których poeci zapisywali w alfabecie ogam przebiegi narracji i genealogie, tworzyły zbiory. Można je było składać i rozkładać jak wachlarze. Według jednego z najstarszych eposów opisanych tabliczek używano za panowania króla Arta, syna Conna, w II wieku n.e.¹⁰³

Dokładnie nie wiadomo jednak, kiedy zaczęto stosować wspomniany alfabet ogamiczny. Z całą pewnością używano go w V wieku, gdyż z tego okresu przetrwały najstarsze inskrypcje wyrzeźbione w kamieniach. Pierwszy wyróżniany okres w historii języka irlandzkiego to w związku z tym okres inskrypcji ogamicznych, liczony właśnie od V stulecia. Obszerne opracowanie autorstwa Damiana McManusa¹⁰⁴ nie pozostawia wątpliwości, że alfabet ogamiczny zaprojektowano specjalnie do zapisywania języka irlandzkiego oraz że jego twórcy pochodzili z południa Zielonej Wyspy.

W swojej najwcześniejszej formie ogam składał się z dwudziestu znaków w formie kresek, różniących się liczbą, długością i położeniem względem dłuższej linii

¹⁰¹ M. Casteleyn, *A History of Literacy and Libraries in Ireland: The Long Traced Pedigree*, Aldershot, Hants-Brookfield VT 1984, s. 2–3.

¹⁰² F.J. Byrne, *Społeczeństwo wczesnej Irlandii, I–IX wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 49–60; B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 9.

¹⁰³ M. Casteleyn, *op. cit.*, s. 3.

¹⁰⁴ D. McManus, *A Guide to Ogam*, Maynooth 1997.

centralnej¹⁰⁵. Jest alfabetem wtórnym, opartym najprawdopodobniej na wzorcu łacińskim¹⁰⁶, z którym od I wieku n.e. Celtowie irlandzcy mieli styczność za sprawą kontaktów z mieszkańcami rzymskiej Brytanii. W założeniu ogam raczej nie miał nigdy służyć do zapisywania dłuższych treści literackich, a jedynie do tworzenia trwałych inskrypcji w kamieniu, mających upamiętnić imię zmarłego lub nazwisko właściciela terenu.

Zainteresowanie ogamem wśród badaczy kultury wczesnoirlandzkiej pojawiło się pod koniec XVIII wieku. Obecnie opisane kolekcje kamieni ogamicznych można oglądać między innymi w korytarzach głównego budynku Uniwersytetu w Cork, w Muzeum Narodowym w Dublinie oraz na terenie opactwa cystersów Mount Melleray Abbey w hrabstwie Waterford. Wiele kamieni stoi ponadto samotnie na polach Irlandii, stanowiąc charakterystyczne punkty w terenie. Przyciągają turystów, jak dolnośląskie krzyże pokutne, przypominając o dawnych czasach i ludziach, których losów nigdy nie poznamy.

Choć niektórzy badacze spierają się, czy rzeczywiście nie żłobiono w ogamie pomocniczych materiałów do nauki recytacji, nie ma na to dowodów. Nawet jeśli tak było, ogamiczne zapisy w drewnie uległy zniszczeniu. Najprawdopodobniej jednak przez wieki literatura wczesnoirlandzka rozwijała się raczej jako sztuka recytacji niż pisania. Opowieści mitologiczne, sagi heroiczne, podania o królach irlandzkich i wiersze spisano dopiero w czasach chrześcijańskich — już w alfabecie łacińskim.

3.2. Kultura rękopiśmienna Irlandii monastycznej

Rok 432 przyjmuje się za moment rozpoczęcia w Irlandii misji świętego Patryka¹⁰⁷, który — jak głosi legenda — nawrócił jej mieszkańców na chrześcijaństwo¹⁰⁸. Wcześniej istniały w Irlandii niewielkie wspólnoty chrześcijan, lecz dopiero za sprawą prawie trzydziestoletniej działalności świętego Patryka miała zostać schryścianizowana cała Zielona Wyspa. Proces ten musiał przebiegać spokojnie, nie ma bowiem legend o żadnych irlandzkich męczennikach, a sam Patryk wykazywał silną determinację, docierając „do najdalszych zakątków, gdzie nikogo poza [nim] nie było i gdzie nikt jeszcze nie dotarł, żeby chrzcić, święcić kapłanów i prowadzić lud na drogę doskonałości”¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 1.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 4.

¹⁰⁷ W. Falarski, *Podróże po Irlandii monastycznej*, Poznań 2006, s. 5; B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 11.

¹⁰⁸ Według legendy Irlandię schryścianizował święty Patryk. Skądinąd wiadomo, że nie był on jedynym misjonarzem biorącym udział w chrystianizacji Zielonej Wypsy. Na przykład w ruinach opactwa w Ardmore w hrabstwie Waterford upamiętnia się innego świętego z V wieku — Declána, którego działalność jest tam przedstawiana jako poprzedzająca misję świętego Patryka.

¹⁰⁹ Fragment *Wyznania (Confessio)* z: św. Patryk, *Pisma i najstarsze żywoty*, Kraków 2003, s. 92.

Patryk, będąc biskupem wykształconym i wyświęconym w Galii¹¹⁰, wprowadził w Irlandii episkopalny system zarządzania Kościołem, ale przez kilka stuleci po jego śmierci to nie diecezja, lecz klasztor był typowym ośrodkiem życia religijnego na wyspie¹¹¹. Irlandczykom, żyjącym w owym czasie w społeczeństwie podzielonym na liczne małe królestwa, bez zwierzchnictwa jednego króla Irlandii, najprawdopodobniej łatwiej było zaakceptować lokalnie istotne klasztory niż zhierarchizowany Kościół podległy jednemu arcybiskupstwu¹¹². W irlandzkim modelu organizacji kościelnej — zwanym iroszkockim, iryjskim lub celtyckim — najważniejsze kościoły stanowiły część hierarchii monastycznej, w której przełożonymi klasztorów byli opaci¹¹³.

Założenia klasztorne były liczne i o zróżnicowanym charakterze. Początkowo klasztory składały się z kilku drewnianych lub kamiennych domków stojących wokół kościoła, najczęściej dębowego. Zgromadzeni w nich mnisi modlili się, pracowali i studiowali Pismo Święte, którego znacznych części uczyli się na pamięć. Zespół klasztorny obejmował ponadto refektarz z długim stołem, kuchnię z otwartym paleniskiem, bibliotekę i skryptorium „z rękopisami zwisającymi w torbach na skórzanych paskach i zapasem materiałów piśmiennych, tablic woskowanych, pergaminu, piór, stalówek, kałamarzy”¹¹⁴. Zbudowany na planie koła klasztor otoczony był drewnianym ogrodzeniem lub murem z kamieni. W późniejszym okresie monastycznym w obrębie murów zaczęto budować okrągłe kamienne wieże. Ich położone wysoko wejścia świadczą o tym, że mogły spełniać funkcję obronną podczas najazdów wikingów nękających Irlandię od 795 roku¹¹⁵. W 1014 roku najeźdźców z północy ostatecznie pokonała pod Clontarf irlandzka armia pod wodzą króla Briana Boru¹¹⁶.

Okrągłe wieże są dzisiaj charakterystyczną cechą irlandzkiego krajobrazu — pozwalają z daleka dostrzec miejsca, w których niegdyś znajdowały się ważniejsze klasztory. Jedna z nich, częściowo zrujnowana, zachowała się na terenie dawnego opactwa w Kells, które samo uległo prawie całkowitemu zniszczeniu. Wiąże się

¹¹⁰ J. Strzelczyk, *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań 2008, s. 23.

¹¹¹ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 14.

¹¹² Jerzy Strzelczyk pisze o „dostosowaniu się organizacji klasztornej do rodowej struktury społeczeństwa Irlandii”, w której nie było jednego, nadrzędnego króla; zob. *idem, op. cit.*, s. 29.

¹¹³ Choć nie było to regułą, opatami często byli biskupi. Nawet kościół w Armagh, wiązany w sposób szczególny z działalnością samego świętego Patryka, dostosował się do takiego systemu. Jak podaje Tomás Ó Fiaich, pod koniec V wieku biskup Armagh, Cormac, utworzył pierwsze opactwo zarządzane przez biskupa-opata, co zmieniło się w VIII wieku, kiedy opaci Armagh sami nie byli już biskupami, a jedynie mieli biskupów sobie podległych, wywodzących się z rodzimej wspólnoty. Zob. T. Ó Fiaich, *Początki chrześcijaństwa, V i VI wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 69.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 73. Por. opis opactwa iroszkockiego w: T. Cahill, *Jak Irlandczycy ocalili cywilizację. Nieznana historia heroicznej roli Irlandii w dziejach Europy po upadku Cesarstwa Rzymskiego*, Poznań 1999, s. 184.

¹¹⁵ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 17.

¹¹⁶ L. de Paor, *Wiek wojen z wikingami. IX i X wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 106.

z nim historia wspomnianego już najśłynniejszego iroszkockiego rękopisu, znanego jako *Księga z Kells*.

Spisana na welinie *Księga z Kells* to łaciński ewangeliarz liturgiczny oparty na tekście Wulgaty świętego Hieronima oraz fragmentach wcześniejszych przekładów starołacińskich, bogato zdobiony barwnymi, zawyłymi ornamentami, wyszukanymi inicjałami, podobiznami świętych oraz sylwetkami zwykłych ludzi i malunkami zwierząt, często przedstawionych w ruchu. Kodeks jest kompozycyjnie najbogatszy i pod względem ikonograficznym najbardziej złożony ze wszystkich tego typu dużych — jego strony mają przeciętne wymiary 33 cm × 24 cm¹¹⁷ — iluminowanych manuskryptów powstałych na wyspach pomiędzy VII i X wiekiem¹¹⁸. Zróżnicowane iluminacje stworzone pod wpływami różnych tradycji — między innymi celtyckiej, germańskiej i śródziemnomorskiej¹¹⁹ — obejmują nie tylko dekoracje inicjałów, ozdobne litery oraz niewielkie wizerunki zwierząt, spełniające w manuskrypcie funkcje łączników w przenoszeniu niemieszczących się w jednej linii fragmentów tekstu, lecz także iluminacje zajmujące całe strony, przedstawiające ewangelistów, Madonnę z Dzieciątkiem, sceny pojmania i kuszenia Chrystusa oraz ukryte pierwsze słowa tekstu Ewangelii.

Dokładnego czasu ani miejsca powstania księgi nigdy nie ustalono, aczkolwiek większość badaczy nie kwestionuje tego, że praca nad nią mogła rozpocząć się w VIII wieku w klasztorze położonym na wyspie Iona w szkockim archipelagu Hebrydy, skąd przeniesiono ją do opactwa w Kells. Nastąpiło to w 807 roku, wkrótce po ataku przypuszczonym na Ionę przez wikingów, lub później — w roku 877, kiedy ewangeliarz mógł trafić do Kells wraz z relikwiami świętego Kolumby¹²⁰. Choć także w Kells pracowali skrybowie, manuskryptu nigdy nie ukończono. Puste strony wykorzystano natomiast w celu sporządzenia irlandzkojęzycznych zapisów przyznania przez lokalnych władców ziem opactwu w Kells po roku 1024, co stanowi dowód na to, że w tym czasie ewangeliarz faktycznie znajdował się na terenie klasztoru¹²¹. Z oryginalnych 370 kart kodeksu zachowało się 340, pozostałe najprawdopodobniej skradziono wraz z oprawą ewangeliarza przed 1017 ro-

¹¹⁷ Zob. *The Book of Kells: Forty-eight Pages and Details in Colour from the Manuscript in Trinity College, Dublin*, wyb. i wpraw. P. Brown, London 1980, s. 7.

¹¹⁸ M. Werner, *Kells, Book of (Codex Cennanensis)*, [w:] *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*, red. J.T. Koch, Santa Barbara 2006, s. 1047. Peter Brown przeprowadza porównanie *Księgi z Kells* do *Księgi z Durrow*, powstałej w Irlandii lub Northumbrii w drugiej połowie VII wieku, *Ewangeliarza z Lindisfarne* z końca VII wieku, *Ewangeliarza z Echternach*, stworzonego w Northumbrii lub na kontynencie na początku VIII wieku, *Ewangeliarza z Durham* z początku VIII wieku, *Ewangeliarza z Lichfield*, powstałego w Walii w drugiej połowie VIII wieku, oraz *Księgi z Armagh* z 807 roku; zob. *The Book of Kells...*, s. 73–81.

¹¹⁹ B. Meehan, *The Book of Kells: An Illustrated Introduction to the Manuscript in Trinity College Dublin*, London 1994, s. 17.

¹²⁰ M. Werner, *op. cit.*, 1047–1048.

¹²¹ Zob. *ibidem*, s. 1048; E. Sullivan, *The Book of Kells*, London-New York 1920.

kiem. Po zniszczeniach, których doznało opactwo w Kells w czasie rządów Olivera Cromwella, w 1653 roku kodeks przeniesiono do Dublina, gdzie po kilku latach trafił do ufundowanego przez Elżbietę I Trinity College.

Dzisiaj *Księgę z Kells* można oglądać w bibliotece Trinity College w Dublinie (Trinity College Library) i choć wśród Irlandczyków panuje przekonanie, że codziennie przewraca się tam jedną jej kartę¹²², nie jest to prawdą. Od 1953 roku, czyli czasu ostatniej restauracji, manuskrypt podzielony jest na cztery części, z których dwie udostępniane są na wystawie. Pozwala to zobaczyć cztery strony naraz. Na stronie internetowej biblioteki na bieżąco podaje się informację o tym, które ze stron są aktualnie otwarte. Od marca 2013 roku na stronie domowej Trinity College Library dostępna jest też kompletna wersja *Księgi z Kells* w formacie cyfrowym. Wiele miniatur i inicjałów z manuskryptu było już jednak wcześniej powszechnie znanych za sprawą licznych popularnych publikacji, kart pocztowych, kalendarzy, książeczek do kolorowania dla dzieci, fragmentów ilustracji na — przeznaczonych głównie dla turystów — przedmiotach codziennego użytku, takich jak zapalniczki, kubki, T-shirty, notatniki i długopisy, innymi słowy — szerokiego wykorzystania typowego dla niej wzornictwa jako ikony irlandzkości w kulturze masowej. Owo wzornictwo przeniknęło też do dwudziestowiecznych publikacji, co w dalszej części wykaże semiotyczna analiza wybranych edycji.

Do popularyzacji *Księgi z Kells* w XXI wieku przyczynił się też nominowany do Oscara barwny długometrażowy irlandzko-francusko-belgijski film animowany *The Secret of Kells* (*Sekret Księgi z Kells*) (2009)¹²³. Jego treść jest interesująca również dlatego, że oprócz przedstawienia samej prawdopodobnej historii powstania kodeksu w klasztorze na wyspie Iona, przeniesienia go do ośrodka w Kells i obrony manuskryptu przed łupieżczymi wikingami nawiązuje ona do wciąż żywej we wczesnochrześcijańskiej Irlandii wiary w istnienie tajemniczych zaświatów zamieszkiwanych przez umięającą swą postać wróżkę Aisling czy groźnego ducha — Croma Cruacha, a w samą akcję filmu wpleciona jest historia mnicha-skryby, który wraz kocicą Pangurą wędruje od klasztoru do klasztoru, nauczając sztuki iluminowania rękopisów. Postać ta nie została stworzona na potrzeby filmu — ów skryba jest bowiem bohaterem staroirlandzkiego wiersza *Mnich i jego kot*¹²⁴, a biała kocica stanowi element ozdobny monogramu Christos, poprzedzającego zawartą w księdze Ewangelię świętego Mateusza (zob. il. I). Dzięki połączeniu tak różnych motywów: wierzeń pogańskich, chrześcijańskiej wiary w Boga — znaj-

¹²² Przekonanie to podtrzymują zresztą niektóre opracowania; zob. m.in. B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 18.

¹²³ Film *The Secret of Kells* (w reżyserii Tomma Moore'a, oparty na scenariuszu Fabrice'a Ziolkowskiego) jest belgijsko-francusko-irlandzką koprodukcją spółek Cartoon Saloon, Les Armateurs i Vivifilm. Polska wersja filmu pod tytułem *Sekret Księgi z Kells* znalazła się w dystrybucji w cyklu „Mały Gutek” w 2011 roku.

¹²⁴ Zob. *Eire. Wiersze irlandzkie VI–XIX wiek*, Poznań 2004, s. 56–57.

dującej swoje odbicie w wymagającej olbrzymiego nakładu pracy sztuce kopiowania i zdobienia Ewangelii — oraz losów bohaterów najwcześniejszych poematów w języku irlandzkim *Sekret Księgi z Kells* przybliżył czasy, które w Irlandii znane są jako złoty wiek, charakteryzujące się fuzją kultury irlandzkiej i łacińskiej¹²⁵.

Zdaniem Kathleen Hughes „jednym z najbardziej pasjonujących i ważnych faktów VII wieku jest to, że te dwa odrębne światy, łaciński i irlandzki, zaczęły zapożyczać od siebie idee i techniki”¹²⁶. Poeci i prawnicy, kształceni dotychczas w szkołach niezależnych od klasztorów, chcąc zapisać swą wiedzę, nawiązali bliższe kontakty z duchownymi o łacińskim wykształceniu. Jednocześnie przywódcy Kościoła, ustanawiając prawa kościelne, korzystali z wiedzy brehonów i próbowali ująć swoje ustawodawstwo w sposób irlandzki. Kościół nie odciął się też całkowicie od irlandzkich filidów. „Dzięki temu — twierdzi Hughes — zapisano i przechowano w monastycznych bibliotekach wiele ustnych przekazów”¹²⁷, utrwalając między innymi najstarszą literaturę irlandzką. Język irlandzki i łaciński funkcjonowały obok siebie — mnisi używali irlandzkiego w edukacji, która nie była zarezerwowana wyłącznie dla osób chcących spędzić resztę życia w klasztorze. W ten sposób klasztory stały się w Irlandii bardzo ważnymi ośrodkami edukacji.

We wstępie do swoich autorskich tłumaczeń poezji wczesnoirlandzkiej Ernest Bryll i Małgorzata Goraj-Bryll zauważają, że „już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa w łacińskich manuskryptach klasztornych zaczynają się pojawiać wiersze irlandzkie”¹²⁸. Niektóre z nich mówią o pracy skryby:

Moje pióro jak ptak dziobie w pergaminie
I zostawia w białych kartach ślady sine
...
Niech to pióro, choć kapiące, słabowite
Stworzy księgi, które ludzie będą czytać
Niechaj jeszcze raz umocni piękna trwanie

Moja ręka umęczona jest pisaniem¹²⁹

Najwcześniejsze zapisane w języku irlandzkim poematy pochodzą najprawdopodobniej już z VI wieku¹³⁰. Choć zachowane dłuższe utwory, opowiadające o postaciach mitologicznych, bohaterach celtyckich sag i irlandzkich królach, są

¹²⁵ D. Ó Cróinín, *Irlandia średniowieczna (400–1200)*, Warszawa 2010. Ó Cróinín zauważa, że „motyw tak zwanego Złotego Wieku wczesnośredniowiecznej kultury irlandzkiej to najbardziej żywy stereotyp, jaki funkcjonuje na temat historii Irlandii” — *ibidem*, s. 251. Nic więc dziwnego, że w okresie odrodzenia irlandzkiego często sięgano do kultury „wyspy świętych i uczonych”.

¹²⁶ K. Hughes, *Złoty wiek wczesnochrześcijańskiej Irlandii. VII i VIII wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 80.

¹²⁷ *Ibidem*, s. 82.

¹²⁸ *Eire...*, s. 12.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 39.

¹³⁰ D. Ó Cróinín, *op. cit.*, s. 224; B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 15.

późniejsze, bo datowane od końca XI wieku, często zawierają one materiał skopiowany ze znacznie starszych zapisów, które same stanowiąc utrwalenie jeszcze wcześniejszych przekazów ustnych, nie przetrwały do naszych czasów¹³¹. Badaczka manuskryptów klasztornych Bella Schauman zauważa, że

Irlandczycy od zawsze kochali słowa. W okresie przedchrześcijańskim, kiedy prawo i literaturę powierzano raczej pamięci niż pergaminowi, prawnicy i poeci mieli wysoki status społeczny. Wywodzące się z rodzimej tradycji teksty prawne spisano następnie w wielu opasłych tomach. Tomy poezji są jeszcze liczniejsze. Choć nie mamy manuskryptów sprzed roku 700, możemy mieć pewność, że Irlandczycy przyjęli alfabet łaciński i zwyczaj korzystania ze źródeł pisanych od chwili przyjęcia chrześcijaństwa (w V wieku).

[The Irish have always loved words. In the pre-Christian period, when the literary and legal traditions of the country were committed to memory rather than parchment, jurists and poets were men of high status. The legal texts of this native tradition, once written down, filled many thick volumes. The poetry filled many more. We have no manuscripts of these texts written before 700, but it seems certain that the Irish accepted the Roman alphabet and habit of consulting written authority when they accepted Christianity (5th century).]¹³²

Irlandzkie manuskrypty w języku łacińskim i irlandzkim z reguły różniły się od siebie pod względem stylu pisma. Utwory po irlandzku spisywano w kancjaściej, wydłużonej minuskule, stosowanej najczęściej w książkach mniejszego formatu, w których ważna była oszczędność miejsca¹³³. Od reguły wykorzystania minuskuły do zapisów w języku irlandzkim zdarzały się oczywiście odstępstwa. Jednym z najwybitniejszych przykładów zastosowania minuskuły irlandzkiej jest pochodzący z IX wieku łaciński manuskrypt *Księga z Armagh*, zwany też *Liber Armachanus*. Drugim stylem pisma klasztornego była zaokrąglona półuncjała (majuskuła), stosowana najczęściej w rękopisach łacińskich do tworzenia manuskryptów ceremonialnych (biblijnych i liturgicznych)¹³⁴, takich jak *Księga z Kells* czy *Psałterz św. Finnian z Dromin*¹³⁵, znany jako *An Cathach* (*Wojownik*) i przypisywany ręce irlandzkiego świętego Colum Cille'a¹³⁶ (czyli Gołębia Kościoła), w opracowaniach historycznych występującego także pod łacińskim imieniem — Kolumba¹³⁷.

¹³¹ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 356.

¹³² B. Schauman, *Early Irish manuscripts: The art of the scribes*, „Expedition” 21, 1979, nr 3, s. 33.

¹³³ D. McGuinne, *Irish Type Design: A History of Printing Types in the Irish Character*, Dublin 2010, s. 2.

¹³⁴ D. Ó Cróinín, *op. cit.*, s. 224.

¹³⁵ Święty Finnian z Dromin w hrabstwie Lough utożsamiany jest niekiedy ze świętym Finniannem z Movilli w hrabstwie Down. Niewykluczone, że była to jedna i ta sama osoba, dlatego niektóre źródła podają informację o *Psałterzu św. Finnian z Movilli*; zob. B. Lacey, *O'Brien Pocket History of Irish Saints*, Dublin 2003, s. 61.

¹³⁶ B. Schauman, *op. cit.*, s. 38.

¹³⁷ J. Strzelczyk, *op. cit.*, s. 10.

Legenda głosi¹³⁸, że żyjący w VI wieku Kolumba pod osłoną nocy skopiował psalterz należący do jednego z wielkich misjonarzy Irlandii — Finniana, który nie wyraził na to zgody. Kiedy Finnian dowiedział się o istnieniu kopii, natychmiast zażądał jej zwrotu. Kolumba bronił się, mówiąc, że stworzona przez niego księga należy do niego. W końcu spór o istnienie praw autorskich rozstrzygnął wysokiej rangi król Tary, Diarmait mac Cerbaill, słowami: „le gach boin a boinín, le gach leabhar a leabhrán”¹³⁹, czyli „każdej krowie jej cielę, każdej księdze jej kopia”, co oznaczało, że do Finniana należała również kopia psalterza. Rozgoryczony Kolumba zmobilizował wówczas swoich pobratymców i wytoczył Diarmaitowi bitwę, w której zginęły trzy tysiące wojowników. Poddając się pokucie za ściągnięcie śmierci na tak wiele osób, Kolumba musiał bezpowrotnie opuścić Irlandię. Udał się wówczas na wyspę Iona, gdzie założył klasztor, w którym w późniejszych czasach najprawdopodobniej powstała *Księga z Kells*. Zastosowana w niej półuncjała zainspirowała w latach trzydziestych XX wieku twórców zestawu czcionek nazwanego na pamiątkę patrona irlandzkich skrybów Colum Cille — czcionkami Kolumby¹⁴⁰. Tego typu inspiracja nie była niczym nowym, gdyż od samego początku wejścia Irlandii w epokę druku zarówno półuncjała, jak i minuskuła irlandzka wywierały znaczący wpływ na kształt czcionek stosowanych w publikacjach w języku irlandzkim.

Jeśli natomiast chodzi o legendarną kopię psalterza, jest ona obecnie przechowywana w bibliotece Królewskiej Akademii Irlandzkiej w Dublinie (Royal Irish Academy), pod sygnaturą MS 12 R 33. Rękopis, który nie zachował się w całości, liczy 58 kart welinowych i mimo intensywnych zabiegów konserwatorskich znajduje się w raczej złym stanie. Uczni nie do końca zgadzają się co do okresu powstania manuskryptu, ale jest możliwe, że faktycznie pochodzi on z czasów świętego Kolumby, a zatem mógł zostać przez niego przynajmniej częściowo stworzony¹⁴¹.

3.3. Rozwój kultury druku w języku irlandzkim

Proces przejścia z jednego języka na drugi — zauważa Niall Ó Ciosáin¹⁴² — dzieli się z reguły na trzy etapy. Najpierw społeczność użytkowników języka rodzimego uczy się nowego języka; potem następuje okres, w którym owe języki są na

¹³⁸ Zob. *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 108–109.

¹³⁹ Cyt. za: B. Lacey, *op. cit.*, s. 68.

¹⁴⁰ Zob. D. McGuinne, *op. cit.*, s. 138–166; B. Leen, *Four Centuries of Printing in the Irish Character*, s. 4, <http://leabharlann.spd.dcu.ie/englishsite/collections/Fourcenturies4.html> (dostęp: 2.07.2016).

¹⁴¹ J. Strzelczyk, *op. cit.*, s. 43.

¹⁴² N. Ó Ciosáin, *Print and Irish, 1570–1900: An Exception among the Celtic languages?*, „*Radharc*” 5, 2004–2005, nr 7, s. 75.

danym terenie w powszechnym użyciu; w końcu język rodzimy jest zapominany, w związku z czym nie jest przekazywany kolejnym pokoleniom. Innymi słowy, społeczeństwo jednojęzyczne staje się na jakiś czas dwujęzyczne, aby znowu stać się jednojęzyczne i porozumiewać się już nowym językiem. W Irlandii przebieg procesu zmiany języka, czyli zastąpienia irlandzkiego angielskim, łączył się z kulturą druku — angielskiego, którym dziś mówi się tam powszechnie, uczono się również dlatego, że był językiem publikacji, podczas gdy irlandzki wyszedł z użycia częściowo ze względu na brak wydawnictw w tym języku, co w następujący sposób podsumowuje Louis M. Cullen:

Wychodzenie z użycia języka irlandzkiego, które do lat dwudziestych XIX wieku przebiegało stopniowo, uległo nagle dramatycznemu przyspieszeniu. Upadek irlandzkiego, używanego głównie w mowie, wynikał przede wszystkim z wyższości kultury piśmiennej nad ustną oraz ze zwiększającej się [w społeczeństwie] potrzeby pisania i czytania.

[The decline in Irish, rather gradual before the 1820s, acquired a dramatic abruptness after that date; essentially its decline, given its oral character, is related to the prestige of written above oral culture, and the explosive growth in the demand for literacy.]¹⁴³

Druk pojawił się w Irlandii za sprawą Tudorów. Choć dopiero po zwycięskiej bitwie Anglików nad Irlandczykami pod Kinsale w 1601 roku¹⁴⁴ królowa Elżbieta I przejęła władzę nad całą Zieloną Wyspą, wpływy Tudorów w Irlandii były znaczące już w połowie XVI wieku. Najeźdźcy z Anglii pojawili się na wyspie w połowie XII wieku. Bezpośrednim powodem ich przybycia były spory wewnętrzne w irlandzkiej prowincji Leinster¹⁴⁵, w której w tym czasie władzę utracił król Diarmait Mac Murchadha. Próbując odzyskać wpływy w prowincji, zwrócił się on o pomoc do panującego w Anglii Henryka II Plantageneta, obiecując mu w zamian wierność lenniczą. Henryk II poparł inwazję na Zieloną Wyspę i w efekcie, w 1167 roku, Diarmait Mac Murchadha powrócił do Irlandii z armią, jednak zbyt małą, by doprowadzić do przejęcia panowania nawet na ograniczonym terenie. Pierwsze większe grupy najeźdźców zaczęły przybywać na wschodnie wybrzeże wyspy dopiero dwa lata później. Na ich czele stał jeden z wielkich wodzów normańskich — Richard fitz Gilbert de Clare, zwany Strongbowem. Sama inwazja miała charakter wieloetniczny — normańskim przywódcom, którzy posługiwali się francuszczyzną normańską, towarzyszyli najeźdźcy o różnorodnym pochodzeniu etnicznym — walijskim, flamandzkim i anglosaskim — i mówiący różnymi językami. Dzięki przewadze militarnej złamali oni opór miejscowych, skłóconych z sobą, królów i osiedlili się na wschodzie wyspy, zakładając pierwszą ekspansywną kolonię, w której wprowadzili własny system rządów centralnych i własną

¹⁴³ L.M. Cullen, *The Emergence of Modern Ireland, 1600–1900*, New York 1981, s. 132.

¹⁴⁴ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 25; G.A. Hayes-McCoy, *Najazd Tudorów. 1534–1603*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 185–187.

¹⁴⁵ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 21–22.

organizację kościelną. Spowinowacając się z rodami irlandzkimi, najeźdźcy dość szybko ulegli jednak gaelizacji, przejmując irlandzki sposób życia i język. Procesu asymilacji nie zdołali odwrócić nawet statuty wydane w 1366 roku przez anglo-normańskie zgromadzenie z Kilkenny¹⁴⁶, zakazujące osadnikom używania języka irlandzkiego, przyjmowania irlandzkich imion, ubierania się na sposób irlandzki, zawierania małżeństw z Irlandkami oraz gry w hurling, będącej rodzajem irlandzkiego hokeja na trawie. Do końca XV wieku kolonia skurczyła się do niewielkiego terenu wokół Dublina; pozostałym obszarem Zielonej Wyspy władali Irlandczycy. Obecność angielskiego elementu w Irlandii dawała jednak przyszłym królom Anglii podstawy do roszczenia sobie praw do rządów na Zielonej Wyspie, z czego skorzystał król Henryk VIII Tudor. W 1541 roku zmienił on status podbitej części Irlandii z podległego Królestwu Anglii lordostwa na królestwo i na mocy ustanowionej unii personalnej sam został jego królem.

Rządy Henryka VIII pociągnęły za sobą zmiany nie tylko w polityce, lecz także w irlandzkim życiu społecznym i religijnym¹⁴⁷. Król pozbawił władzy zgaelicyzowanych lordów normańskich, oddając ją w ręce swojego przedstawiciela w Dublinie; do Irlandii wysyłał nowych osadników — członków Kościoła anglikańskiego, posługujących się wyłącznie językiem angielskim, a sam stał się formalnie głową Kościoła ustanowionego na wyspie. Aby zachować wysoki status, niektórzy irlandzcy możnowładcy podporządkowywali się królowi, przyjmując tytuły angielskie, przechodząc na anglikanizm i ucząc się języka angielskiego. Wielu innych próbowało się jednak opierać nowej władzy i narzuconemu wyznaniu protestanckiemu. Gerard Anthony Hayes-McCoy zauważa, iż szybko stało się jasne, że ustanowiony Kościół był przede wszystkim Kościołem nowej angielskiej kolonii i klasy rządzącej¹⁴⁸. To do jej członków skierowane były pierwsze drukowane w Irlandii publikacje, w związku z czym ukazały się one w języku angielskim.

Najwcześniejszą drukowaną publikacją był anglojęzyczny modlitewnik *Book of Common Prayer (Modlitewnik powszechny)*, wydany w 1551 roku w Dublinie przez Humphreya Powella¹⁴⁹, który rok wcześniej przybył tam z Londynu. Mo-

¹⁴⁶ J.F. Lydon, *Średniowieczna kolonia angielska. XIII–XIV wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 155; B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 22–24.

¹⁴⁷ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 25.

¹⁴⁸ G.A. Hayes-McCoy, *op. cit.*, s. 180.

¹⁴⁹ *The Book-Trade, 1557–1625: Printing in Ireland*, [w:] *The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes*, t. 6. *Prose and Poetry: Sir Thomas North to Michael Drayton*, red. A.W. Ward, A.R. Waller, <http://www.bartleby.com/214/1834.html> (dostęp: 2.07.2016). Wkrótce po wydaniu *Book of Common Prayer*, w niedzielę wielkanocną 17 kwietnia 1551 roku, modlitewnik wykorzystano po raz pierwszy w liturgii zreformowanego Kościoła Irlandii w Christ Church Cathedral w Dublinie; zob. P. Comerford, *Printing of Ireland's first book, the 'Book of Common Prayer', to be commemorated*, „The Irish Times” 17.04.2001, <http://www.irishtimes.com/culture/printing-of-ireland-s-first-book-the-book-of-common-prayer-to-be-commemorated-1.302337> (dostęp: 2.07.2016). Sylwetkę Humphreya Powella przybliży Ernest Reginald McClintock w: E.R. McC. Dix, *Printing in Dublin Prior to 1601*, Dublin 1932, s. 15–18.

dlitewnik niezbędny był w liturgii zreformowanego Kościoła Irlandii, podległego władcom angielskim. Od 1549 roku, wydana pod rządami syna Henryka VIII — Edwarda VI, ustawa *Act of Uniformity* nakazywała bowiem używanie protestanckiego modlitewnika we wszystkich kościołach podlegających Koronie. Mimo że jedną z naczelných zasad protestantyzmu było wykorzystanie w liturgii języków narodowych, początkowo odstąpiono od niej w Irlandii, zastępując irlandzki angielskim, ponieważ zreformowany Kościół Irlandii zrzesał przede wszystkim nowo przybyłych do Irlandii osadników z Wielkiej Brytanii, tak zwanych nowych Anglików (*New English*), którzy nie mówili po irlandzku. Brak poszanowania dla języka mieszkańców Zielonej Wyspy i próby ustanowienia angielskiego powszechnie obowiązującym językiem o wyższym statusie wskazują na rozpoczęcie w Irlandii procesu anglicyzacji, mającego doprowadzić do ujednoczenia kultury krajów podległych Koronie angielskiej. Dopiero Elżbieta I Tudor, panująca w latach 1558–1603, zauważyła potrzebę używania języka irlandzkiego w nawracaniu Irlandczyków na protestantyzm i wspierała jego wykorzystanie w religijnych publikacjach drukowanych.

Pierwszą publikacją w języku irlandzkim, która ukazała się drukiem w Irlandii¹⁵⁰, było irlandzkie abecadło i katechizm *Aibidil Gaoidheilge, agus Caiticiosma*¹⁵¹, autorstwa duchownego, skarbnika katedry pod wezwaniem świętego Patryka w Dublinie — Seána Ó Cearnaigha/Johna Kearneya (około 1540–1587)¹⁵², wydane w Dublinie w 1571 roku w nakładzie 200 egzemplarzy (do dziś zachowały się jedynie cztery z nich). Zdaniem Ó Ciosáina niski nakład i słaba dystrybucja katechizmu, który praktycznie nie dotarł na południe Zielonej Wyspy, sprawiły, że jego publikację można co najwyżej uznać za próbę zbadania możliwości wykorzystania edycji drukowanych w procesie ewangelizacji Irlandczyków w ich własnym języku¹⁵³.

Po publikacji irlandzkiego katechizmu nastąpiła ponad trzydziestoletnia przerwa aż do wydania w roku 1602 Nowego Testamentu, nad przekładem którego pracował już od lat sześćdziesiątych XVI wieku Uilliam Ó Domhnuill/William Daniel (zm. 1628) — jeden z pierwszych uczonych zatrudnionych w istniejącym od 1592 roku Trinity College w Dublinie. Nakład Nowego Testamentu sięgnął 500 eg-

¹⁵⁰ Za pierwszą książkę, którą wydrukowano w języku irlandzkim, a właściwie klasycznym języku gaelickim, uznaje się *Foirm na nUrrnuidheadh Séona Carsuela* — tłumaczenie liturgii założyciela Kościoła prezbiteriańskiego w Szkocji, Johna Knoxa, wydane w Edynburgu w 1567 roku; zob. A. Titley, *op. cit.*, s. 62; T. O'Connor, *Religious change, 1550–1800*, [w:] *The Irish Book in English, 1550–1800*, s. 173. Na temat *Aibidil Gaoidheilge, agus Caiticiosma* zob. <https://www.tcd.ie/Library/epb/subject-strengths/irish-language.php> (dostęp: 1.03.2014).

¹⁵¹ Publikacja przybliża elementy języka irlandzkiego, zawiera katechizm ustanowionego Kościoła oraz niektóre modlitwy i zasady wiary; zob. A. Murphy, *Reading Ireland: Print, nationalism and cultural identity*, „The Irish Review (1986–)” 25, 1999–2000, s. 19.

¹⁵² Zob. notkę na temat drukarza w: E.R. McC. Dix, *op. cit.*, s. 19–21.

¹⁵³ N. Ó Ciosáin, *Print and Irish...*, s. 76.

zemplarzy. Sześć lat później wydano w Dublinie irlandzkojęzyczne tłumaczenie angielskiego *Book of Common Prayer*, przeznaczone zarówno do korzystania podczas nabożeństw kościelnych, jak i do użytku prywatnego.

Te najwcześniejsze publikacje irlandzkojęzyczne złożone zostały tak zwanymi irlandzkimi czcionkami królowej Elżbiety, częściowo stylizowanymi na pismo klasztorne późnego średniowiecza. Ów ufundowany wraz z prasą drukarską przez Elżbietę I Tudor¹⁵⁴ zestaw czcionek zaginął po roku 1608. Z tego względu pojawiła się potrzeba stworzenia nowego kompletu, niezbędnego do druku Starego Testamentu, którego tłumaczenie nadzorowane przez biskupa Kilmore — Uilliamia Beidila/Williamia Bedella (1571–1642) — ukazało się w nakładzie 500 egzemplarzy w 1685 roku w Londynie. Wcześniej nowe czcionki — stylizowane, podobnie jak czcionki królowej Elżbiety, na pismo ze starych manuskryptów — wykorzystano do druku małego katechizmu (1680) oraz nowej edycji Nowego Testamentu w tłumaczeniu Ó Domhnuilla (1681)¹⁵⁵; w 1712 roku użyto ich do publikacji nowego tłumaczenia *Modlitewnika powszechnego*. Według badaczy¹⁵⁶ zakończyło to pierwszy etap rozwoju kultury druku w języku irlandzkim, pozostający w związku z aktywnością Kościoła protestanckiego w Irlandii.

W sumie aktywność w sferze publikacyjnej w tamtym okresie była raczej słaba, co Richard English tłumaczy tym, iż rozpoczęła się ona zbyt późno, by efektywnie przyczynić się do reformacji na Zielonej Wyspie:

Reformacja wymagała powszechnej ewangelizacji, w praktyce polegającej na szerzeniu Słowa Bożego poprzez wygłaszanie kazań i głoszenie nowych doktryn oraz przede wszystkim na rozpowszechnianiu tekstu Biblii. Kazania i liturgia w języku irlandzkim miały w założeniu docierać do przeważającej w owych czasach populacji irlandzkojęzycznej, ale katechizm w języku irlandzkim ukazał się dopiero w 1571 roku, a najważniejszy dla reformatorów protestanckich Nowy Testament jeszcze później — w roku 1603 [sic!]. Ufundowane w 1592 roku Trinity College w Dublinie nie wykształciło tak bardzo potrzebnych protestanckich duchownych, którzy potrafiliby posługiwać się językiem irlandzkim. Dlatego też ewangelizacja na wyspie odbywała się w języku angielskim, co było wielkim niedociągnięciem, ponieważ nawracanie użytkowników języka irlandzkiego przy użyciu języka angielskiego, który był im obcy, okazało się niezmiernie trudne, wzmagało w nich bowiem przekonanie, że równie obce jest im samo wyznanie protestanckie. Dlatego w Irlandii to nie protestantyzm, a kontrreformacyjny katolicyzm — wyznanie głoszone w używanym przez większość mieszkańców Zielonej Wyspy języku irlandzkim — przyjmowano w sposób naturalny.

¹⁵⁴ C.H. Timperley, *Dictionary of Printers and Printing with the Progress of Literature, Bibliographical Illustrations, etc. etc.*, London 1839, s. 347.

¹⁵⁵ Należy zauważyć, że pierwszą Biblią irlandzkojęzyczną przyjętą przez Kościół katolicki była dopiero *An Bíobla Naofa: arna aistriú ón mbuntéacs faoi threoir ó easpaig na hÉireann maille le réamhrá agus brollaigh* w przekładzie Pádraiga Ó Fiannachta'y, wydana przez An Sagart w Maigh Nuad [Maynooth] w 1981 roku.

¹⁵⁶ O trzech dających się wyróżnić etapach w historii irlandzkiej kultury druku pisze m.in. N. Ó Ciosáin, *Print and Irish...*, s. 76–90.

[The Reformation required popular evangelism, relying as it did on the spreading of the word through sermons, new doctrines and — most vitally of all — the Bible. Sermons and liturgy in Irish needed to reach the large Gaelic-speaking population, but a catechism in Irish did not appear until 1571, while a New Testament (the central text for the Protestant Reformers) did not emerge in Irish until 1603. Trinity College, Dublin (founded in 1592) did not deliver the anticipated Irish-speaking ministry, and in Ireland the Reformation movement evangelized in the English language — a profound mistake, since evangelism through English to a largely Irish-speaking audience predictably proved very difficult, and only tended to reinforce the idea that Protestantism was alien. Indeed, in Ireland it was subsequent Counter-Reformation Catholicism, rather than Reformation Protestantism, which was conducted in the language of most of the people, and which came to be seen as their natural religion.]¹⁵⁷

Faktycznie od początku XVII wieku kultura druku w języku irlandzkim rozwijała się również w Kościele katolickim, z tą różnicą, że kontrreformacyjne teksty religijne wydawano poza terenem Irlandii, na kontynencie, skąd dopiero mogły trafić na Zieloną Wyspę. Działalnością publikacyjną zajmowali się irlandzcy zakonnicy na wygnaniu, przede wszystkim franciszkanie w Lowanium i Rzymie. W 1611 roku klasztor w Lowanium wydał katechizm *Teagasc Críosdaidhe*, w którym zastosowano krój pisma przywodzący na myśl wczesnochrześcijańskie manuskrypty irlandzkie. Wkrótce w podobnym stylu ukazało się kilka innych mniejszych prac religijnych, takich jak *Scáthán Shacramuinte na hAithridhe* (w wolnym tłumaczeniu *Zwierciadło sakramentu pokuty*) z 1618 roku czy *Parrthus an Anma* (*Raj duszy*) z roku 1645. Irlandzki krój pisma wykorzystywano też w utworzonej przez Sacra Congregatio de Propaganda Fide drukarni w Rzymie, publikującej dzieła w wielu językach¹⁵⁸. Najważniejszą z publikacji irlandzkojęzycznych jest wydany w 1676 roku katechizm *Lochrann na gCreidmheach* (*Światło wiary*). Teksty te rozpowszechniano następnie w Irlandii w celach religijno-propagandowych, jednak — jak podkreśla Edward W. Lynam — zastosowanie czcionek irlandzkich — znanych dzisiaj odpowiednio jako irlandzkie czcionki z Lowanium i z Rzymu — wskazuje również na chęć przechowania dziedzictwa narodowego, zdolnego uwydatnić odmienność kultury irlandzkiej od kultury najeźdźców z Wielkiej Brytanii posługujących się angielskim i stosujących do druku w tym języku antykwę¹⁵⁹.

W XVIII wieku większość publikacji w języku irlandzkim na kontynencie ukazała się w drukarni przy irlandzkim seminarium duchownym w Paryżu. Tam wydano między innymi angielsko-irlandzki słownik Conora O'Begleya i Hugh McCurtina (*The English Irish Dictionary. An focloir bearla Gaoidheilge. Ar na chur a neagar le Conchobar o Beaglaioich mar don le congnamh Aodh bhríde mac Cuir-tin agus fós*, 1732) i katechizm Andrew Donlevy'ego (1742). Słownik angielsko-ir-

¹⁵⁷ R. English, *Irish Freedom: The History of Nationalism in Ireland*, London 2007, s. 54–55.

¹⁵⁸ D. McGuinne, *The Rome/Irish printing type of the Sacred Congregation of the Propagation of the Faith*, „Bulletin du bibliophile” 2000, s. 157–165.

¹⁵⁹ E.W. Lynam, *The Irish Character in Print, 1571–1923*, Shannon 1969 [przedruk artykułu z „The Library” 4, 1924, z. 1], s. 3.

landzki, wraz z nieco później zredagowanym przez biskupa diecezji Cork i Clone, Johna O'Briena (zm. 1767), ale wydanym po raz pierwszy anonimowo, również w Paryżu, słownikiem irlandzko-angielskim (*Focalóir Gaoidhilge-Sax-Bhéarla; or, An Irish-English Dictionary*, 1768), stanowił odejście od publikacji *stricte* religijnych i w pewnym sensie, zdaniem Ó Ciosáina¹⁶⁰, jest jednym z pierwszych sygnałów zainteresowania językoznawstwem porównawczym, zapoczątkowanego pracą Edwarda Lhuyda (1660–1709) *Archeologia Brittanica* z 1707 roku. Jednak z założenia owe paryskie słowniki miały służyć przede wszystkim irlandzkim, lecz już anglojęzycznym, księżom katolickim, którzy zdobywszy wykształcenie w Paryżu, byli wysyłani do pracy w parafiach zamieszkiwanych przez irlandzkojęzycznych wiernych.

Najwcześniejsze edycje drukowane w języku irlandzkim, zarówno katolickie, jak i protestanckie, były do siebie podobne: mimo że drukowane, nosiły cechy manuskryptów powstałych w irlandzkich skryptoriach, a ich obieg był ograniczony. Wydawane w niskich nakładach, trafiały głównie do kleru, przy czym liczba publikacji katolickich będących w obiegu w Irlandii była znacznie mniejsza niż publikacji protestanckich, duża część z nich pozostawała bowiem w posiadaniu irlandzkich księży na kontynencie. Ó Ciosáin zauważa, że książki z Lowanium były w Irlandii tak rzadkie, że w XVIII wieku powielano je na wyspie w formie rękopisów¹⁶¹.

Drugi etap rozwoju kultury druku w języku irlandzkim był już inny: choć wciąż wydawano głównie literaturę religijną, niemal w stu procentach były to publikacje katolickie, które ze względu na zwiększającą się akceptację Anglików wobec Kościoła katolickiego w Irlandii mogły ukazywać się na terenie wyspy. Ich forma była natomiast zbliżona do druków w języku angielskim, ponieważ w tym okresie teksty katolickie drukowano w Irlandii również w tym języku. W 1736 roku ukazało się w Dublinie *Sixteen Irish Sermons in an Easy and Familiar Stile* (Szesnaście kazań irlandzkich stylem łatwym i przystępnym) biskupa Raphoe, Jamesa Gallaghery (zm. 1751), które — dziesięciokrotnie wznawiane — w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX wieku stanowiły najważniejszy zbiór kazań katolickich w języku irlandzkim. Podobnie jak słowniki, zbiór adresowany był głównie do księży, którzy mieli pełnić posługę kapłańską wśród irlandzkojęzycznych wiernych. Pod względem typograficznym jego forma przypominała edycje w języku angielskim — złożony był antykwą z stroną tytułową w języku angielskim. Z jednej strony miało to ułatwić korzystanie z publikacji przyzwyczajonym do antykwy anglojęzycznym księżom¹⁶², z drugiej zaś wiązało się z brakiem finansowych możliwości zakupu czcionek irlandzkich przez drukarnię w Dublinie.

¹⁶⁰ N. Ó Ciosáin, *Print and Irish...*, s. 80.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 81.

¹⁶² Pełny tytuł publikacji brzmi *Sixteen Irish Sermons, in an Easy and Familiar Stile, on Useful and Necessary Subjects. In English Characters; as Being the More Familiar to the Generality of our*

W drugiej połowie XVIII wieku wzrosła liczba czytelników świeckich sięgających po publikacje zarówno w języku irlandzkim, jak i angielskim. W obydwu przypadkach najczęściej kupowaną książką był katechizm. Do końca XVIII wieku ukazało się co najmniej pięćdziesiąt różnych edycji katechizmu katolickiego w języku irlandzkim, większość w Dublinie, lecz także na południu Irlandii w miastach Cork, Limerick i Waterford oraz w położonych na północy Dundalk i Monaghan.

Drugą co do popularności książką po katechizmie był zbiór dwudziestu pięciu hymnów Tadhga Gaelacha Ó Súilleabháina/Timothy'ego O'Sullivanana (1715–1795) — *Pious Miscellany of Timothy O'Sullivan*, wydany w 1802 roku w Clonmel w hrabstwie Tipperary¹⁶³. Hymny napisane przez świeckiego autora w osiemnastowiecznej formie języka irlandzkiego z prowincji Munster sytuuje się pomiędzy drukowanymi wydaniem tworzonymi głównie dla kleru a utworami adresowanymi do ludu i należącymi do dobrze rozwiniętej w Irlandii tradycji rękopiśmiennej. Do czasów Wielkiego Głodu, który w połowie XIX wieku zdziesiątkował ludność irlandzkojęzyczną i negatywnie wpłynął na warunki ekonomiczne w kraju, wznowiono je około dwudziestu razy, głównie w Cork i Limerick¹⁶⁴. Miały służyć katolikom, wspierając ich w modlitwach dnia codziennego. We wstępie do dziesiątego wydania pod redakcją Patricka Denna czytamy:

Irish Clergy, czyli Szesnaście kazań irlandzkich stylem łatwym i przystępnym, na tematy konieczne i przydatne, angielskimi literami, lepiej znanymi większości naszych irlandzkich księży.

¹⁶³ Wydanie to odnotowują N. Ó Ciosáin, *Printing in Irish and Ó Súilleabháin's Pious Miscellany*, [w:] *Books beyond the Pale: Aspects of the Provincial Book Trade in Ireland before 1850: Proceedings of the Rare Books Group Seminar in 1994*, red. G. Long, Dublin 1996, s. 87–99, R. Sharpe, *Tadhg Gaelach Ó Súilleabháin's Pious Miscellany: Editions of the Munster bestseller of the early nineteenth century*, „Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature” 114 C, 2014, s. 1; S. Ó Casaide, *Some editions of O'Sullivan's Miscellany*, „Waterford and South-East of Ireland Archeological Society Journal” 4, 1911, s. 113–122. Séamus Ó Casaide wspomina też o możliwym wcześniejszym wydaniu zbioru Ó Súilleabháina, zatytułowanym *A Spiritual Miscellany*, mającym ukazać się w Limerick około 1795 roku; jest ono też wspomniane przez Jamesa Hardimana piszącego o poecie z Munsteru w 1831 roku — prócz tej wzmianki nie ma jednak żadnego śladu lub zachowanego egzemplarza takiego wydania, który mógłby ten fakt poświadczyć — S. Ó Casaide, *op. cit.*, s. 114.

¹⁶⁴ S. Ó Casaide wymienia następujące wydania z tego okresu: (1) Clonmel 1802, wyd. T. Gorman; (2) Clonmel 1810; (3) Clonmel 1812, wyd. T. Gorman; (4) Clonmel 1816; (5) Cork 1817, wyd. J. Connor; (6) Cork 1817, wyd. J. Geary; (7) Cork 1821, wyd. W. Ferguson; (8) Cork 1821, wyd. J. Connor; (9) Cork 1822, wyd. C. Dillon; (10) Cork 1823, wyd. C. Dillon; (11) Cork 1827, wyd. T. Geary; (12) Cork 1828, wyd. C. Dillon; (13) Cork 1829, wyd. J. Connor; (14) Limerick 1832, wyd. G. & J. Goggin; (15) Cork 1833, wyd. C. Dillon; (16) Limerick 1834, wyd. G. & J. Goggin; (17) Cork 1837, wyd. J. Geary; (18) Cork 1841, wyd. C. Dillon. Niektóre z nich przechowywane są w zbiorach National Library of Ireland i British Library, po innych ślad pozostał tylko w katalogach księgarskich i opracowaniach. Wielość wydań, a także to, że ukazywały się one w jednym rejonie Irlandii w zbliżonym czasie, świadczą o ich popularności.

Dorośli, jak i młodzi, znajdą tu przydatne wskazówki i jeśli się do nich zastosują, zbiór ten stać się może środkiem do osiągnięcia przyszłego szczęścia. W długie zimowe noce hymn lub pieśń z tej książeczki mogą być śpiewane w każdej rodzinie wyznania rzymskokatolickiego.

[The adult, as well as the young, will receive useful instructions, and, if attended to closely, perhaps it may be the means of their future happiness. During the long nights of winter, a hymn or song out of this little book may be sung in every Roman Catholic Family.]¹⁶⁵

Wstęp Denna napisany jest po angielsku, podobnie jak strona tytułowa, część dodatkowego materiału poetyckiego oraz wskazówki, jak należy wymawiać poszczególne zbitki głosek irlandzkich, z którymi czytelnik ma do czynienia w zastosowanym zapisie ortograficznym. Elementy te wskazują na to, iż adresatami hymnów byli katolicy umiejący czytać przede wszystkim w języku angielskim, pokolenie jeszcze dwujęzyczne, ale wykształcone w języku o wyższym statusie społecznym. Jest to symptom dokonującej się w Irlandii zmiany języka: stopniowego przechodzenia z irlandzkiego na angielski. Redaktor nie zakłada przy tym niechęci Irlandczyków do języka narodowego, przeciwnie — na końcu książki odsyła zainteresowanych do innych materiałów edukacyjnych, które pomogłyby im zgłębić język irlandzki:

Jeśli uczący się irlandzkiego pragną lepiej poznać ten język, powinni sięgnąć po dobrą gramatykę języka irlandzkiego, która dostarczy im rozlicznych informacji na temat zasad i reguł pisowni tego języka. Tylko w taki sposób sprostają swojemu pragnieniu i zaspokoją swoją ciekawość.

[If the learner desires to acquire a better knowledge of the Irish, let him get a good Irish Grammar, which may give him a copious information of the rudiments and spelling rules of the Language. It is there he can satisfy his desire and gratify his curiosity.]¹⁶⁶

Zdaniem Ó Ciosáina¹⁶⁷, choć nie wiadomo, w jakich nakładach ukazywały się wspomniane pozycje religijne, to biorąc pod uwagę, że były to niedrogie edycje przeznaczone do powszechnego użytku, można przypuszczać, że normą było 500–1000 egzemplarzy. Nakłady niektórych katechizmów sięgały z całą pewnością nawet trzech tysięcy. Pod względem formy wzorowano je na wydaniu kazań Gallaghera:

Drukowano je antykwą, w uproszczonej ortografii — czasami pisowni fonetycznej; strony tytułowe były często po angielsku [...], choć sam tekst był irlandzki. W niektórych książkach umieszczano nawet dodatkowe instrukcje w języku angielskim dotyczące tego, jak należy wymawiać zapisane irlandzkie dźwięki [...]; [publikacje] nie zawierały tłumaczeń, ponieważ czytelnicy ich nie potrzebowali. Takie były klasyczne cechy popularnej literatury w języku ir-

¹⁶⁵ P. Denn, *To the public*, [słowo wstępne w:] *A New Edition of Timothy O'Sullivan's Commonly Called Taidhag Goadhlach's, Pious Miscellany, Enlarged, Improved, and Corrected with an Appendix of Other Religious Compositions, in English and Irish; And Recommended to All Devout Catholics as a Work of Great Merit*, Cork 1829, s. 5–6. Zob. <https://archive.org/details/aneditiontimo00osu-goog> (dostęp: 2.03.2014).

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 109.

¹⁶⁷ N. Ó Ciosáin, *Print and Irish...*, s. 83.

landzkim, nie tylko dlatego, że pochodząc z wydawnictw komercyjnych, miała ona przynosić korzyści finansowe, lecz także dlatego, że taka forma typograficzna odpowiadała odbiorcom, których pierwszym językiem był irlandzki, ale którzy równocześnie nauczyli się czytać i pisać po angielsku w nieformalnych szkołach pierwszego stopnia, zwanych *hedge schools*, których w kraju było wiele.

[[T]hey were printed in roman type, with simplified spelling; sometimes phonetic spelling was used; their title page was frequently in English [...] but the text was entirely in Irish. Some books even added instructions in English on pronouncing the sounds of written Irish [...]; none included translations, since the readers did not need them. These were the classic features of popular print literature in Irish, not only because it was produced by commercial printers for profit, but also because this typographical format suited readers whose first language was Irish but who had learned to read in English in the informal elementary schools, known as “hedge schools”, which dotted the country.]¹⁶⁸

W reakcji na wydarzenia rewolucji francuskiej na kontynencie oraz zakończone klęską narodowyzwoleńcze powstanie w Irlandii w 1798 roku, na Zielonej Wyspie rozpoczęła się działalność licznych towarzystw ewangelizacyjnych związanych ze zreformowanym Kościołem Irlandii. Ich misja miała przyczynić się do wzrostu posłuszeństwa wśród ludu irlandzkiego; realizowano ją również poprzez działalność publikacyjną. Ponieważ na początku XIX wieku połowa mieszkańców Zielonej Wyspy porozumiewała się na co dzień po irlandzku, niektóre z towarzystw publikowały w tym języku. Jednym z najważniejszych było Irish Society (Towarzystwo Irlandzkie), którego pełna nazwa — Irish Society for Promoting the Education of the Native Irish through the Medium of Their Own Language (Irlandzkie Towarzystwo Rozpowszechniania Edukacji Rodowitych Irlandczyków za Pośrednictwem Ich Własnego Języka) — świadczy o tym, że nastawione było ono między innymi właśnie na publikowanie w języku irlandzkim, w którym czytania nauczano w prowadzonych przez nie szkołach. Towarzystwo wydawało oczywiście dzieła religijne, podobnie zresztą jak miało to miejsce w wypadku działalności publikacyjnej innych grup, takich jak Hibernian Bible Society (Irlandzkie Towarzystwo Biblijne) czy Religious Tract Society (Religijne Towarzystwo Traktatowe). Dlatego właśnie w latach dwudziestych XIX wieku wznowiono między innymi tłumaczenia Starego i Nowego Testamentu, przy czym przywrócono im styl typowy dla dawnych wydań, z przestarzałą formą ortografii i krojem pisma przypominającym kształtem klasztorną kaligrafię.

Działalność towarzystw ewangelizacyjnych utrzymywała się na zachodnim wybrzeżu Zielonej Wyspy jeszcze przez jakiś czas po klęsce Wielkiego Głodu w latach 1845–1849/1851; oficjalnie zakończyła się wraz z wydaną w 1869 roku ustawą o oddzieleniu od państwa i pozbawieniu wszelkich subwencji zreformowanego Kościoła Irlandii, pod auspicjami którego działały. Jak zauważa Ó Ciosáin, prowadzona przez towarzystwa działalność ewangelizacyjna nie dała zresztą znaczą-

¹⁶⁸ *Ibidem*.

cych rezultatów — niewielu Irlandczyków zdecydowało się zmienić wyznanie. Ich aktywność natomiast w istotny sposób pogłębiła rozłam istniejący w Irlandii pomiędzy Kościołami — katolickim i protestanckim, co z kolei miało symboliczny wymiar typograficzny:

Wspomniany antagonizm i kontrastujące z sobą style typograficzne druków protestanckich i katolickich można zilustrować, zestawiając z sobą dwa teksty — *Ceachtanna Sóthuig-siona air Stair Eagluise na hÉireann* [*Proste lekcje historii Kościoła Irlandii*] Roberta Kinga [1850], w której to publikacji autor dowodzi tego, iż to właśnie Kościół Irlandii jest właściwym spadkobiercą Kościoła założonego przez świętego Patryka, oraz ballady atakującej katolickiego księdza, który przeszedł na protestantyzm. Pierwszą publikację wydrukowano czcionkami gaelickimi, stosując klasyczną irlandzką pisownię; drugą — antykwą, stosując pisownię fonetyczną, z tytułem w języku angielskim.

[This antagonism and the contrasting typographical styles of Protestant and Catholic printing can be illustrated by the juxtaposition of two texts. One is *Ceachtanna Sóthuig-siona air Stair Eagluise na hÉireann* (*Easy Lessons on the History of the Church of Ireland or on Irish Church History*) by Robert King, which argued that the Church of Ireland was the proper heir of the church founded by St. Patrick [...]. The other is a broadsheet ballad attacking a Catholic priest who had converted to Protestantism [...]. The first is in Gaelic letters and full orthography, the second in roman letters and phonetic spelling and with a title in English.]¹⁶⁹

Podsumowując produkcję wydawniczą w pierwszej połowie XIX wieku, publikacje z tego okresu można podzielić na trzy kategorie¹⁷⁰: (1) religijne teksty protestanckie, które pod względem typograficznym kontynuowały cechy manuskryptów; (2) religijne teksty katolickie, które drukowano w sposób zbliżony do anglojęzycznej tradycji wydawniczej z wykorzystaniem antykwy i ewentualnymi dodatkami w języku angielskim, oraz (3) wydawane w ten sam sposób, drukowane jednostronnie na papierze dużego formatu, irlandzkie ballady (ang. *broadsheet* lub *broadside ballads*). Świadczyłyby to o istnieniu dużej grupy odbiorców potrafiących czytać zarówno po irlandzku, jak i angielsku, co z pewnością było konsekwencją zarówno funkcjonowania otwieranych od lat trzydziestych XIX wieku szkół państwowych¹⁷¹, w których jedynym językiem nauczania był angielski, jak i dość powszechnego posługiwania się angielszczyzną w Kościele katolickim¹⁷².

Niezależnie jednak od typu literatury sytuacja na całym rynku publikacji w języku irlandzkim pogorszyła się radykalnie w drugiej połowie XIX wieku, kiedy Ir-

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 88.

¹⁷⁰ N. Ó Ciosáin, *Print and Popular Culture in Ireland, 1750–1850*, Basingstoke 1997, s. 158–159.

¹⁷¹ Szkoły państwowe zostały powołane do życia w latach trzydziestych XIX wieku. Ponieważ na wyspach istniał wówczas jednolity system państwowy z dominującą kulturą angielską, jedynym językiem szkolnictwa był angielski. Szkoły państwowe na terenie Irlandii z pewnością przyczyniły się do walki z analfabetyzmem, równocześnie były jednak odpowiedzialne za postępującą anglicyzację; zob. *The Oxford Companion to Irish History*, red. S.J. Connolly, Oxford 1999, s. 384.

¹⁷² W 1795 roku w Maynooth powstało kolegium kształcące księży katolickich wyłącznie w języku angielskim; zob. E. Purdon, *op. cit.*, s. 33.

landia odczuła ekonomiczne i społeczne skutki Wielkiego Głodu¹⁷³. Choć niektóre książki jeszcze dodrukowywano¹⁷⁴, ich liczba była tak mała, że właściwie można mówić o upadku irlandzkiej kultury druku. Kulturę tę praktycznie tworzone na nowo w okresie odrodzenia irlandzkiego. Jedną z wartych wspomnienia książek, które ukazały się po otwarciu nowej karty w historii kultury druku w języku irlandzkim, było przygotowane przez Conradh na Gaeilge/Gaelic League, czyli Ligę Gaelicką, wydanie *Amhráin Thaidhg Ghaedhealaigh Uí Shúilleabháin* pod redakcją ojca Pádraiga Ua Duinnína/Patricka Dinneena (1860–1934) z 1903 roku¹⁷⁵ — tym razem zbiór hymnów Ó Súilleabháina złożono irlandzkim krojem pisma i wydano z stroną tytułową po irlandzku, co wskazuje na obrany kierunek publikacyjnego odrodzenia.

¹⁷³ Zob. *The Oxford Companion to Irish History*, s. 228–229.

¹⁷⁴ Zbiór hymnów Ó Súilleabháina ukazał się jeszcze na przykład w latach 1858, 1868 i około 1879; zob. N. Ó Ciosáin, *Print and Irish...*, s. 90; S. Ó Casaide, *op. cit.*, s. 121.

¹⁷⁵ T.G. Ó Súilleabháin, *Amhráin Thaidhg Ghaedhealaigh Uí Shúilleabháin: iar n-a gcrúinniughadh is a gcur i n-eagar lesi an Athair Pádraig Ua Duinnín*, Baile Átha Clath [Dublin] 1903.

4. Irlandzkie odrodzenie — środowisko społeczno-polityczne

Rozważając kwestie ekologii irlandzkiej książki etnicznej w okresie odrodzenia irlandzkiego, należy wziąć pod uwagę nie tylko zakorzenienie irlandzkiej kultury piśmiennej w historii, lecz także środowisko społeczne, w którym odbudowywano irlandzką kulturę druku. Pod koniec XIX wieku, w wyniku wcześniejszych uwarunkowań historycznych, sytuacja społeczna w Irlandii była bardzo skomplikowana, co znalazło swoje odbicie między innymi w używanych na Zielonej Wyspie językach i przełożyło się na niejednorodny charakter ruchu odrodzeniowego, który z jednej strony dążył do odbudowy języka narodowego, a z drugiej — poszukiwał irlandzkości niezwiązanej z językiem, wyrażającej się w różnych innych elementach kultury.

4.1. Ziemia wyjałowiona — obniżenie statusu i wychodzenie z użycia języka irlandzkiego

Od czasów panowania w Irlandii dynastii Tudorów wzrastał w tym kraju status języka angielskiego, którym posługiwała się nowa klasa panująca. W drugiej połowie XVI wieku wielu przedstawicieli rodzimej arystokracji irlandzkiej używało już dwóch języków — irlandzkiego i angielskiego. Pomimo dążeń władców angielskich do ujednolicenia kultury na wyspach irlandzki wykorzystywano od końca XVI wieku w protestanckich publikacjach drukowanych w celu nawracania Irlandczyków na nowe wyznanie. Choć od połowy XVII wieku, będącego dla Irlandczyków trudnym okresem powstań, klęsk i kolejnych fal kolonizacji, prowadzonej głównie przez Olivera Cromwella, Irlandczycy stopniowo tracili możliwość zdobywania wykształcenia we własnym języku, nie można jeszcze mówić o upad-

ku irlandzkiego. Wciąż się nim posługiwano, zwłaszcza wśród niższych warstw społecznych, dla których był on jedynym znanym językiem. Kolonizacja prowadzona przez Cromwella miała jeszcze jeden wymiar — tak zwane osadzanie (ang. *planting*), które polegało na wypieraniu rdzennych mieszkańców z najlepszych ziem uprawnych hrabstw Tyrone, Donegal, Derry, Armagh i Antrim, położonych w północno-wschodniej prowincji Ulster¹⁷⁶. Tereny te przypadły kolonizatorom, natomiast ich wcześniejszych właścicieli zepchnięto na mniej żyzne ziemie na zachodzie Zielonej Wyspy. Z tego powodu to właśnie tam znajdowały się największe skupiska ubogiej ludności irlandzkojęzycznej, a sama wyspa uległa podziałowi na bogatszą wschodnią część i uboższą, zacofaną część zachodnią.

Status języka irlandzkiego po raz kolejny znacznie obniżyło wprowadzenie w Irlandii praw dyskryminujących katolików, co miało miejsce po detronizacji katolickiego króla Anglii i Irlandii — Jakuba II, którego zastąpił na tronie Wilhelm III Orański. Obowiązujące od lat dziewięćdziesiątych XVII wieku prawa karne (ang. *penal laws*) zabraniały katolikom piastowania urzędów i posiadania koni o wartości większej niż pięć funtów, ale nade wszystko — nabywania ziemi. Żaden katolik nie mógł odziedziczyć ziemi po protestancie lub otrzymać jej w posagu. Katolik nie mógł ponadto zapisać ziemi w spadku jednemu z dzieci, ale musiał podzielić ją pomiędzy wszystkie, co prowadziło do rozdrobnienia majątku. Równocześnie w wypadku gdy jedno z dzieci katolika przeszło na protestantyzm, miało ono prawo do dziedziczenia całego majątku ziemskiego¹⁷⁷. Dlatego właśnie sto lat po wprowadzeniu praw karnych jedynie 5% obszaru Irlandii znajdowało się w rękach katolików¹⁷⁸.

Wielu mieszkańców Zielonej Wyspy, nie chcąc utracić majątku i wpływów, zdążyło już zasymilować się z wytworzoną od czasów Tudorów angloirlandzką klasą panującą, uznając przy tym rodzimą kulturę irlandzką za „barbarzyńską”. Choć poza Ulsterem religia protestancka nigdy nie stała się dominująca pod względem liczby wiernych, klasa rządząca była związana z Kościołem zreformowanym, a jej członkowie kształcili się w uczelniach o protestanckim etosie, do których należało Trinity College w Dublinie. W XVII–XVIII wieku Dublin stał się ważnym centrum kultury, filozofii i literatury angloirlandzkiej. Z tego okresu pochodzi twórczość takich absolwentów Trinity College, jak Jonathan Swift (1667–1745), George Berkeley (1685–1753) i Edmund Burke (1729–1797). Warto przy tym wspomnieć o często źle interpretowanym stwierdzeniu, które miał wygłosić Swift, że zaniechanie używania irlandzkiego byłoby osiągnięciem na równi szlachebnym, co zobligowanie wszystkich rodzimych Irlandczyków, by we wszelkich interesach

¹⁷⁶ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 26.

¹⁷⁷ Zob. G. de Beaumont, *Historical introduction*, [w:] *Ireland: Social, Political, and Religious*, red. i tłum. W.C. Taylor, Cambridge MA-London 2006, s. 56–64.

¹⁷⁸ U. O'Connor, *Celtic Dawn: A Portrait of the Irish Literary Renaissance*, Dublin 1999, s. 21; M. Wall, *Wiek praw karnych. 1691–1778*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 217.

posługiwali się angielskim¹⁷⁹. Intencją Swifta nie była bowiem próba przekonania Irlandczyków, by raz na zawsze pozbyli się własnego języka, a jedynie wskazanie użytkowej wartości języka angielskiego, którego znajomość często okazywała się konieczna lub co najmniej przydatna¹⁸⁰. Burke natomiast wyraził szczerze pragnienie, aby wydać wszystkie manuskrypty w języku irlandzkim wraz z ich przekładem na łacinę i angielski¹⁸¹.

Faktycznie, poza religią Angloirlandczyków wyróżniał język angielski. Jednak na początku XIX wieku to właśnie protestanci utrwalali użycie irlandzkiego w mowie i publikacjach drukowanych. Zarówno prezbiterianie, jak i członkowie Kościoła Irlandii prowadzili ewangelizację. Działania te, zwane obecnie drugą reformacją (*the Second Reformation*)¹⁸², wiązały się z wykorzystaniem języka irlandzkiego w mowie i piśmie. Założono wówczas, wspomniane wcześniej, Irish Society for Promoting the Education of the Native Irish through the Medium of their Own Language (1818), prowadzące między innymi działalność publikacyjną, a nauczanie zasad wiary protestanckiej w języku irlandzkim zaczęto uznawać za jedyny sposób dotarcia z tym wyznaniem do irlandzkojęzycznych mieszkańców wsi. To oczywiście wymagało od protestantów uczenia się irlandzkiego, ale — jak uważali niektórzy¹⁸³ — umiejętność posługiwania się tym językiem mogła przydać się nie tylko przedstawicielom kleru, lecz także prawnikom i urzędnikom państwowym pełniącym funkcje w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii, w którym część populacji wciąż posługiwała się jedynie irlandzkim. Zjednoczone Królestwo, zrzeszające Anglię, Walię i Szkocję, na początku XIX wieku wchłonęło również Irlandię. Stało się tak na mocy unii realnej z roku 1800, po tym, jak pod wpływem nacisków Anglików dubliński parlament, złożony z reprezentacji protestantów, rozwiązano poprzez głosowanie. Od tej pory Irlandia podlegała bezpośrednio rządowi parlamentu westminsterskiego w Londynie.

Wymuszona przez unię konieczność porozumiewania się po angielsku w sytuacjach oficjalnych miała też jednak inne konsekwencje — skłoniła użytkowników języka irlandzkiego do uczenia się angielskiego, co wzmocnił wprowadzony

¹⁷⁹ „It would be a noble achievement to abolish the Irish language in this kingdom, so far at least as to oblige all the natives to speak only English on every occasion of business in shops, markets, fairs and other places of dealings” — cyt. za: *The Works of Jonathan Swift, D.D., and Dean of Saint Patrick's, Dublin, Containing Interesting and Valuable Papers, Not Hitherto Published*, t. 2, London 1843, s. 94.

¹⁸⁰ C. Fabricant, *Swift the Irishman*, [w:] *The Cambridge Companion to Jonathan Swift*, red. C. Fox, Cambridge 2003, s. 65.

¹⁸¹ T. Ó hAilín, *Irish revival movements*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin 1969, s. 92.

¹⁸² Zob. B. McNamee, *The 'Second Reformation' in Ireland*, „The Irish Theological Quarterly” 33, 1966, nr 1, s. 39–64.

¹⁸³ Zob. T. Crowley, *1800–1876: Introduction*, [w:] *The Politics of Language in Ireland 1366–1922: A Sourcebook*, red. T. Crowley, London-New York 2000, s. 133.

w 1831 roku system powszechnej edukacji. W szkołach powszechnych nauczanie odbywało się jedynie po angielsku i nawet samo odezwanie się w placówce w innym języku niż angielski ściągało na dzieci karę chłosty. Co więcej, szkoły wywierały presję na rodziców — zmuszały ich do nacinania specjalnych, przypominających rabosze patyków, ilekroć ich dziecko użyło irlandzkiego w sytuacji pozaszkolnej. Kary wymierzano później w zależności od liczby nacięć, podczas gdy rodzice tkwili w przekonaniu, że biorąc udział w anglicyzacji własnych dzieci, zapewniają im lepszą przyszłość. Z powodu tych praktyk katolicki arcybiskup Tuam — John MacHale (1791–1881) — nazwał szkoły powszechne „mogiłami języka narodowego” („the graves of the national language”)¹⁸⁴.

Warto zauważyć, że MacHale był jednym z niewielu przedstawicieli katolickiego kleru, którzy uważali, że dbałość o język irlandzki jest kluczowa dla kultury narodowej. Nawet — jak podkreśla Seán Ó Riain¹⁸⁵ — twórca Stowarzyszenia Katolickiego (Catholic Association, 1923) Daniel O’Connell (1775–1847), skupiając się na skutecznych działaniach mających na celu emancypację katolików, czyli przywrócenie im równego protestantom statusu prawnego i społecznego, nie przywiązywał wagi do języka narodowego i choć sam znał irlandzki, uznawał wyższość użytkową angielskiego. Języka tego używali również członkowie katolickiego kleru. Ponadto w 1795 roku w Maynooth założono kolegium kształcące przyszłych księży katolickich wyłącznie w języku angielskim.

Dzisiaj za podstawowe czynniki odpowiedzialne za upadek języka irlandzkiego — bo tak należy określić sytuację, w której w drugiej połowie XIX wieku językiem stanowiącym niegdyś jedyne medium komunikacji posługiwała się niespełna jedna trzecia ludności — uznaje się: (1) obniżenie statusu irlandzkiego, które nastąpiło w wyniku polityki anglicyzacji Irlandii prowadzonej od czasów Tudorów, działania praw karnych oraz kolonizacji Ulsteru, skutkujących tym, że irlandzki pozostał jedynym środkiem komunikacji niemal wyłącznie wśród uboższych, przeważnie wiejskich, warstw społecznych; (2) wykluczenie irlandzkiego z systemu szkolnictwa państwowego oraz (3) powszechne wykorzystywanie angielskiego w praktykach Kościoła katolickiego. Równocześnie, jak twierdzi Ó Riain

angielski nigdy nie mógłby wyprzeć irlandzkiego, jeżeli ludzie sami najpierw nie zaniechaliby swojego języka. Zaniechanie irlandzkiego nie byłoby możliwe, gdyby najpierw nie zaakceptowano teorii, że język nie ma wpływu na dobro narodowe i społeczne¹⁸⁶.

John Edwards zauważa, że zdaniem wielu badaczy „teoria prześladowania językowego” nie tłumaczy dramatycznej sytuacji języka narodowego w dziewiętnastowiecznej Irlandii. Teorii tej Edwards przeciwstawia tezę o możliwości „językowego

¹⁸⁴ Cyt. za: *ibidem*, s. 134.

¹⁸⁵ S. Ó Riain, *Irlandia w XIX wieku — problem zanikającego języka irlandzkiego i jego obrony w przyszłości*, „Czas Kultury” 2000, nr 2–3, s. 44.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 45.

samobójstwa”, co oznacza, że użytkownicy danego języka w sytuacji zagrożenia nie podejmują walki o niego i przestają go używać niemal dobrowolnie¹⁸⁷. Choć narzucone prawo i dominacja języka angielskiego w polityce i kulturze wysokiej były istotnymi zagrożeniami, nie wydaje się, by mogły wyprzeć język irlandzki, gdyby Irlandczycy walczyli o jego przetrwanie. Seán De Fréine stwierdza z kolei, że większość z przytaczanych przyczyn upadku irlandzkiego to właściwie konsekwencje decyzji zaniechania używania tego języka. Uznaje on przekonanie, że do utraty języka przyczyniło się wykluczenie go ze szkół, za zbyt powierzchowne. Jego zdaniem irlandzki usunięto z systemu szkolnictwa, gdyż większość ludzi nie była zainteresowana tym, by zapewnić mu miejsce w systemie nauczania¹⁸⁸. Mieszkańcy Zielonej Wypsy zaakceptowali bowiem etnocentryczny pogląd angloirlandzkiej wyższej klasy, że irlandzki jest językiem zacofanym i posługiwanie się nim uniemożliwia uczestnictwo w życiu szerszego niż grupa lokalna społeczeństwa, skazując na biedę i stanowiąc przeszkodę na drodze do rozwoju. Przekonanie to wzmocniło się w wyniku doświadczenia Wielkiego Głodu, który dotknął Irlandię w połowie XIX wieku.

W latach 1845–1849/1851 głód zdziesiątkował mieszkańców Irlandii, zbierając największe żniwo wśród irlandzkojęzycznej ludności z zachodu Zielonej Wypsy. W pierwszej połowie XIX wieku populacja Irlandii wynosiła ponad osiem milionów (Stanisław Grzybowski mówi nawet o dziewięciu milionach w roku 1845¹⁸⁹), z czego — jak podaje Breandán Ó hEithir¹⁹⁰ — dwie trzecie utrzymywały się z rolnictwa, którego poziom był przeważnie bardzo niski. Ubodzy mieszkańcy wsi dzierżawili niewielkie poletka gruntu od bogatych właścicieli ziemskich. Uprawiali ziemniaki w ilości zaledwie wystarczającej do wyżywienia ich własnej, z reguły dużej rodziny. Dlatego też kiedy do Irlandii dotarła zaraza ziemniaczana i plony przez kilka sezonów z rzędu gniły, ta właśnie warstwa społeczna ucierpiała najbardziej. Nie dość, że brakowało jej żywności, to w większości przypadków utraciła również zdolność wnoszenia opłat za dzierżawę, często tracąc z tego powodu dom. Rząd w Londynie nie spieszył się z udzieleniem pomocy głodującym, zgodnie z przyjętymi zasadami liberalizmu gospodarczego wychodząc z założenia, że nie należy ingerować w siły rynkowe oraz że problemy ekonomiczne w państwie prędzej czy później rozwiążą się same. Choć w Irlandii produkowano zboże, było ono, zgodnie z wcześniejszymi umowami, przeznaczane głównie na eksport i nie podjęto decyzji, aby spożytkować je jako żywność dla głodujących. Dlatego też skutki zarazy ziemniaczanej przybrały rozmiary klęski i tragedii narodowej, co w sugestywny sposób opisuje Grzybowski:

¹⁸⁷ J. Edwards, *Multilingualism*, London 1994, s. 103.

¹⁸⁸ S. De Fréine, *The dominance of the English language in the nineteenth century*, [w:] *The English Language in Ireland*, red. D. Ó Muirthe, Cork-Dublin 1977, s. 84.

¹⁸⁹ S. Grzybowski, *Historia Irlandii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 244.

¹⁹⁰ B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 37.

Gdy z kraju ich wywożono żywność, większość Irlandczyków głodowała. Najubożsi z nich umierali już nie tylko z głodu, ale i z chorób trapiących wynędzniałe organizmy w zimnych chatach ogołoconych ze sprzętów, w łachmanach, gdyż odzież zabrali wierzyciele. [...] W całej Irlandii ludzie umierali tysiącami. Wkrótce zaprzestano grzebania trupów: składano je w chatach i palono. Palono tak całe osiedla, w których nikt z mieszkańców nie pozostał przy życiu. [...] Wśród wynędzniałej ludności szerzyły się epidemie, tyfus i cholera zbierały żniwo nie mniejsze od głodu. [...] Dopiero rok 1849 przyniósł pewną poprawę, ale na wygaśnięcie chorób spowodowanych głodem trzeba było jeszcze dwóch lat¹⁹¹.

Szacuje się, że z powodu głodu i wywołanych nim chorób zmarło wówczas w Irlandii około półtora miliona ludzi, a dwa miliony (z czego milion w latach następujących bezpośrednio po Wielkim Głodzie) wyemigrowały z tych terenów w ciągu kolejnych trzydziestu lat. Śmierć najuboższych i masowa emigracja były ciosem dla języka irlandzkiego. Nie dość, że irlandzkojęzyczna ludność została zdziesiątkowana, to ci, którzy przetrwali, nabrali przekonania, że znajomość angielskiego jest w nowych warunkach konieczna, ponieważ dawała możliwość emigracji do bogatszych rejonów Zjednoczonego Królestwa i do Ameryki. Spis z 1851 roku wykazał 6 552 385 mieszkańców, z których 1 524 286 stanowili użytkownicy języka irlandzkiego, wliczając w to użytkowników obydwu języków — było to o dwa miliony mniej niż pod koniec XVIII wieku¹⁹². O postępującej zmianie języka świadczą też liczby jego użytkowników w poszczególnych grupach wiekowych. Odnotowano wówczas 24,9% użytkowników irlandzkiego w wieku 20–29 lat, 22,23% użytkowników w wieku 10–19 lat i 12,66% użytkowników poniżej 10. roku życia, przy czym w 1891 roku liczba tych ostatnich wynosiła już tylko 3,5%¹⁹³. Można zatem wnioskować, że zmiana języka w Irlandii nastąpiła niemal z pokolenia na pokolenie.

Wątpiący w możliwość jakichkolwiek zmian politycznych mieszkańcy Zielonej Wyspy dobrowolnie odrzucali swój język. W ten sposób Irlandia stawała się coraz bardziej wyjałowiona z rdzennej kultury etnicznej. Do rozpoczęcia odrodzenia irlandzkiego potrzebny był impuls, który miał pojawić się wraz z gniewem Irlandczyków wywołanym postawą rządu w Londynie w okresie Wielkiego Głodu i ogólniej — unią łączącą Irlandię z Anglią. Znany ze swoich ostrych poglądów na politykę arcybiskup MacHale już w 1846 roku pisał, że choć głód nie był bezpośrednio spowodowany unią z Anglią, to gdyby Irlandii udzielono większej pomocy, by stawić mogła czoła klęsce, jego skutki nie byłyby tak srogie¹⁹⁴. W Irlandii wkrótce przyjęło się także powiedzenie, że „zarazę zesłał Bóg, ale głód zesłał angielscy obszarnicy”¹⁹⁵. Świadomi politycznie obywatele byli zdania, że Irlandia mogłaby lepiej radzić sobie w przypadku klęsk żywiołowych, gdyby posiadała

¹⁹¹ S. Grzybowski, *op. cit.*, s. 242–243.

¹⁹² *Ibidem*, s. 244.

¹⁹³ Zob. dane w: *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 265–266.

¹⁹⁴ S. Deane, *The famine and Young Ireland*, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 2, red. S. Deane, A. Carpenter, J. Williams, Derry 1991, s. 118.

¹⁹⁵ T.A. Jackson, *Walka Irlandii o wolność*, Warszawa 1955, s. 168–169.

własny parlament, dbający o sytuację ekonomiczną w kraju. Dlatego właśnie druga połowa XIX wieku miała upłynąć pod znakiem walki o autonomię (ang. *home rule*) i o przywrócenie Irlandczykom własności ziemi (ang. *land tenure*). Roszczenia polityczne stworzyły jednocześnie grunt dla działalności na rzecz kultury narodowej, na którym miała rozkwitnąć między innymi książka irlandzkojęzyczna.

4.2. Walka o ziemię i autonomię

Spółeczeństwo Irlandii w okresie po Wielkim Głodzie było podzielone na „protestancką mniejszość, która popierała unię, i prawie całkowicie katolicką większość, dla której unia była obca”¹⁹⁶. Do grupy odnoszącej korzyści z istnienia unii i opowiadającej się za jej utrzymaniem zaliczała się arystokracja, posiadająca ziemię w całej Irlandii, oraz protestancka społeczność prowincji Ulster, złożona z przedstawicieli wszystkich klas. W tym samym czasie pozostali świadomi politycznie Irlandczycy dążyli do zniesienia unii, identyfikując jej istnienie z nieuchronną biedą i zacofaniem oraz brakiem swobód obywatelskich.

W drugiej połowie XIX wieku walka o autonomię toczyła się na dwóch płaszczyznach — rewolucyjnej i parlamentarnej. W 1848 roku ruch Młodej Irlandii (Young Ireland, działający od 1842 roku) wywołał powstanie narodowe, stłumione w zarodku przez władze brytyjskie. W latach sześćdziesiątych na czoło rewolucyjnej walki wysunęło się tajne irlandzkie stowarzyszenie niepodległościowe Fenian (the Fenian Brotherhood lub Fenians), które wkrótce ustąpiło na rzecz legalnego ruchu żądającego autonomii, kierowanego przez Izaaka Butta (1813–1879), a następnie przez Charlesa Stewarta Parnella (1846–1891). Skuteczna polityka Parnella, protestanckiego ziemianina z hrabstwa Wicklow i irlandzkiego posła do parlamentu westminsterskiego w Londynie, polegała na stopniowym uzyskiwaniu swobód dla Irlandii przez wzbudzanie wśród brytyjskich posłów obaw przed niebezpieczną działalnością irlandzkich ekstremistów. Równocześnie kryzys w rolnictwie zaostrzył kwestię ziemi. Z tego względu w 1879 roku Michael Davitt (1846–1906) założył Irlandzką Narodową Ligę Ziemską (Irish National Land League). Na jego prośbę Parnell zgodził się zostać jej przewodniczącym. Podstawowym hasłem, którym kierowała się Liga Ziemska, było „Ziemia dla ludzi”. Walczono jednak zarówno o ochronę interesów irlandzkich dzierżawców, jak i o autonomię narodową; wkrótce w jednym ruchu agrarnym połączyły się interesy „nacionalistów różnego typu, od umiarkowanych zwolenników autonomii po skrajnych republikanów”¹⁹⁷.

¹⁹⁶ T.W. Moody, *Fenianizm, autonomia i wojna o ziemię. 1850–1891*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 272.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 282.

Zdaniem George'a J. Watsona ideologia głoszona przez Ligę Ziemską była jedną z najbardziej efektywnych prób mitologizacji przeszłości, co przygotowało grunt dla przemiany obrazu irlandzkiego chłopca, dokonanej w późniejszej literaturze irlandzkiej, zarówno w języku irlandzkim, jak i angielskim¹⁹⁸. Stworzony mit odwoływał się do złotego wieku, kiedy to pełen godności chłop irlandzki posiadał uprawianą przez siebie ziemię, której następnie pozbawili go angielscy osadnicy. Idealizacja przeszłości miała na celu uprawomocnienie zmian, do których dążono. Z kolei Joseph J. Lee wskazuje na psychologiczne skutki ideologii Ligi Ziemskiej, pisząc, że o ile w 1881 roku większość dzierżawców satysfakcjonowało obniżenie czynszu za grunt i zabezpieczenie umów dotyczących dzierżawy ziemi, o tyle wkrótce zapragnęli oni posiadać ją na własność, uwierzyli bowiem, że ze względu na genealogiczne pokrewieństwo z jej właścicielami z przeszłości bezsprzecznie to właśnie im się ona należy¹⁹⁹.

W 1890 roku Parnell stracił względy opinii publicznej z powodu powszechnej dezaprobaty dla jego związku z zamężną kobietą, ujawnionego przez zdradzonego męża w pozwie rozwodowym²⁰⁰. Parnella nazwano publicznie cudzołożnikiem i zażądano jego rezygnacji z przewodniczenia posłom irlandzkim w parlamencie westminsterskim. Polityk nie ustawał jednak w walce. Zmarł nagle 6 października 1891 roku, a jego śmierć wywołała wśród popierających go Irlandczyków olbrzymie rozgoryczenie. Ich zdaniem Parnella zniszczyli zwolennicy brytyjskiego establishmentu. Jego upadek przyjmuje się za umowny moment rozpoczęcia w Irlandii ruchu odrodzenia kulturalnego wspierającego w okresie politycznego marazmu wiarę w niepodległość i wzmacniającego wśród Irlandczyków przekonanie, że dalsza walka o nią ma sens.

W związku z tym, pomimo rozczarowania i zniechęcenia, nacjonalistyczne nastroje w Irlandii odżyły. W 1905 roku powstała niepodległościowa organizacja Sinn Féin przeciwna zbrojnej rewolucji. Jej celem było przede wszystkim wspieranie irlandzkiego odrodzenia kulturalnego oraz względna autonomia. Przewodniczący Sinn Féin Arthur Griffith (1871–1922) opowiadał się za wycofaniem się posłów irlandzkich z Westminsteru i przywróceniem parlamentu w Irlandii, aczkolwiek równocześnie popierał utrzymanie związku z Koroną brytyjską. Bardziej radykalne żądania ustanowienia w pełni niepodległej republiki wysunięto w chwili wybuchu zbrojnego powstania wielkanocnego w Dublinie w 1916 roku. Jego przywódcy — w większości idealisci i intelektualiści, pisarze i nauczyciele — nie mieli przygotowania militarnego ani doświadczenia wojskowego. W poniedziałek wielkanocny przejęli kontrolę nad budynkiem Poczty Głównej przy O'Con-

¹⁹⁸ G.J. Watson, *Irish Identity and the Literary Revival: Synge, Yeats, Joyce and O'Casey*, Washington 1994, s. 22.

¹⁹⁹ J.J. Lee, *The Modernization of Irish Society, 1848–1918*, Dublin 1973, s. 96.

²⁰⁰ Na temat aktywności Parnella, powstania wielkanocnego 1916, wojny domowej oraz powstania Wolnego Państwa Irlandzkiego zob. B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 41–71.

nell Street, ze stopni którego ogłosili proklamację republiki. Powstanie wspierało około dwa tysiące osób należących do Ochotników Irlandzkich (Irish Volunteers/Óglaigh na hÉireann), socjalistycznej Armii Obywatelskiej (Irish Citizen Army/Arm Cathartha na hÉireann) i Irlandzkiego Bractwa Republikańskiego (Irish Republican Brotherhood/Bráithreachas Phoblacht na hÉireann); równocześnie miało ono wielu przeciwników i bardzo skromne poparcie społeczne. Niewielkie siły zbrojne wkrótce rozgromiła armia brytyjska, a cała rewolucja okazała się klęską.

Znaczenie powstaniu wielkanocnemu nadała dopiero reakcja ze strony władz brytyjskich. Żal wywołało uwięzienie wielu młodych ochotników, a gniew — egzekucja szesnastu powstańczych przywódców, w tym Patricka Pearse’a/Pádraiga Mac Piaraisa (1879–1916) — znanego poety, polityka i nauczyciela. Wśród skazanych na śmierć znalazł się też urodzony w Stanach Zjednoczonych Éamon de Valera (1882–1975), któremu życie ocaliło obywatelstwo amerykańskie. Dane mu było potem odegrać doniosłą rolę w irlandzkiej wojnie o niepodległość i w kształtowaniu polityki Wolnego Państwa Irlandzkiego i Irlandii: był premierem w latach 1927–1948, 1951–1954 i 1957–1959, a w latach 1959–1973 — prezydentem.

Egzekucja powstańców wznieciła w społeczeństwie irlandzkim nastroje nacjonalistyczne, co dwa lata później odbiło się na wynikach wyborów powszechnych, o czym w następujący sposób pisze Ó hEithir:

Przez kraj przetoczyła się fala uniesienia narodowego. W wyborach 1918 r. do Izby Gmin parlamentu brytyjskiego Sinn Féin pokonała grupę zasiadających tam dotychczas posłów irlandzkich. Wybrani członkowie Sinn Féin, zamiast udać się do Westminsteru, utworzyli w Dublinie nielegalne zgromadzenie — Dáil Éireann (parlament). Niektórzy z wybranych przebywali jeszcze w więzieniu, a gdy je opuszczali, witały ich rozentuzjasmowane tłumy²⁰¹.

Utworzenie parlamentu irlandzkiego i odcięcie się tym samym od Westminsteru zapoczątkowało zbrojną wojnę o niepodległość. Po stronie irlandzkiej walczyła Irlandzka Armia Republikańska (Irish Republican Army, czyli IRA) powstała pod wodzą Michaela Collinsa (1890–1922) z przekształcenia Irlandzkich Ochotników i mająca zwolenników niemal w całej Irlandii, poza północno-wschodnią częścią prowincji Ulster. Pomimo słabego uzbrojenia irlandzcy nacjonaści stawiali czoła dobrze zorganizowanej, znacznie liczebniejszej i silniejszej armii Brytyjczyków aż do czasu rozejmu w roku 1921, który ogłoszono pod naciskiem brytyjskiej i amerykańskiej opinii publicznej, aby umożliwić delegacji Dáil rozmowy pokojowe ze stroną brytyjską z premierem Davidem Lloydem George’em (1863–1945) na czele. W Londynie stronę irlandzką reprezentowali Arthur Griffith i Michael Collins. Pod groźbą okrutnej i natychmiastowej wojny podpisali oni traktat, na mocy którego dwadzieścia sześć hrabstw Irlandii utworzyło Wolne Państwo Irlandzkie stanowiące dominium brytyjskie, którego głową pozostawał angielski monarcha, choć równocześnie dawano jego mieszkańcom możliwość decydowa-

²⁰¹ *Ibidem*, s. 55.

nia o swoim losie. Sześć z dziewięciu hrabstw Ulsteru, choć z odrębnym parlamentem, pozostawało podległe rządowi brytyjskiemu. Ustalono też, że na terytorium nowego państwa Zjednoczone Królestwo będzie utrzymywać trzy bazy brytyjskiej marynarki wojennej. Wkrótce okazało się, że Collins, który po powrocie z Londynu oświadczył, iż podpisując tak sformułowany traktat, wydał na siebie wyrok śmierci, nie mylił się. Miał zginąć w wojnie, która rozpętała się w Irlandii w wyniku wewnętrznego konfliktu pomiędzy zwolennikami traktatu i tymi, którzy go zdecydowanie odrzucali.

Nie wszystkich mieszkańców Zielonej Wyspy zadowalało narzucone przez Londyn rozwiązanie. Nie podobała im się jedynie częściowa niepodległość, a także podział Irlandii. Jednak osłabieni wojną partyzancką i zmęczeni Irlandczycy w większości zaakceptowali postanowienia traktatu. Przeciwko nim wystąpiła część bojowników IRA, którzy postanowili kontynuować walkę o w pełni niepodległą, zjednoczoną Irlandię. W ten sposób 28 czerwca 1922 roku rozpoczęła się w Irlandii wojna domowa, którą w następujący sposób charakteryzuje Ó hEithir:

Wojna ta wyróżniała się aktami rozmyślnego okrucieństwa obu stron. Nowy rząd doprowadził do egzekucji 77 republikanów, w większości bez sądu, w ramach odwetu. Wobec wielkiej liczby jeńców rząd Wolnego Państwa rozważał możliwość skorzystania z baz brytyjskich na Wyspie św. Heleny. Wojna domowa zakończyła się w niespełna rok bez formalnego złożenia broni przez republikanów. Frank Aiken, szef sztabu republikanów, wydał rozkaz złożenia broni (lecz nie oddania) i było oczywiste, że zostanie ona wykorzystana kiedy indziej. Eamona de Valerę, który był raczej marionetką republikanów niż aktywnym uczestnikiem walk, aresztowano i uwięziono. Pozostali pogrążyli się w rozpacz²⁰².

Jeszcze przez kilka dziesięcioleci po ustaniu walk Irlandczycy pamiętali, kto był po której stronie konfliktu. Z rozłamu w społeczeństwie swój początek wzięły dwie najważniejsze w Irlandii partie polityczne — Fianna Fáil i Fine Gael. Pierwsza z nich, powstała w 1927 roku, skupiała przeciwników traktatu, z de Valerą na czele. W 1932 roku przejęła ona rządy w Irlandii i zmieniła te punkty traktatu, które wydawały się nie do przyjęcia — przede wszystkim zniesiono przysięgę wierności Koronie brytyjskiej, a na mocy uchwalonej w 1937 roku nowej Konstytucji zerwano ostatnie więzi z Koroną, wprowadzając urząd prezydenta. Przemianowano wówczas Wolne Państwo Irlandzkie na Irlandię. Tymczasowo wstrzymano proklamację republiki w dwudziestu sześciu hrabstwach, którą ogłoszono dopiero za rządów pierwszej koalicji, w 1948 roku. Fine Gael zawiązała się w 1933 roku z ugrupowań partii Cumann na nGaedheal, sprawującej rządy w Wolnym Państwie Irlandzkim w latach 1922–1932. W sprawach publicznych i obyczajowych w okresie tym przyjęto postawę zbliżoną do stanowiska Kościoła katolickiego: wprowadzono zakaz rozwodów (zniesiony w referendum w 1995 roku) i cenzurę publikacji (zliberalizowaną dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku). W szkołach zaczę-

²⁰² *Ibidem*, s. 63–64.

to nauczać historii z narodowego punktu widzenia, a język irlandzki uczyniono przedmiotem obowiązkowym na egzaminach państwowych, w tym maturalnych (co utrzymano do 1973 roku). Fianna Fáil kontynuowała politykę społeczną i edukacyjną poprzedniego rządu, aczkolwiek oczywiste jest, że konflikt polityczny musiał wpływać właściwie na każdą sferę życia w Irlandii. Kraj przez długie lata pozostawał wyniszczony, a sytuacja ekonomiczna była zła. W tych okolicznościach trudno było pielęgnować kulturę nowego państwa wyrastającą z ziaren zasianych w okresie odrodzenia irlandzkiego, czyli w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku i pierwszych dziesięcioleciach XX wieku.

4.3. Ziarna kultury

Odrodzenie irlandzkie — lub, jak się czasami je nazywa, celtyckie — nie rozpoczęło się oczywiście z dnia na dzień. Zainteresowanie lokalną historią, pozostałościami archeologicznymi, nazwami miejsc i folklorem było udziałem arystokracji i ziemiaństwa znacznie wcześniej. Dlatego też już w pierwszej połowie XIX wieku powstało wiele towarzystw mających służyć badaniom i popularyzacji kultury Irlandii, wśród których znalazły się Gaelic Society of Dublin (Towarzystwo Gaelickie w Dublinie, 1807), Ibero-Celtic Society (Towarzystwo Hibernoceltyckie, 1818) i Irish Archeological Society (Irlandzkie Towarzystwo Archeologiczne, 1840). Z dostępnych źródeł²⁰³ wynika, że Irish Archeological Society nastawione było między innymi na publikowanie rzadkich dokumentów znajdujących się w posiadaniu starych rodzin irlandzkich i angloirlandzkich, Ibero-Celtic Society interesowało się mitologią i najdawniejszą historią kraju, a Gaelic Society — językiem i literaturą oraz bogactwem kulturowym i przyrodniczym Zielonej Wyspy oraz innych rejonów celtyckich, co znalazło wyraz we wstępie do jednej z jego pierwszych publikacji:

Zachęcamy przyjaciół literatury i Irlandii do wstąpienia do instytucji, której celem jest przechowanie i pielęgnowanie najstarszego, najbogatszego i najbardziej eleganckiego języka Europy, z całą pewnością najmniej zmienionego i skażonego ze wszystkich języków [...]. Wyśiłki Towarzystwa koncentrować się będą jednak nie tylko na ochronie naszego języka. Przedmiotem naszych zainteresowań jest wszystko to, co ważne jest dla narodu, a okaże się istotne dla świata literackiego. Zarówno świecka, jak i kościelna historia tej wyspy [...]. Obiecano nam już wiele esejów na tematy botaniczne i mineralogiczne: słowem, nie pominiemy niczego, co w najmniejszym stopniu może przyczynić się do zilustrowania przyrodniczej, świeckiej i reli-

²⁰³ Zob. m.in. *The Miscellany of the Irish Archeological Society*, t. 1, Dublin MDCCCXLVI [1845], <https://archive.org/stream/miscellanyofiris00iris#page/n5/mode/2up> (dostęp: 8.06.2016); *Transactions of the Ibero-Celtic Society for 1920*, t. 1, cz. 1, Dublin 1920, <https://archive.org/stream/transactionsibe00socioog#page/n6/mode/2up> (dostęp: 8.06.2016).

gijnej historii tego królestwa i jego siostry Szkocji. Zamiarem Towarzystwa jest możliwie jak najszybsza publikacja każdego fragmentu zapisanego w języku gaelickim.

[The Friends of Literature, and of Ireland, are invited to join an Institution, whose purpose is to preserve and cultivate a Language the most ancient, copious, and elegant of Europe; by far the best preserved from the changes and corruptions incident to other Languages [...]. But it is not alone to the preservation of our Language that the labors of the Society will be confined, it embraces in its views, Objects of National Importance, which will prove interesting to the Literary World. The History, civil and ecclesiastical of this Island [...]. Several Essays are promised on Botanical and Mineralogical Subjects: In fine, nothing shall be left unhandled which can, in any wise, tend to illustrate the History, natural, civil, and ecclesiastical, of this Kingdom, and its Sister Scotland. The Society intends, as soon as may be, to Publish every Fragment existing in the Gaëlic Language.]²⁰⁴

Z zaprezentowanego fragmentu wylania się obraz działalności jeszcze mało zorganizowanej, mającej na celu odkrywanie wszystkiego, co jest związane z rdzenną kulturą Zielonej Wyspy, a nawet innych obszarów celtyckich. Można się domyślać, że w związku z dominacją kultury angielskiej w XIX wieku właściwie wszystko, co celtyckie, mogło wzbudzać zainteresowanie, podsycane przez romantyczną wiarę w istnienie ducha narodu. Dopiero w ostatnim ćwierćwieczu przemieniło się ono w ruch intelektualny, którego celem było bardziej systematyczne badanie, interpretacja i opis historii, literatury i języka Irlandii, dające z kolei podstawy do działań kulturotwórczych na rzecz mającego powstać państwa. Wykształciły się wówczas dwa podstawowe kierunki: pierwszy, zwany odrodzeniem literackim, który zaowocował literaturą narodową w języku angielskim; drugi — nastawiony na wskrzeszenie i rozpowszechnianie użycia języka irlandzkiego.

Odrodzenie literackie przypało w Irlandii na okres pomiędzy upadkiem Parnella (1890/1891) a powstaniem Wolnego Państwa Irlandzkiego (1921/1922). Są to lata umowne, niektórzy badacze uważają, że rozpoczęło się ono w latach osiemdziesiątych XIX wieku lub że trwało do początków lat trzydziestych XX wieku²⁰⁵. Terence Brown zdefiniował je ogólnie jako ruch, który za pośrednictwem języka angielskiego usiłował wyposażyć Irlandię późnego XIX i wczesnego XX wieku w poczucie własnej, odmiennej tożsamości²⁰⁶. Przyjmuje się, że zapoczątkował go angloirlandzki poeta, prozaik i dramatopisarz William Butler Yeats, który — jak ujmuje to Donald McCartney —

marzył o ludziach kultywujących narodową literaturę o wysokich walorach estetycznych. W tym przekonaniu wspierała go plejada talentów literackich: Lady Gregory, George Russell,

²⁰⁴ *Advertisement*, [w:] *Transactions of the Gaelic Society of Dublin, Established for the Investigation and Revival of Ancient Irish Literature*, t. 1, Dublin 1808, s. III–VII, <https://archive.org/details/transactionsgae00dublgoog> (dostęp: 8.06.2016).

²⁰⁵ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 311; W.P. Ryan, *The Irish Literary Revival: Its History, Pioneers and Possibilities*, London 1894, s. 11; G. J. Watson, *op. cit.*, s. 13.

²⁰⁶ T. Brown, *Cultural nationalism 1880–1930*, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 2, s. 516.

Douglas Hyde, T.W. Rolleston, Standish O'Grady, J.M. Synge, George Moore, James Stephens i wielu innych. Ożywili oni i uromantyczniłi prastare legendy i historię Irlandii. Chcąc zastąpić prozaiczne postaci okresu walki o autonomię, [...] rozpowszechniali wizję nowego bohatera irlandzkiego, legendarnego Cúchulainna, słynnego z niezwykłych czynów²⁰⁷.

Choć w Irlandii przeważali katolicy, ruch odrodzenia literackiego zrzeszał przede wszystkim angloirlandzkich protestantów z wyższych sfer. Być może zdecydowało o tym poczucie tożsamości pisarzy, którzy żyjąc na pograniczu dwóch kultur, uważali się za Irlandczyków, a ich twórczość stanowiła rodzaj samookreślenia. Ich dzieła mogły być też wynikiem okoliczności, w których zdali sobie sprawę, że mogą uprawiać literaturę o świeżej, prawie nikomu jeszcze nieznannej tematyce²⁰⁸. Niezależnie od powodów, dla których czołowi pisarze Irlandii zaczęli pod koniec XIX wieku czerpać z tradycji irlandzkiej, owocem ich pracy stała się literatura zaangażowana w sprawę narodu.

Akcja utworów rozgrywa się zwykle albo w odległej przeszłości, kiedy Zielona Wyspa była wolna od kolonizatorów, albo w irlandzkojęzycznych rejonach zachodniej Irlandii. Występują w nich bohaterowie mitów, sag heroicznych i legend, święci irlandzcy i prości mieszkańcy wsi. Zdarzają się także bohaterowie żyjący — jak sami twórcy — na pograniczu kultur, odkrywający swoją tożsamość i dokonujący samookreślenia. Skutkiem celowego działania twórców jest nasycenie języka utworów elementami irlandzkiej odmiany angielskiego²⁰⁹, co sprawia, że literatura odrodzenia wyróżnia się na tle innych dzieł w języku angielskim, również tych, które powstały w Irlandii wcześniej i później. Pisarze odrodzenia literackiego twierdzili, że używając swoistego języka i czerpiąc z rdzennej tradycji Zielonej Wyspy, tworzą irlandzką literaturę narodową, mimo że nie piszą w języku irlandzkim. W 1892 roku Yeats zasugerował, że tradycję i literaturę narodową, których duch byłby irlandzki, można tworzyć nawet wtedy, gdy robi się to po angielsku²¹⁰. Czterdzieści lat później Stefan Czarnowski scharakteryzował twórczość Yeatsa „jako płynącą z celtyckiego ducha, mimo że Yeats pisze wyłącznie po angielsku”²¹¹. W 1923 roku, za swoją twórczość „wyrażającą ducha całego narodu”²¹², Yeats został uhonorowany Literacką Nagrodą Nobla, czego nigdy nie dostąpił żaden irlandzki pisarz tworzący w języku narodowym.

Do dziś, dzięki prestiżowej nagrodzie, lecz także promocji Yeatsa jako ważnej osobistości w kulturze irlandzkiej, pozostaje on jednym z najlepiej znanych pisarzy irlandzkich; również dlatego że jego dzieła mogą docierać do szerokiej grupy

²⁰⁷ D. McCartney, *Od Parnella do Pearse'a. 1891–1921*, [w:] *Historia Irlandii*, s. 292.

²⁰⁸ T. Brown, *op. cit.*, s. 517.

²⁰⁹ Zob. analizę w: A. Cisło, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 98–121.

²¹⁰ D. Kiberd, *Inventing Ireland*, London 1995, s. 155.

²¹¹ S. Czarnowski, *Literatury celtyckie*, [w:] S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 3. *Studia z dziejów kultury celtyckiej, studia z dziejów religii*, red. N. Assorodobraj, S. Ossowski, Warszawa 1956, s. 22.

²¹² Zob. The Nobel Prize in Literature 1923, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1923/ (dostęp: 13.06.2016).

badaczy i czytelników. Irlandzkojęzyczna twórczość literacka wciąż zarezerwowana jest bowiem dla tych, którzy znają język irlandzki. Trudno rozpowszechnić jej znajomość, a nawet wiedzę o niej, dopóki utwory nie zostaną przełożone na angielski. Nawet — jak słusznie zauważa Máirín Nic Eoin — większość literaturoznawców wypowiada się prawie wyłącznie na temat literatury irlandzkiej, która zaistniała w przekładzie, jak — omawiane w dalszej części niniejszej pracy — autobiografie z Wielkiej Blasket, podczas gdy dewaloryzuje się pozostałą twórczość irlandzkojęzyczną²¹³.

Nie ujmuje to nic Yeatsowi, którego zasługi dla literatury i kultury narodowej są niewątpliwie znaczące. Z jego inicjatywy w 1892 roku londyński Southwark Irish Literary Club (Irlandzki Klub Literacki w Southwark) przekształcono w London Irish Literary Society (Irlandzkie Towarzystwo Literackie w Londynie), które skupiło wszystkich angloirlandzkich pisarzy w mieście oraz nawiązało współpracę z Irish National Literary Society (Irlandzkim Narodowym Towarzystwem Literackim) w Dublinie — obydwa towarzystwa odegrały ważną rolę w odrodzeniu literackim²¹⁴. W 1899 roku Yeats został ponadto współzałożycielem Irish Literary Theatre (Irlandzkiego Teatru Literackiego), tworząc w ten sposób podwaliny pod późniejszy teatr narodowy Abbey Theatre (1904), na deskach którego wystawiano z początku sztuki dramatopisarzy odrodzenia, między innymi Lady Gregory (1852–1932), Synge’a (1871–1909) i samego Yeatsa. W polityce pisarz nie ukrywał poglądów nacjonalistycznych, był członkiem Irlandzkiego Bractwa Republikańskiego, a w 1922 roku (w Wolnym Państwie Irlandzkim) mianowano go senatorem.

Yeats odegrał też istotną rolę w rozwoju kultury książki. Wraz z siostrą — Elizabeth Corbet Yeats — w 1903 roku zainicjował działalność prywatnego wydawnictwa Dun Emer Press, części Dun Emer Industries — manufaktury rękodzielniczej, ufundowanej w 1902 roku przez Evelyn Gleeson w celu „tworzenia pięknych rzeczy”²¹⁵, takich jak hafty, gobeliny oraz dzieła sztuki drukarskiej i introligatorskiej. W 1908 roku, z pobudek osobistych, Elizabeth (Lolly) Yeats wraz z siostrą Susan Mary (Lily) Yeats przerwały współpracę z Gleeson i zmieniły nazwę wydawnictwa na Cuala Press. Oficyna ta, która działała do lat osiemdziesiątych XX wieku, przygotowała większość pierwszych, limitowanych wydań tomów twórczości Yeatsa²¹⁶

²¹³ M. Nic Eoin, *Facts and fictions*, „Forthnight” 316, 1993, suplement *The Future of Irish*, s. 13.

²¹⁴ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 609–611; W. Rulewicz, *Wstęp*, [w:] W.B. Yeats, *Wiersze wybrane*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997, s. XII.

²¹⁵ R. Skelton, *Twentieth-century Irish literature and the private press tradition: Dun Emer, Cuala, & Dolmen Presses 1902-1963*, „The Massachusetts Review” 5, 1964, nr 2, s. 369.

²¹⁶ Warto zauważyć, że obecnie Biblioteka Narodowa w Dublinie (NLI) udostępnia cyfrowe reprodukcje czterech tomików poezji Yeatsa jako swój jedyny wkład w wirtualną wystawę *Reading Europe: European culture through the book* (Kultura europejska [widziana] poprzez książki) (zob. <http://www.theeuropeanlibrary.org/exhibition-reading-europe/about.html>, dostęp 3.05.2013), zorganizowaną przez European Library (Bibliotekę Europejską) we współpracy z europejskimi bibliotekami narodowymi. Są nimi *Seven Poems and a Fragment* (1922), *The Cat and the Moon and Certain*

i jego przyjaciół²¹⁷, stając się zarazem wzorcem dla powstających później wydawnictw nastawionych na publikowanie książek artystycznych lub co najmniej estetycznych, wśród których znalazło się między innymi wydawnictwo Dolmen.

Równoległe do odrodzenia literackiego rozwijał się w Irlandii ruch na rzecz języka irlandzkiego, zarówno mówionego, jak i pisanego, oraz — co się z tym wiąże — irlandzkojęzycznej twórczości literackiej. W drugiej połowie XIX wieku irlandzki wydawał się bliski całkowitemu wyjściu z użycia. W celu walki o jego przetrwanie zawiązało się wówczas Society for the Preservation of the Irish Language (Towarzystwo na Rzecz Zachowania Języka Irlandzkiego, 1876), którego patronem został arcybiskup John MacHale, a niedługo potem utworzono Gaelic Union (Związek Gaelicki, 1880). Jego zasługą było rozpoczęcie w 1882 roku publikacji dwujęzycznego czasopisma „The Gaelic Journal/Irisleabhar na Gaedhilge”, co z jednej strony promowało politykę dwujęzyczności, a z drugiej dawało entuzjastom języka irlandzkiego możliwość publicznej wypowiedzi. Zdaniem Tomása Ó hAilína był to punkt zwrotny w ruchu na rzecz odnowy języka, zyskującego coraz więcej zwolenników przekonanych, że własny język jest kluczowym elementem kultury narodu²¹⁸. W 1892 roku na zebraniu Irish National Literary Society uczony, językoznawca Douglas Hyde/Dúbhglas de hÍde (1860–1949) wygłosił słynny wykład zatytułowany *The Necessity for De-Anglicising Ireland (Konieczność deanglicyzacji Irlandii)*, w którym dowodził, że Irlandczyków niemal całkowicie zanglicyzowano i że sytuację tę można odwrócić jedynie wtedy, gdy odbuduje się kulturę ich rodzimego języka. Następnie w 1893 roku powołano do życia Connradh na Gaedhilge/Gaelic League (Ligę Gaelicką), której przewodniczącym został właśnie Hyde. Istniejąca do dziś Liga wkrótce stała się najbardziej wpływową organizacją dążącą do odnowy języka irlandzkiego.

Należy pamiętać, że wszystkie organizacje działające na rzecz języka irlandzkiego powstały w czasach, kiedy Irlandia stanowiła integralną część Zjednoczonego Królestwa, w którym jedynym językiem nauczania w szkołach powszechnych był angielski. Stosując ciągle naciski, odniosły one sukces, wprowadzając irlandzki do szkół. Już pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku irlandzkiemu (nazywanemu w programie nauczania „celtyckim”) przyznano status przedmiotu, który można było zdawać na końcowych egzaminach w państwowych szkołach

Poems (1924), *October Blast* (1927) oraz *The Tower* (1928). Zawężenie wkładu NLI do czterech książek Yeatsa jest przykładem na to, jak również w samej Irlandii szerzej promuje się przede wszystkim twórczość irlandzką w języku angielskim. Zob. A Cisko, *Biblioteka narodowa w rozpowszechnianiu wiedzy na temat kultury narodowej — na przykładzie wkładu National Library of Ireland wirtualną wystawę „Reading Europe: European culture through the book”*, [w:] *Bibliotekarz 2.0. Nowe technologie. Nowe wyzwania*, red. S. Skórka, M. Rogoż, Kraków 2016, s. 84–96.

²¹⁷ N. Ó Ciosáin, C. Hutton, *The history of the book in Ireland*, [w:] *The Oxford Companion to the Book*, t. 1, red. M.F. Suarez, H.R. Woudhuysen, Oxford 2010, s. 196–197.

²¹⁸ T. Ó hAilín, *op. cit.*, s. 96.

średnich²¹⁹. W dalszej kolejności irlandzki zaistniał w szkołach podstawowych jako „przedmiot dodatkowy”. Na początku XX wieku nauczano go w stu dziewięciu szkołach, co jednak stanowiło jedynie 1,25% ogółu szkół podstawowych²²⁰. Taki wynik nie satysfakcjonował Ligi Gaelickiej, która wychodziła z założenia, że irlandzki powinien stać się językiem wykładowym dla wszystkich dzieci, które wynoszą go z domu rodzinnego, a w pozostałych wypadkach zyskać status równy innym przedmiotom. W 1900 roku Liga zdołała wprowadzić nauczanie irlandzkiego do szkół podstawowych, w których stał się on zwyczajnym przedmiotem szkolnym. W związku z tym w 1904 roku ustanowiono nowy, szczegółowy dla każdej z klas, program nauczania, mający znaleźć zastosowanie na terenach zamieszkiwanych przez ludność irlandzko- i dwujęzyczną. Pádraig Ó Riagáin zauważa, że w całej Irlandii realizowano jednak wciąż ten sam program nauczania języka angielskiego, co jego zdaniem dowodzi, że polityka Ligi sprzyjała dwujęzyczności Irlandczyków²²¹. Równocześnie Liga Gaelicka zapewniła znającym irlandzki pewne przywileje w szkolnictwie wyższym. Kiedy w 1908 roku powstał National University of Ireland (Narodowy Uniwersytet Irlandzki), wystąpiła ona z wnioskiem, aby znajomość języka irlandzkiego uczynić warunkiem przyjęcia na tę uczelnię. Postulat przyjęto w roku 1910.

Edukacyjnego programu Ligi Gaelickiej nie można byłoby jednak realizować bez odpowiedniego przygotowania nauczycieli irlandzkiego. Ich szkolenia odbywały się na intensywnych kursach organizowanych w specjalnych placówkach znajdujących się pod nadzorem Ligi²²². I tak, otwarte w 1904 roku kolegium w Ballingearry, w hrabstwie Cork — Coláiste na Mumhan (Kolegium w [prowincji] Munster) — przyjmowało zarówno początkujących uczniów języka irlandzkiego, jak i kandydatów na nauczycieli, prowadząc nauczanie na dwóch miesięcznych kursach, organizowanych w lipcu i sierpniu. Poza praktycznymi lekcjami języka kolegium oferowało wykłady z filologii irlandzkiej. Pod koniec kursu kandydaci na nauczycieli zdawali egzamin zawodowy, przy czym każdy z nich musiał w obecności kolegów poprowadzić pokazową lekcję języka irlandzkiego. Kierując się przykładem dobrej organizacji w Coláiste na Mumhan, podobne kursy zaczęto wkrótce organizować w innych rejonach irlandzkojęzycznych w hrabstwach Mayo, Waterford, Donegal i Kerry. Urozmaicano je spotkaniami, podczas których grano, śpiewano, tańczono i snuto opowieści. Rozbudzały one w uczniach zamiłowanie do tradycji oraz przekonywały ich, że rdzenna kultura irlandzka nie jest zacofana i niewarta zainteresowania.

²¹⁹ G. Ó Tuathaigh, *The state and the Irish language: an historical perspective*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. C. Nic Pháidín, S. Ó Cearnaigh, Dublin 2008, s. 26.

²²⁰ S. Ó Buachalla, *Educational policy and the role of the Irish language from 1831 to 1981*, „European Journal of Education” 19, 1984, nr 1, s. 82.

²²¹ P. Ó Riagáin, *Language Policy and Social Reproduction: Ireland 1893–1993*, Oxford 1997, s. 11.

²²² T. Ó hAilín, *op. cit.*, s. 97.

Popularyzując tradycyjną kulturę irlandzką, działacze Ligi Gaelickiej inicjowali też coroczne festiwale, lokalne lub krajowe. Dużą popularnością cieszył się Feis Ceoil, podczas którego odbywały się konkursy tradycyjnego śpiewu i tańca oraz przyznawano nagrody dzieciom wykazującym się biegłością w języku irlandzkim²²³. Opowiadano również ludowe historie. Zorientowanym prawdziwie literacko wydarzeniem kulturalnym był inny festiwal — Oireachtas²²⁴. Zorganizowany po raz pierwszy w 1897 roku, okazał się on tak wielkim sukcesem, że już po kilku miesiącach od jego zakończenia opublikowano program kolejnej edycji, w którym znalazły się aż cztery konkursy na opowiadanie poświęcone codziennemu życiu Irlandczyków. Nagrodą było pięć funtów oraz publikacja zwycięskiego tekstu w czasopiśmie „The Weekly Freeman”²²⁵. Twórców irlandzkojęzycznych zachęcano do poszukiwania inspiracji w ustnej tradycji ludowej, podtrzymywanej przez wiejskich gawędziarzy, oraz do opisywania kultury i zwyczajów irlandzkiej wsi nieskażonej jeszcze wpływami współczesności. W ten sposób próbowano stworzyć nową literaturę dla nowych odbiorców, czyli uczących się czytać i pisać rodzimych użytkowników języka irlandzkiego, przeważnie wywodzących się ze wsi, choć również — w perspektywie — dla wszystkich tych, którzy uczyli się irlandzkiego jako drugiego języka, obok angielskiego, którym posługiwali się na co dzień.

Polityka Ligi Gaelickiej, wcielana w życie przez jej coraz liczniejsze oddziały lokalne, znacząco wpłynęła na decyzje rządu Wolnego Państwa Irlandzkiego, świadczące o tym, że nowe państwo miało być dwujęzyczne i że właściwie nie dążono do tego, aby całkowicie odwrócić zmianę języka, przywracając powszechnie użycie języka narodowego. Jak pisze Ó Riagáin:

Wraz z rozwojem kampanii, wykształciła się polityka, która w następnej kolejności miała stać się polityką państwa — składał się na nią silny nacisk na sferę edukacyjną, metody nauczania, szkolenie nauczycieli, rozwój standardu językowego, wspieranie twórczości literackiej, zapewnianie pracy w sektorze publicznym kompetentnym użytkownikom irlandzkiego oraz ochronę rejonów irlandzkojęzycznych.

[As the campaign developed, so emerged the basic shape of what was later to become the State language policy — a strong emphasis on education policy, teaching methods, teacher training, developing a standard language and promoting a creative literature, securing the employment of competent Irish-speakers in the public service, and maintaining the Irish-speaking heartland.]²²⁶

Wspomniane rejon, których granice wytyczono oficjalnie w latach dwudziestych XX wieku i nazwano w liczbie mnogiej *Gaedhealtachtaí* — terytoriami,

²²³ *Ibidem*, s. 97–98.

²²⁴ Tradycja organizacji tego festiwalu przetrwała — obecnie odbywa się on raz do roku pod irlandzką nazwą An tOireachtas; zob. <http://www.antoireachtas.ie/> (dostęp: 21.08.2016).

²²⁵ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 266.

²²⁶ P. Ó Riagáin, *op. cit.*, s. 9.

na których przeważa mowa irlandzka, położone są przede wszystkim na zachodzie Zielonej Wyspy. Na przełomie XIX i XX wieku zamieszkiwali je głównie małorolni chłopi i rybacy. Były ubogie i zacofane, a ich mieszkańcy masowo je opuszczali — nie ulegając nacjonalistycznym nastrojom irlandzkich elit, udawali się na emigrację ekonomiczną i z własnej woli przechodzili na komunikację po angielsku.

4.4. Gaeltacht – źródło etniczności

Terminem *An Ghaeltacht*, w zangielszczonej pisowni — *Gaeltacht*, określa się dzisiaj każdy obszar, na którym — jak komisyjnie ustalono — język irlandzki jest w codziennym użyciu jego mieszkańców. Jest to też termin używany w odniesieniu do wszystkich tego typu miejsc równocześnie. Takie obszary położone są przede wszystkim na zachodzie Zielonej Wyspy — w hrabstwach Donegal, Mayo, Galway, Kerry i Cork, a także na południu — w hrabstwie Waterford²²⁷, gdzie An Rinn przetrwał jako jedyny taki teren we wschodniej części prowincji Munster. Wyjątkowe są niewielkie kolonie Ráth Cairn i Baile Ghib, położone około pięćdziesiąt kilometrów na północny zachód od Dublina, dokąd w 1935 roku przesiedlono ponad czterdzieści irlandzkojęzycznych rodzin z obszaru Conamara (ang. Connemara) w hrabstwie Galway. Każdej z nich przydzielono farmę oraz kilka zwierząt hodowlanych. W 1967 roku oficjalnie rozpoznano zasiedlony wówczas teren jako Gaeltacht w hrabstwie Meath²²⁸. Jest to przykład szczególnej sytuacji, w której Gaeltacht wyodrębniono na skutek kampanii społecznej, a nie na podstawie badań prowadzonych w celu określenia, na których terenach naturalnie przetrwała ludność irlandzkojęzyczna. Za rozwój *Gaedhealtachtaí* odpowiada obecnie w Irlandii An Roinn Ealaíon, Oidhreachta agus Gaeltachta/Department of Regional Development, Rural Affairs, Arts and the Gaeltacht, czyli Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Rolnictwa, Sztuki i Gaeltachtu.

Historia wyodrębnienia Gaeltachtu jako obszarów objętych specjalną troską rządu sięga lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, kiedy rząd — wtedy wciąż brytyjski — powołał do życia specjalną komisję do spraw najbiedniejszych przeludnionych terenów w Irlandii — Congested District Board for Ireland (1891). Jej zadanie polegało na zbadaniu, gdzie w Irlandii ludzie nie mogą żyć w godziwych warunkach, korzystając jedynie z zasobów dostępnych w miejscach, w których

²²⁷ C. Ó Danachair, *The Gaeltacht*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin 1969, s. 112.

²²⁸ C. Ó Giollagáin, S. Mac Donnach, *The Gaeltacht today*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. C. Nic Phóidín, S. Ó Cearnaigh, Dublin 2008, s. 109.

mieszkają²²⁹. Granice wskazanych wówczas terenów z grubsza pokrywają się z zasięgiem dzisiejszego Gaeltachtu. Obejmują ziemie najmniej urodzajne, a równocześnie charakteryzujące się pięknym krajobrazu, na co zwrócił już uwagę jeden z pierwszych inspektorów wspomnianej komisji:

Podczas gdy niepewna egzystencja uzależniona była od nieurodzajnych poletek ziemi, w większości miejsc przyroda obfitowała w elementy, które sprawiają, że kraj jest piękny i pociągający. Wniosłe góry, opadające zbocza pagórków, jeziora, rzeki i strumienie są niemal zawsze nieodzowną cechą krajobrazu, z wrzosowiskami i trzęsawiskami ukazującymi swoje piękno wszystkim tym, którzy patrzą na coś więcej niż to, czy ziemia nadaje się pod uprawę. Wzdłuż wybrzeża często występują wysokie, czasami zdumiewające klify ze skalistymi obszarami zalewanymi podczas przyływu i kamienistymi lub piaszczystymi plażami graniczącymi ze wzburzonym lub łagodnym Oceanem Atlantyckim.

[While the precarious existence was maintained on small infertile patches of land, Nature was in most places prodigal of the features that make a country beautiful and attractive. Lofty mountains, sloping hills, lakes, rivers and streams are nearly always within the panorama, with tracts of moor and bog that have a beauty of their own two eyes that are other than practically agricultural. On the sea coast high, sometimes stupendous, cliffs are frequent, with stretches of wave-swept rocky foreshores, shingle beaches and sandy strands, making up Ireland's western fringe of the stormy or heaving the Atlantic Ocean.]²³⁰

Pomimo trudnych warunków, w jakich przyszło żyć irlandzkim wieśniakom, inspektorzy komisji byli pod wrażeniem ich ciężkiej pracy. Przeciętny człowiek — jak pisze Caoimhín Ó Danachair²³¹ — gotów był pracować od dziewięciu do dziesięciu godzin dziennie, robiąc sobie tylko krótką przerwę na posiłek. Nie zważając na pogodę, mieszkaniec Conamary wykopywał dziennie ponad osiem tysięcy kawałków torfu lub przemierzał dwanaście mil do pracy przy budowie dróg lub torów kolejowych, wyruszając o czwartej rano i wracając do domu około ósmej lub dziewiętej wieczorem, co zapewniało mu niewielki dochód, który przeznaczal na utrzymanie rodziny. Wspomniany inspektor zauważył też, że

ludzie ci byli mocno predysponowani do inteligentnej pracy [...]. Codzienne zwyczaje są proste i naturalne, a rozsądek i sposób bycia mieszkańców tych prymitywnych chat takie, że nikt nie wejdzie do nich i nie opuści ich bez wyrażenia w myślach szacunku dla ich właścicieli.

[[t]hese people had great powers of intelligent work [...]. The customs of daily life are simple and natural, and the sense and manner of the dwellers in these rude houses are such that one can never enter or quit one of them without paying a mental tribute of respect to the owner.]²³²

Taki obraz Irlandczyków pozostawał w sprzeczności z rozpowszechnianym w wiktoriańskiej Anglii stereotypem Celta irlandzkiego — niedouczonego, histe-

²²⁹ C. Ó Danachair, *op. cit.*, s. 113.

²³⁰ *Ibidem.*

²³¹ *Ibidem*, s. 114.

²³² *Ibidem.*

rycznego, obdartego i niezdolnego do ciężkiej pracy²³³. Bieda irlandzkich chłopów nie była ich winą, lecz wynikiem sytuacji, w której znaleźli się z powodu wcześniejszych uwarunkowań społeczno-politycznych. Znosili ją na tyle dzielnie, na ile było to możliwe, zachowując przy tym swój język i tradycyjny styl życia. Używali łopat, cepów i kos, a na połowy wypływali w prostych łodziach. Jeśli udawało im się wyprodukować więcej żywności, niż sami potrzebowali, przeznaczali ją na sprzedaż. Ich proste życie przyciągało uwagę wszystkich, którzy poszukiwali rdzennej kultury irlandzkiej. Ó Danachair pisze:

Entuzjastę języka [irlandzkiego], o romantycznym nastawieniu, który przemierzał te obszary, zachwycał widok mieszkańca Gaeltachtu prowadzącego objuczonego osła czy spuszczonego na wodę płócienną łódź *curragh* o drewnianym stelażu lub mieszkanki Gaeltachtu przy kołowrotku czy maselnicy. Tego samego entuzjastę zbyt rzadko nachodziła refleksja, że rybak z wysp Blasket ryzykował życiem w *naomhóg*, ponieważ nie stać go było na łódź żaglową i nie miał portu, w którym mógłby ją cumować, że mieszkaniec Conamary, przygotowując grunt pod owies, używał łopaty, bo na swoich małych, pełnych kamieni polach nie mógł pracować pługiem, że mieszkanka Rosses przędła i dziergała bez przerwy, bo kilka pensów, które dostawała za parę pończoch, chroniło ją i jej rodzinę przed głodem. Życie w Gaeltachcie, poza paroma wyjątkami, oznaczało ciężką pracę za niewielkie wynagrodzenie.

[The romantically inclined language enthusiast who penetrated into these districts was delighted to see the Gaeltacht man leading a panniered donkey or launching a lath-and-canvas curragh, or the Gaeltacht woman busy with a spinning wheel or dash-churn. The same enthusiast all too seldom paused to reflect that the Blasket fisherman risked his life in a *naomhóg* because he had neither the capital to buy a sailing boat nor the harbour to keep it, that the Conamara man planted his oats with a spade because no plough could run in his little stony fields, that the woman of the Rosses endlessly spun and knitted because the few pence she got for each pair of stockings kept hunger from her family. Life in the Gaeltacht, with few exceptions, meant hard work for little return.]²³⁴

Brytyjska komisja dbała przede wszystkim o poprawę warunków życia mieszkańców ubogich terenów irlandzkojęzycznych — budowę nowych dróg, przystosowanie nabrzeży, stawianie nowych domów, które — jak się okazało — często były mniej trwałe od niższych, kamiennych chat irlandzkich. Rząd nowego państwa chciał natomiast zadbać o kulturowy aspekt życia na tych terenach, uznając je za źródło irlandzkości, przede wszystkim ze względu na język, choć również z powodu tradycyjnego stylu życia ich mieszkańców. Z tego właśnie względu wytyczono granice Gaeltachtu — obszarów irlandzkojęzycznych.

²³³ Zob. wiktoriański stereotyp Irlandczyka w: A. Cisło, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 68–86; eadem, *The Victorian stereotype of an Irishman*, [w:] *Hard-Science Linguistics*, red. V.H. Yngve, Z. Wąsik, London-New York 2004, s. 259–268.

²³⁴ C. Ó Danachair, *op. cit.*, s. 115. Rosses, Conamara i wyspy Blasket — obszary Gaeltachtu, odpowiednio w hrabstwach Donegal, Galway i Kerry. *Curragh* i *naomhóg* — lekkie łodzie wiosłowe, zbudowane z naciągniętego na lekki drewniany stelaż płótna. Termin *naomhóg* używany jest w Kerry, podczas gdy bardziej znany *curragh* — na pozostałych terenach. Współczesny pisarz irlandzkojęzyczny z Galway, Micheál Ó Conghaile, zauważa, że w jego rozumieniu łódź typu *naomhóg* jest dłuższa od *curragh* — z wywiadu udzielonego autorce niniejszej pracy w 2012 roku.

Pierwszą próbę wyznaczenia oficjalnego zasięgu Gaeltachtu podjęto za sprawą działalności komisji do spraw Gaeltachtu, czyli powołanej w 1925 roku Coimisiún na Gaeltachta/Gaeltacht Commission²³⁵. Komisja zdefiniowała dwa rodzaje obszarów Gaeltachtu — „prawdziwy Gaeltacht”, Fíor-Ghaeltacht, gdzie języka irlandzkiego używało 80% lub więcej mieszkańców, i „częściowy Gaeltacht”, Breac-Ghaeltacht, w obrębie którego irlandzkim posługiwało się 25–75% mieszkańców. Opierając się na danych dostarczonych przez An Garda Síochána (irlandzką policję) komisja złożyła raport, według którego populacja Fíor-Ghaeltachtu wynosiła 164 774 osoby, z czego 146 821 stanowili użytkownicy irlandzkiego, zamieszkujący hrabstwa Donegal, Mayo, Galway, Clare, Kerry, Cork i Waterford, a populacja Breac-Ghaeltachtu — 294 890, w tym 110 585 użytkowników irlandzkiego w wymienionych hrabstwach oraz w hrabstwach Sligo i Tipperary.

Przez trzydzieści lat tak wytyczonymi granicami kierowało się Centralne Biuro Statystyczne²³⁶, ale inne agencje rządowe po swoim definiowały granice Gaeltachtu na potrzeby własnych badań. W 1956 roku ostatecznie uporządkowano sprawy zasięgu obszarów irlandzkojęzycznych, powołując do życia Ministerstwo Gaeltachtu (Departament of the Gaeltacht)²³⁷, przy czym zasięg ten rozszerzono w 1967 roku po włączeniu do Gaeltachtu wspomnianych kolonii Ráth Chain i Baile Ghib w Meath. Obecnie oficjalny Gaeltacht obejmuje około 7% terytorium republiki²³⁸. Okresowo zleca się badania zmian społeczno-językowych na terenach wyodrębnionych jako rdzennie irlandzkojęzyczne.

Niepokój związany z zanikaniem użycia irlandzkiego w Gaeltachcie zaowocował wprowadzeniem w 2003 roku ustawy dotyczącej języków urzędowych, która na terenach irlandzkojęzycznych nakazuje między innymi wyznaczenie w urzędach państwowych godzin, w których komunikacja z klientami odbywa się tylko w języku irlandzkim, oraz zabrania stosowania na drogowskazach i tablicach z nazwami własnymi miejsc ich angielskich form²³⁹. Zauważono, że ze względu na napływ ludności anglojęzycznej oraz duży ruch turystyczny mieszkańcy Gaeltachtu zaczęli w miejscach publicznych używać przede wszystkim angielskiego, czemu ma zapobiegać ustawa, zachęcając do porozumiewania się w języku irlandzkim również w środowisku pozadomowym. Zachęta taka płynie też ze strony organizacji proirlandzkich, do których należy między innymi

²³⁵ C. Ó Giollagáin, S. Mac Donnach, *op. cit.*, s. 108.

²³⁶ P. Ó Riagáin, *op. cit.*, s. 53.

²³⁷ J.J. Lee, *Ireland, 1912–1985: Politics and Society*, Cambridge 1989, s. 329.

²³⁸ C. Ó Giollagáin, S. Mac Donnach, *op. cit.*, s. 109.

²³⁹ A. Cisko, *Visual manifestations of the Irish language in Ireland: Form and extent*, [w:] *Materialität und Medialität der sprachlichen Kommunikation — Materiality and Mediality of Linguistic Communication. Akten des 47. Linguistischen Kolloquiums in Olsztyn 2012 — Proceedings of the 47th Linguistics Colloquium in Olsztyn 2012*, red. E. Żebrowska, D. Steinhoff, M. Jaworska, Frankfurt am Main-Berlin-Bruxelles 2014, s. 55–64.

Gaillimh le Gaeilge²⁴⁰, promująca wykorzystanie języka irlandzkiego w szeroko pojętym biznesie.

W czasie odrodzenia irlandzkiego oraz na początku istnienia Wolnego Państwa Irlandzkiego zanikanie języka narodowego na terenach Gaeltachtu nie było jeszcze problemem, przeważał też tradycyjny styl życia, który wzbudzał zainteresowanie przybyszy. Opisał go między innymi John Millington Synge w dzienniku z wysp Aran *The Aran Islands* (1907); znalazł on też swój wyraz w utworach autorów z Gaeltachtu, takich jak powstałe w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku autobiografie z wysp Blasket. W powszechnym przekonaniu tereny irlandzkojęzyczne stanowiły źródło czystej kultury etnicznej.

Równocześnie już na początku lat trzydziestych XX wieku na pewne problemy związane z formą języka irlandzkiego i jego wykorzystaniem w życiu codziennym mieszkańców Gaeltachtu zwróciła uwagę Margaret Gibbons²⁴¹. Przebywając przez trzy lata w najprawdziwszym Gaeltachcie (jak sama go określiła, *fior-fior-Gaeltacht*²⁴²), zauważyła, że język jego mieszkańców jest stosunkowo ubogi, ze słownictwem ograniczonym w przypadku kobiet do dojenia krów, ucierania masła, gotowania, szorowania, zamiatania, przedzenia i ewentualnie plotkowania, a wypadku mężczyzn do hodowania zwierząt, kopania, siania, koszenia, palenia tytoniu, grania w karty i chodzenia na targ. Samych użytkowników irlandzkiego autorka dzieli w swojej pracy na trzy grupy: (1) ludzi, najczęściej starszych, którzy nigdy nie chodzili do szkoły i zarówno w języku irlandzkim, jak i angielskim pozostają analfabetami; (2) pokolenie w średnim wieku, wykształcone w szkołach powszechnych za pośrednictwem angielskiego; oraz (3) młodzież, która ukończyła szkołę w pierwszym dziesięcioleciu istnienia Wolnego Państwa Irlandzkiego i zarówno w mowie, jak i piśmie płynnie operuje dwoma językami. Starsi ludzie posługują się najczystszą formą irlandzkiego, podobnie jak dzieci w wieku przedszkolnym. Średnie pokolenie wykorzystuje niekiedy angielskie konstrukcje składniowe, natomiast młodzież jest właściwie dwujęzyczna, przy czym ich angielskie słownictwo jest z reguły bogatsze niż irlandzkie. Gibbons wini za to nawyki czytelnicze — obcowanie z anglojęzyczną literaturą różnej klasy oraz powszechnie dostępnymi gazetami w języku angielskim, do tego stopnia częste, że po ukończeniu szkoły młodzież właściwie przestaje czytać po irlandzku, co prowadzi do dalszego zubażania języka. Zdaniem autorki rozwiązaniem tego problemu byłaby powszechnie dostępna książka irlandzkojęzyczna, w przeciwnym razie mieszkańcy Gaeltachtu zostaną skazani na dwujęzyczność, jeśli nie na całkowite przejście na język angielski.

W swoim artykule Gibbons odnotowuje ważną działalność państwowej agencji wydawniczej An Gúm, pod której auspicjami od 1926 roku zaczęła ukazywać

²⁴⁰ Zob. strona startowa Gaillimh le Gaeilge, <http://www.gleg.ie/> (dostęp: 21.08.2016).

²⁴¹ Zob. M. Gibbons, *The Gaeltacht bilingual*, „The Irish Monthly” 60, 1932, s. 684–688.

²⁴² *Ibidem*, s. 684.

się literatura irlandzkojęzyczna. Warto jednak zwrócić uwagę na problem języka irlandzkiego, który stawał się coraz uboższy, i spytać, skąd mieli się brać w owym okresie pisarze irlandzkojęzyczni. Jak potencjalni autorzy mieli pisać o własnym życiu lub tworzyć fikcję literacką, jeśli ich język był daleki od potrzebnego im tworzywa literackiego? Artykuł Gibbons ukazał się w czasach, gdy wciąż trwał proces standaryzacji języka. Jak się okazało, do wykształcenia standardu języka literackiego i stworzenia nowej literatury płynącej z potrzeby twórczej autorów potrzeba było kilku dziesięcioleci. Stało się to możliwe dopiero za sprawą wspieranej przez państwo odbudowy kultury książki irlandzkiej, w czym najistotniejszą w owym czasie rolę odegrała wspomniana agencja An Gúm.

5. W poszukiwaniu standardów literacko-wydawniczych

Powołana do życia w 1893 roku Liga Gaelicka stawiała sobie dwa podstawowe cele: (1) ochronę narodowego języka irlandzkiego wraz z poszerzaniem zakresu funkcjonowania jako środka komunikacji ustnej oraz (2) badanie i publikowanie istniejącej twórczości gaelickiej, a przede wszystkim upowszechnianie literatury współczesnej²⁴³. Realizacja drugiego zadania nie była łatwa. Pod koniec XIX wieku twórczość literacka w języku irlandzkim była znikoma, a gramatyka oraz ortografia pisanej wersji irlandzkiego wydawała się bardzo archaiczna w porównaniu z codzienną mową rodzimych użytkowników tego języka. Było to dużą przeszkodą na drodze do przywrócenia irlandzkiemu statusu języka, w którym się pisze i publikuje literaturę. Trudności piętrzyły się także dlatego, że na obszarach irlandzkojęzycznych wytworzyły się znaczne różnice dialektalne²⁴⁴. Z tego też względu publikacjom w języku irlandzkim prawie zawsze towarzyszyły spory dotyczące tego, jak irlandzki powinien wyglądać w formie pisanej.

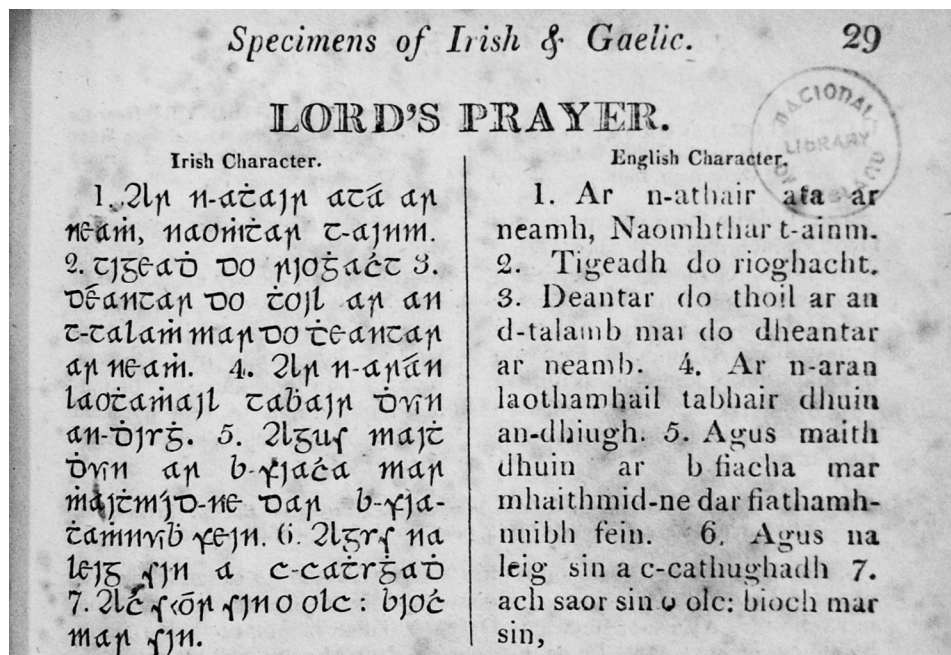
5.1. Czcionki irlandzkie w drukach w języku irlandzkim

Jedną z pierwszych decyzji dotyczących druku w języku irlandzkim było oczywiście dokonanie wyboru pomiędzy rozpowszechnioną na obu wyspach antykwą a oryginalnym krojem pisma, nazywanym także irlandzkim lub gaelickim (ang. *Gaelic type*, *Gaelic script*, *Irish character*, *Irish type*; irl. *cló Gaelach*). Kontrast pomiędzy nimi uwidoczniła modlitwa *Ár nAthair* (*Ojciec nasz*) (zob. il. 1). Aby lepiej zrozumieć argumentację, którą w okresie irlandzkiego odrodzenia przedstawiali

²⁴³ P. Ó Riagáin, *op. cit.*, s. 10; E. Purdon, *op. cit.*, s. 37.

²⁴⁴ P. Ó Riagáin, *op. cit.*, s. 7.

zwolennicy czcionek irlandzkich, a zarazem odkryć, na czym polegała jej częściowa wewnętrzna niespójność, po raz kolejny odwołać się trzeba do historii kultury druku w języku irlandzkim, koncentrując się w szczególności na wykorzystaniu irlandzkiego kroju pisma.



Il. 1. Modlitwa *Ojcze nasz* w języku irlandzkim — przykład irlandzkiego kroju pisma (po lewej stronie), z zachowanymi znakami lenicji w postaci kropek nad literami *b, c, d, g, m i t*, oraz ta sama modlitwa złożona antykwą (po prawej stronie) z zastępującą kropkę literą *h* — graficzny sposób reprezentowania języka irlandzkiego, zwłaszcza w materiałach edukacyjnych, był kwestią sporną aż do lat sześćdziesiątych XX wieku

Pierwszą książkę w języku irlandzkim wydano w 1567 roku poza Irlandią, w szkockim Edynburgu. Było nią tłumaczenie modlitewnika liturgicznego jednego z głównych brytyjskich reformatorów, czołowego twórcy presbiterianizmu, Johna Knoxa (1514–1572) — *The Form of the Prayers*. Gaelicki przekład modlitewnika, *Foirm na n-Urrnuidheadh*²⁴⁵, autorstwa szkockiego humanisty i protestanckiego reformatora Séona Carsuela/Johna Carswella (1522–1572), wydrukował antykwą

²⁴⁵ W katalogu British Library zatytułowany jest jako *Foirm na nurrnuidheadh agus freasdal na Sacramuintedh, agus foirceadul an chreidimh christuidhe andso sios. Mar ghnathuighear an eaghluisibh alban dogradhuigh agus doghlac soisgel dileas dé tareis an fhuar chreidimh dochur ar goul, ar na dtairraing as laidin & as gaillbherla in gaoidheilg le M. Seon Carsuel, Ministir Eagluise Dé ageriochaib earragaotheal darab comhainm easbug in dfeadh gall.*

Robert Lekprevik²⁴⁶. Antykwa weszła też do powszechnego użycia w publikacjach w szkockim gaelickim. Natomiast czcionki stylizowane na średniowieczne pismo klasztorne wykorzystywano w publikacjach gaelickich prawie wyłącznie w Irlandii; poza jej terenem stosowali je w wydawnictwach w języku irlandzkim franciszkanie w Lowanium (Leuven; obecnie w Belgii, wówczas w hiszpańskich Niderlandach), Rzymie i Paryżu. Język irlandzki jest więc jedynym spośród języków celtyckich, dla którego projektowano oryginalne czcionki oparte na kształtach liter ze średniowiecznych manuskryptów.

Od początku wykorzystywanie swoistych czcionek wiązało się z prowadzeniem szerszej polityki — religijnej bądź kulturowej. Pierwsze publikacje złożone irlandzkimi czcionkami królowej Elżbiety (wspomniany katechizm *Aibidil Gao-idheilge, agus Caiticiosma* oraz wiersz na temat sądu ostatecznego — *Tuar ferge foighide Dhe*²⁴⁷) i wydane w 1571 roku w Dublinie służyły reformacji, a krój pisma miał dodatkowo przekonywać Irlandczyków, że nowe wyznanie mogą przyjąć jako coś własnego, że nie jest ono sprzeczne z praktykowaną dotychczas religią. Irlandzki krój pisma królowej Elżbiety miał dzięki temu wymiar przede wszystkim symboliczny — służąc jednocześnie celom niezwykle praktycznym — i jako taki nie musiał wiernie odzwierciedlać średniowiecznych irlandzkich manuskryptów, lecz być wystarczająco „irlandzki”, by wywoływać z nimi skojarzenia. Tak też działo się za sprawą, jak ujmuje to Edward W. Lynam, „zaledwie dziewięciu liter [minuskulnych] (*d, e, f, g, i, p, r, s i t*) i niektórych kapitalików, które udawały, że są irlandzkie”²⁴⁸.

Po zniszczeniu przez Anglików klasztoru w Donegal w 1601 roku²⁴⁹ wielu irlandzkich franciszkanów udało się w poszukiwaniu azylu na kontynent, gdzie założyli nowe ośrodki kształcenia kleru. Wśród nich znalazło się ufundowane w 1607 roku Kolegium Świętego Antoniego z Padwy w Lowanium, posiadające najprawdopodobniej od 1611 roku własną drukarnię²⁵⁰. To właśnie w niej wydano *An Teagasg Criosdaidhe* (1611) — katolicki katechizm poety franciszkanina Bonaventury Ó hEoghusy/O’Hussey²⁵¹, w którego edycji po raz pierwszy zastosowano

²⁴⁶ Zob. D. McGuinne, *Irish printing types: A Franco-Italian connection*, „Gutenberg-Jahrbuch” 68, 1993, s. 115.

²⁴⁷ Zob. D. McGuinne, *The ‘Louvain Irish’ printing type*, „De Gulden Passer” 68, 1990, s. 119.

²⁴⁸ E.W. Lynam, *op. cit.*, s. 6.

²⁴⁹ B. Gallagher, L. Ronayne, *Donegal: South of the Gap*, Donaghadee 2000, s. 12.

²⁵⁰ D. McGuinne, *The ‘Louvain Irish’ ...*, s. 119–120.

²⁵¹ Zdaniem Bernadette Cunningham owa pierwsza katolicka publikacja w języku irlandzkim, którą był katechizm Bonaventury Ó hEoghusy, stanowiła odpowiedź franciszkanów na zapoczątkowane przez Tudorów próby ustanowienia w Irlandii religii protestanckiej; zob. *eadem*, *Catholic intellectual culture in early modern Ireland*, [w:] *Christianities in the Early Modern Celtic World*, red. T. Ó hAnnracháin, R. Armstrong, Hempshire-New York 2014, s. 155. Jednocześnie, jak pisze Salvador Ryan, niewiele jest dowodów na obecność katechizmu na Zielonej Wyspie i wywieranego przezeń wpływu na jej mieszkańców, oprócz tego, że jego kopia znajduje się w zbiorach Royal Irish Academy, jego streszczenia w pięciu osiemnastowiecznych manuskryptach odnotowanych przez

tak zwane czcionki z Lowanium oparte na literach z irlandzkich manuskryptów i — zdaniem Lynama — autentyczne i dużo bardziej im wierne niż czcionki królowej Elżbiety²⁵².

Kilkanaście lat później, w 1625 roku, urodzony w Waterford, a wykształcony w Lizbonie, franciszkański historyk i teolog Luke Wadding (1588–1657) założył w Rzymie irlandzkie Kolegium Świętego Izydora, które oferowało miejsca studiującym teologię, pochodzącym z Zielonej Wypsy klerykom. Wadding przez piętnaście lat sprawował w nim funkcję przełożonego. Był autorem wielotomowych dzieł, aczkolwiek kolegium zyskało dostęp do wspomnianej już drukarni Sacra Congregatio de Propaganda Fide stosunkowo późno — dopiero w 1674 roku²⁵³. Dało to początek publikacjom składanym tak zwanymi irlandzkimi czcionkami z Rzymu. Dermot McGuinne zauważa, że dają się w nich

zauważyć podobne wpływy do tych, które widoczne są w kroju pisma z Lowanium. Czcionki z Rzymu przejawiają jednak wiele udoskonaleń i, jako późniejsze, przystosowane zostały do jakościowo lepszej prasy drukarskiej. Litery są prostsze i bardziej pionowe, co sprawia, że strony wydają się lepiej uporządkowane, zachowując zarazem cechy typowe dla stylu irlandzkich manuskryptów.

[[s]imilar influence to those that affected the Louvain types can be detected in this Rome Irish type. It features many improvements, however, and for its time met many requirements of a good printing type. It is more vertical and upright and has an orderly and even appearance on the page, while retaining the distinctive scribal qualities of the Irish style.]²⁵⁴

Jako pierwszy złożony nowym krojem pisma ukazał się przywołany wcześniej katechizm katolicki irlandzkiego teologa, franciszkanina Froinsiasa Ó Maolmhuidha/Francisca Molloya (zm. 1684), *Lochrann na gCreidmheach* z 1676 roku, znany też pod łacińskim tytułem *Lucerna Fidelium*, jego strona tytułowa była bowiem dwujęzyczna — irlandzka i łacińska.

Przygotowywane w klasztorach publikacje i ich udoskonalany kształt edytorski były istotne dla braci, którzy chcieli zrównoważyć irlandzkojęzyczne edycje protestanckie ukazujące się na Zielonej Wyspie. Nie ustawiali oni w pracy — w XVIII wieku w ośrodku paryskim zaczęto wydawać tytuły katolickie, drukowane z wykorzystaniem kolejnej wersji czcionek, choć tym razem nieprzejawiających wpływów

Richarda Hayesa, redaktora *Manuscript Sources for the History of Irish Civilisation* (1965), a także że w drugiej połowie XVIII wieku wzmiankuje o nim kapucyn Richard Farrell, pisząc o kondycji Kościoła katolickiego w Irlandii; zob. *idem*, *Bonaventura Ó hEoghusa's "An Teagasg Críosaidhe" (1611/1614): A reassessment of its audience and use*, „Archivium Hibernicum” 58, 2004, s. 261.

²⁵² E.W. Lynam, *op. cit.*, s. 9. Por. M. Caball, *Articulating Irish identity in early seventeenth-century Europe: The case of Giolla Brighde Ó Heódhusa (c. 1570–1614)*, „Archivium Hibernicum” 62, 2009, s. 271–293; D. McGuinne, *An early irish type specimen*, „Long Room: Ireland's Journal for the History of the Book” 44–45, 2001, s. 30–32.

²⁵³ D. McGuinne, *Irish Type Design...*, s. 38.

²⁵⁴ *Ibidem*.

wcześniejszych krojów franciszkańskich²⁵⁵. Równocześnie kontynuowano działalność edytorską w Kościele protestanckim w Irlandii — w 1640 roku ukończone przez Beidila tłumaczenie Starego Testamentu pociągnęło za sobą konieczność zaprojektowania i stworzenia nowego kompletu czcionek, okazało się bowiem, że zestaw czcionek królowej Elżbiety w niewyjaśnionych okolicznościach zaginął. Jego produkcją zajął się angielski hydrograf, drukarz map i książek matematycznych, Joseph Moxon (1627–1691), dlatego ten krój pisma zyskał miano czcionek Moxona. Pod wieloma względami przypomina on czcionki z Lowanium, choć miał być produktem oryginalnym. Jako pierwszy użył go londyński drukarz Robert Everingham — najpierw w czternastostronicowej broszurze *An Teagasg Criosduighe* (1680), będącej katechizmem wraz z krótkim elementarzem języka irlandzkiego²⁵⁶, a następnie we wznowieniu Nowego Testamentu (*Tiomna Nuadh*, 1681). Cztery lata później wykorzystano go do publikacji Starego Testamentu (*Leabhuir na Seintiomna*, 1685) w przekładzie Beidila. Odtąd na ponad sto lat krój pisma Moxona stał się przyjętym standardem typograficznym w irlandzkojęzycznych publikacjach ukazujących się w Irlandii i Anglii. W 1778 roku angielski uczony, zgłębiający typografię antykwariusz Edward Rowe Mores (1731–1778) zauważył nawet, że w publikacjach w języku irlandzkim znaki Moxona stosowano tak powszechnie, że zdawały się one być

jedynymi, które w przypadku tego języka w ogóle widzieliśmy. [...] stemple i matryce od dawna wykorzystywane są w Anglii. Sami Irlandczycy nie posiadają żadnych liter z tego kroju pisma, tylko korzystają z naszych.

[the only type of this language we ever saw. [...] the punches and matrices have ever since continued in England. The Irish themselves have no letter of this face, but are supplied with it by us from England.]²⁵⁷

Oczywiście zdarzały się odstępstwa od zasady użycia zestawu Moxona w publikacjach w języku irlandzkim. W 1690 roku Everingham, który wcześniej wykorzystał go jako pierwszy, wydrukował Biblię (*An Biobla Naomhtha*) pod redakcją Roberta Kirke'a antykwą. Edycję z 1690 roku adresowano jednak do mieszkańców Szkocji i wydana rozpowszechnionym w ich kraju krojem pisma była dla nich przystępniejsza²⁵⁸. W Irlandii wciąż uznawano czcionki gaelickie za bardziej odpowiednie, zwłaszcza w publikacjach służących nakłanianiu katolików do zmiany wyznania. Z kolei w 1712 roku proboszcz protestanckiej parafii Annagh w irlandzkim hrabstwie Cavan — John Richardson (1664–1747), autor *A Proposal for*

²⁵⁵ D. McGuinne, *The Paris Irish type: Its influence on the first Irish character printing type produced in Ireland*, „Gutenberg-Jahrbuch” 71, 1996, s. 165–169.

²⁵⁶ R.E.W. Maddison, *Robert Boyle and the Irish Bible. With five plates*, „Bulletin of the John Rylands Library” 41 (1), 1958, s. 86.

²⁵⁷ D. McGuinne, *Irish Type Design...*, s. 177.

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 167–168.

the Conversion of the Popish Natives of Ireland to the Established Religion (czyli w wolnym tłumaczeniu *Propozycja nawracania irlandzkich papistów na protestantyzm*) — pisał, że

naród irlandzki woli irlandzkie litery od wszystkich innych. Ludność Irlandii używała ich przez wieki i dlatego bardzo je ceni i podobają jej się książki wydrukowane irlandzkimi czcionkami, dużo bardziej niż innymi.

[the Irish character is more acceptable to the Irish nation, than any other. It hath been used by that people for many ages, they are therefore very fond of it, and like books written in it, much better than in any other letter.]²⁵⁹

Choć w XVII i XVIII wieku w publikacjach w języku irlandzkim wykorzystywano przede wszystkim irlandzki krój pisma — i to niezależnie od wyznania religijnego, z którym wiązały się drukowane teksty — zdarzali się jego przeciwnicy. W historii kultury druku zapisało się nazwisko Theobalda Stapletona (1589–1647), mieszkającego we Flandrii katolickiego księdza rodem z Tipperary²⁶⁰. W 1639 roku wydał on w Brukseli swój dwujęzyczny, łacińsko-irlandzki katechizm *Catechismus, seu Doctrina Christiana, latino-hibernica*. Edycję wydrukowano antykwą, z tekstem w dwóch równoległych kolumnach, w języku irlandzkim — drukiem pochylonym. Zdaniem Stapletona wspólny dla obu tekstów krój pisma sprzyjał lepszemu zrozumieniu paralelnej irlandzkiej wersji. We wstępie autor katechizmu opowiedział się również za upraszczaniem pisemnej formy języka irlandzkiego, twierdząc, że tylko w ten sposób można szerzyć czytelnictwo wśród warstw słabiej wykształconych²⁶¹. Była to pierwsza próba uproszczenia irlandzkiej pisowni. Zbitki czterech liter (tak zwane nieme litery, bo nie artykułowano tylu głosek) w niektórych wyrazach zastąpiono jednym znakiem (graficzną reprezentacją artykułowanej spółgłoski lub samogłoski) lub dwoma (reprezentującymi dyftong). Propozycja Stapletona nie spotkała się jednak z szerokim uznaniem — klasyczną, skomplikowaną wersję pisowni stosowano powszechnie jeszcze w pierwszej połowie XX wieku.

Niemal sto lat po publikacji Stapletona, w przedmowie do katechizmu *The Church Catechism in Irish*, wydanego w 1722 roku w Belfaście, krytykę irlandzkiej pisowni wyraził protestancki biskup Down i Connor — Francis Hutchinson (1660–1739)²⁶². Uznał on, że alfabet irlandzki jest zbyt ubogi w znaki, długie zbitki liter zaburzają rozumienie tekstu, a sam ich kształt jest dziwaczny²⁶³. Jego

²⁵⁹ *Ibidem*, s. 170.

²⁶⁰ *Ibidem*, s. 167.

²⁶¹ *Ibidem*.

²⁶² *Ibidem*, s. 170–172.

²⁶³ „[T]hey are awkward, and of an ill [f]igure” — zob. [F. Hutchinson], *The Preface*, [w:] *The Church Catechism in Irish*, Belfast 1722. Warto zauważyć, że poza tytułem głównym strona tytułowa zawiera jeszcze następujące informacje w formie podtytułów: *With the English Placed over against it in the Same Karakter. Together with Prayers for Sick Persons, and Some Texts of Scripture, and a Vocabulary Explaining the Irish Words that Are Used in Them* (Z tekstem angielskim umiesz-

zdaniem taki zapis języka sprzyjał celom Kościoła katolickiego, którego przedstawiciele chcieli, by lud, nieumiejący obcować ze słowem pisanym, tkwił w niewiedzy i był im podporządkowany, co nie było trudne do osiągnięcia, ponieważ — jak zauważa Hutchinson — owego stylu pisma nie nauczano w żadnej ze szkół katolickich. Faktycznie w XVIII wieku w Kościele katolickim czytanie tekstów wydrukowanych irlandzkim krojem pisma sprawiało trudności nawet przedstawicielom kleru. Z tego też powodu jedną z najpopularniejszych adresowanych do nich książek religijnych, zbiór kazań *Sixteen Irish Sermons* Jamesa O’Gallaghery, wydrukowano w 1736 roku w Dublinie antykwą, co autor tłumaczył tym, że „lityry angielskie są lepiej znane większości księży katolickich”²⁶⁴. W publikacji tej stawiana w niektórych kontekstach po spółgłoskach litera *h* zastąpiła kropkę (·) sygnalizującą lenicję, czyli ich osłabienie. Rezygnacja z charakterystycznej kropki przez wiele lat wzbudzała wątpliwości nawet u zwolenników antykwy w publikacjach irlandzkojęzycznych. Choć jej utrzymanie wymagało wyprodukowania dodatkowych znaków (liter z kropką), pozwalała na oszczędność miejsca na stronie i co za tym idzie — papieru.

W tym miejscu warto zauważyć, że kazania O’Gallaghery katolicki ksiądz, pisarz i uczyony Ulick Joseph Bourke (1829–1887) wydał w 1877 roku, wykorzystując zestaw czcionek nazwany przez niego Romano-Keltic (rzymsko-celtyckim), czyli antykwą z dodatkowymi znakami — *t, d, g* i *c* z kropką (·). W 1876 roku swoje odejście od używania irlandzkiego kroju pisma, za którym wcześniej gorąco się opowiadał, Bourke tłumaczył tym, że w rzeczywistości litery staroirlandzkie, na których się opiera, to litery łacińskie:

to fakt historyczny, podparty niezliczonymi manuskryptami: są rzymskie. Dlatego też błędem jest nazywanie liter w irlandzkich manuskryptach i książkach drukowanych staroirlandzkimi, są bowiem faktycznie literami starołacińskimi. W V i VI wieku Irlandczycy otrzymali je z rąk świętego Patryka [...]. Czy istnieje jakaś część tzw. liter irlandzkich, do których Irlandia może sobie rościć prawo? Istnieje kropka (·), czyli znak diakrytyczny wskazujący na fonetyczną zmianę w wymowie spółgłoski. Tylko ten element jest naprawdę irlandzki.

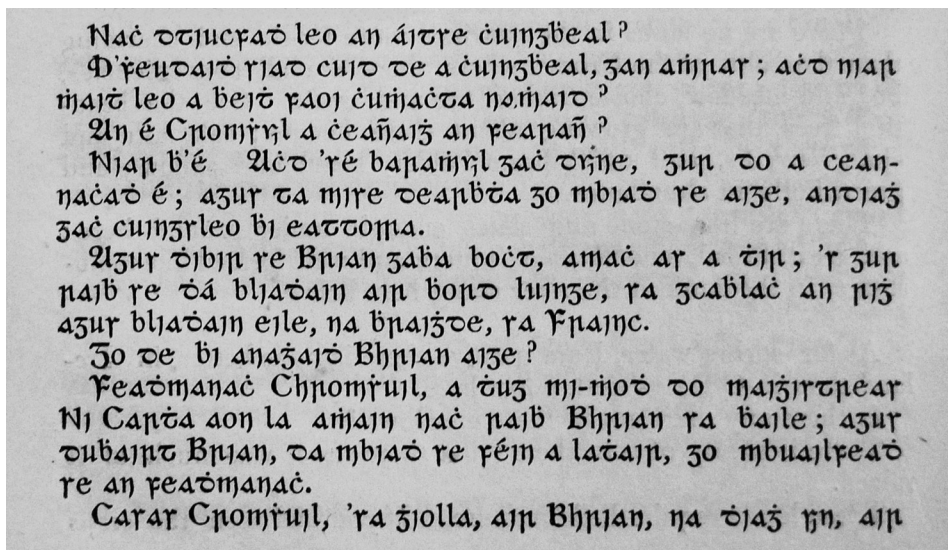
[a historic fact, proved by numberless manuscripts, it is Roman. Therefore, it is a misnomer to call these letters in printed Irish books and manuscripts old Irish character, whereas, in real truth, they are old Roman characters. The Irish people of the fifth century and of the sixth received these letters from the hands of St. Patrick. [...] Is there any portion of so-called Irish character to which Ireland can lay claim. There is the (·) dot, or diacritical mark alone which points out to the eye the phonetic fact, that a change has taken place in the sound of the radical consonant. That portion of the character, and that alone, is Irish.]²⁶⁵

czonym powyżej [irlandzkiego] tym samym krojem pisma. Z modlitwami za chorych, wyjątkami z Ewangelii oraz słowniczkiem wyjaśniającym [znaczenie] użytych w nich wyrazów irlandzkich). Katechizm złożono w dwóch językach antykwą.

²⁶⁴ D. McGuinne, *Irish Type Design...*, s. 175.

²⁶⁵ U.J. Bourke, *The Aryan Origin of the Gaelic Race and Language*, London 2013 [reprint z 1876], s. 302–303.

Kiedy antykwa utrzymywała się jako graficzny nośnik języka irlandzkiego w publikacjach katolickich, irlandzkiemu krojowi pisma po raz kolejny przypisano znaczenie w procesie ewangelizacji Irlandczyków, mającej prowadzić do zmiany ich wyznania religijnego. Wejście w życie w 1801 roku aktu o unii realnej pomiędzy Zjednoczonym Królestwem i Irlandią wzniesło nowy entuzjazm wśród członków protestanckich towarzystw biblijnych. Za sprawą British and Foreign Bible Society (Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego), które od 1814 roku zlecało publikacje tekstów religijnych w wielu językach i złożonych różnymi krojami pisma, oraz przy współpracy z Hibernian Bible Society (wcześniej Dublin Bible Society, czyli Towarzystwa Biblijnego w Dublinie) w 1818 roku w Londynie wznowiono złożony czcionkami irlandzkimi Nowy Testament, do czego wykorzystano zestaw stworzony specjalnie na tę okazję przez londyńskiego projektanta Richarda Wattsa (zob. il. 2). Czcionek Wattsa używano w Anglii i Irlandii do końca XIX wieku.



Il. 2. Krój pisma Wattsa w W. Neilson, *An Introduction to the Irish language. In Three Parts: I. An Original and Comprehensive Grammar. II. Familiar Phrases and Dialogues. III. Extracts from Irish Books, and Manuscripts in the Original Character. With Copious Tables of the Contractions*, Achill 1843

Po opublikowaniu Nowego Testamentu w języku irlandzkim Hibernian Bible Society zbadało zasadność ponownego wydania całej Biblii, zasięgając przy okazji opinii na temat oczekiwań jej potencjalnych odbiorców od protestanckiego kleru oraz przedstawicieli *ascendancy*, czyli wyższej klasy protestanckich posiadaczy ziemskich w Irlandii. O ile większość respondentów zdecydowanie popierała przygotowanie nowego wydania Biblii, o tyle wielu z nich nie wypowiedziało się

na temat kroju pisma, który powinien zostać w tej publikacji użyty, choć było to jedno z pytań dostarczonego im kwestionariusza. Ci, którzy na nie odpowiedzieli, zdecydowanie opowiadali się za utrzymaniem irlandzkiego kroju pisma. Przykładowo, proboszcz Dungarvan, wielbny Peter Roe, odpowiedział, że parafianie wykazują duże przywiązanie zarówno do języka irlandzkiego, jak i liter irlandzkich²⁶⁶. Hrabia Roden stwierdził z kolei, że:

To bardzo ważne, by dać ludziom Biblię złożoną irlandzkimi czcionkami; wielu bowiem ceni wydany w ten sposób Nowy Testament i delectuje się jego lekturą, podczas gdy innego by nie czytało; a ponieważ niewiele jest, jeśli w ogóle, książek po irlandzku, to wydanie Biblii w tym języku zdaje się być najlepszym sposobem, by nakłonić [Irlandczyków] do lektury tej błogosławionej księgi.

[It is highly important to give the people the Irish Bible in the Irish Character; many value the Testament in that character and delight in it, when they would read no other; and, as there are very few if any books published in the Irish language, having the Bible in it appears to me the best way of getting that blessed book read by them.]²⁶⁷

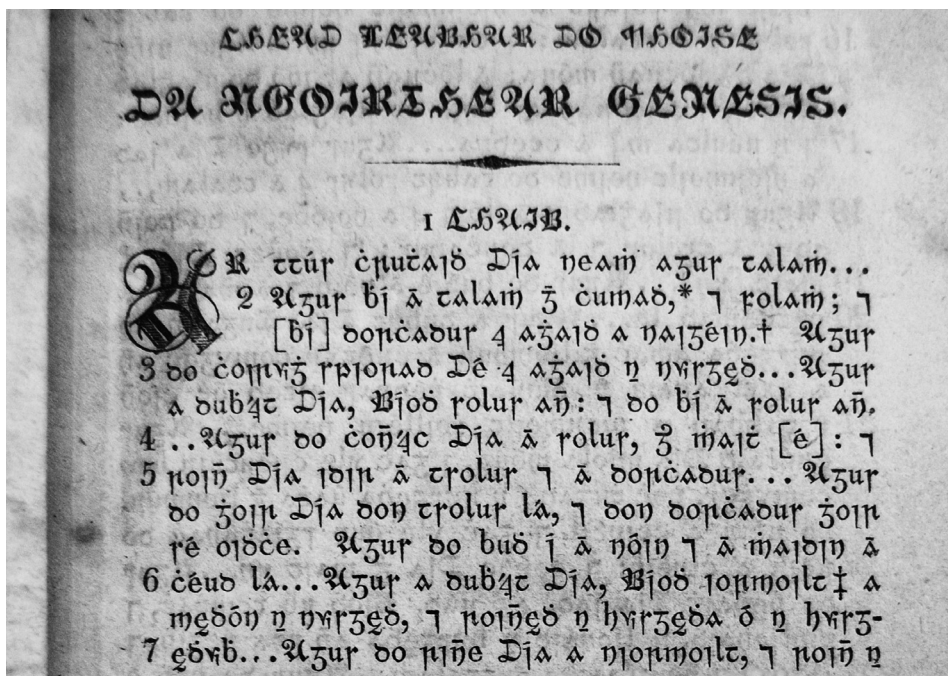
Krój pisma Wattsa nie był jedynym z nowo zaprojektowanych zestawów czcionek irlandzkich, a nawet nie jedynym, z których korzystały towarzystwa biblijne. W 1819 roku Edmund Fry wykonał kolejny zestaw czcionek zamówiony przez British and Foreign Bible Society. Ten krój pisma zdecydowanie różni się od projektu Wattsa — znaki są okrągłejsze, bliższe irlandzkiej półuncjale, choć mają też cechy pism gotyckich (zob. il. 3). Z kolei pismo o pionowym, węższym i bardziej wydłużonym kroju powstało w XIX wieku w odlewni Vincenta Figginsa (1766–1844) (zob. il. 4).

Początek XIX wieku obfitował w nowe projekty również z powodu naukowego zainteresowania celtologów samym językiem irlandzkim. W tym kontekście najważniejszymi zdają się czcionki Petrie’ego. Artysta, muzyk, archeolog, historyk, bibliofil, typograf, a nade wszystko antykwariusz²⁶⁸ George Petrie (1790–1866) w 1830 roku zakupił średniowieczny rękopis irlandzkiej kroniki *Annála na gCeithre Máistrí* (*Roczniki czterech mistrzów*), by wkrótce potem, wraz z powołanym na tę okazję specjalnym komitetem, rozpocząć pracę nad projektem kompletu czcionek, który najlepiej nadawałby się do jej publikacji finansowanej przez dom wydawniczy Hodges and Smith. Pracę nad projektem umożliwiała Petrie’emu wiedza nie

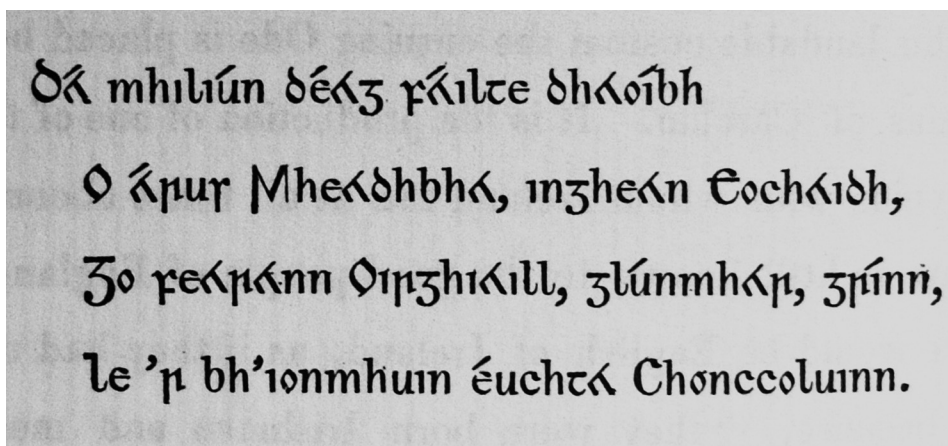
²⁶⁶ Hibernian Bible Society, *Extracts from the Minutes of the Committee, and Abstract of the Report of a Sub-Committee, Relative to the Printing of the Bible in the Irish Language and Character*, 1823, s. 16.

²⁶⁷ *Ibidem*, s. 18.

²⁶⁸ Zob. D. Greene, *Aspects of George Petrie. II. George Petrie and the collecting of Irish manuscripts*, „Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature” 72, 1972, s. 163; M.F. Cox, *George Petrie*, „The Irish Monthly” 41, 1913, nr 479, s. 233.



Il. 3. Krój pisma Fry'a w *The Two First Books of The Pentateuch, or Books of Moses*, London 1819



Il. 4. Krój pisma Figginsa w *Irish Minstrelsy, or, Bardic Remains of Ireland, with English Poetical Translations*, red. J. Hardiman, London 1831

tylko z dziedziny estetyki, lecz także technologii druku. Kształt znaków naśladował półuncjałę *Ksoggi z Kells*. W oparciu o oryginalne projekty artysty w latach 1835–1856 wyprodukowano trzy komplety czcionek: Petrie A (zob. il. 5), Petrie B i Petrie C (zob. il. 6).

ΑΟΙΣ CRIOSD, 1188.

Αοιρ Crioird mile, céd, ochtmoḡat, a hocht.

Μαρταν ua brolaigh aibneccnað ḡaoidéal ḡ fñr lñḡinn Αῖρα macha do écc.

Αεοη ua bechan eppcop ιnnri caetaḡ do écc.

Αmlaoid ua daḡre do toct co hí dia oileire, ḡ a ecc ann iar παίρηḡhe taccaidé.

Ruaðri ua canannan tḡḡna éinéel cconall fñr hñd, ḡ ρioḡhdaíma Epeann bñor do μαρβαð la flaiðbñtað ua maoldorað tpe mebal acc dnoichñt Sliccḡhe iar na bñeccað do lar ðromaclabh amach, ḡ bpaetai ele dð do μαρβαð amaille fñur, ḡ ðrñm dia munnctur. Μαḡnar ua ḡarḡb toireac fñr ðpoma (ḡo ιmbur lán ar ua ccanannán) do μαρβαð la munnctur eachmarcaḡ uí docharcaḡ ι ðnoḡal uí écanannán.

Doínnall ua canannán do lñorað a óoiri dia éuaḡ fñr ι ðnoire acc bñn arclange connadh, ḡ a écc de tḡia eapccane rñta é colam cille.

ḡoill éarctoil maḡe cova, ḡ ðporeḡ do uib eachðach ulað do toct ar cpeich ι ctur eoḡan ḡo ttopachctar ḡo lñm mic neill, Ro ḡarbat bú anñrñ. Do ðeacnað doínnall ua laclann cona éscelað ma ðeacnað, pucc orra

Il. 5. Krój Petrie A w *Annala Rioghachta Eireann: Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters, from the Earliest Period to the Year 1616. Edited from Mss. in the Library of the Royal Irish Academy and of Trinity College, Dublin, with a Translation, and Copious Notes, by John O'Donovan, Dublin 1851*

28

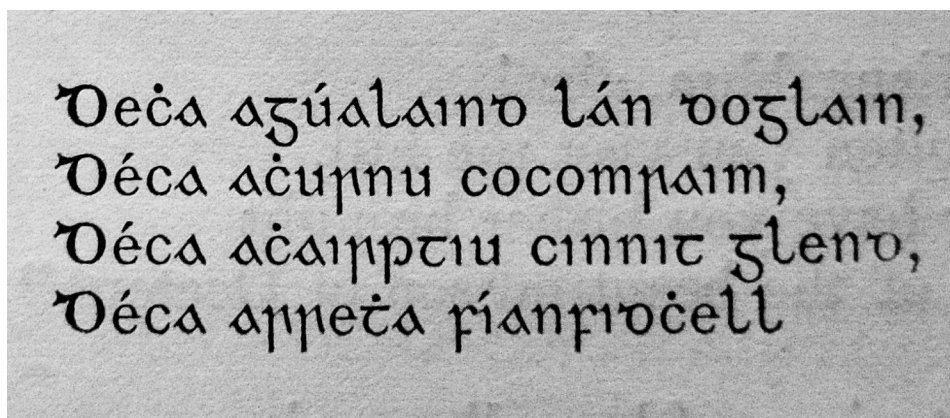
Senchur Mór.

DISTRESS. Bíað celḡine na flata fñn, ocuf in flaið ḡo éuir a ðam reaéta fele ða caíum; ocuf foerum na flata do faḡbaíl ar in cele, ocuf a lan foerum do faḡbaíl do na ðamuib ar in flaið fon aicniud buðein, ar ιr e tuc bíað ðoib. Ocuf ιr ann fñn do ḡabur in ða foerum do faḡbaíl a ðualḡur in aoen bið, ocuf muna tucur in bíað ðona ðamuib ιtur, rmaét ann fo aicniud bið celḡine na flata ðic rēf in bflaið, ar ιr e foerum na flata faḡbuiḡur ar in celι ann, ocuf noch a ḡruil rmaét toítna on flaið ðona ðamuib o ḡo hepbud bíað ðoib, no ðono éana na beð rmaét toítna on ceile ðon flaið uair do tíðnuḡ in bíað ðona ðamuib. Ocuf cu mbeð rēctmuð μαρβéta, ocuf ðiablað in bið, ocuf einuclunn on ééle do na ðamuib maḡo toíðneð, uair do ðlḡurctur in bíað ḡo tíðnuḡurctur in flaið, ocuf cu na beð rmaét on cele ðon flaið, uair ḡo eapb a bíað do neoð eilè.

Il. 6. Krój Petrie C w *Ancient Laws of Ireland, Dublin-London 1869*

Annála na gCeithre Máistrí ukazały się w 1851 roku. Jak podaje Brendan Leen²⁶⁹, czcionek Petrie’ego używano również w periodyku „Clann Lir”, wydawanym przez Colma Ó Lochlainna (1892–1972) do 1922 roku w wydawnictwie Sign of the Three Candles w Temple Bar w Dublinie; Narodowy Uniwersytet Irlandzki używał ich w arkuszach egzaminacyjnych z języka irlandzkiego znacznie dłużej, bo aż do 1957 roku.

Oprócz krągłych znaków Petrie’ego w XIX wieku wykorzystywano też zestaw czcionek Newmana. Zaprojektował go również George Petrie, ale ponieważ powstał na zamówienie rektora Uniwersytetu Katolickiego (Catholic University of Ireland), późniejszego kardynała, Johna Henry’ego Newmana (1801–1890), nazwano go jego imieniem, by odróżnić go od wcześniejszych czcionek Petrie’ego, tym bardziej że — przypominający raczej irlandzką minuskułę — faktycznie wyglądał inaczej²⁷⁰ (zob. il. 7). Zamawiając nowy zestaw czcionek, Newman chciał, by krój pisma w większym stopniu przypominał manuskrypty w języku irlandzkim niż łacińskim, co tłumaczy odejście od półuncjały *Księgi z Kells*. Sam fakt wyprodukowania w 1858 roku zestawu czcionek Newmana jest interesujący, gdyż w okresie, w którym religijne teksty katolickie wydawano antykwą lub — z powodu ogólnego zastoju publikacyjnego po Wielkim Głodzie — nie wydawano ich wcale, powstał on na użytek instytucji katolickiej.



Il. 7. Krój pisma Newmana w E. O’Curry, *The Sick-Bed of Cuchulainn and the Only Jealousy of Eimer*. (Quoted from the ‘Yellow Book of Slane’ in *Leabhar na hUidhre*) by Eugene Curry, M.R.I.A. *From the Atlantis for July 1858*, Dublin 1858

Krój pisma Newmana wywarł ogromny wpływ na wiele czcionek wyprodukowanych pod koniec XIX i na początku XX wieku, a zatem powstających w okre-

²⁶⁹ B. Leen, *Fours Centuries of Printing in the Irish Character*, <http://leabharlann.spd.dcu.ie/englishsite/collections/Fourcenturies4.html> (dostęp: 2.07.2016).

²⁷⁰ Zob. D. McGuinne, *Irish Type Design...*, s. 120–137.

się, w którym nastąpił gwałtowny wzrost liczby publikacji irlandzkojęzycznych. W 1897 roku londyński zakład Jamesa Figginsa (wnuka Vincenta Figginsa, odlewnia była bowiem przedsiębiorstwem rodzinnym, w prowadzenie którego zaangażowane było kilka pokoleń) wyprodukował zestaw czcionek wzorowanych bezpośrednio na modelu Newmana i choć, jak zauważa McGuinne, jego projekt przypisano drukarzowi i wydawcy z Cuffe Street w Dublinie — Pádraigowi Ó Briainowi, powstał on pod tak dużym wpływem znaków Newmana, że trudno w ogóle uznać go za zamysł oryginalny. Jedyna różnica polega na tym, że wydłużenia górne i dolne liter są minimalnie krótsze, co sprawia, że niektórym odbiorcom znaki w całości wydają się solidniejsze²⁷¹. W pierwszej połowie XX wieku z czcionek Jamesa Figginsa bez wątpienia korzystano najczęściej. Zapotrzebowanie na nie sprawiło, że próbujące mu sprostać inne odlewnie produkowały czcionki wzorowane na tym kroju pisma do tego stopnia, że czasami trudno było je odróżnić od oryginału. Niemniej warto zauważyć, że w 1913 roku spółka Monotype dodała do zestawu, stworzonego przez nią w 1906 roku, małe litery *s* i *r*, które będąc po prostu zmniejszonym odbiciem swoich wielkich odpowiedników, zdecydowanie różniły się od znaków Figginsa. Znaki wzorowane na kroju pisma Figginsa utrzymano natomiast w późniejszych zestawach Intertype (około 1913), Linotype (około 1916) i ATF (około 1916), czyli zestawie wyprodukowanym przez American Type Founders z New Jersey, w którym jednak nieco wyraźniejsze są szeryfy, a wygięcia w górnych wydłużeniach liter również minimalnie odbiegają od projektu Figginsa²⁷². Wytwarzanie czcionek irlandzkich w Stanach Zjednoczonych wiązało się z działalnością irlandzkiej diaspory i publikacjami w języku irlandzkim wydawanymi głównie w celach edukacyjnych.

Nie wszystkim podobały się jednak znaki Figginsa i ich pochodne. W 1932 roku w artykule *Irish script and type in the modern world* Colm Ó Lochlainn opisał je jako okropne, nieproporcjonalne i najgorsze ze wszystkich czcionek irlandzkich, które kiedykolwiek zaprojektowano, wskazując również, że „brakuje im — kolczastym i niejednolitym — wdzięku i dostojności”²⁷³, a im większych są rozmiarów, tym gorsze. Zabierając głos w toczącej się w Irlandii dyskusji na temat tego, jakim krojem pisma powinny być składane druki w języku irlandzkim, Ó Lochlainn stwierdził, że przy użyciu dostępnych czcionek łatwiej wydać piękną książkę antykwą²⁷⁴. W swoim artykule skrytykował odejście od wykorzystania krągłych czcionek Petrie’ego²⁷⁵ i zachwycił się krojem pisma Hammerschrift projektu wie-

²⁷¹ *Ibidem*, s. 126.

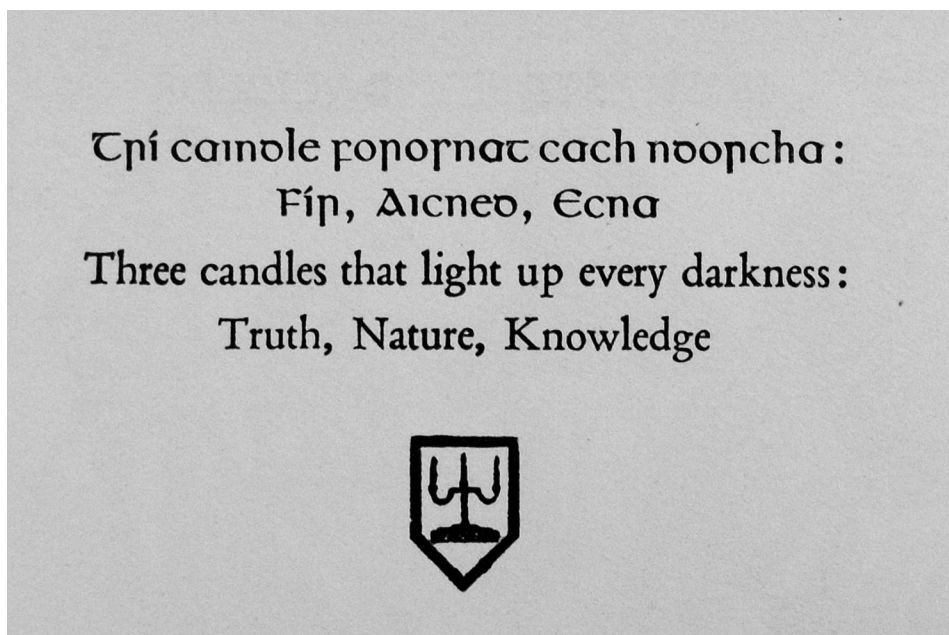
²⁷² D. McGuinne, *Irish types in the U.S.A.*, „The Papers of the Bibliographical Society of America” 88 (2), 1994, s. 227–234.

²⁷³ C. Ó Lochlainn, *Irish script and type in the modern world*, „Gutenberg-Jahrbuch” 7, 1932, s. 11.

²⁷⁴ *Ibidem*, s. 10.

²⁷⁵ *Ibidem*, s. 11.

deńczyka Viktora Hammera (1882–1967)²⁷⁶. Hammer tak długo eksperymentował z literami uncjały z okresu od V do VII wieku, aż uzyskał oryginalny kształt znaków. Choć odlew czcionek z 1925 roku, od nazwiska projektanta nazwanych Hammerschrift, nie przypadł do gustu samemu Hammerowi, to właśnie za sprawą tego kroju stał się on znany w środowisku typografów, w tym Ó Lochlainnowi, który zachęcony działalnością Hammera poszukał własnego rozwiązania i w latach trzydziestych XX wieku opracował nowy zestaw — Colum Cille, ostatni w historii irlandzkiej kultury druku niecyfrowego projekt irlandzkiego kroju pisma (zob. il. 8).



Il. 8. Krój Colum Cille na stronie wydawniczej Sign of the Three Candles (w tłumaczeniu napis głosi: „Trzy świece, które rozjaśniają każdą ciemność: prawda, natura, wiedza”)

Colm Ó Lochlainn stworzył swój zestaw we współpracy z typografem i doradcą spółki Monotype — Stanleyem Morisonem, aczkolwiek pierwsze projekty znaków wyszły spod ręki Karla Uhlemanna — asystenta w wydawnictwie Ó Lochlainna Sign of the Three Candles. Krój pisma nazwano Colum Cille na pamiątkę patrona skrybów irlandzkich — świętego Columcille’a (Kolumby). Niestety, odlanych w 1936 roku, eleganckich czcionek Colum Cille nigdy w pełni nie wykorzystano w publikacjach komercyjnych. Ten krój pisma stosowało jedynie wydawnictwo Sign of the Three Candles, a i w nim z zestawu czcionek Colum Cille

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 12. Por. D. McGuinne, *Victor Hammer — an Irish connection*, „Printing History” 16, 1994, nr 2, s. 45–51.

korzystano w ograniczonym zakresie, również dlatego, że większość publikowanych przez oficynę książek była anglojęzyczna. Niemniej to właśnie ten krój stał się wskaźnikiem irlandzkości — stylizowane na znakach Colum Cille kroje do dzisiaj pojawiają się na okładkach książek irlandzkich wydawanych na Zielonej Wyspie i poza jej granicami.

Projekt Ó Lochlainna zakończył niemal czterechsetletnią historię eksperymentów z irlandzkim krojem pisma, projektowanym na rzecz narodowej kultury druku. Nie oznaczało to jednak końca dyskusji na temat zasadności wykorzystania któregoś z krojów owego pisma w praktyce drukarskiej — na to potrzeba było jeszcze około trzydziestu lat.

Pod koniec XIX wieku, wraz z odrodzeniem irlandzkim, spór dotyczący kroju pisma, który najlepiej nadawałby się dla języka irlandzkiego, stał się częścią szerszej pojętych rozważań dotyczących kultury narodowej, jej elementów, symboli i ikon. Jeszcze w połowie XIX wieku Bourke, który później — we wspomnianej publikacji kazań O’Gallaghery — w 1877 roku zastosował zestaw czcionek rzymsko-celtyckich, pisał:

Zapisywać grekę literami wziętymi z jakiegokolwiek innego języka, to niszczyć połowę jej wartości [...]. Grecja nigdy nie musiała cierpieć, patrząc, jak jej język paraduje w obcym stroju. Irlandia tego doświadczyła [...], język irlandzki bezlitośnie zniekształcano wysiłkami, by wkładając nań obce, antynarodowe szaty, nadać mu schludny wygląd. Angielskie litery i akcent, niezależnie od tego, jak wspaniałe mogą się co niektórym wydawać, są co najmniej raczej nieceltyckie, i dlatego zupełnie niezdatne, by wyrażać naturalną elegancję i energię irlandzkiego. Dlatego też żaden Irlandczyk nie powinien pisać w swym języku innymi literami niż irlandzkie lub celtyckie.

[To write Greek in characters of any foreign language is to destroy half its worth [...]. Greece has never really suffered the disgrace of having her national language thus paraded in alien costume. Ireland has [...] the Irish language has been unmercifully mangled in endeavouring to make it look neat in its foreign anti-national dress. English letters and English accent, however grand it may appear to some, are to say the least, quite unceltic, and therefore most unfit to display the natural grace and energy of the Irish language. Hence no Irishman ought to write his native tongue in any other than Irish or Celtic characters.]²⁷⁷

Pod koniec XIX wieku było jasne, że zwolennicy jednego lub drugiego rozwiązania kierują się względami nie tylko estetycznymi, lecz także patriotycznymi. Historia irlandzkiego kroju pisma nie pomagała rozstrzygnąć kwestii, która decyzja jest bardziej patriotyczna. Z jednej strony, czcionki irlandzkie zastosowano po raz pierwszy za sprawą Elżbiety I z dynastii Tudorów. Jej ojciec Henryk VIII narzucił jednak w Irlandii nową władzę królewską i wszczął proces anglicyzacji; sama Elżbieta doprowadziła do podbicia całej Zielonej Wyspy, a podarowany Irlandczykowi zestaw czcionek nakazała stosować w celu odwiedzenia ich od religii katolickiej. Co więcej, zamiłowanie do irlandzkiego kroju pisma przejawiały też

²⁷⁷ U.J. Bourke, *The College Irish Grammar*, Dublin-London 1856, s. 19.

dziewiętnastowieczne protestanckie towarzystwa biblijne, używające go, podobnie jak miało to miejsce za panowania Elżbiety I, w celach ewangelizacyjnych. Z drugiej jednak strony, czcionki gaelickie wykorzystywano tylko w drukach w języku irlandzkim, a ich odmian używały też kontynentalne drukarnie katolickie. To sprawiało, że ich kształt nieodzownie przywodził na myśl sam język. Swoisty krój pisma stanowił symbol kultury irlandzkiej, pomimo że w późniejszych czasach teksty katolickie składano w Irlandii antykwą. Zatem zarówno kategoryczny nakaz stosowania czcionek gaelickich w drukach irlandzkich, jak i ostateczna z nich rezygnacja budziły zastrzeżenia.

Argumenty obu stron podsumował Edmund Hogan (1831–1917), wykształcony w Rzymie jezuita rodem z irlandzkiego Cork, znawca i nauczyciel języka irlandzkiego, który we wstępie do swojej książki do nauki irlandzkiego *Irish Phrase Book* (1891) pisze:

Jeśli chodzi o irlandzki krój pisma, (1) jest piękny, gdy się na niego patrzy [...]; (2) *d, f i t* noszą kropki z większym dostojeństwem niż znaki antykwy; (3) to nasze własne czcionki irlandzkie i powinny być zachowane z powodów patriotycznych [...], (4) [...] ludzie tak konserwatywni jak Irlandczycy winni trzymać się swoich liter za wszelką cenę [...].

[As to Irish type, 1°, it is beautiful to look at [...]; 2°, its *d, f* and *t* bear the dots with more grace than does the Roman; 3°, it is our own Irish character, and should be [...] patriotically preserved [...], 4°, [...] a people so highly conservative as the Irish ought to cling to their characters at all costs [...].]²⁷⁸

Zdaniem Hogana czcionki irlandzkie powinny stosować posiadające na to środki towarzystwa uczonych, których członkowie mają dużo czasu na pisanie. Przedstawionym wcześniej argumentom można przeciwstawić względy praktyczne. W wypadku książek edukacyjnych byłaby to przede wszystkim oszczędność na kosztach druku, wynikająca z użycia antykwy — oszczędność, którą w Irlandii można uznać za element postawy patriotycznej. Hogan stwierdza:

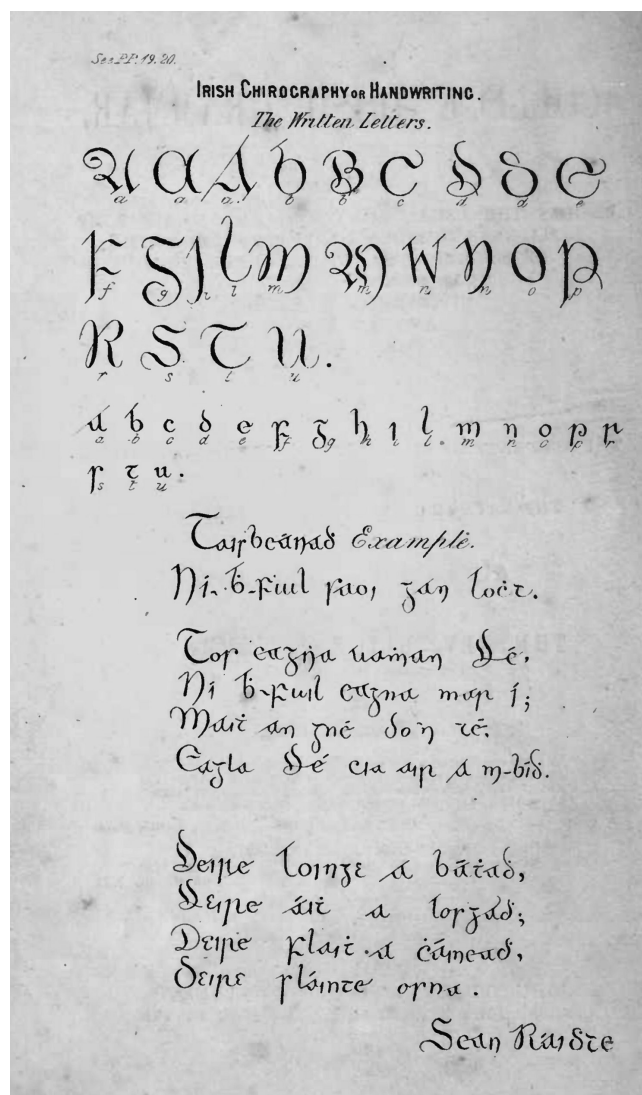
Istnieją liczne powody, dla których uważam, że pożytecznie i patriotycznie jest nie używać irlandzkich liter w podręcznikach do irlandzkiego, a mianowicie: (1) Użycie tych liter, które w rzeczywistości są starołacińskie, Rzym i reszta świata zarzuciły na rzecz ulepszonych łacińskich liter. (2) Stanowią one podstawę czcionek, które wyprodukowano po raz pierwszy z rozkazu królowej Elżbiety w celu przekonania Irlandczyków, by porzucili „rzymską” religię; intencje królowej nie ziściły się, ale równocześnie językowi i literaturze irlandzkiej zadała ona cios, po którym nie mogły się podnieść przez trzy stulecia. (3) Pisanie irlandzkimi literami zabiera od 20 do 30 procent więcej cennego czasu, który można byłoby przeznaczyć na tworzenie potrzebnych uczniom nowych tekstów i tłumaczeń na irlandzki. (4) Czcionki irlandzkie kosztują o 33 procent więcej niż antykwą: drukowanie irlandzkimi czcionkami kosztuje w Irlandii tyle, co drukowanie tekstów niemieckich i greckich. (5) Składając, a następnie poprawiając, tekst złożony czcionkami irlandzkimi, popełnia się tyle błędów, że autorzy skazani są na stratę

²⁷⁸ E. Hogan, *Irish Phrase Book, Illustrating the Various Meanings and Uses of Verbs and Prepositions Combined*, Dublin 1891, s. 6.

czasu, nerwów i pieniędzy oraz oglądanie swoich publikacji z całą masą błędów typograficznych. (6) W irlandzkich lub starołacińskich zestawach czcionek nie ma italików ani niczego podobnego, podczas gdy italiki są niezbędne, aby w sposób poprawny i naukowy prezentować język irlandzki. (7) Jako nauczyciel i egzaminator wiem, że chłopcy uczący się pisać i piszący po irlandzku tracą połowę lub jedną trzecią czasu, który mogliby spożytkować na uczenie się języka lub zgłębianie literatury irlandzkiej. (8) W wypracowaniach chłopców na średnim poziomie zaawansowania zetknąłem się z próbką pisma irlandzkiego, któremu trudno byłoby dorównać — była to praca chłopca, który prawie wcale nie znał języka; z reguły jednak pismo ręczne jest tak żalosne, że zniechęca do czytania. Dlatego jestem przekonany, że jeśli uczniom będzie łatwiej pisać wypracowania i ćwiczenia odręcznym pismem łacińskim, wielu nauczycielom w całym kraju będzie łatwiej czytać i poprawiać owe prace. (9) Wielu uzdolnionych Irlandczyków i Szkotów, którzy od dziecka posługują się gaelickim i którzy przesiąknięci są tym językiem, książki irlandzkie odpychają ze względu na dziwaczny wygląd liter, a ich język zdaje im się obcy. (10) Ponieważ w moim odczuciu z tych powodów irlandzki krój pisma nie może się równać współczesnej antykwie, nie używam go, tak jak nie używałbym starorzymskiego lub irlandzkiego pługu, czy płynąc z Kingstown do Holyhead, nie skorzystałbym z łódki, jaką poruszał się święty Brendan, ani chcąc udać się z Cork do Dublina, nie skorzystałbym z rydwanu, jakim jeździł Cuchulainn; nie zrezygnowałbym też z węgla, gazu i światła elektrycznego na rzecz torfu i świec.

[I deem it useful and patriotic not to employ Irish letters in elementary books, for the following reasons combined: 1°. They are the old Roman, which Rome, and the world, except Ireland, have discarded for the improved modern Roman. 2°. They are the type which Queen Elizabeth was the first to get cast, in order to win the Irish from "Romanism"; she failed in that intent, but struck at the Irish language and literature a blow under which it has reeled for three centuries. 3°. To write in Irish letters costs 20 or 30 per cent. more of valuable time, and thus prevents people from preparing more texts and translations to supply the wants of Irish students. 4°. Irish type costs purchasers and writers 33 per cent. more money, since in Ireland 'Irish' printing costs the same as Greek or German. 5°. In setting up, and afterwards in correcting, Irish type, so many mistakes are made, that authors are condemned to loss of time, temper, and money, and to see their published books teeming with typographical errors. 6°. The Irish and old Roman type is not supplemented by italics or their equivalent, and italics are absolutely necessary for a correct and scholarly presentment of Irish texts. 7°. As teacher and examiner, I know that boys in learning to write, and in writing, Irish texts, lose one-third or half of their time, which would be better spent in learning the language and literature of Ireland. 8°. In the compositions of the boys of the Intermediate grades, I have met with an almost peerless of Irish penmanship, and it was the work of a lad who knew almost nothing of Irish; but as a rule, the writing was so wretched as almost to deter a person from reading it. Hence, I am sure that while the students will find more ease in writing their compositions and exercises in Roman hand, the numerous teachers throughout the country will find more comfort in reading and correcting them. 9°. Many gifted Irishmen and Scots who speak Gaelic from their childhood, and are saturated with it, have been and are deterred from reading Irish books by the strange look of the letters, and fancy it is a language unknown to them. 10°. Since I feel that for this reasons Irish type is not as good as the modern Roman, I do not employ it, as I would not use an old Roman or Irish plough, or go in a boat, like St. Brendan's, from Kingstown to Holyhead, or in a 'chariot' like Cuchulainn's from Dublin to Cork; or give up cold, gas or the electric light for turf, rush lights and candles.]²⁷⁹

²⁷⁹ *Ibidem*, s. 6–7.



Il. 9. Próbká pisma rýcznego, którego form nauczano na lekcjach irlandzkiego jeszcze w pierwszej półowie XX wieku. Ten styl pisma miał sprawiać trudności irlandzkim ucznióm

Jezuicki uczoney wskazywał na patriotyczne powody, dla których należało wycofać się z używania czcionek irlandzkich na początku okresu, w którym zaczęto bardziej powszechnie nauczać tego języka. Zmarł przed powstaniem Wolnego Państwa Irlandzkiego i wprowadzeniem języka irlandzkiego jako obowiązkowego przedmiotu w szkołach. Wydawałoby się, że przedstawione przez Hogana rzeczowe argumenty mogłyby być wzięte pod uwagę przez Ministerstwo Edukacji nowego państwa. Oficjalna dwujęzyczność wymuszała bowiem druk w dwóch języ-

kach, angielskim i irlandzkim, a wykorzystywanie dwóch różnych krojów pisma zwiększało jego koszt. Ponadto w pierwszej połowie XX wieku większość osób potrafiących czytać i pisać posługiwała się w mowie i piśmie angielskim i była przyzwyczajona do antykwy, co przemawiało za wykorzystaniem łacińskich liter w państwowym szkolnictwie również podczas lekcji irlandzkiego. Jednak, najprawdopodobniej ze względu na naciski konserwatywnych członków Ligi Gaelickiej, długo nie wycofano się ostatecznie z używania irlandzkiego kroju pisma. Jak podaje Nicholas Williams²⁸⁰, „irlandzkich liter nie wycofano z systemu edukacyjnego aż do 1972 roku, czyli przez pięćdziesiąt lat od odzyskania niepodległości”.

5.2. Ortografia

Krój pisma jest tylko jedną z cech zewnętrznych języka pisanego. Kolejną jest sposób jego ortograficznego zapisu, wokół którego — podobnie jak wokół wykorzystania konkretnego zestawu czcionek — w okresie odrodzenia irlandzkiego przez długi czas trwały spory. Przyjęcie alfabetu łacińskiego do zapisu irlandzkiego w klasztorach stanowiło ważny punkt wyjścia. Jednak już w najwcześniejszych czasach, kiedy po raz pierwszy zaczęto zapisywać literaturę, zauważono, że istniejący alfabet łaciński nie pozwalał na uwidocznienie niektórych cech irlandzkiego, do których należała lenicja. Innymi słowy, w staroirlandzkim jedna litera łacińska reprezentowała więcej niż jeden dźwięk, na przykład pełną lub osłabioną spółgłoskę *g*. Z tego względu stosowana początkowo w klasztorach ortografia nie była w pełni satysfakcjonująca.

Równocześnie warto zwrócić uwagę, że wykorzystanie górnej kropki (·), czyli — jak nazwał ją Bourke²⁸¹ — jedyne prawdziwie irlandzkiego elementu graficznej reprezentacji języka irlandzkiego, stanowiło spuściznę praktyki wczesnych skrybów klasztornych. Kropka stawiana nad literą oznaczała skasowanie błędu, dzięki czemu — pisze McGuinne²⁸² — skrybowie unikali żmudnego i uciążliwego zeskrobywania pomyłek z kart rękopisów. Dopiero z czasem, zauważa dalej autor, ten znak diakrytyczny zaczęto stosować w celu zaznaczenia zmiękczenia lub innej zmiany w wymowie niektórych spółgłosek w określonym kontekście. Wcześni skrybowie stosowali także alternatywnie literę *h*, którą umieszczali nad spółgłoskami zamiast kropek. Dlatego też oparty na piśmie klasztornym zestaw czcionek z Lowanium miał ligatury spółgłosek, których częścią była litera *h* w górnym indeksie, choć najczęściej we wczesnych zestawach czcionek irlandzkich używano górnej kropki. Kropkę stosowano również w przeznaczonych do wykorzystania

²⁸⁰ N.J.A. Williams, *Gaelic text and English script*, [w:] *Oral and Print Cultures in Ireland 1600–1900*, red. M. Caball, A. Carpenter, Dublin 2010, s. 101.

²⁸¹ U.J. Bourke, *The College Irish Grammar...*, s. 302–303.

²⁸² D. McGuinne, *Simply a dot*, „The Book Collector” 46, 1997, nr 2, s. 210.

w drukach irlandzkich specjalnych zestawach antykwy, jak wspomniany wcześniej rzymsko-celtycki komplet czcionek Bourke'a, a zastąpienie jej na stałe w irlandzkiej ortografii literą *h* wzbudzało tyle samo, jeśli nie więcej, wątpliwości, co wycofanie się ze stosowania irlandzkiego kroju pisma, nad kwestią którego żarliwie dyskutowano jeszcze w połowie XX wieku.

Ortograficzny zapis języka irlandzkiego zaczął stabilizować się w XII wieku, kiedy edukacyjny wpływ klasztorów zmniejszył się, a wykształcone rodziny irlandzkie zaczęły fundować szkoły poświęcone różnym dziedzinom wiedzy. Spośród nich wyróżniały się te, w których nauczano poezji. Działały od października do Wielkanocy; nauczano w nich głównie ustnie, choć wykorzystywano także źródła rękopiśmienne w językach irlandzkim i łacińskim. Nauka przekazywana w języku irlandzkim trwała zwykle siedem lat i obejmowała gramatykę, metrum, genealogię, łacinę, prawo, *dinnshenchas* — czyli legendy objaśniające pochodzenie nazw ważnych miejsc, mitologię i historię. Uczniowie komponowali utwory indywidualnie na zadane tematy i w danym metrum, a następnie recytowali je przed publicznością. Od XII do XVII stulecia, do czasów przemian społecznych spowodowanych dominacją dynastii Tudorów, szkoły poetyckie cieszyły się wysokim prestiżem. W wyniku tradycji poetyckiej już w XII wieku zaczął rozwijać się w Irlandii sformalizowany język, którego zapis był adekwatny do występujących w nim dźwięków, co jednak pociągnęło z sobą problemy w czasach późniejszych²⁸³. Brian Ó Cuív pisze:

Nie wiemy, kto wymyślił ten język, ale najprawdopodobniej byli to poeci. W każdym razie aż nadto dowodów świadczy o tym, z jaką dokładnością traktowano język uprawianej zawodowo poezji i w mniejszym stopniu prozy przez co najmniej czterysta lat, od około 1200 roku do początków XVII wieku. W tych czterech stuleciach zmienił się bardzo język mówiony, a przede wszystkim występujące w nim dźwięki. Dlatego też po raz kolejny ortografia irlandzkiego nie przystawała do żywej mowy. Do czasu rozłamu w szkołach poetyckich w XVII wieku dobrze zorganizowani i wierni tradycji poeci zdołali utrzymać w sposobie recytacji swoich utworów sztuczną wymowę, pozostającą w związku z ortografią stosowaną do zapisu poezji irlandzkiej kilkaset lat wcześniej. [...] Klasyccy poeci irlandzcy nie mieli z tym problemu, bo nie zwracali uwagi na język mówiony. Oczywiście chłopiec wstępujący do szkoły poetyckiej musiał nauczyć się różnic pomiędzy swoim dialektem a sztucznym standardem, ale to też nie stanowiło problemu, gdyż wykorzystywał te dwie formy języka w różnych kontekstach. W prozie najczęściej wykorzystywano klasyczną ortografię języka literackiego, choć pisarze czasami nieświadomie zmieniali ją na różne sposoby, które uwidaczniały wymowę irlandzkiego w poszczególnych dialektach.

[We do not know who devised this language, but presumably it was the poets. At any rate we have ample evidence of the thoroughness with which they did their work in the professional poetry and to a lesser extent in the prose of the next four hundred years or more, from about 1200 A.D. until after 1600. In these four centuries the spoken language changed considerably, especially in its sound system. The result was that once more the orthography was at variance with the living language. Right down to the break-up of the poetic schools in the seventeenth

²⁸³ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 33–34.

century the poets, with their powerful organisation and long traditions, were able to maintain in the recitation of their compositions what had come to be an artificial pronunciation, and the orthography which had been evolved centuries earlier was adequate for writing down their poems. [...] The classical Irish poets had no problem for they ignored the spoken language. Of course the young boy coming to a poetic school had to learn the differences between his own native dialect and the artificial standard language, but neither was a problem to him because they were used at different levels. Prose writers generally accepted the orthography of the literary language, although they modified it unconsciously in many ways which showed dialectal pronunciation.]²⁸⁴

Pierwszą osobą, która zdecydowanie opowiedziała się za odejściem od klasycznej ortografii i upraszczaniem pisemnej formy języka irlandzkiego, był wspomniany Theobald Stapleton. Jego propozycja z XVII wieku wywarła jednak znikomą wpływ na zapis języka — zainteresowali się nią wówczas jedynie nieliczni autorzy tekstów religijnych pragnący dotrzeć do szerszej grupy potencjalnych irlandzkojęzycznych odbiorców. Jeszcze na przełomie XIX i XX wieku przedstawiciele ruchu odrodzenia irlandzkiego opowiadali się za utrzymaniem nie tylko irlandzkiego kroju pisma, ale i klasycznej ortografii. Stosował ją między innymi leksykograf ojciec Pádraig Ua Duinnín/Patrick Stephen Dinneen (ten sam, który w 1903 roku zredagował nowe wydanie hymnów Ó Súilleabháina). W 1904 roku przygotował on słownik irlandzko-angielski, wyrażając przy tym zdanie, że wykorzystana w nim ortografia jest często „nieporadna i w pewnym stopniu dziwaczna” i przyznał, że „nieustalona forma ortografii języka wymuszała czasem powielenie tego samego słowa w różnych pisowniach” oraz że „uciekano się nawet do pisowni fonetycznej, kiedy etymologia słowa nie była jasna”²⁸⁵. Zawarte w przedmowie do słownika uwagi dotyczące ortografii były uzasadnione tym bardziej, że w tym czasie pojawiły się już tendencje odchodzenia od klasycznej formy języka literackiego na rzecz żywej mowy ludu, co w dalszej perspektywie miało wiązać się z próbą zbliżenia zapisu języka do mówionego irlandzkiego.

Liam Mac Mathúna zwraca uwagę na podstawową słabość klasycznego zapisu języka i zarazem powód, dla którego należało go zmienić, a równocześnie na problem, który mógł wiązać się z taką zmianą — elementy klasycznej ortografii odnosiły się do wielu śródgłoskowych gardłowych spółgłosek przydechowych (-*dh*-, -*gh*-), których nie wymawiano już w żadnym istniejącym dialekcie, jak na przykład w wyrazach *filidheacht* (obecnie *filíocht* — ‘poezja’) i *críochnughadh* (*críochnú* — ‘ukończenie’); równocześnie utrata spółgłosek szczelinowych (-*bh*-), wymawianych wcześniej między samogłoskami, poskutkowała odmienną wymową w poszczególnych dialektach — takich jak odmiany z prowincji Munster czy Connacht,

²⁸⁴ B. Ó Cuív, *The changing form of the Irish language*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin 1969, s. 27–28.

²⁸⁵ *Foclóir Gaedhilge agus Béarla/An Irish-English dictionary, being a thesaurus of the words, phrases and idioms of the modern Irish language, with explanations in English*, red. P.S. Dinneen, Dublin 1904. Por. *Editor's Preface*, <http://www.ucc.ie/celt/Dinneen1sted.pdf> (dostęp: 21.03.2016).

w których do dzisiaj takie wyrazy, jak *leabhar* ('książka') czy *tabhair* ('dać') brzmią inaczej — i trudno było wyobrazić sobie jeden standardowy zapis wyrazów, który mógłby odnosić się w tym samym czasie do wszystkich dialektów²⁸⁶.

Warto odnotować też, że jeszcze w XIX wieku niektórzy autorzy — bądź z powodu niezajomości klasycznej ortografii, bądź problemów z dostosowaniem jej do mowy ludu — decydowali się na fonetyczny zapis irlandzkiego łaćnińskimi literami. Tak wyglądały chociażby pierwsze próby pisarskie Douglasa Hyde'a²⁸⁷, który ucząc się irlandzkiego w wieku kilkunastu lat, pisał pamiętnik i rejestrował irlandzkie opowieści ludowe. Dopiero później przyswoił istniejącą ortografię tego języka, stając się jednym z jej zwolenników spowalniających wprowadzenie zmian w zasadach irlandzkiej pisowni.

Choć na początku XX wieku racjonalną decyzją dotyczącą rozpowszechniania irlandzkiego byłoby zbliżenie języka pisanego do żywej mowy ludu, która mogła stać się podstawą standardu języka nauczanego w szkołach, znalazło się wielu przeciwników takiego podejścia, do których należeli członkowie Ligi Gaelickiej. Nawet po powstaniu Wolnego Państwa Irlandzkiego, w 1928 roku, Liga ogłosiła, że jeśli chodzi o wykorzystanie irlandzkiego kroju pisma i ortografii, lepiej nie wprowadzać do irlandzkiego żadnych większych zmian, dopóki język nie przestanie być zagrożony wyjściem z użycia²⁸⁸. Dlatego, mimo że w publikacjach rządowych używano zarówno liter łaćnińskich, jak i uproszczonej ortografii, długo nie narzucono ostatecznie nowego standardu, co z pewnością nie pomogło w rozpowszechnianiu języka pisanego, zwłaszcza wśród jego rodzimych użytkowników posługujących się irlandzkim na co dzień, którym za sprawą wcześniejszej nauki w szkołach brytyjskich bliski był alfabet łaćniński i którzy nie znali zasad klasycznej ortografii.

5.3. Język literacki

Do VI wieku literatura irlandzka miała jedynie formę ustną. Po tym czasie rozwijała się na dwa sposoby — w formie ustnej i pisemnej, co sprawia, że jej historia różni się od historii literatur w wielu innych językach. Po przyjęciu systemu pisma literatura ustna zwykle staje się bowiem czymś w rodzaju przekazu mniejszej wartości, trwa głównie wśród ludu, zwłaszcza niepiśmiennego. W Irlandii utrzymująca się silna pozycja poetów sprawiła, że te dwa typy literatury były sobie równe, a nawet do pewnego stopnia tradycję ustną uznawano za ważniejszą, gdyż wiązała się ona z działalnością szkół poetyckich, w których język pisany był

²⁸⁶ L. Mac Mathúna, *Linguistic change and standardization*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. C. Nic Pháidín, S. Ó Cearnaigh, Dublin 2008, s. 79–80.

²⁸⁷ Zob. N.J.A. Williams, *op. cit.*, s. 98.

²⁸⁸ Zob. B. Ó Cuív, *op. cit.*, s. 29.

jedynie metodą rejestrowania i przechowywania kompozycji przeznaczonych do recytacji. Proinsias Mac Cana nazywa poetów kształconych w szkołach poetyckich w XII–XVII wieku „arystokratami literatury” ze względu na wielki wpływ, jaki wywierali na formę i treść oraz postrzeganie funkcji powstającej w Irlandii literatury świeckiej. Sformalizowany pod względem stylu, gramatyki, lecz także pisowni język, którym posługiwali się poeci, nie podlegał większym przemianom i jego ustalona w szkołach forma przetrwała do XVII wieku. Dopiero kiedy Irlandię całkowicie podbili Tudorowie, co przyspieszyło tam proces anglicyzacji i zmieniło strukturę społeczną, a zwłaszcza pod koniec XVII stulecia, gdy wprowadzono dyskryminujące katolickich Irlandczyków prawa karne, literatura irlandzka, kultywowana przez wieki przez autorów o wysokim statusie, stała się domeną ludu. Owi „nowi poeci nie stosowali klasycznego sylabicznego metrum ani rygorystycznego języka [...], rozpoczęła się era literatury prowincjonalnej, tworzonej w dialektach”²⁸⁹. Bliski mowie język, który można nazwać irlandzkim postklasycznym, zachował się w siedemnasto- i osiemnastowiecznych manuskryptach zawierających teksty zarówno poezją, jak i prozą²⁹⁰. Równocześnie kwitła ludowa twórczość oralna przekazywana przez *seanchaithe* — irlandzkich opowiadaczy historii, gawędziarzy, którzy — najczęściej w długie zimowe wieczory — snuli opowieści otoczeni przez mieszkańców irlandzkich wsi.

Odchodzenie od klasycznej formy języka szkół poetyckich na rzecz używanych przez lud odmian irlandzkiego dawało podstawy do dyskusji nad tym, jaką formę powinien przybrać język literatury irlandzkojęzycznej odradzającej się pod koniec XIX wieku. Poszczególne dialekty wyraźnie się od siebie różniły, a ich wyrównany status społeczny utrudniał przyjęcie któregoś z nich jako języka literatury²⁹¹. Z tego względu, tak jak w wypadku pisowni, pojawiały się opinie, że współczesny język literacki powinien być zbliżony do formy irlandzkiego używanej w piśmiennictwie siedemnastowiecznym, gdyż była ona ostatnią, która z powodzeniem służyła autorom wielu gatunków literackich. Ze zdaniem tym polemizowali zwolennicy twórczości literackiej w *caint na ndaoine* — żywej mowie ludu, czyli w trzech najważniejszych dialektach z prowincji Munster, Connacht i Ulster. Do kształtowania opinii na temat języka przyczyniały się ponadto towarzystwa działające na rzecz odnowy języka oraz istniejące pisma literackie.

Pod koniec 1876 roku powstało Society for the Preservation of the Irish Language (Towarzystwo Ochrony Języka Irlandzkiego), którego deklarowanym celem było propagowanie używania języka irlandzkiego, promowanie współczesnej literatury w tym języku oraz wspieranie idei nauczania irlandzkiego w szkołach pod-

²⁸⁹ P. Mac Cana, *Irish literary tradition*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin 1969, s. 44–45.

²⁹⁰ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 267.

²⁹¹ Zob. P. Ó Riagáin, *op. cit.*, s. 7.

stawowych²⁹². Pięć lat później Gaelic Union (Związek Gaelicki), stanowiący oddział Towarzystwa, rozpoczął wydawanie dwujęzycznego czasopisma „The Gaelic Journal/Irisleabhar na Gaedhilge”, które ukazywało się do 1909 roku. Na jego łamach publikowano teksty w językach angielskim i irlandzkim, a okazjonalnie również w szkockim gaelickim, walijskim, a nawet francuskim. Drukowano w nim utwory poetyckie, prozatorskie i dramatyczne, opowieści ludowe, materiał pochodzący ze starych rękopisów, teksty poświęcone historii oraz artykuły naukowe. Pierwszym redaktorem naczelnym czasopisma był Dáithí Coimín/David Comyn (1854–1907), którego w 1887 roku zastąpił Seán Pléimeann (1814–1896). Gearóid S. Mac Eoin zauważa, że od tego czasu większość miejsca w czasopiśmie zaczęły zajmować teksty nowego naczelnego, w których — popadając często w spory z innymi przedstawicielami świata kultury — wypowiadał on swoje zdanie na przeróżne tematy, począwszy od edukacji, a na sprawach irlandzkiej pisowni i etymologii skończywszy. Pozostałe miejsce zajmowały proste historie ludowe i ludowe utwory poetyckie, nadsyłane przede wszystkim przez autorów z południa Irlandii. Mac Eoin pisze:

W czasopiśmie redagowanym przez Pléimeanna nie ukazywało się nic, co można byłoby uznać za twórczość literacką, ale sam naczelny spełniał pożyteczną rolę, nalegając na używanie poprawnego irlandzkiego. Od czasu do czasu łajał tych, którzy bez odpowiedniej znajomości irlandzkiego próbowali pisać w tym języku, oraz tych, którzy naśladowali styl siedemnastowiecznych pisarzy [...], nie zwracając uwagi na używaną współcześnie formę języka. Dzięki temu od samego początku standard był wysoki, ale możliwy do osiągnięcia. Kiedy na początku XX wieku zaczęli pojawiać się pisarze, język literacki był już właściwie ustalony i w użyciu od prawie dwudziestu lat. Opierał się na żywej mowie ludu, ale usunięto zeń nieregularności i chropowatość, będące nieodłącznymi cechami codziennych rozmów.

[Nothing that could be called creative literature appeared in the journal under Pléimeann's editorship, but he performed the useful function of insisting on accurate Irish. Time and again he plied his lash on those who without an adequate knowledge of Irish attempted to write in it and on those who imitated the style of the seventeenth century writers [...] while ignoring contemporary usage. This had the effect of setting a high but realizable standard from the beginning. Then when creative writers began to appear at the turn of the century literary usage had been theoretically worked out and put into practice for the best part of twenty years. This was based on the living speech of the people but with the irregularities and roughness inherent in everyday conversation ironed out.]²⁹³

Za użyciem *caint na ndaoine* jako podstawy języka odbudowywanej literatury opowiadała się również Liga Gaelicka, która w 1894 roku przejęła kontrolę nad „The Gaelic Journal/Irisleabhar na Gaedhilge”. Od listopada 1894 do kwietnia 1897 roku na łamach czasopisma publikowano w odcinkach pierwszą część powieści *Séadna*, której autorem był An tAthair Peadar Ua Laoghaire/ojciec Peter O'Leary (1839–1920) i która po raz pierwszy w całości ukazała się w wydaniu książ-

²⁹² *Ibidem*, s. 8.

²⁹³ G.S. Mac Eoin, *Twentieth-century Irish literature*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, s. 57–58.

kowym w 1904 roku²⁹⁴. Publikację napisanego w dialekcie munsterskim utworu *Ua Laoghairego* powszechnie przyjmuje się za zwycięstwo żywej mowy irlandzkiej w literaturze. Powieść ta w znacznym stopniu wpływała na formę wykorzystywanego w piśmiennictwie języka. Czytano ją i stawiano za przykład, w krótkim czasie stała się też — zgodnie zresztą z intencją samego autora — lekturą towarzyszącą lekcjom języka irlandzkiego dla dzieci²⁹⁵ i w ten sposób przyczyniała się do upowszechniania żywego dialektu jako rodzaju standardu w mowie i piśmie.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że coraz powszechniejsze wykorzystanie irlandzkiego w publikacjach, które ukazywały się od końca XIX wieku, wiązało się z pilną potrzebą standaryzacji tego języka. Procesowi temu nie sprzyjały przeciągające się spory dotyczące tego, jak irlandzki powinien wyglądać w swojej formie pisanej, oraz — do 1922 roku — brak państwowego organu, który mógłby sterować standaryzacją. W 1883 roku redakcja „*The Gaelic Journal/Irisleabhar na Gaedhilge*” ogłosiła, że dostarczający teksty autorzy sami mogą dokonywać wyboru kroju pisma. Z czasem okazało się, że wiele krótszych tekstów, jak i przeważającą liczbę książek składano irlandzkimi czcionkami. Używała ich większość wydawców irlandzkojęzycznego piśmiennictwa, wśród nich Society for the Preservation of the Irish Language i Liga Gaelicka. Nawet po powstaniu Wolnego Państwa Irlandzkiego w 1922 roku, kiedy oficjalne dokumenty zaczęto konsekwentnie składać antykwą, wpływy konserwatywnej opozycji w dalszym ciągu spowalniały ostateczne wycofanie z druku czcionek irlandzkich w wypadku tekstów edukacyjnych i literackich. W ortografii irlandzkiej wciąż dominowała konwencja z XVII wieku, natomiast w samym języku widoczne były wyraźnie podziały na dialekty, co wiązało się z obecnością w piśmiennictwie zróżnicowanych form gramatycznych. Jak zauważa Mac Mathúna²⁹⁶, coraz powszechniejsze wykorzystanie irlandzkiego w edukacji i literaturze sprawiało, że nacisk na to, by dać uczniom i czytelnikom ujednoliczoną formę języka, nasilał się, a mimo tego okazało się, że istnieje wiele kwestii na tyle spornych, że rozwiązanie ich zajęło ponad pół wieku.

²⁹⁴ Zob. P. Ua Laoghaire [P. O’Leary], *Séadna, Baile Átha Cliath* [Dublin] 1904. Drugą część w formie oddzielnej książki opublikowała w 1898 roku Liga Gaelicka; zob. *idem, Séadna: An Dara Cuid*, Dublin 1898. Część trzecia ukazała się na łamach „*Cork Weekly Examiner*” w 1901 roku; zob. *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 510.

²⁹⁵ Oparta na wierzeniach ludowych powieść traktuje o człowieku, który zaprzedał duszę diabłu.

²⁹⁶ L. Mac Mathúna, *op. cit.*, s. 78.

6. Polityka książkowa

Prowadzona w państwie polityka książkowa (ang. *book policy*) — najogólniej — obejmuje wszelkie działania aktywizujące twórczość literacką, dotowanie publikowania książek i sprzyjanie ich dystrybucji²⁹⁷. W Irlandii polityka książkowa na początku XX wieku ściśle wiązała się również z planowaniem językowym i co za tym idzie — z zaangażowaniem rządu w opracowywanie standardów publikacyjnych, a na dotowane książki miały wpływ oficjalnie przyjęte założenia dotyczące kultury nowego państwa.

6.1. Postawa rządu wobec standardów językowo-publikacyjnych

W 1918 roku, po wygranych wyborach na terenie Irlandii, członkowie nacjonalistycznej partii Sinn Féin postanowili nie skorzystać z przysługujących im miejsc w parlamencie westminsterskim, powołując w zamian do życia — nielegalne z brytyjskiego punktu widzenia — własne zgromadzenie parlamentarne w Dublinie. Pierwsze obrady irlandzkiego parlamentu — Dáil Éireann, które miały miejsce 21 stycznia 1919 roku, odbyły się w języku irlandzkim, co wskazywało na przyjętą przez parlamentarzystów pozytywną postawę wobec języka irlandzkiego, mającego od tej pory stać się jednym z obowiązujących elementów kultury nowego państwa. Niemniej jednak już po kilku miesiącach, kiedy urzędowym tłumaczem obrad Dáil został Mícheál Ó Loingsigh (1883–1942)²⁹⁸, stało się jasne, że członkowie rządu opowiadają się za państwową dwujęzycznością. We wrześniu

²⁹⁷ http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=27521&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (dostęp: 10.02.2017). Zob. też Á. Garzón, *National Book Policy: A Guide for Users in the Field*, Paris 2005, s. 17–18.

²⁹⁸ Zob. M. Cronin, *Translating Ireland: Translation, Languages, Culture*, Cork 1996, s. 153.

1922 roku Dáil Éireann, który na mocy angielsko-irlandzkiego traktatu pokojowego z 1921 roku oficjalnie sprawował władzę w Wolnym Państwie Irlandzkim, postanowił, że wszystkie rządowe dokumenty mają być upubliczniane w dwóch językach — irlandzkim i angielskim. Wymóg ten doprowadził do powołania do życia działającej dla Dáil Éireann specjalnej komórki tłumaczeniowej — Rannóg an Aistriúcháin²⁹⁹.

Dokumenty rządowe od początku tłumaczono niemal wyłącznie z języka angielskiego na irlandzki, ponieważ Teachtaí Dála (członkowie irlandzkiego parlamentu) w przeważającej liczbie posługiwali się podczas obrad językiem angielskim. W tej sytuacji język ten był praktycznie językiem wszelkich uchwał parlamentarnych i nowych ustaw prawnych, które dopiero potem tłumaczono na irlandzki. Członkowie Rannóg an Aistriúcháin od początku swojej działalności starali się konsekwentnie używać antykwy³⁰⁰ oraz pracowali nad uproszczeniem i ujednoczeniem irlandzkiego systemu ortograficznego, czego rezultatem była w 1931 roku publikacja *Spelling of Irish in Official Documents*, zawierająca model pisowni mający obowiązywać w wypadku wszelkich wydawanych przez rząd dokumentów oraz dotowanych przez rząd publikacji w języku irlandzkim³⁰¹. Należy jednak pamiętać, że komórkę tłumaczeniową Rannóg an Aistriúcháin powołano do życia w okresie irlandzkiej wojny domowej toczącej się od 28 czerwca 1922 do 24 maja 1923 roku pomiędzy reprezentowanymi w Dáil Éireann zwolennikami postanowień traktatu angielsko-irlandzkiego, od 1933 roku tworzącymi irlandzką partię polityczną Fine Gael, a ich oponentami, którzy — niezadowoleni ze statusu dominium Wolnego Państwa Irlandzkiego — pod wodzą Éamona de Valery kontynuowali walkę o utworzenie republiki, w 1926 roku zrzeszając się w partii Fianna Fáil. Kiedy w marcu 1932 roku Fianna Fáil zdobyła w Irlandii władzę, wstrzymano realizację zaleceń poprzedniego rządu decyząc, że

wszelkie zakazy używania pisma irlandzkiego w komunikatach i publikacjach rządowych, włącznie z książkami w języku irlandzkim planowanymi do druku przez Ministerstwo Edukacji, winny zostać cofnięte, a wykorzystanie czcionek — irlandzkiej lub łacińskiej powinno w przyszłości być kwestią wyboru.

[any existing regulations prohibiting the use of Gaelic script in official communications or publications, including publications under the Department of Education's schemes for the preparation of books in Irish, shall be canceled and that the use of Gaelic or Roman script should in future be optional.]³⁰²

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ O takim wyborze zdecydowały również, jeśli nie przede wszystkim, względy finansowe; zob. M. Ó Cearúil, *Bunreacht na hÉireann: A Study of the Irish Text*, Dublin 1999, s. 27–28.

³⁰¹ Zob. A History of Rannóg an Aistriúcháin, <http://www.oireachtas.ie/parliament/about/rannoganaistriuchain/history/> (dostęp: 5.03.2014); A History of the Translation Section, <http://www.oireachtas.ie/viewdoc.aspx?fn=/documents/a-misc/Rannog1.htm> (dostęp: 22.08.2016).

³⁰² M. Ó Cearúil, *op. cit.*, s. 30.

W ten sposób powrócono do starego systemu zapisu, wskutek czego — powstały w 1937 roku pod okiem de Valery — tekst irlandzkiej Konstytucji złożono irlandzkim krojem pisma, z licznymi przypadkami przestarzałej pisowni i gramatyki³⁰³.

To, że w tekście Konstytucji zastosowano częściowo uproszczoną pisownię, było zasługą głównie profesora Eóina Mac Néilla (1867–1945) kierującego w owym czasie jedenastoosobowym komitetem nadzorującym projekty reform ortograficznych³⁰⁴. Komitet spotkał się kilkakrotnie w maju 1937 roku, po czym zarekomendował między innymi następujące zmiany: (1) pisownia *-ughadh* powinna być skrócona do *-ú*, jak w irlandzkim wyrazie *bunú* ('ustanowienie, fundacja') zastępującym *bunughadh*; (2) irlandzki spójnik *acht* ('ale') powinien zostać skrócony do *ach*; a (3) końcówki *-aidh* i *-ighidh*, występujące w odmianie czasowników, odpowiednio do *-a* i *-e*³⁰⁵. Równocześnie komitet, który Micheál Ó Cearúil określa mianem konserwatywnego, opowiedział się za utrzymaniem wielu starych form pisowni. Dlatego też ortografia tekstu Konstytucji była czymś w rodzaju amalgamatu starych i nowych form, co w 1941 roku Éamon de Valera, ówczesny Taoiseach (Premier) Irlandii, tłumaczył względami politycznymi, usprawiedliwiając swoją decyzję akceptacji zbyt małych zmian w 1937 roku oraz postulując dalszą pracę nad ujednoczeniem pisowni:

Zrobiliśmy to, ponieważ chciałem uniknąć dyskusji nad czymś, co wydawało mi się sprawą mniejszej wagi. Uniknęliśmy w ten sposób kontrowersji, jakie mogły pojawić w przypadku, gdybyśmy podjęli decyzję, która w końcu mogła okazać się decyzją słuszniejszą, a która polegałaby na przyjęciu ortografii stosowanej przez rządową komórkę tłumaczeniową [...]. Jestem tą sprawą zainteresowany tylko ze względu na język irlandzki i zwiększenie jego użycia — nie interesują mnie inne, pomniejsze problemy — a wniosek, do którego doszedłem, jest taki, że jeśli zależy mi na rozwoju języka irlandzkiego i jego rozpowszechnianiu, to stworzenie standardu pisowni mogłoby przyczynić się do tego w największym stopniu. Wiele mówi się na temat różnic istniejących w wymowie dialektów z poszczególnych części kraju, ale przecież takie różnice

³⁰³ Podczas obchodów siedemdziesięciolecia Konstytucji w Parlamencie Irlandzkim mówił o tym polityk Fianna Fáil Brian Lenihan; zob. <http://historical-debates.oireachtas.ie/S/0188/S.0188.200801300006.html> (dostęp: 13.09.2009).

³⁰⁴ Do zespołu należeli też językoznawca Tomás Proinsias Ó Rathaile/Thomas Francis O'Rahilly, Risteárd Ó Foghludha — redaktor irlandzkiej wersji Konstytucji z 1937 roku, urzędnik Dáil Colm Ó Murchadha, Micheál Breathnach, profesor Tomás Ó Máille, Pádraig Ó Siochfhradha, profesor Séamus Ua Searcaigh, Peadar Mac Fhionnlaioich oraz Shán Ó Cuív — w życiu prywatnym ojciec celtologa Briana Ó Cuíva, pomysłodawca uproszczonej pisowni irlandzkiej (odchodzącej od wielu zasad istniejącej ortografii i zastępującej je czymś zupełnie nowym, poprzez między innymi wprowadzenie nieistniejących w języku irlandzkim liter *y* i *v*), której użył w licznych publikacjach (zob. m.in. *Irish Made Easy: Being Lessons, Stories, Songs, etc., in Simplified Spelling*, 1907), a także założyciel An Cuman Letiriú Shimplí (Towarzystwa Prostej Pisowni) oraz współpracujący z nim profesor Osborn Bergin; zob. M. Ó Cearúil, *op. cit.*, s. 31; M. Ó Fionnáin, *An Irish solution to an Irish problem: The (neverending) issue of standardising Irish*, [w:] *New Perspectives in Celtic Studies*, red. A. Bednarski, P.T. Czerniak, M. Czerniakowski, Newcastle upon Tyne 2015, s. 72–73.

³⁰⁵ M. Ó Cearúil, *op. cit.*, s. 31.

istnieją też w przypadku wymowy angielskich słów [...], w tym wypadku różnice dialektalne nie mają znaczenia — po prostu widząc napisany wyraz „donn”, przeczytam go *dhun*, będąc mieszkańcem prowincji Connacht, i *dhoun*, jeśli pochodzę z prowincji Munster.

[We did it because I did not want to have controversy on what appeared to me to be a minor point. We did not have any of the controversies which might have arisen had we gone on a line which, in the long run, might have been a wiser line, that is, to follow the spelling of the translation department [...]. I am interested in it only from the Irish point of view — I am not interested in any small matters — in increasing the use of Irish in our lives, and I must say that the belief I have come to, with no other aim in mind than the development of the language and its increasing use in our lives, is that one of the things that would help us most would be to get a standardised spelling. There is a good deal of discussion about pronunciation of different dialects in different parts of the country. Well, there is hardly one of us who pronounces an English word the same in any part of the country [...] the dialectal differences really are not material in this particular case because, if I see a word “donn,” I can pronounce it “dhun” if I come from Connaught and “dhoun” if I come from Munster.]³⁰⁶

Za stworzenie standardu pisowni, przedstawionego w 1945 roku w publikacji *Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Ofigiúl* (*Pisownia irlandzkiego. Oficjalny standard*)³⁰⁷, odpowiadał przede wszystkim Tomás Page (1889–1955) z Rannóg an Aistriúcháin³⁰⁸. Wkrótce potem współpracujący z nim tłumacze Rannóg an Aistriúcháin zaczęli wskazywać na potrzebę wprowadzenia reform gramatycznych, które dodatkowo ułatwiłyby pracę irlandzkich dziennikarzy, tłumaczy i urzędników oraz nauczycieli języka irlandzkiego.

Propozycję standardu gramatyki upubliczniono w 1953 roku w *Gramadach na Gaeilge: Caighdeán Rannóg an Aistriúcháin* (*Gramatyka irlandzkiego. Standard Rannóg an Aistriúcháin*)³⁰⁹. Publikacja, będąca wynikiem współpracy tłumaczy Rannóg an Aistriúcháin z irlandzkimi pisarzami i nauczycielami języka irlandzkiego, zawierająca standard rekomendowany do powszechnego użycia, miała być poddana ocenie opinii publicznej i wszystkich zainteresowanych stron, co dopiero w dalszej kolejności mogło zaowocować oficjalnie zatwierdzonym standardem. W 1957 roku de Valera zwrócił się do naczelnego tłumacza Rannóg an Aistriúcháin — Séamasa Daltúna (1908–1986) — z prośbą o kontynuowanie pracy nad reformami gramatyki języka irlandzkiego³¹⁰. Tym razem propozycję standardu poddano dodatkowo opiniom rodzimych użytkowników irlandzkiego z poszczególnych części Gaeltachtu oraz wszystkich tych, dla których z różnych powodów

³⁰⁶ Debata miała miejsce w środę 14 maja 1941 roku; zob. *Seanad Eireann Debate*, t. 25, nr 12, <http://debates.oireachtas.ie/seanad/1941/05/14/00003.asp#N309> (dostęp: 9.02.2011).

³⁰⁷ Zob. Ireland, Oireachtas, Translation Bureau, *Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Ofigiúl*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1945; Ireland, Rannóg an Aistriúcháin, *Litriú na Gaeilge: An Lámhleabhar an Chaighdeán Ofigiúl*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1947.

³⁰⁸ Zob. M. Cronin, *op. cit.*, s. 154.

³⁰⁹ Ireland, Oireachtas, Rannóg an Aistriúcháin, *Gramadach na Gaeilge: Caighdeán Rannóg an Aistriúcháin [of the Oifig Thithe an Oireachtais]*, Baile Átha Cliath [Dublin] [1953].

³¹⁰ M. Cronin, *op. cit.*, s. 155.

kwestia języka irlandzkiego była sprawą dużej wagi. W 1958 roku ukazała się publikacja zawierająca będący już w użyciu standard pisowni oraz nowo zatwierdzony standard gramatyki irlandzkiego — *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil (Gramatyka i pisownia języka irlandzkiego. Standard urzędowy)*³¹¹.

Michael Cronin³¹² zauważa, że ogólne zasady, na których opierał się przyjęty standard gramatyki, nie różniły się od tych, którymi kilkadziesiąt lat wcześniej kierował się pisarz Peadar Ua Laoghaire. Nie brano pod uwagę reguł i form gramatycznych, które wyszły z użycia w mowie mieszkańców Gaeltachtu, a za formy podstawowe uznano powszechnie używane przez nich konstrukcje. Poświęcono wystarczającą uwagę literaturze irlandzkiej i historii irlandzkiego, a równocześnie głównym celem, do którego dążono, było stworzenie standardu wynikającego z potrzeby uproszczenia i ujednoczenia języka.

Przyjęte założenia doprowadziły do powstania standardu, który nie odzwierciedlał żadnego z dialektów Gaeltachtu i który z tego powodu nigdy nie był w pełni satysfakcjonujący³¹³. Równocześnie można było go traktować jako powszechnie obowiązujący w publikacjach rządowych oraz nowo wydawanych podręcznikach szkolnych, w założeniu mających przyczynić się do nauczania języka zrozumiałego w całej Irlandii. Tak rozpowszechniany standard wpływał w dalszej kolejności na język literacki, z którego ustaleniem od początku działalności ruchu odrodzenia irlandzkiego wiązało się wiele problemów. Do lat pięćdziesiątych żadna z decyzji rządu nie wpłynęła ostatecznie nawet na ujednoczenie kroju pisma w publikacjach państwowej agencji An Gúm, z których część wciąż składano irlandzkimi czcionkami. Z pewnością działo się tak za sprawą oporu ze strony konserwatywistów przywiązanych do klasycznych form irlandzkiego i unikatowego dla Irlandii stylu typograficznego. Dlatego, mimo że książki w języku irlandzkim stanowiły w państwie ważne narzędzie rozpowszechniania języka narodowego, nie wspierały w pełni jego standaryzacji. Ich rola jako „narzędzia” polegała jednak również na czymś innym — miały one promować kulturę, której system wartości pozostawał pod wpływem silnego w państwie Kościoła katolickiego i przedstawiciele agencji An Gúm we wczesnych latach jej działalności często zdawali się poświęcać temu zadaniu znacznie więcej uwagi niż kwestii samego języka.

³¹¹ Ireland, Oireachtas, Translation Bureau, *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1958. Na oficjalnej stronie rządu możemy przeczytać, że na kopie publikacji od samego początku było ogromne zapotrzebowanie. Pierwszego dnia, 12 września 1958 roku, sprzedano 1200 egzemplarzy. Publikację wielokrotnie wznawiano — w latach 1960, 1962, 1968, 1975, 1979, 1994, 1995, 1998 i 2004; zob. A History of the Translation Section, <http://www.oireachtas.ie/viewdoc.asp?fn=/documents/a-misc/Rannog1.htm> (dostęp: 22.08.2016).

³¹² M. Cronin, *op. cit.*, s. 155.

³¹³ M. Ó Fionnáin, *op. cit.*, s. 65.

6.2. Działalność An Gúm jako wyraz polityki kulturalnej nowego państwa

Jeszcze w trakcie wojny angielsko-irlandzkiej, w 1920 roku, tymczasowy rząd Sinn Féin ogłosił, że ochrona i rozpowszechnianie języka irlandzkiego jest dla Irlandii sprawą pierwszorzędą³¹⁴. W tym samym roku na łamach dziennika „Misneach”³¹⁵ rozpoczęła się kampania na rzecz ożywienia twórczości literackiej w języku irlandzkim. W styczniu, w artykule wstępnym, pisarz, tłumacz i polityk Piaras Béaslaí (1881–1965) pisał:

Od czasu gdy Liga Gaelicka porzuciła realizację swojego obowiązku publikowania książek irlandzkich, poważną ku temu przeszkodą jest niewiedza, nieśmiałość, ale obawiam się, że też po prostu nieuczciwość wydawców [...]. W Irlandii istnieje co najmniej 150 dobrych pisarzy tworzących w języku irlandzkim, z których każdy ma na swoim koncie wydaną książkę lub publikację w czasopiśmie. Jednak ponieważ ich praca była zawsze bezinteresowna, zyskiwała niewielki rozgłos i była wykonywana w chwilach wolnych od innych licznych obowiązków, to nic dziwnego, że ich twórczość była najogólniej skromna i mało istotna.

[A considerable obstacle to publications of Irish books — since the Gaelic League abdicated its plain duty in the matter — has been the ignorance, timidity, and, I fear, sometimes positive dishonesty of publishers [...]. [T]here are at least 150 good writers in Irish in Ireland who have published either books or contributions to periodicals. As their work was entirely gratuitous, met with scant recognition, and was done in the spare time of busy lives, it is not surprising that their output in general was not very considerable nor very important.]³¹⁶

W tym samym roku Pádraic Ó Conaire (1882–1928) — dzisiaj jeden z najlepiej znanych irlandzkojęzycznych prozaików — stwierdził, że „po tym wszystkim, co uczyniono dla języka irlandzkiego przez ostatnie osiemnaście lat, zainteresowanie literaturą irlandzką jest mniejsze niż kiedykolwiek w tym okresie”³¹⁷, a inny pisarz, Séamus Ó Dubhghaill (1855–1929), wyraził zdanie, że „jeśli nie byłoby problemów ze sprzedażą książek, nie byłoby też problemu z ich publikacją”³¹⁸.

Niedostatek literatury irlandzkiej wydawał się jednak stanowić poważny problem dla uczących się czytać i pisać po irlandzku, których dzięki działalności Ligi

³¹⁴ G. Uí Laighléis, *An Gúm: The early years*, [w:] *Celtic Literatures in the Twentieth Century*, red. S. Mac Mathúna, A. Ó Corráin, Moscow 2007, s. 199.

³¹⁵ „Misneach” stanowił kontynuację nacjonalistycznej gazety *Conradh na Gaeilge* — „An Claidheamh Soluis”, która w 1901 roku, po połączeniu się z dwujęzycznym tygodnikiem „Fáinne an Lae”, zmieniła nazwę na „An Claidheamh Soluis agus Fáinne an Lae”, aby w latach 1918–1919 i 1922–1930 ukazywać się jako „Fáinne an Lae”, w latach 1919–1922 jako „Misneach”, a w latach 1930–1931 jako „An Claidheamh Soluis”. Następnie jej redakcję rozwiązano.

³¹⁶ P. Béaslaí, *Gaelic critic's work: Need for favourable atmosphere for literary propaganda*, „Misneach” 16.01.1920, cyt. za: P. O’Leary, *The Prose Literature of the Gaelic Revival, 1881–1921: Ideology and Innovations*, Pennsylvania 1994, s. 460.

³¹⁷ Cyt. za: P. O’Leary, *op. cit.*, s. 461.

³¹⁸ Cyt. za: *ibidem*, s. 461.

Gaelickiej były w kraju tysiące. Sama Liga Gaelicka miała w owym okresie prawie trzydzieści lat i choć na początku swojego istnienia przyczyniła się do wydania wielu książek w języku irlandzkim, u progu lat dwudziestych XX wieku jej działalność publikacyjna faktycznie była znikoma z co najmniej kilku powodów. Przede wszystkim mało było twórców piszących po irlandzku, a książki w tym języku nie najlepiej się sprzedawały, co było spowodowane napływem taniej literatury w języku angielskim z Wielkiej Brytanii (większość osób uczących się irlandzkiego potrafiła mówić i czytać po angielsku). Ponadto wielu nacjonalistycznych członków Ligi zaangażowanych było w owym czasie w walkę o republikę i sprawy wydawnicze nie były dla nich najważniejsze. W takiej sytuacji piśmiennictwo irlandzkie mogły uratować jedynie dotacje rządowe, które zaczęto przydzielać w Wolnym Państwie. Zwieńczeniem tej polityki było ustanowienie sponsorowanego przez rząd planu publikacyjnego An Gúm w 1926 roku, który w związku z działalnością Ministerstwa Edukacji Saorstát Éireann (Wolnego Państwa Irlandzkiego) miał sprzyjać gaelicyzacji społeczeństwa nowego państwa³¹⁹.

Z początku państwową agencją wydawniczą An Gúm zarządzała Coiste na Leabhar/Book Committee (Komisja do Spraw Książek)³²⁰ złożona z ekspertów języka irlandzkiego (w tym obowiązkowo eksperta od dialektu ulsterskiego), którzy mieli oceniać trafiające do wydawnictwa rękopisy. W jej skład weszli między innymi Piaras Béaslaí, pierwszy przewodniczący Ligi Gaelickiej i późniejszy pierwszy prezydent Irlandii Douglas Hyde, pisarz i urzędnik państwowy León Ó Broin (1902–1990) oraz pisarz i tłumacz, członek Ligi Gaelickiej, Tadhg Ó Donnchadha (pseud. lit. Tórna; 1874–1949). Rekomendacja rękopisów do druku zależała od wyniku głosowania, przy czym pracę można było odrzucić, przyjmując bez zastrzeżeń lub też zaakceptować po wprowadzeniu zalecanych zmian. Komisja miała również nadzorować proces wydawniczy — w tym ustalać kwestie związane z oprawą, projekt okładki lub obwoluty oraz wypłacane honoraria.

W 1927 roku utworzono kolejny zespół — An Coiste Foillsiúcháin/Publication Committee (Komitet Wydawniczy), który miał dbać o tworzenie i rozpowszechnianie publikacji irlandzkojęzycznych w społeczeństwie. Jego członkowie także wywodzili się z grupy osób w różny sposób zaangażowanych w odrodzenie języka irlandzkiego. Znaleźli się wśród nich między innymi: ponownie Piaras Béaslaí, pracujący dla Ministerstwa Edukacji członek Ligi Gaelickiej Seoirse Mac Niocaill (1881–1968), członek Ligi Gaelickiej, dramatopisarz Gearóid Ó Lochlainn (1884–1970), znawca staroirlandzkiego, republikanin Tomás Ó Máille (1880–1938), irlandzki poeta i matematyk ojciec Pádraig de Brún (1889–1960) oraz nauczyciel irlandzkiego i dziennikarz Risteárd Ó Foghludha (1871–1957). Komitet miał starać się zapewnić społeczeństwu jak najwięcej irlandzkojęzycznego piśmiennictwa.

³¹⁹ Wczesne lata działalności An Gúm omawia Gearóidín Uí Laighléis; zob. *eadem*, *op. cit.*, s. 199–216.

³²⁰ Pierwsze spotkanie komitetu miało miejsce 7 maja 1926 roku; zob. *ibidem*, s. 202.

Z tego względu zachęcał pisarzy irlandzkich do oryginalnej twórczości w języku narodowym oraz do wykonywania przekładów z języków obcych.

Po roku działalności wspomniane zespoły połączyły się w jeden, rozwiązany w 1933 roku, ponieważ jego członkowie nie mieli możliwości regularnego spotykania się w pełnym składzie. Już wcześniej ustalono, że jeśli rękopis spotka się z rekomendacją dwóch ekspertów, aprobatą reszty nie będzie konieczna. Nie znaczy to jednak, że łatwo było coś opublikować. Przeciwnie. Jak podkreśla Gearóidín Uí Laighléis³²¹, eksperci często odrzucali rodzimą twórczość i — nie licząc podręczników — z pierwszych złożonych 500 oryginalnych rękopisów w języku irlandzkim opublikowano najwyżej 60%. Powody były różne. Prace były słabe językowo, nieciekawe lub po prostu niemoralne i według przedstawicieli Kościoła nadawały się tylko na stos. Warto zauważyć, że choć ustawę o cenzurze (*Censorship of Publications Bill*) przyjęto dopiero w 1928 roku³²², założenie agencji An Gúm zbiegło się w czasie z utworzeniem *Committee on Evil Literature* (Komisji do Spraw Szkodliwej Literatury), złożonej z trzech osób świeckich i dwóch duchownych — po jednym członku Kościoła katolickiego i zreformowanego Kościoła Irlandii³²³.

Zdaniem Donala Ó Drisceoila w latach dwudziestych XX wieku język irlandzki jako jądro rodzimej kultury przetrwał, ale był zbyt słaby, by być głównym wskaźnikiem irlandzkiej tożsamości. Dlatego też rolę tę przejęła religia chrześcijańska, a przede wszystkim — wyznanie katolickie. Jak pisał Ó Drisceoil, „[z]iarno irlandzkiej cenzury zasiano w samym sercu nacjonalistycznego ruchu kulturalnego; niepodległość Irlandii i silna pozycja Kościoła katolickiego w nowym państwie sprawiły, że mogło dać ono plon”³²⁴. Powołana do życia w lutym 1926 roku *Committee on Evil Literature* powstała właśnie pod wpływem nacisków organizacji katolickich. Chociaż ze względu na stosunkowo niewielką liczbę czytelników literatury pięknej, zarówno irlandzko-, jak i anglojęzycznej, na początku zastrzeżenia zgłaszane przez przedstawicieli organizacji kościelnych dotyczyły przede wszystkim zawartości prasy i napływającej z Wielkiej Brytanii literatury na temat kontroli urodzeń, to w końcu zainteresowano się też literaturą brukową, popularną

³²¹ *Ibidem*, s. 207.

³²² Zastosowano ją po raz pierwszy w 1930 roku; zob. D. Ó Drisceoil, *A Dark Chapter: Censorship and the Irish writer*, [w:] *The Oxford History of the Irish Book*, t. 5. *The Irish Book in English 1891–2000*, red. C. Hutton, P. Walsh, Oxford 2011, s. 285–303.

³²³ T. Quinlan, *Ferretting out Evil — the records of the Committee on Evil Literature*, http://www.nationalarchives.ie/topics/evil_lit/article.htm (dostęp: 10.04.2016). Warto ponadto zauważyć, że już w 1899 roku zawiązano Catholic Truth Society of Ireland (Towarzystwo Prawdy Katolickiej w Irlandii), stawiające sobie za zadanie między innymi zwalczanie „amoralnej i niemoralnej” literatury; zob. P. O’Leary, *The Gaelic movement and the vigilance campaign against “indecent” literature, 1899–1913*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 11, 1991, s. 38. Działalność towarzystwa poprzedziła aktywność wspomnianej komisji, równocześnie przygotowując dla niej dobry grunt.

³²⁴ D. Ó Drisceoil, *op. cit.*, s. 286.

i piękną. Istnieją dowody, że nawet zanim zaczęto oficjalnie nie dopuszczać do obiegu niektórych pozycji, księgarze składali komisji oświadczenia, że nie handlują książkami, o których „wiadomo, że są złe”. Luis M. Cullen dotarł do treści listu z 1926 roku, pochodzącego z biura największej w Dublinie hurtowni książek³²⁵, księgarza Charlesa Easona, adresowanego do pisarza i wydawcy George’a Russella (pseud. lit. AE; 1867–1935):

Mamy powieści Liama O’Flaherty’ego, ale są one bardzo nieprzyzwoite i radziłbym trzymać je z dala od wszelkich publicznych bibliotek. Jeśli chodzi o Jamesa Joyce’a, to nie musimy chyba mówić, że nie prowadzimy sprzedaży *Ulyssesa* ani żadnej innej jego książki.

[We have [Liam] O’Flaherty’s novels but they are very coarse, and I would keep them out of any local library. As to James Joyce, I need not tell you we have not got his *Ulysses*, nor have we got any other works of his.]³²⁶

Obawy o moralne przesłanie publikacji nie ominęły oczywiście An Gúm, choć tu chodziło przede wszystkim o wstępną ocenę materiału, a nie o dopuszczenie gotowych publikacji do obiegu księgarskiego. Tego, co mogło budzić wątpliwości, czyli co przede wszystkim „nie nadawało się dla panien i młodzieży”³²⁷, lecz także tego, co, jak się wydaje, stanowiło krytykę państwa katolickiego, nie dopuszczano po prostu do druku.

Zdarzały się jednak wyjątki. Pomimo wzbudzającej kontrowersje decyzji o dopuszczeniu do publikacji powieści *Fánaí* autorstwa Seána Óg Ó Caomhánaigh’y (1885–1947) — od początku krytykowano bowiem język utworu i zastanawiano się, czy nie byłoby grzechem oddać go w ręce młodych ludzi³²⁸ — książka ukazała się w 1927 roku, a następnie wycofano ją z obiegu z powodu zawartej w niej sceny przemocy seksualnej. Chociaż nie wiadomo, czy większe zastrzeżenia względem pierwszej edycji *Fánaí* wzbudzało niemoralne zachowanie jednego z bohaterów³²⁹, czy nienaturalność języka literackiego, w którym została napisana, można przypuszczać, że odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej miało służyć także innym celom niż rozpowszechnianie użycia współczesnego języka irlandzkiego za pośrednictwem literatury. Książki miały odzwierciedlać etos nowego państwa, nie dopuszczano więc do obiegu publikacji nieprzyzwoitych, obscenicznych, zachęca-

³²⁵ *Eason and Son*, <http://www.iar.ie/Archive.shtml?IE%20EAS/A1> (dostęp: 4.04.2016).

³²⁶ Cyt. za: D. Ó Drisceoil, *op. cit.*, s. 289; zob. L.M. Cullen, *Eason & Son: A History*, Dublin 1989, s. 266–267.

³²⁷ D. Ó Drisceoil, *op. cit.*, s. 289.

³²⁸ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 209.

³²⁹ Powieść opowiada o pracującym w Dakocie Północnej Irlandczyku — Seánie Ó Lonargáinie, który zabiega o względy córki właściciela rancho. Jego miłość zostaje odwzajemniona, a jednym z jej następstw jest przejście ukochanej Seána na katolicyzm. Do przemocy seksualnej doszło natomiast po tym, jak bohaterka odrzuciła względy innego mężczyzny, który podjął wówczas próbę zdobycia jej siłą.

jących do antykoncepcji lub aborcji³³⁰. Dlatego też po ocenzurowaniu i usunięciu z *Fánaí* wspomnianej sceny powieść raz jeszcze dopuszczono do druku; ukazała się ona ponownie w 1928 roku³³¹.

Przykład *Fánaí* wskazuje na dbałość o moralne przesłanie publikacji ze strony państwowej agencji wydawniczej An Gúm. Od samego początku teksty, których publikację rozważano, podlegały cenzurze wewnętrznej. Omawiana w rozdziale ósmym autobiograficzna powieść *An t-Oileánach* (1929) Tomása Ó Criomhthaina ukazała się po usunięciu przez redakcję odniesień do seksualności narratora. Natomiast autobiografię Muirisa Ó Súilleabháina *Fiche Blián ag Fás* (1933) oddano do innego wydawnictwa między innymi dlatego, że zarówno autor, jak i redaktor nie zgodzili się na usunięcie z niej sceny mówiącej o upojeniu alkoholowym młodych chłopców z Gaeltachtu, która w opinii An Gúm godziła w ideał mieszkańca irlandzkojęzycznej wsi.

Pomimo dużej ingerencji w tekst autorski oraz odrzucenia niewątpliwie ciekawych prac agencja mogła pochwalić się największą w historii liczbą wydawanych książek w języku irlandzkim. Według cytowanego przez Philipa O’Leary’ego³³² raportu dotyczącego liczebności publikacji w pierwszych pięciu latach swojej działalności agencja poddała ocenie 389 rękopisów, z czego 103 opublikowano i uzyskano sprzedaż 70 tysięcy egzemplarzy; do roku 1936 liczba tytułów wzrosła do 305, z czego 61 stanowiły podręczniki i lektury szkolne, a 284 inne prace, w tym tłumaczenia z języków obcych, przy czym sprzedano w sumie 250 tysięcy egzemplarzy. Takie wyniki były do osiągnięcia tylko za sprawą dotacji rządowych. Na fakt ten zwrócił uwagę pisarz Séamus O’Neill (1910–1981) w poświęconym agencji artykule:

W 1926 roku Ministerstwo Edukacji powołało do życia komisję, która miała doradzać ministrowi w sprawach dotyczących publikowania książek w języku irlandzkim, niezbędnych do ożywiania języka. Uznano, że liczba potrzebnych podręczników, jak i innych książek, przekracza możliwości któregokolwiek z istniejących wydawnictw komercyjnych i dlatego też powinny ukazywać się one pod auspicjami rządu. W ten sposób powołano do życia An Gúm.

[In 1926, the Department of Education set up a committee to advise the Minister on the publication of books in Irish, so necessary to the revival of the language. It was decided that as textbooks and books for general reading were required on a scale beyond the capacity of any commercial publishing house, the State should undertake the work, and the Gúm was founded.]³³³

W 1938 roku León Ó Broin chwalił agencję za rozsądne wydawanie pieniędzy publicznych i stwierdził, że bez ingerencji państwa nie można byłoby zobaczyć tylu

³³⁰ D. Ó Drisceoil, *op. cit.*, s. 289.

³³¹ W 1989 roku powieść wznowiło wydawnictwo An Sagart — S.Ó. Ó Caomhánaigh, *Fánaí*, Má Nuad 1989.

³³² P. O’Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State 1922–1939*, Pennsylvania 2004, s. 506; zob. R. Ó Faracháin, *Regarding an Gúm*, „Bonaventura” Summer 1937, s. 171.

³³³ S. O’Neill, *The Gúm*, „The Bell” 12, 1946, nr 2, s. 136.

irlandzkojęzycznych książek³³⁴. Już w pierwszych kilkunastu latach działalności An Gúm pojawiły się liczne podsumowania oraz głosy krytyczne dotyczące działalności agencji, która jawi się w ich świetle zarówno jako najlepsze posunięcie rządu w stosunku do ożywiania rynku literackiego, jak i — z powodu niskiej jakości wydawanych prac — cios zadany literaturze irlandzkojęzycznej.

Roiibeárd Ó Faracháin (1909–1984) — poeta pracujący dla irlandzkiej rozgłośni radiowej Radio Éireann, a w latach 1940–1973 pełniący ponadto funkcję dyrektora narodowego teatru Abbey Theatre — w 1937 roku pisał:

Jedenaście lat temu rząd Wolnego Państwa Irlandzkiego, a raczej jeden z jego ministrów — Earnán de Blaghd, doznał olśnienia, z którego skorzystała literatura w języku irlandzkim. Doszedł on do wniosku, że jeśli chodzi o publikowanie książek w języku irlandzkim, dwie rzeczy można stwierdzić z całą pewnością — istniało palące zapotrzebowanie na takie publikacje, a równocześnie prawie się one nie ukazywały. Działalność publikacyjną można było ożywić tylko w jeden sposób — poprzez dotacje. Stąd wszczęcie realizacji projektu znanego powszechnie jako An Gúm.

[Eleven years ago the Government of Saorstát Éireann had a brain-wave for the benefit of literature in Irish. Rather [...] one Minister of that Government, Earnán de Blaghd, had a brain-wave. He saw that the publication of books in Irish was a business about which two things could be said certainly: that it was a vital need, and that it was moribund. One thing could save its life: subsidy. Whence the scheme popularly known as An Gúm.]³³⁵

Zdaniem Ó Broina podjęcie się przez państwo roli wydawcy prac irlandzkojęzycznych było nieuniknione, w sytuacji kiedy przejęło ono pieczę nad odbudową języka irlandzkiego, ale działalność An Gúm wykroczyła poza publikowanie podręczników i lektur szkolnych, obejmując wydawanie rozmaitych utworów literackich zarówno autorstwa rodzimych pisarzy, jak i przełożonych z języków obcych. Od początku w ramach działalności agencji istniał podział na dwa typy literatury — edukacyjną i powszechną. Dla tworzącego w języku irlandzkim pisarza zdecydowanie lepiej było, jeśli jego książka znalazła się na liście lektur dla uczniów szkół średnich, gwarantowało to bowiem jej lepszą sprzedaż, a najlepszą, jeżeli spotkała się ona również z zainteresowaniem dorosłych odbiorców. Ó Broin wymienia siedem bestsellerów z tej listy, którymi w pierwszych latach stały się: opowiadania *Beagnach Fíor Pádraica Ó Conairego* (1927), historie detektywistyczne *Lorgaireacht Mícheála Ó Gríobhthy* (1927), składający się między innymi z tłumaczeń zbior opowiadań *Trom agus Éadtrom Mícheála Breathnacha* (1927), powieść *Sé Dia an Fear is Fearr Maoghna* Mac Cumhailla (wydana pod pseud. lit. Fionn Mac Cumhaill; 1928), zabawne historie *Geantraighe Seána Ó Ciarghusa* (pseud. lit. Cloch Labhrais; 1928), *Buaidh na Treise Mícheála Ó Gríobhthy* (1928) i pamiętnik *Eachtra Múinteora Seána Seoighe'y* (pseud. lit. Loch Measca; 1929). Według Ó Broina na listę lektur mogłaby z powodzeniem trafić część innych utwo-

³³⁴ L. Ó Broin, *A state-fostered literature*, „Irish Monthly” 66, 1938, nr 776, s. 126.

³³⁵ R. Ó Faracháin, *op. cit.*, s. 170.

rów, zwłaszcza bestsellerów, takich jak *Indé agus Indiu* Seána Mac Meanmana (1929), *An tOilenach* Tomás Ó Criomhthaina (1929), *An Grádh agus an Ghruaim* Seosamha Mac Grianny (1929), *Seo Mar Bhí Mícheála Ó Siochfhradha* (1930) i *Fearfeasa Mac Feasa* Pádraica Ó Conairego (1930), zwłaszcza że te napisane prozą utwory przypominają charakterem lektury skierowane do uczniów szkół średnich. W swoim artykule, opublikowanym po jedenastu latach działalności rządowego planu publikacyjnego, Ó Broin uznał „An Gúm, jak nazywa się powszechnie dział do spraw publikacji Ministerstwa Edukacji, za jedną z ważniejszych państwowych agencji literackich”³³⁶.

W artykule podsumowującym pierwsze dziesięć lat działalności An Gúm Ó Faracháin analizuje typy publikacji, które w tym okresie ukazały się pod auspicjami agencji. Z liczb podanych przez autora wynikałoby, że książki edukacyjne stanowiły tylko 17% całej produkcji wydawniczej. Nie biorąc pod uwagę publikacji edukacyjnych i przekładów, można w dalszej kolejności stwierdzić, że w twórczości rodzimej przeważały dramaty i proza składające się na około 67% książek napisanych oryginalnie po irlandzku, ponad 10% to literatura ludowa, poezja to około 9%, a literatura dziecięca — około 4%. Analiza tytułów (zob. aneks 1) wykazała, że poza zdecydowaną dominacją prozy nad dramatem — w klasyfikacji Ó Faracháina liczby dramatów i prozy są niemal równe, natomiast później ukazało się zdecydowanie więcej utworów prozą, choć w sumie proza i dramat utrzymywały się na poziomie ponad 60% — proporcje przedstawiały się podobnie w kolejnych dwóch latach działalności agencji.

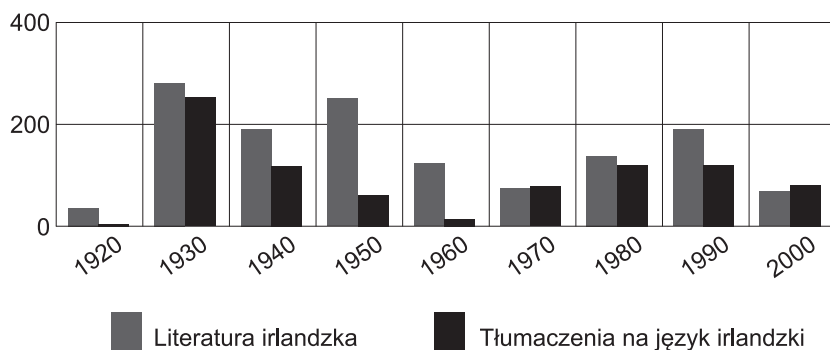
Na przełomie lat 1939 i 1940 nastąpił spadek produkcji wydawniczej w związku z ogólnym załamaniem rynku, na co niewątpliwie miała wpływ II wojna światowa³³⁷, mimo że Irlandia zachowała w niej neutralność. W latach trzydziestych XX wieku ukazało się niemal tyle utworów, co w sumie przez kolejne dwadzieścia lat. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych produkcja obniżyła się ponownie o ponad połowę, co najprawdopodobniej miało związek z powstaniem i działalnością prywatnych wydawnictw, które publikując w języku irlandzkim, mogły ubiegać się o dotacje rządowe. Wzrost liczby produkcji nastąpił w latach osiemdziesiątych oraz dziewięćdziesiątych XX wieku wraz z rozwojem ekonomicznym państwa. Na początku XXI wieku agencja chwaliła się, że jest największym wydawcą irlandzkojęzycznego piśmiennictwa³³⁸. Na wykresie (zob. wykr. 1) przedstawiono dane pozyskane z listy publikacji An Gúm za lata 1926–2003 — *Foilseacháin an Ghúim*³³⁹.

³³⁶ L. Ó Broin, *op. cit.*, s. 126.

³³⁷ G.S. Mac Eoin, *op. cit.*, s. 63.

³³⁸ *Foilseacháin an Ghúim: Liosta d'fhoilseacháin an Ghúim/Index of An Gúm's publications 1926–2003*, red. A. Mag Shamhráin, P. Ó Farachtáin, Baile Átha Cliath [Dublin] 2003, s. VI.

³³⁹ *Ibidem*.



Wykr. 1. Produkcja wydawnicza An Gúm od początku działalności do końca 2003 roku

Źródło: opracowanie własne

Publikacje podzielono na powstałe oryginalnie w języku irlandzkim oraz przekłady, co pozwoliło przedstawić nie tylko aktywność wydawniczą An Gúm w poszczególnych dziesięcioleciach, lecz także występujące w tych okresach proporcje w publikowaniu pozycji rodzimych w stosunku do literatury obcej przełożonej na irlandzki.

W następnej kolejności lista *Foilseacháin an Ghúim* posłużyła za podstawę do stworzenia aneksów 1 i 2, przy czym została ona poddana korekcie, gdyż wydaje się, że w agencji utworzono ją na podstawie analizy raportów wydawniczych, a nie przeglądu rzeczywistych publikacji. Najprawdopodobniej ze względu na faktyczne antydatowanie prac w publikacji pod redakcją Antaina Mag Shamhráina i Pádraica Ó Farachtáina nie zgadzają się daty wydań niektórych utworów z latami ich ukazania się figurującymi w publikacjach, które można odnaleźć w bibliotekach irlandzkich. Za podstawę korekty dat edycji ujętych w aneksach zostały przyjęte katalogi biblioteczne, zwłaszcza zawartość katalogu National Library of Ireland, czyli Biblioteki Narodowej w Dublinie, oraz badania z autopsji. Kolejnym odstępstwem od opublikowanej przez An Gúm listy jest modyfikacja podziału na dwa typy literatury — edukacyjną i powszechną — oraz włączenie do spisów tytułów tylko z drugiej grupy. W *Foilseacháin an Ghúim* na listę wydawnictw edukacyjnych, oprócz podręczników do nauki irlandzkiego lub irlandzkojęzycznych podręczników matematyki i tym podobnych, wciągnięto lektury szkolne, które dzisiaj można uznać za część irlandzkojęzycznej literatury pięknej, jak na przykład skecz prozą *Allagar na hInise* Tomása Ó Criomhthaina z 1928 roku. Tytuły te zostały dodane do listy utworów literackich autorstwa rodzimych pisarzy (zob. aneks 1), z której zostały równocześnie usunięte tytuły wydań muzycznych oraz tych publikacji, których istnienia nie potwierdziły katalogi żadnej z bibliotek. Brak możliwości weryfikacji tytułów dotyczy zwłaszcza literatury dziecięcej³⁴⁰, której — jak można wywnio-

³⁴⁰ Skorzystano między innymi z katalogu National Collection of Children's Books, <https://nccb.tcd.ie/catalog> (dostęp: 20.08.2016), umożliwiającego dostęp do 250 tysięcy tytułów edycji lite-

skować ze spisu udostępnionego przez An Gúm — wraz z upływem lat przybywało. Niestety, nie wszystkie publikacje An Gúm trafiały do NLI, pomimo przyznania Bibliotece Narodowej prawa do egzemplarza obowiązkowego, a wydawca nie dysponuje żadnym własnym archiwum książkowym, poza nieuporządkowanym zbiorem przypadkowych książek zgromadzonych w jednym z pomieszczeń agencji przy 27 Frederick Street w Dublinie. Dostęp do nich pozwolił na zebranie części materiału ilustracyjnego, ale nie umożliwił wyciągnięcia rzetelnych wniosków na temat przygotowanych przez agencję publikacji, a zwłaszcza ich liczebności.

Przedstawiony podział publikacji na twórczość rodzimą i przekłady pokazuje, że w latach trzydziestych XX wieku ich liczby były niemal równe, przy czym należy wziąć pod uwagę, że ujęta w nim część utworów napisanych oryginalnie po irlandzku to podręczniki szkolne. Faktycznie liczba pozycji z literatury pięknej w przekładzie, ukazującej się pod auspicjami An Gúm w latach trzydziestych, przewyższała często liczbę utworów rodzimych pisarzy (w roku 1933 nawet ponad trzykrotnie). Z tego też względu pytaniem, które można zadać w odniesieniu do pierwszych kilkunastu lat działalności An Gúm, jest: dlaczego w nowym państwie nie starano się promować przede wszystkim rodzimych autorów, z których część niewątpliwie zasługiwała na uwagę, a sięgano po literaturę obcą, oddając ją do tłumaczenia?

Być może nie było po prostu wystarczającej liczby rodzimych twórców, których literatura mogłaby sprostać ambicjom Ministerstwa Edukacji, próbującego wypełnić lukę w irlandzkojęzycznym piśmiennictwie i zapewnić wszystkim Irlandczykom godziwą lekturę w języku narodowym. Niektórych utworów rodzimych nie akceptowano do druku z powodów wewnętrznej cenzury lub nieporozumień w kwestiach umowy z autorem, lecz zdarzali się także autorzy, którzy nie chcieli publikować pod auspicjami An Gúm ze względu na długi — często ciągnący się latami — proces wydawniczy. W swoim artykule Séamus O'Neill mówi o losach jednej z własnych książek, której tytułu nie wymienia. Po złożeniu w An Gúm czekała ona na publikację siedem lat. Po jej ukazaniu się książkę zrecenzowano jako nowość w literaturze irlandzkiej, a wszystkie 500 egzemplarzy rozeszło się w kilka tygodni. Jednak gdy pisarz zwrócił się do agencji z pytaniem o możliwość dodruku, otrzymał odpowiedź, że może liczyć na 64. miejsce w kolejce. „Nie można oczekiwać, żeby jakakolwiek poważna twórczość rozwijała się w tych warunkach — pisze O'Neill. — W końcu każdy młody wartościowy pisarz zacznie tworzyć po angielsku”³⁴¹. Uwaga O'Neilla nie powinna dziwić, gdyż wielu pisarzy z tego okresu było dwujęzycznych, na co zwraca uwagę również Ó Faracháin, który pisze, iż „trzeba pamiętać, że kiedy autor, który jest zdolny pisać w innym języku

ratury dziecięcej zgromadzonych w Trinity College Library, Chuch of Ireland College of Education Library, Dublin City Library and Archive, the National Library of Ireland i Cregan Library, St. Patrick College, Drumcondra.

³⁴¹ S. O'Neill, *op. cit.*, s. 139.

(zwłaszcza po angielsku), decyduje się pisać po irlandzku, zamienia olbrzymią możliwość sprzedaży na niewielką³⁴². Powody finansowe związane z przeciągającym się procesem wydawniczym w wypadku prac, które miały ukazać się pod auspicjami An Gúm, a co za tym idzie — późniejszą możliwością zarobku, lecz także nieporównywalnie większe zyski, które osiągnęli autorzy publikacji w języku angielskim, mogły zniechęcać wielu zdolnych pisarzy do składania rękopisów w państwowej agencji wydawniczej.

Walka z opóźnieniami wydawniczymi była trudna, ponieważ nie do końca było wiadomo, kto ponosił za nie winę. Wszyscy zainteresowani tłumaczyli je po trochu irlandzkimi literami używanymi przez niektórych autorów, ale też wykorzystanym w części książek irlandzkim krojem pisma, w każdym wypadku spowalniającymi poszczególne etapy procesu wydawniczego. Z opublikowanego w „Irish Independent” w 1936 roku artykułu Ernesta Blythe’a (Earnána de Blaghda, 1889–1975; wspomnianego wcześniej ministra odpowiedzialnego za powołanie do życia publikacyjnego programu rządowego) wynikałoby natomiast, że agencja An Gúm, której rola ograniczała się właściwie do próby pozyskania autorów i tłumaczy, oceny rękopisów i podejmowania decyzji odnośnie do tego, co można opublikować, skłonna była winić podległe Ministerstwu Finansów wydawnictwo Oifig an tSoláthair/Stationery Office. Ono z kolei winiło niezależne drukarnie, którym zlecano druk, lecz także agencję za zbyt powolną korektę autorską, w której pośredniczyła, gdyż autorzy nie wchodzili w bezpośredni kontakt z Oifig an tSoláthair.

Autor był w kontakcie z oddziałem do spraw publikacji Ministerstwa Edukacji, które współpracowało z podległym Ministerstwu Finansów wydawnictwem Stationery Office, które z kolei kontaktowało się z drukarzami. Autor obarczał winą za opóźnienia An Gúm, Stationery Office lub drukarnię, ale oczywiście nie siebie samego.

Wydział Edukacji winił autorów, a przynajmniej niektórych z nich, za niekonsekwentną pisownię i niedbałą pracę, w tym, jeśli chodzi o niektórych tłumaczy, za skłonności do opuszczania bardziej skomplikowanych fragmentów, co sprawiało, że redagowanie tekstu przedłużało się i było pracochłonne. Winił też Stationery Office za spóźnianie się z redakcją i adiustacją tekstu, który miał trafić do drukarni, a także za przeciąganie pracy nad tekstem już po składzie oraz za to, że wydawnictwo nie próbowało w żaden zdecydowany sposób ustalić, jak należy traktować drukarzy, gdy ci okazywali się niesumienni.

Stationery Office winiło Ministerstwo Edukacji za opóźnienia w odsyłaniu poprawionych tekstów i za wprowadzanie do nich zmian, które powinny być naniesione, zanim rękopis w ogóle trafił do drukarni. Drukarze skarżyli się, że nie dostają korekt na czas i że muszą radzić sobie z nadmierną liczbą poprawek autorskich, nawet gdy książki są już złożone. Protestowali przeciwko sytuacji, w której oczekiwano od nich, że zaburzają funkcjonowanie przedsiębiorstwa, aby zapobiec opóźnieniom, za które nie czuli się odpowiedzialni.

[The author dealt with the Publication Section of the Department of Education, which dealt with the Stationery Office, a sub-department of the Department of Finance, which dealt with the Printers. The author laid the blame for delays on the Gúm, the Stationery Office or the printer, but naturally held himself faultless.

³⁴² R. Ó Faracháin, *op. cit.*, s. 173.

The Education Office blamed the writers, or some of them, whose erratic spelling and careless work, including, in the case of certain translators, a tendency to skip difficult passages, caused the task of editorial revision to be unduly prolonged and laborious: it also blamed the Stationery Office for delaying copy and proofs on their way to and from the printer, and for failing to adopt any firm attitude towards printers, no matter how dilatory they were.

The Stationery Office blamed the Department of Education for delay in returning corrected proofs and for making on proofs alterations which should have been made in the manuscript before it went to the printer at all. Printers complained that they did not get proofs back in time, and were faced with extensive authors corrections, even when books were in paged proof: they protested against being expected to upset their business to remedy delays for which others were responsible.³⁴³

Innym elementem zniechęcającym do publikowania pod auspicjami An Gúm, a zarazem spowalniającym proces wydawniczy, mogła być umowa, którą do podpisu przedkładano twórcom. Jej treść wynikała z tego, że agencja działała pod kontrolą ministra edukacji odpowiadającego bezpośrednio za powstałe publikacje i ich zawartość. Dlatego też każdy utwór musiał zostać rzetelnie przeczytany i oceniony pod kątem poprawności politycznej, co było czasochłonne. Na problem kontroli ministra zwracają uwagę w swoich artykułach zacytowani wcześniej autorzy. O'Neill pisze:

Za wszystkie książki publikowane przez agencję odpowiada minister edukacji i niewiele osób zdaje sobie sprawę, że względem słowa pisanego można mieć właściwie nieskończenie wiele zarzutów. Ostatnio minister musiał się tłumaczyć z uwagi nieprzychylniej w stosunku do brytyjskiej marynarki wojennej. Padła ona z ust jednego z bohaterów podczas wojny toczącej się w latach 1914–1918. Tego rodzaju odpowiedzialność ze strony ministra to kajdany zakładane twórczym pisarzom.

[The Minister for Education is responsible for every book it publishes, and few people have any idea of the endless charges that can be directed against the written-word. Recently, the Minister was challenged to explain the remark, unfriendly to the British navy, put into a mouth of a character speaking during the 1914–18 war. This ministerial responsibility is bound to put shackles on writers of originality.]³⁴⁴

W 1934 roku irlandzkojęzyczny pisarz Peadar Mac Fhionnlaioich (pseud. lit. Cú Uladh; 1857–1942) tak podsumował swoje zastrzeżenia w stosunku do An Gúm:

Autor nie zniesie ograniczających zasad i zbyt wielkiej ingerencji w tekst. A jeśli ma niezależny umysł, jego piarstwo nie spodoba się An Gúm lub osobom, które stoją za agencją [...]. Miałem trochę do czynienia z An Gúm i wiem, że dla pisarza, który myśli niezależnie, wykonywanie pracy dla agencji jest niemożliwe.

[An author will not put up with restrictive rules, and excessive interference. And if he has an independent mind, his writings will not please An Gúm or the people behind An Gúm [...].

³⁴³ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 213.

³⁴⁴ S. O'Neill, *op. cit.*, s. 139. Należy pamiętać, że O'Neill napisał te słowa jeszcze zanim Irlandia stała się republiką, a więc w czasach, kiedy jej związki ze Zjednoczonym Królestwem, choćby za sprawą przynależności Irlandii do Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, były większe.

I have had some dealings with An Gúm that showed that it is not possible for a writer with an independent mind to do work for An Gúm.]³⁴⁵

W 1937 roku Ó Faracháin zwrócił z kolei uwagę na niektóre krępujące wolność twórczą elementy umowy, którą musieli podpisać autorzy:

- (a) Autor zrzeka się wszelkich praw, nie tylko do publikacji w języku oryginału.
- (b) Autor zgadza się na wprowadzenie do tekstu książki każdej zmiany i poprawki, które minister uzna za konieczne.
- (c) Minister może nie dopuścić książki do publikacji, jeśli zdecyduje, że ma wystarczająco dobry powód, aby to zrobić. W takim wypadku autorowi nie przysługuje odwołanie od decyzji ministra, którego równocześnie przestają obowiązywać pozostałe punkty umowy.
- (d) W wypadku pojawienia się jakichkolwiek wątpliwości dotyczących interpretacji, treści i realizacji umowy decyduje minister i od jego decyzji nie ma odwołania.

[(a) The author must cede *all rights*, not merely that of exclusive publication in the original language.

(b) The author consents to any change or correction which the Minister may deem necessary in the text of the book.

(c) The Minister may refuse to proceed with the publication of the book should he decide that he has sufficient and good reason for so doing, and in this event there shall be no appeal against his decision, and consequently he shall be freed from any obligation incurred under these articles.

(d) Should any dispute arise as to the interpretation or meaning or implementing of any provision in this contract, the decision shall rest with the Minister, and there shall be no appeal against his decision.]³⁴⁶

Zdaniem Ó Faracháina zacytowane punkty umowy godziły w twórców. Po pierwsze, gdyby książka okazała się bestsellerem tłumaczonym na liczne języki, autorowi nie przysługiwałoby żadne dodatkowe wynagrodzenie związane ze sprzedażą przekładów. Oczywiście jeden z dalszych punktów umowy dotyczył tantiem wypłacanych autorowi, lecz także w wypadku tego elementu ostateczna interpretacja należała do ministra. Po drugie, punkt (b) zdaniem Ó Faracháina obrażał autora, któremu nie pozostawiono możliwości przedyskutowania zmian. Po trzecie, jedynie minister mógł wycofać się z umowy, podczas gdy takie prawo nie przysługiwało autorowi. Punkt (d) był według badacza skandaliczny, gdyż w wypadku jakichkolwiek wątpliwości dotyczących któregoś z punktów umowy autor musiał zgodzić się z interpretacją ministra. Ó Faracháin zauważył też, że jeśli agencji zależało na pozyskiwaniu rękopisów dobrych pisarzy, powinna była zająć się modyfikacją warunków umowy.

Również O'Neill proponował wprowadzenie zmian w działalności agencji, które mogłyby służyć autorom, a tym samym przyczynić się do tworzenia literatury lepszej jakości. W 1946 roku apelował:

³⁴⁵ Cyt. za: P. O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 508–509. Zastosowanie kursywy zgodne z cytowaną publikacją.

³⁴⁶ R. Ó Faracháin, *op. cit.*, s. 172–173.

(1) Autorom należy zapewnić publikację książek tak szybką, jak dzieje się to w dobrze zarządzanej firmie komercyjnej.

(2) Należy zaniechać wydawania bezwartościowych książek, a zaoszczędzone w ten sposób pieniądze przeznaczyć na publikowanie prac o wysokim standardzie.

(3) Aby uwolnić komitet redakcyjny od kontroli ministra edukacji, organ An Gúm powinien stać się dotowaną oficyną wydawniczą.

(4) Oficyna ta powinna mieć odpowiednią organizację sprzedaży. Nie powinno winić się ludzi za to, że nie kupują książek po irlandzku, bo rzadko kiedy je widzą po skończeniu szkoły. Nieczęsto można zobaczyć irlandzkojęzyczną książkę w zwykłej księgarni. An Gúm konsekwentnie dopuszcza się w tym względzie zaniedbań.

[(1) Authors must be given the speedy publication of any well-run commercial firm.

(2) Publication of worthless books must cease and the money thus saved put behind standard-making works.

(3) In order to free the editorial committee from its guardianship of the Minister of Education the Gúm should be turned into a subsidised publishing house.

(4) This publishing-house must have a proper sales-organisation. If people do not buy Irish books at present they are hardly to blame, for they rarely see them, once their school-days are over. One rarely sees an Irish book for sale in the ordinary booksellers. The Gúm has been notoriously negligent in this respect.]³⁴⁷

Zdaniem autora wprowadzenie przedstawionych zaleceń zachęciłoby młodych pisarzy do pracy twórczej, a agencja An Gúm mogłaby wydawać „poważną literaturę, bez której język nie może przetrwać”³⁴⁸.

W pracy krytyczno-literackiej *Prós na hAoise Seo* (1933) Shán Ó Cuív (1875–1940) dzieli pisarzy irlandzkojęzycznych na trzy grupy: (1) martwych; (2) tych, którzy kultywowali język irlandzki zanim państwo przejęło opiekę nad pisarzami i (3) tych, których prace ukazują się pod auspicjami An Gúm³⁴⁹. Tym ostatnim nie dano wielkiej szansy, by mogli poważnie traktować swoje pisarstwo, które oddawali w ręce rządu mającego prawo wprowadzać doń dowolne zmiany. Warto zauważyć, że książka Ó Cuíva ukazała się w komercyjnym domu wydawniczym Brún agus Ó Nóláin³⁵⁰.

Apel O’Neilla pojawił się w okresie, kiedy produkcja wydawnicza pod auspicjami rządowego organu An Gúm wyraźnie spadała; nigdy też liczba publikacji, które ukazywały się wówczas w większości w Oifig an tSoláthair/Stationery Office, czyli rządowym domu wydawniczym, nie miała powrócić na poziom z lat trzydziestych XX wieku. Z czasem agencja An Gúm stała się wydawcą głównie edukacyjnym, podczas gdy „poważną literaturą” w języku irlandzkim zajęły się prywatne domy wydawnicze.

Jeśli chodzi o lata trzydzieste XX wieku, warto przyjrzeć się powodom, dla których produkcja wydawnicza An Gúm utrzymywała się w tym czasie na tak wyso-

³⁴⁷ O’Neill, *op. cit.*, s. 140.

³⁴⁸ *Ibidem*.

³⁴⁹ P. O’Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 509.

³⁵⁰ S. Ó Cuív, *Prós na hAoise Seo*, Bleáthcliath 1933.

kim poziomie, że irlandzkie drukarnie nie nadążały z drukiem³⁵¹. Otóż problemy ze znalezieniem odpowiednich — czyli przyzwoitych i poprawnych politycznie, lecz także ciekawych i poprawnie napisanych — stworzonych oryginalnie przez irlandzkich autorów książek, jakie w języku irlandzkim mogłyby ukazać się pod auspicjami rządu, przełożyły się na poszukiwania niewzbudzającej zastrzeżeń literatury obcej, która mogłaby zostać przetłumaczona na irlandzki. Od momentu wydania pierwszych przekładów literackich w 1929 roku — które stanowiły dwie sztuki *An Bunnán Buidhe agus Aiséirghe* Daniela Corkery'ego (1929; tytuł oryginału *Resurrection; The Yellow Bittner*), nowela *Colomba* (1929; *Colomba*) Prospera Meriméego i powieść *Sa Villa Róse* (1929; *At the Villa Rose*) Alfreda Edwarda Woodleya Masona — do końca 1938 roku wydano ich tyle, że równoważyły liczbę edycji oryginalnej twórczości irlandzkojęzycznej (zob. aneksy 1 i 2).

Projekt, w ramach którego pod auspicjami An Gúm ukazywały się przekłady, znany jest jako plan tłumaczeniowy. Był on jedną z pierwszych inicjatyw An Coiste Foillsiúcháin/Publication Committee (Komitetu Wydawniczego), który już w lutym 1928 roku na łamach „Irish Independent” zamieścił ogłoszenie o konkursie translatorskim. Uczestnicy konkursu mieli za zadanie przetłumaczyć na język irlandzki wybrane, wskazane przez An Coiste Foillsiúcháin, fragmenty tekstów. W pierwszej edycji wzięło udział 79 chętnych. Nagrodą dla zwycięzcy była między innymi możliwość dalszej współpracy z komitetem w charakterze tłumacza literatury na język irlandzki. W czasach, kiedy brakowało oryginalnej irlandzkojęzycznej literatury współczesnej, plan tłumaczeniowy wydawał się niektórym idealnym rozwiązaniem. Pojawiły się głosy, że przekłady dadzą irlandzkojęzycznym twórcom szansę obcowania z różnymi gatunkami literatury na wysokim poziomie, na której w dalszej kolejności będą mogli się wzorować. Faktycznie, poza niektórymi pracami, które nie były wysokich lotów, ponieważ — jak powtarza za Alanem Titleyem Uí Laighléis — detektywistyczne historie Freemana Willsa Croftsa są wyjątkowo nieinteresujące, wydawano uznane w świecie literackim utwory Charlesa Dickensa, Antona Czechowa, Guy de Maupassanta czy Josepha Conrada. Na liście tłumaczeń znalazło się też wydanie *Quo Vadis?* Henryka Sienkiewicza z 1936 roku. Ó Broin podaje listę bestsellerów przekładów An Gúm, na którą dostały się doskonałe jego zdaniem tłumaczenia książek kanonika Patricka Augustine'a Sheehana *Gleann an Áir* (1931; tytuł oryginału *Glenanaar*) i *An Sagart Óg* (1935; *My New Curate*), *Únága* (1930; *The Heart of Unaga*) Ridgwella Culluma, *Iain Áluinn* (1931;

³⁵¹ Na problem ten zwraca uwagę Ó Faracháin, analizując przyczyny olbrzymich opóźnień publikacyjnych. Po dziesięciu latach istnienia An Gúm autor zadaje pytanie, dlaczego — skoro państwo tłumaczy opóźnienia publikacyjne zbyt małą liczbą drukarni — nie zdecydowano się w tym okresie na otwarcie własnej. Ó Faracháin nie przyjmuje argumentów, że zaburzyłyby to równowagę funkcjonowania prywatnych przedsiębiorstw lub że okres wzmożonej działalności publikacyjnej nie będzie trwał wiecznie; zob. R. Ó Faracháin, *op. cit.*, s. 172.

John Splendid) Neila Munro oraz *Taoisigh Eorpa* (1933; *Makers of Europe*) Ethel Mary Wilmot-Buxton.

Pomimo dobrej sprzedaży niektórych przekładów irlandzkojęzyczni czytelnicy z reguły nie sięgali po tłumaczenia, które często zalegały w wydawnictwie i w nienaruszonym stanie stały na półkach niektórych bibliotek. O'Neill przedstawia również wyniki badań dotyczących wypożyczeń przekładów An Gúm z biblioteki publicznej hrabstwa Dublin. Okazało się, że przetłumaczone na irlandzki pozycje, takie jak *Pies Baskerville* Arthura Conana Doyle'a, *Fardorougha, the Miser* Williama Carletona czy *The Fair God* Lew Wallace'a wypożyczono po pięć razy; dzieła *The Cask* Freemana Willsa Croftsa, *Sally Kavanagh* Charlesa Kickhama, *Herr und Hund* Thomasa Manna i *The Grave of Kilmorna* Patricka Augustine'a Sheehana nigdy nie opuściły biblioteki, a tytuł *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* Roberta Louisa Stevensona³⁵² wypożyczono jedenaście razy na przestrzeni dziesięciu lat. W 1946 roku O'Neill podsumował to następująco:

W każdej bibliotece publicznej półki uginają się dziś pod ciężarem książek w języku irlandzkim, ale kiedy rzetelnie oceniamy ich wykorzystanie przez użytkowników, okazuje się, że poświęcony na ich przygotowanie czas i wydane pieniądze zostały w dużej mierze zmarnowane [...]. Irlandzkojęzyczni czytelnicy nie będą czytać tłumaczeń, jeśli z łatwością mogą dostać dane pozycje w języku angielskim.

[Every public library now has a number of shelves heavy with books in Irish, but if the true result is to be seen in the use the public makes of the published works, time and money have been largely wasted [...]. [R]eaders of Irish will not read translations of books which they can easily procure in English.]³⁵³

Należy jednak zauważyć, że badania wypożyczeń przeprowadzono w bibliotece w Dublinie, gdzie większość mieszkańców wychowywała się w tradycji języka angielskiego. Ó Broin, który sam współpracował z An Gúm w charakterze tłumacza na irlandzki, bronił planu tłumaczeniowego u schyłku jego realizacji, która oficjalnie zakończyła się w 1939 roku, słowami:

An Gúm, jak widzę, wciąż podlega krytyce ze względu na politykę nastawioną na przekłady. Krytyka ta wynika z niewiedzy, że przełożone grube powieści, które wciąż się ukazują, to efekt wcześniejszej pracy. Wykonano ją kilka lat wcześniej w ramach planu [tłumaczeniowego], który dziś nie cieszy się uznaniem i w dużej mierze już go zaniechano. Większość prac przełożono z angielskiego z tego prostego powodu, że nie było wystarczająco wielu tłumaczy, którzy potrafiliby czytać w innych językach. To jednak wystarczyło, aby niektórzy ludzie zaczęli potępiać plan. Dlaczego, pytali, mamy czytać angielskie powieści w tłumaczeniu, jeśli możemy

³⁵² Mowa o A.C. Doyle, *Cú na mBaskerville*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1934; W. Carleton, *Feardorcha Truailldhe*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933; L. Wallace, *An Finn Dia*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1935; F.W. Crofts, *An Soitheach*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1934; C. Kickham, *Saile Ní Chaomhánaigh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1932; T. Mann, *Mé Féin agus Mo Mhadadh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1935; P.A. Sheehan, *Uaigheanna Chill Mhóirne*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933; R.L. Stevenson, *Dr Jekyll agus Mr Hyde*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929.

³⁵³ S. O'Neill, *op. cit.*, s. 136–137.

czytać je w oryginale? Właściwą odpowiedzią na to pytanie jest to, że tłumaczenia były przede wszystkim kierowane do osób urodzonych w Gaeltachcie, które — gdyby wszystko toczyło się naturalnym trybem — powinny umieć lepiej czytać po irlandzku niż po angielsku. Poważniejszy zarzut, który zdaje się kluczowy dla decyzji rządu o wstrzymaniu planu, dotyczy faktu, że pisarze zajmują się tłumaczeniem, zamiast skupiać się na oryginalnej twórczości. Być może z czasem uda się powrócić do przekładania powieści, równocześnie dbając o to, by pisarze, zdolni do oryginalnej twórczości na wysokim poziomie, nie znajdowali innego zatrudnienia. Reasumując, obecnie tłumaczy się niewiele, a ministerstwo skłonne jest wspierać przekłady książek naukowych i quasi-naukowych, jakich nie spodziewa się napisanych oryginalnie [po irlandzku].

[The Gúm, I notice, is still being subjected to criticism because of its translation policy: this is due to ignorance of the fact that the bulky translated novels which still keep on coming out are the results of work preformed some years ago under a scheme which has fallen into disfavour and has been to a large extent discontinued. Most of these translations are from English, for the simple reason that sufficient translators could not be found at the time who could read any other language, but that very fact was sufficient to damn the scheme in some people's eyes. Why, they asked, should be expected to read English novels in translation when they could read them in the original? The proper answer to that question is that the translations were made available primarily for Gaeltacht-born people who, if things were natural, should be able to read Irish with greater facility than English. A more substantial objection which appears to have weighed with the authorities in deciding to abandon the scheme was the fact that writers were being diverted from original work to translation. Perhaps in time it may be possible to permit the translation of novels to be resumed while ensuring that writers capable of good original effort are not otherwise employed. In the upshot, only a very limited amount of translation work is now being done, and the Department is inclined to concentrate on scientific or quasi-scientific books of a kind that are not likely to be submitted in the original.]³⁵⁴

Tłumaczenia w wypadku niektórych pisarzy stanowiły możliwość dodatkowego, choć często niełatwego zarobku³⁵⁵. Trudno było utrzymać się z twórczości literackiej w języku irlandzkim. Z tego względu pisarze mieli najczęściej również inną pracę. León Ó Broin na przykład był zatrudniony jako urzędnik państwowy. Wykonywanie tłumaczeń na zlecenie An Gúm było jednak pewnym źródłem dochodu, ponieważ pieniądze pochodziły z budżetu państwa, aczkolwiek nie oznaczało to, że praca była łatwa. Płacono od liczby wyrazów, biorąc pod uwagę tekst oryginału. Tłumacze, którzy spóźniali się z przekładem, tracili część zarobku — jeśli spóźnili się z oddaniem 10% przetłumaczonego tekstu, tracili 10% kwoty, którą mieli otrzymać. Niemniej jednak pomimo restrykcyjnego traktowania tłumaczy przez agencję zdarzali się pisarze, którzy nie mogli narzekać na wynagrodzenie³⁵⁶.

Dodatkową korzyścią dla tłumaczy była możliwość ćwiczenia warsztatu i wykorzystania języka, którego forma literacka kształtowała się w czasie wczesnej

³⁵⁴ L. Ó Broin, *op. cit.*, s. 128.

³⁵⁵ Tak działo się między innymi w wypadku Séamusa Ó Grianny, który przyjmował tłumaczenia z finansowej konieczności, choć robił to z niechęcią; zob. P. O'Leary, *Unwise and unlovable: Translation in the early years of the Gaelic revival*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 5, 1985, s. 147.

³⁵⁶ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 209–210.

działalności An Gúm. Poza niektórymi wyjątkami wydawaną pod auspicjami rządu literaturę, zarówno oryginalną, jak i przełożoną z języków obcych, krytykowano jednak niemal od samego początku między innymi właśnie ze względu na często niepoprawny i nienaturalny język. Imponująca liczba książek irlandzkojęzycznych nie równoważyła, zdaniem niektórych, ich słabej jakości. Zaangażowany w działalność Ligi Gaelickiej Micheál Mag Ruaidhrí (1860–1936) już w 1929 roku pisał, że Ministerstwo Edukacji

wydało niedawno w niedługim czasie wiele książek, ale o większości z nich trzeba powiedzieć, że dla języka irlandzkiego byłoby lepiej, gdyby ich nigdy nie było. Z pewnością ich publikacja uczyni więcej szkody niż pożytku.

[has put out a good number of books over a past little while. But it must be said about most of them that the Irish language would be better off had they never been published at all. It is certain that more harm than good will come as a result of publishing them.]³⁵⁷

W 1935 roku irlandzka pisarka Máiréad Ní Ghráda (1896–1971) również wyraziła swoje rozczarowanie jakością ukazujących się pod auspicjami An Gúm prac:

Kiedy powołano do życia An Gúm, mieliśmy nadzieję, że literatura wytrysnie i popłynie do nas strumieniem. Myśleliśmy, że pracownicy agencji pokierują owym strumieniem tak, że stanie się studnią prawdziwej literatury, z której będzie można czerpać i gasić pragnienie obcowania z literaturą. Ale w krótkim czasie nasze nadzieje prysły. Pracownicy An Gúm stworzyli studnię, ale wytrysnęła z niej jedynie strużka.

[When An Gúm was founded, we hoped that a stream of literature would spring up in a current towards us. We thought that the workers of An Gúm would be there to sift that stream so that it would be a well of true literature and so that the people would be able to draw from that well, and quench their thirst for literature. But it was not long until our hope was dissipated. An Gúm's workers made the well, but all that sprung up was a trickle.]³⁵⁸

Podsumowując, można stwierdzić, że w pierwszych dziesięcioleciach irlandzkiej niepodległości publikowanie literatury w języku irlandzkim uległo upolitycznieniu i dostępne na rynku książki były tego wynikiem. Z jednej strony dzięki temu, że literatura irlandzka mogła ukazywać się na koszt rządu wspierającego odrodzenie języka irlandzkiego poprzez między innymi finansowanie agencji An Gúm, ilość dostępnego społeczeństwu irlandzkojęzycznego piśmiennictwa była nieporównywalnie większa niż kiedykolwiek przedtem. Wprowadzenie obowiązku uczenia się irlandzkiego w szkołach wymusiło publikację podręczników i lektur szkolnych w tym języku, a kontynuacja realizacji drugiego elementu polityki Ligi Gaelickiej, czyli kultywowania współczesnej literatury irlandzkojęzycznej, uwidoczniła się w pozostałych publikacjach tworzonych przez irlandzkojęzycznych pisarzy. Z drugiej strony, dbałość o poprawność polityczną publikowanych treści przełożyła się na dużą ingerencję An Gúm w tekst autorski, a często również

³⁵⁷ Cyt. za: P. O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 508.

³⁵⁸ Cyt. za: *ibidem*, s. 509.

na spowolnienie procesu wydawniczego, co sprawiło, że niektórzy rodzimi twórcy szukali innych wydawnictw, podczas gdy agencja An Gúm próbowała sprostać narzuconym jej wymaganiom, publikując niewzbudzającą wątpliwości literaturę w przekładzie. Zdaniem Michaela Cronina sam plan tłumaczeniowy był także upolityczniony, albowiem „stanowił element wcielanej w życie ideologii, której celem było stworzenie konserwatywnej kultury narodowej” [„Policing translation was an element in a larger ideological project aimed at using Irish to create a more conservative political culture”]³⁵⁹.

Trudno powiedzieć, na ile publikacje An Gúm spełniały rolę kulturotwórczą. Z całą pewnością służyły, zwłaszcza w szkołach, nauce języka narodowego, a w wypadku bardziej poczytnych dzieł — rozpowszechniały kulturę czytelnictwa w tym języku wśród szerszych grup społecznych. Przekazywane treści mogły tym sposobem wpływać na kształtowanie postaw obywateli. Trudno potępiać agencję, sprowadzając jej działalność do manipulacji. Zdaniem Uí Laighléis przedsięwzięcie, którym był rządowy plan publikacyjny, było przede wszystkim uczciwą próbą dostarczenia społeczeństwu irlandzkojęzycznego piśmiennictwa i w tym sensie można mówić o jego sukcesie, choć oczywiście istniało nieuniknione napięcie pomiędzy rządowymi biurokratami a pisarzami próbującymi zachować wolność twórczą. Zarazem, jak pisze autorka, „trzeba stwierdzić, że większość wartościowej literatury po irlandzku, powstałej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, ukazała się pod auspicjami An Gúm”³⁶⁰. W jej odczuciu utworom tym można przypisać instrumentalną rolę w przygotowaniu drogi rozkwitu literatury irlandzkiej w kolejnych dekadach. Działalności An Gúm broni też Gearóid S. Mac Eoin³⁶¹, który zauważa, że choć agencja przyczyniła się do wydania wielu książek, które ze względu na jakość nie miałyby szans na wolnym rynku, wydała też dzieła istotne. W dodatku niewysoka cena egzemplarzy sprawiła, że mogły one dotrzeć do szerokiej grupy czytelników, którzy z kolei mogli dzięki lekturze przywyknąć do obcowania z długimi utworami prozą w języku narodowym kształtującym się na nowo jako język literacki, pisarzom natomiast dano szansę ćwiczenia warsztatu.

³⁵⁹ M. Cronin, *op. cit.*, s. 160.

³⁶⁰ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 216.

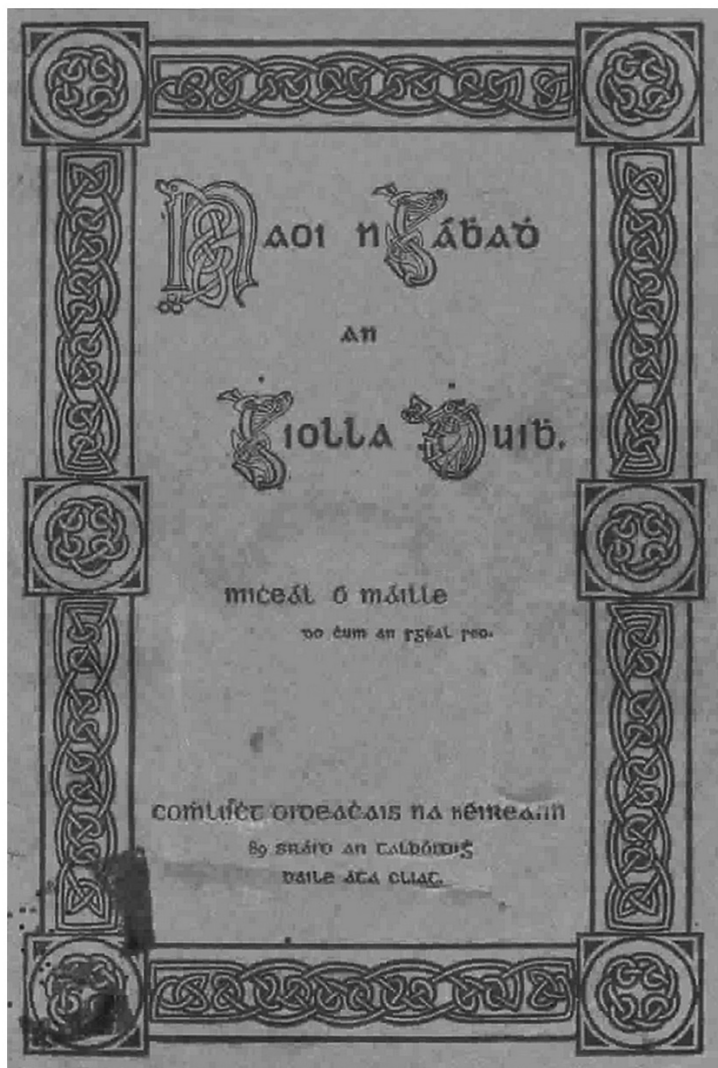
³⁶¹ G.S. Mac Eoin, *op. cit.*, s. 62.

7. Semiotyka wybranych edycji An Gúm

Badanie tożsamości książki obejmuje analizę i interpretację różnego rodzaju znaków. W ustalaniu etniczności książki do branych pod uwagę znaków wyznaczających tożsamość należy przede wszystkim (1) język, w którym oryginalnie została napisana książka, pozostający w związku z (2) tożsamością autora posługującego się tym językiem oraz (3) językową tożsamością adresatów książki. Do wskaźników pozajęzykowych należą natomiast (4) miejsce jej wydania, w tym informacje o wydawnictwie, a także (5) ukształtowanie graficzne, w tym zastosowany krój pisma, ilustracje, zdobnictwo oraz kolorystyka. Na tożsamość książki wskazuje również jej (6) tematyka³⁶². Ta ostatnia brana jest pod uwagę w tworzeniu irlandzkiej bibliografii narodowej. W badaniu odradzającego się rodzimego piśmiennictwa w dobie kształtowania się irlandzkiej państwowości materiał zawężony został do wydanych w Irlandii książek w języku irlandzkim.

Z analizy repertuaru wydawniczego z pierwszych kilkunastu lat działalności agencji An Gúm wynika, że około połowę produkcji stanowiły przekłady na irlandzki. W wypadku większości tłumaczonych dzieł zarówno tożsamość autorów, jak i języki oryginałów, a co za tym idzie — treść książek oraz tożsamość ich pierwszych potencjalnych odbiorców, czyli czytelników dzieł w językach, w których zostały oryginalnie napisane, nie są irlandzkie. Z tego względu trudno zaklasyfikować przekłady do grupy książek etnicznych, pomimo że ukazały się pod auspicjami rządu w Irlandii. Wśród przekładów znajdują się jednak tłumaczenia dzieł powstałych oryginalnie w języku angielskim, ale napisanych przez wywodzących się z Irlandii autorów, takich jak czołowi przedstawiciele ruchu odrodzenia literackiego: John Millington Synge (1871–1909), Lady Gregory (1852–1932) i Stan-

³⁶² Podobny schemat, złożony w zaprezentowanej analizie z dziewięciu wyznaczników, stosuje z dużym powodzeniem w odniesieniu do książki kaszubskiej Danuta Stanulewicz; zob. *eadem, Kulturowa tożsamość książki kaszubskiej*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, red. A. Cisło, A. Łuszczyk, Wrocław 2014, s. 87–98; *eadem, Kulturowa tożsamość kaszubskich książek dla dzieci*, [w:] *Książka dobrem kultury i źródłem wiedzy*, red. E. Komorowska *et al.*, Szczecin 2015, s. 121–132.



Il. 10. Okładka książki przygodowej, wydanej przez Comhlucht Oideachais na hÉireann/Educational Company of Ireland — M. Ó Máille, *Naoi nGábhadh an Ghiolla Dhuibh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1917. Zdobi ją ramka ornamentacyjna z motywem plecionki nawiązującej do stylistyki *Księgi z Kells*, obecnej również w inicjałach tytułu

dish James O’Grady (1846–1928) oraz nawiązujący w różnorodny sposób do tradycji irlandzkiej pisarze: Thomas Crofton Croker (1798–1854), James Murphy (1839–1921), Matthias McDonnell Bodkin (1850–1933), James Owen Hannay (pseud. lit. George A. Birmingham) (1865–1950), Seumas MacManus (około 1870–1960), Annie M.P. Smithson (1873–1948) i Daniel Corkery (1878–1964).

Po raz kolejny dotykamy tutaj problemu niejednorodnego pochodzenia etnicznego Irlandczyków, kulturowej dominacji angielskiego i zmiany języka, która w Irlandii dokonała się w czasach poprzedzających niepodległość. W jej wyniku większość pisarzy uprawia w tym kraju twórczość literacką w języku angielskim. Ich wydane, najczęściej w Irlandii, dzieła z pewnością zaliczyć można do książek irlandzkich, ale ponieważ nie zostały napisane w języku irlandzkim, nie bierze się ich pod uwagę w badaniach nad irlandzkojęzycznym piśmiennictwem. W ten sposób należy też traktować stworzone po angielsku dzieła wyszczególnionych reprezentantów ruchu odrodzenia literackiego, mimo że zostały przełożone na język irlandzki.

Agencja An Gúm w dużym stopniu kontynuowała politykę Ligi Gaelickiej, której zależało na tym, by piśmiennictwo irlandzkie wzbogacić o utwory współczesne, napisane oryginalnie po irlandzku. Dlatego też za sprawą Ligi ukazała się między innymi wspomniana wcześniej powieść *Séadna* Peadara Ua Laoghairego. Realizująca przede wszystkim cele edukacyjne Liga wydawała oczywiście książki wspomagające naukę irlandzkiego (sama *Séadna* zresztą była wykorzystywana również na lekcjach języka). Jednak w 1910 roku, kiedy irlandzki był już przedmiotem szkolnym, a dodatkowo uczyniono z jego znajomości warunek dostania się na nowo utworzoną uczelnię wyższą (Ollscoil na hÉireann/National University of Ireland, czyli Uniwersytet Narodowy), część tego zadania przyjęła spółka The Educational Company of Ireland, stworzona przez przedstawicieli świata edukacji i biznesu, którzy wykazali zainteresowanie tą rozwijającą się gałęzią rynku³⁶³. Działalność spółki przetrwała okres powstawania Wolnego Państwa Irlandzkiego oraz powołanie do życia An Gúm dzięki między innymi podjęciu się wydawania podręczników w języku angielskim, ale wpisujących się w politykę nowego państwa³⁶⁴. Spółka od początku dostosowywała się do potrzeb rynku, a zatem również do polityki gaelizacji Irlandii, co uwidaczniają cechy edytorskie publikacji, takie jak na przykład zdobnictwo nawiązujące do historii książki irlandzkiej — plecionek z kart *Księgi z Kells* (zob. il. 10).

W repertuarze wydawniczym Ligi Gaelickiej zdarzały się również przekłady. Znalazło się wśród nich tłumaczenie *Robinsona Crusoe* Daniela Defoe — *Eachtra Robinson Crúso: Cuid I* z 1909 roku zasługujące na uwagę ze względu na obecność ilustracji. Brian Ó Conchubhair zauważa, że

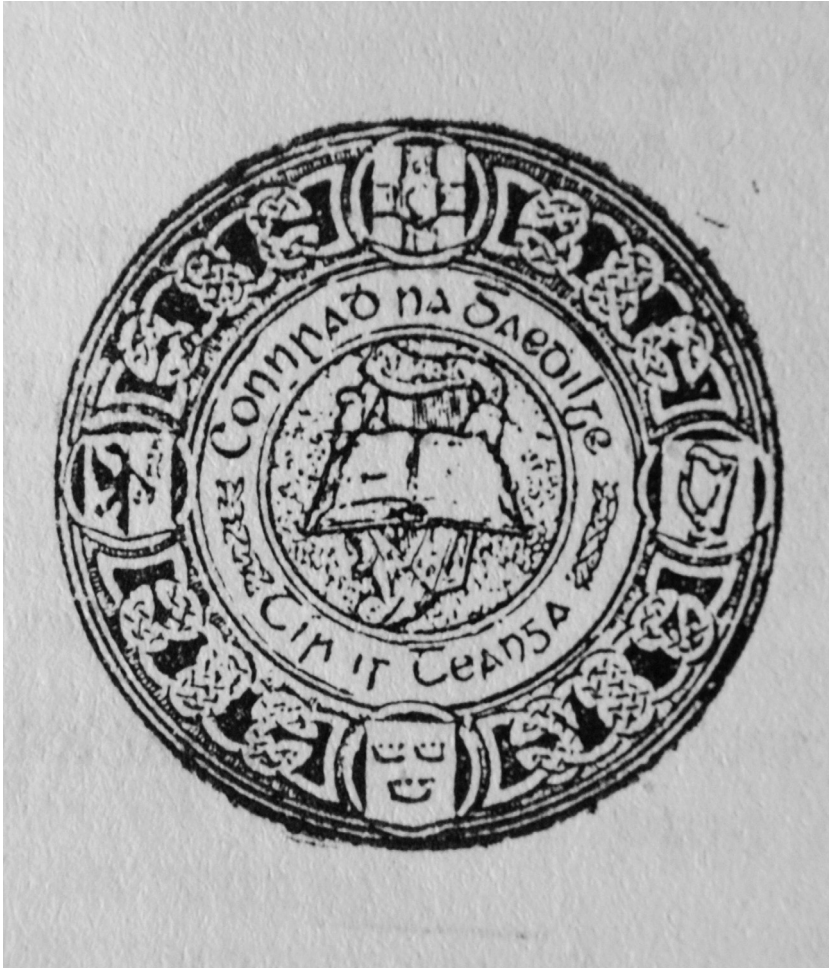
Eachtra Robinson Crúso: Cuid I i *Cill Airne* są niezwykle istotne, gdyż to jedne z pierwszych owoców wysiłków, które w XX wieku poczyniono, by stworzyć ilustrowane irlandzkojęzyczne edycje dla dorosłych odbiorców i pokazać, że wydawcy irlandzkojęzycznych tekstów korzystają z metod marketingowych oraz technologii należących do głównego nurtu.

³⁶³ P. Walsh, *The political economy of Irish school books*, [w:] *The Irish Book in English 1891–2000*, „The Oxford History of the Irish Book” 5, red. C. Hutton, P. Walsh, Oxford 2011, s. 345.

³⁶⁴ *Ibidem*, s. 352.

[*Eachtra Robinson Crúso: Cuid I* and *Cill Áirne* are highly significant as they rank among the first twentieth-century efforts to produce illustrated Irish-language texts for adult audience and show Irish-language publishers incorporating marketing techniques and technology from the mainstream.]³⁶⁵

Zdaniem Ó Conchubhaira edycje te stworzyły wysokie standardy, których często nie udawało się później utrzymać — ze względu na próby obniżenia kosztów produkcji publikacje Ligi Gaelickiej charakteryzowały się jednokolorowymi,



Il. 11. Zdobione plecionką logo Ligi Gaelickiej ze strony tytułowej publikacji *Connradh na Gaedhilge*

³⁶⁵ B. Ó Conchubhair, *An Gúm, the Free State and the politics of the Irish language*, [w:] Ireland, *Design and Visual Culture: Negotiating Modernity, 1922–1992*, red. L. King, E. Sisson, Cork 2011, s. 94.

miękkimi okładkami bez obwolotu oraz niewyszukaną szatą graficzną. Jedynie czasami zawierały ozdobione celtycką plecionką logo Ligi, z centralnym rysunkiem książki i napisem w języku irlandzkim, irlandzkim krojem pisma — „Connardh na Gaedhilge, Tír agus Teanga” („Liga Gaelicka, kraj i język”) (zob. il. 11). Jak zauważa Ó Conchubhair, wydawanie książek jedynie w miękkich oprawkach nie było niczym niespotykanym, albowiem do zakończenia I wojny światowej obwoluty ceniono tylko ze względów praktycznych — traktowano je jak coś, czego można było się pozbyć niczym torby, w której przynieśliśmy do domu właśnie zakupione ubrania³⁶⁶. Miały chronić książkę i — według słów Janusza Dunina — „traktowano je jako coś tymczasowego i nienależącego do istoty dzieła”³⁶⁷. Na tle wydawnictw Ligi późniejsze edycje An Gúm — często w twardych oprawkach i wyposażone w kolorowe obwoluty — musiały wyglądać imponująco. W tym rozdziale ważniejszy będzie jednak symboliczny wymiar poszczególnych elementów niektórych z edycji, analizowanych w oderwaniu od treści publikacji.

7.1. Imiona i pseudonimy pisarskie

Nazwa jest najbardziej oczywistym znakiem odnoszącym się do tożsamości etnicznej. Chodzi tu zarówno o imię własne grupy, jak i nazwę jej języka, a także grupę typowych dla niego toponimów i antroponimów. Rozpoznając i nazywając język książki, widoczny najczęściej już w tytule, czynimy pierwszy krok do ustalenia jej tożsamości kulturowej, przypisując ją autorom z danego obszaru językowego, często konkretnego kraju, bądź klasyfikując ją do grupy przekładów wzbogacających kulturę literacką danego państwa o tłumaczone dzieła obce. Dlatego też istotnym elementem etnicznej tożsamości książki jest imię i nazwisko autora, które mogą utwierdzić odbiorcę w przekonaniu o konkretnym pochodzeniu dzieła. Na przykład, pomimo irlandzkojęzycznego tytułu, *Cú na mBaskerville* Sir Arthura Conana Doyle’a (1859–1930) trudno byłoby zaliczyć do irlandzkich dzieł etnicznych ze względu na powszechnie znane nazwisko brytyjskiego pisarza figurujące pod tytułem na obwolucie edycji. Jednak nawet gdy autor nie jest powszechnie znany czytelnikom, jego imię i nazwisko lub też imiona występujących w tytule bohaterów oraz sposób ich zapisu, łącznie ze znakami diakrytycznymi, mogą być typowe dla danej grupy etnicznej i pozwolić odbiorcy skojarzyć książkę z daną kulturą, mimo że ta została wydana w innym niż etniczny język tej grupy.

Jeśli chodzi o antroponimy, wśród użytkowników języka irlandzkiego istniał swoisty zwyczaj nadawania przydomków członkom grupy, a następnie używania

³⁶⁶ *Ibidem*, s. 95.

³⁶⁷ J. Dunin, *Okładka i obwoluta jako komunikat. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Sztuka książki: historia, teoria, praktyka*, red. M. Komza, Wrocław 2003, s. 84.

ich zamiast lub obok pierwszych imion. Opisuje go Synge w swoich wspomnieniach z pobytu na Inishmaan:

Kiedy dziecko zaczyna chodzić po wyspie, sąsiedzi mówią o nim, używając imienia, które dostało na chrzcie, i dodają do tego imię ojca. Jeśli to nie wystarczy, żeby wiadomo było, o kogo chodzi, dodają jeszcze przydomek ojca lub imię dziadka ze strony ojca.

Jeśli nie można użyć imienia ojca, wykorzystuje się imię matki, które dodaje się do imion jej dzieci. [...]

Czasami o przydomku mężczyzny decyduje kolor włosów. Dlatego człowiek zwany Seaghan Ruadh, czyli Rudy Jan, i jego dzieci to „Mourteen Seaghan Ruadh” [czyli Mourteen od Rudego Jana] i tak dalej.

Inny mężczyzna znany jest jako *an iasgaire*, czyli ‘rybak’, więc na jego dzieci wołają „Maire an iasgaire”, czyli Maria córka rybaka, i tak dalej. [...]

Ludzie przybywający na wyspę traktowani są podobnie. Niedawno na wyspach gościł pewien Francuz uczący się gaelickiego i wszyscy mówią o nim albo „An Saggart Ruadh”, czyli Rudy Ksiądz, albo „An Saggart Francach”, czyli Francuski Ksiądz, nigdy nie używając jego prawdziwego imienia.

[When a child begins to wander about the island, the neighbours speak of it by its Christian name, followed by the Christian name of its father. If this is not enough to identify it, the father's epithet — whether it is a nickname or the name of his own father — is added.

Sometimes when the father's name does not lend itself, the mother's Christian name is adopted as epithet for the children. [...]

Sometimes a man is named from the colour of his hair. There is thus a Seaghan Ruadh ('Red John'), and his children are 'Mourteen Seaghan Ruadh,' etc.

Another man is known as 'an iasgaire' ('the fisher'), and his children are 'Maire an iasgaire' (Mary daughter of the fisher), and so on. [...]

People who come to the island are treated in much the same way. A French Gaelic student was in the islands recently, and he is always spoken of as 'An Saggart Ruadh' ('the red priest') or as 'An Saggart Francach' ('the French priest'), but never by his name.]³⁶⁸

Być może właśnie z owego zwyczaju nadawania przydomków rozpowszechniła się wśród pisarzy irlandzkich praktyka przyjmowania pseudonimów artystycznych. Są one w różny sposób znaczące. Pádraig Ó Siochfhradha (1883–1964) posługiwał się przydomkiem An Seabhac — Jastrząb, a w książce *Clocha Sgáil* Seán Ó Dálaigh (1861–1940) przyjął pseudonim Common Noun — Rzeczownik Pospolity. Publikując w 1929 roku pamiętnik *Eachtra Múinteóra*, Seán Seoighe/Sean Joyce (około 1889–1967) wykorzystał toponim Loch Measca odnoszący się do jeziora położonego w hrabstwie Mayo. Z kolei Tadhg Ó Donnchadha, pełniąc na początku XX wieku funkcję redaktora „The Gaelic Journal/Irisleabhar na Gaedhilge”, posługiwał się imieniem legendarnego irlandzkiego poety z V wieku — Tórna. Niektórzy pisarze sięgali po imiona bohaterów staroirlandzkich sag, jak Fionn Mac Cumhaill z cyklu fenińskiego czy Cuchulainn z cyklu ulsterskiego.

Imię Cuchulainn samo w sobie jest przydomkiem legendarnego bohatera, co wiąże się z jednym z najlepiej znanych epizodów stanowiących część sagi heroicz-

³⁶⁸ J.M. Synge, *The Aran Islands*, London 1968, s. 107–108.

nej *Táin*, powstałej w prowincji Ulster najprawdopodobniej w I wieku³⁶⁹. Opowiada on o chłopcu o imieniu Setanta, wyróżniającym się niezwykłymi przymiotami, a nade wszystko umiejętnością gry w hurling. Pewnego wieczoru, kiedy za królem Ulsteru, Conchobarem, Setanta podąży spóźniony na ucztę wydawaną przez kowala Culaina, atakuje go spuszczonej z uwięzi groźny pies pana domu. Używając kija i piłki do gry w hurling, chłopiec zabija psa w obronie własnej, co doprowadza pana zwierzęcia do rozpaczki. Chcąc wynagrodzić Culainowi stratę, Setanta deklaruje, że sam będzie strzec jego trzody i posiadłości, dopóki nie znajdzie on sobie kolejnego psa. Z tego właśnie względu Setanta zyskuje imię Cuchulainn — Cú Chulainn, czyli Pies Culaina (irlandzki wyraz *cú* znaczy ‘pies’). W dalszej części sagi, już jako młodzieniec, Cuchulainn wślawia się samotną, bohaterską obroną granic Ulsteru przed atakiem wojsk królowej prowincji Connacht, Meave. Dlatego też nazywany jest niekiedy Psem Ulsteru³⁷⁰.

7.2. Ilustracje na obwolotach – symbole i ikony

Na przełomie XIX i XX wieku, za sprawą współczesnych adaptacji *Táin*, postać Cuchulainna stała się ważnym symbolem irlandzkiej walki o niepodległość. Autorem jednej z anglojęzycznych wersji był syn protestanckiego duchownego Standish James O’Grady, zaliczany do reprezentantów ruchu odrodzenia literackiego. Podczas studiów prawniczych w Trinity College w Dublinie młody O’Grady zainteresował się mitologią i historią Irlandii, co zaowocowało dziełami opartymi na motywach legend irlandzkich i epizodach staroirlandzkich sag. Jego dzieło *The Coming of Cuculain* (1894)³⁷¹ — podobnie zresztą jak późniejsza wersja *Táin* Lady Gregory, *Cuchulainn of Muirthemne* z 1902 roku³⁷² — inspirowało Irland-

³⁶⁹ Saga *Táin* doczekała się licznych adaptacji przeznaczonych zarówno dla dorosłych, jak i dla dzieci. Najbardziej znaną wersją w języku angielskim jest tłumaczenie Thomasa Kinselli (*The Táin*, Dublin 1969). W języku polskim saga ukazała się w adaptacji Ernesta Brylla i Małgorzaty Goraj (*Táin, czyli Urowadzenie stad z Cuailnge*, Warszawa 1983), a także jako część zbioru Marie Heaney (*Sława droższa niż życie. Cykl ulsterski, [w:] eadem, Za dziewiątą falą. Księga legend irlandzkich*, Kraków 1996, s. 73–158).

³⁷⁰ Pseudonim literacki Cú Uladh (Pies Ulsteru) przyjął pisarz odrodzenia irlandzkiego Peadar Toner Mac Fhionnlaioich (1856–1942); zob. m.in. [P.T. Mac Fhionnlaioich] Cú Uladh, *An Léightheoir Gaedhealach*, Baile Atha Cliath [Dublin] 1907 — wybór irlandzkojęzycznej poezji i prozy, wraz ze słowniczkiem, opublikowany w wydawnictwie Connradh na Gaeilge/Ligi Gaelickiej. Mac Fhionnlaioich to autor opowieści ludowych, pierwszych sztuk w języku irlandzkim oraz artykułów publikowanych w gazecie Ligi Gaelickiej „An Claidheamh Soluis”; zob. <http://www.ainm.ie/Bio.aspx?ID=29> (dostęp: 4.05.2016).

³⁷¹ S. O’Grady, *The Coming of Cúculainn*, Dublin 1894.

³⁷² *Cuchulainn of Muirthemne: The Story of the Men of the Red Branch of Ulster*, tłum. i aranżacja Lady Gergory, London 1902.

czyków walczących o ustanowienie republiki i przyczyniało się do rozwoju kultu Cuchulainna. Imię ulsterskiego bohatera, który zginął młodo z powodu odniesionych w walce ran, stało się w szczególny sposób znaczące, konotując gotowość oddania życia za suwerenność własnego kraju. Choć w sadze ciało Cuchulainna skręca się, a twarz deformuje ilekroć ogarnia go bitewny szal, w XIX i XX wieku na ilustracjach przedstawiano go jako pięknego, dzielnego młodzieńca, dumnego irlandzkiego patriotę. Można o tym wnioskować między innymi na podstawie posągu Cuchulainna, który w budynku Poczty Głównej w Dublinie upamiętnia powstanie wielkanocne z 1916 roku, jak również na podstawie obwoluty irlandzkojęzycznej wersji książki O’Grady’ego, wydanej pod auspicjami An Gúm w 1933 roku — *Teacht Chúchulainn* (zob. il. II).

Ilustracja na obwolucie przedstawia Cuchulainna w pędzącym rydwanie, na co wskazują powiewający za bohaterem czerwony płaszcz, rozwiany ogon białego konia i pozycja końskich kopyt w ruchu. Uniesione ręce młodzieńca dzierżą włócznię. U lewej ręki przyczepiona jest okrągła tarcza, a u pasa — miecz. Woźnica zdaje się skoncentrowany na czynności powożenia rydwanem, natomiast na twarzy Cuchulainna widać napięcie, jego wzrok zdaje się skupiony na czymś odległym, być może na wrogach. Będący w pełni gotowości bojowej bohater ubrany jest w krótką białą tunikę, ozdobioną celtycką broszą. Rydwan, tunika i brosza wskazują na tożsamość bohatera epoki heroicznej, podczas gdy imię zawarte w irlandzkojęzycznym tytule książki odróżnia go od innych ówczesnych bohaterów irlandzkich. Sposób jego przedstawienia jest charakterystyczny dla XIX i wczesnego XX wieku, natomiast sama obwoluta (w tym wypadku sygnowana przez V.P.) jest typowa dla wydawnictw An Gúm z wczesnego okresu działalności. Ukazywały się wówczas książki w niewielkim formacie (12–13 × 19–20 cm), czasem w miękkich oprawach ozdobionych plecionką lub ilustracjami nawiązującymi do treści utworu (na przykład *Trom agus Éadtrom* Mícheála Breathnacha z 1927 roku i *Lorgaireacht* Mícheála Ó Griobhthý z tego samego roku), ale najczęściej w oprawach twardych z białymi obwolutami, na których przedniej części zamieszczano tytuł i nazwisko autora książki oraz ilustrację. Tytuł i nazwisko autora widnieją też najczęściej na grzbiecie książki; reszta obwoluty pozostaje czysta. Warto zauważyć, że — jak twierdzi Teodor Zbierski — „sam format książki jest dla nas znakiem przeznaczenia czytelniczego książki”. W niewielkim, prostokątnym formacie, w jakim ukazywały się edycje An Gúm, spodziewać się można książki do czytania, adresowanej do szerokiego grona odbiorców³⁷³.

Spośród edycji z lat dwudziestych XX wieku na szczególną uwagę zasługuje zbiór krótkich opowiadań o tytule *Cáith agus Grán* (*Ziarno i plewa*) z 1929 roku, autorstwa Peadara Ó Dubhdy, posługującego się pseudonimem artystycznym Cuchulainn (zob. il. III)³⁷⁴.

³⁷³ T. Zbierski, *op. cit.*, s. 47.

³⁷⁴ Obwolotę tę opisałam też w: A. Cisło, *Semiotyka książek irlandzkich w kulturze nowego państwa*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, s. 116–117.

Na utrzymanej w błękitach obwolutcie książki widnieje odziany w białą szatę i proste sandały chłopiec w aureoli, z widocznymi stygmatami na dłoniach i stopach. Stoi na usianej kwiatami trawie, pod kwitnącym drzewem, a przy nim fruwać cztery ptaszki w aureolach. Poza, w której została przedstawiona postać, jest typowa dla reprezentacji świętych — lewa dłoń chłopca wskazuje miejsce, w którym bije serce, a dłoń odwiedzonej nieco w bok prawej ręki jest otwarta w geście wyrażającym szczerość i szlachetność intencji. Wizerunek ten można kojarzyć z młodzieńczym świętym Franciszkiem, pomimo że otrzymał on stygmaty w wieku dojrzałym. Usytuowanie postaci w centralnym miejscu nadaje jej szczególne znaczenie, tak jak, zdaniem Zbierskiego,

[u]mieszczenie postaci głównej pośrodku malowidła lub płaskorzeźby w średniowiecznej sztuce ikonicznej [...] było i jest podyktowane nie tylko względami estetycznymi, potrzebą symetrii, lecz przede wszystkim odczuwaniem środka jako miejsca szczególnie ważnego³⁷⁵.

Błękitny tytuł zbioru czcionką łacińską, którą wydrukowano także treść książki, wyeksponowano natomiast dzięki umieszczeniu go na białej prostokątnej apli w górnej części obwoluty; podobnie stało się z ujętym w cudzysłów pseudonimem autora, „Cú Chulainn”, w jej dolnej części. W układzie góra–dół tytuł jawi się jako ważniejszy, tym bardziej że wydrukowano go większymi literami niż pseudonim autora.

Symbolika obwoluty z pewnością stałaby się jaśniejsza po przeczytaniu opowiadań, jednak już z czysto semiotycznego punktu widzenia można spróbować dokonać jej interpretacji. Błękitne tło kojarzy się z niebem — jak pisze Zbierski, „gdy kolor niebieski pokrywa górną część jakiejś płaszczyzny, wywołuje to znaczenie nieba”³⁷⁶. Aureole konotują świętych, religię chrześcijańską, a przede wszystkim etos katolicki; imię Cuchulainna przywołuje z kolei wartości z epoki heroicznej, czyli między innymi męstwo i gotowość poświęcenia życia w obronie suwerenności. Zespoły wartości pochodzące z różnych epok nie muszą być z sobą w konflikcie, przeciwnie — w swojej analizie kultu irlandzkich bohaterów, przeprowadzonej mniej więcej w czasie, w którym wydano *Cáith agus Grán*, Stefan Czarnowski zauważa, że po wprowadzeniu w Irlandii religii chrześcijańskiej chrześcijański mnich nie stracił „bohatera pogańskiego z piedestału, na którym postawiło go uwielbienie narodu”³⁷⁷. Święci stali się godnymi następcami bohaterów heroicznych, ponieważ ich cel był podobny — było nim „zdobycie dla ludzi jak najwięcej dobrodziejstw”³⁷⁸, a zmieniły się jedynie forma podejmowanej walki i rodzaj pożądaných dobrodziejstw. Patrząc na obwolutę, potencjalny czytelnik może spo-

³⁷⁵ T. Zbierski, *op. cit.*, s. 50.

³⁷⁶ *Ibidem*, s. 53.

³⁷⁷ S. Czarnowski, *Dawna literatura irlandzka*, [w:] *idem*, *Dzieła*, t. 3. *Studia z dziejów kultury celtyckiej, studia z dziejów religii*, red. N. Assorodobraj, S. Ossowski, Warszawa 1956, s. 20.

³⁷⁸ *Ibidem*.

dziewać się utworów, w których kluczowe będą wartości leżące u podwalin kultury irlandzkiej — tytułowe ziarna, które trzeba oddzielić od plew³⁷⁹.

Ilustracja na obwolucie *Cáith agus Grán* jest sygnowana inicjałem AóM. Brian Ó Conchubhair pisze, że pojawiały się różne zdania na temat tożsamości ukrytego pod tym inicjałem artysty. Ostatecznie ustalono, że był nim mieszkający w Dublinie Austin Ó Maolaoid/Austin Molloy (1886–1961)³⁸⁰, wykształcony w Dublin Metropolitan School of Art (DMSA) w latach 1909–1919, gdzie zaprzyjaźnił się z Harrym Clarke'em (1889–1931), który miał się stać uznanym witrażystą i ilustratorem książek. Ó Maolaoid, który w 1924 roku podjął pracę w DMSA, sam zasłynął jako ilustrator. Od około 1909 roku jego grafiki ukazywały się w magazynie „Sinn Féin”, a od 1922 roku — w satyrycznym miesięczniku „Dublin Opinion”. Od początku istnienia agencji dostarczał też ilustracje na obwolucie An Gúm.

Wiele ilustracji na okładkach i obwolutach An Gúm ukazało się bez podpisu świadczącego o tym, kto je zaprojektował. Informacji tych nie można znaleźć również wewnątrz książek. Ilustracje wykonywane dla An Gúm były najprawdopodobniej dodatkowym zajęciem większości artystów i nie zawsze przynosiło ono satysfakcję. Podobnie jak miało to miejsce w wypadku treści utworów, przedkładane projekty okładek i obwolut podlegały cenzurze urzędników. W swojej autobiografii León Ó Broin pisze:

Na wczesnym etapie postępowania odkryliśmy, że agencja An Gúm musi kierować się narzuconą sobie cenzurą. W końcu stanowiliśmy komórkę ministerstwa, dotowaną z pieniędzy publicznych, a nasze prace oglądały światło dzienne za sprawą Stationery Office. Nie ujawniano jednak żadnych z naszych problemów. Powieść *An Fánaí* Seána a' Chóta [Ó Caomhánaigh'y] była pierwszą, w której trzeba było dokonać zmian, aby nie doświadczyć krytyki. Seána O'Sullivan, malarza, który stworzył ilustrację na okładkę mojej [pracy] *Béal na hUaighie*, poproszono, aby na [widniejącą na niej] postać kobiety włożył więcej ubrań.

[We discovered early in the proceedings that An Gúm had to have a self-imposed censorship. After all we were all, we were part of a government department subsidised from public funds, and our output was seeing the light of day through Stationery Office. None of our trouble became public, however. Seán a' Chóta's *An Fánaí* was the first in which some changes had to be

³⁷⁹ Pewnego wyjaśnienia promowanego zespołu wartości zapewne dostarczyłaby biografia samego autora. Peadar Ó Dubhda pochodził z irlandzkiego hrabstwa Louth położonego na północno-wschodnim wybrzeżu Zielonej Wyspy i graniczącego z dzisiejszą Irlandią Północną. Pisarz był zdecydowanym przeciwnikiem stosowania przemocy w walce politycznej. Choć jego pierwszym językiem był angielski, a irlandzkiego nauczył się dopiero dzięki działalności Ligi Gaelickiej, w latach 1943–1955 przełożył na irlandzki cały tekst Biblii. Ponadto propagował ściśle związki działalności ruchu odrodzenia irlandzkiego z Kościołem katolickim; zob. P. O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 718.

³⁸⁰ B. Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 105–106; zob. [http://irishcomics.wikia.com/wiki/Austin_Molloy_\(1886-1961\)](http://irishcomics.wikia.com/wiki/Austin_Molloy_(1886-1961)) (dostęp: 27.08.2016).

made to avoid criticism. Seán O’Sullivan, the painter who did the cover for my *Béal na hUaighe*, was asked to put more clothing on a female figure.³⁸¹

Sami autorzy nie mieli wpływu na okładki lub obwoluty swoich książek. Wyjątkiem jest obwoluta *Lá agus Oidhche (Dzień i noc)* z 1929 roku, którą zaprojektował osobiście autor zbioru Mícheál Mac Liammhóir i którą Alan Powers określa jako jedną z „najbardziej modernistycznych i rzucających się w oczy okładek An Gúm” („the most modernist and striking of the available An Gúm covers”)³⁸² (zob. il. IV). Choć grafika Mac Liammhóira — symboliczne przedstawienie tytułowego dnia i nocy — wyróżnia się na tle innych obwolut, jest im równocześnie bliska ze względu na skąpe wykorzystanie palety barw. Użycie zaledwie dwóch lub trzech kolorów, stwierdza Ó Conchubhair, było spowodowane oszczędnością na kosztach druku i metodach reprodukcji³⁸³. Warto przy tym zauważyć, że kolory były zazwyczaj żywe i ilustracje nie pozostawiały wątpliwości co do użytych barw.

Kolejnym tego przykładem jest obwoluta pierwszego wydania *Allagar na hInise* Tomása Ó Criomhthaina — irlandzkojęzycznego pisarza z archipelagu Blasket w zachodni irlandzkim hrabstwie Kerry (zob. il. V). Książka stanowi zbiór krótkich skeczy pisanych prozą, opowiadających o życiu mieszkańców maleńkiej wioski na Wielkiej Blasket, o których będzie mowa w kolejnym rozdziale. Ilustrację na obwolutie można łatwo zinterpretować. W oczy rzuca się przede wszystkim zapisany irlandzkim krojem pisma, umieszczony w jej górnej części, tytuł książki, a poniżej niego, nieco mniejszymi literami, imię i nazwisko autora. Tytuł (*Rozmowy/riposty z wyspy*) pozwala domyślać się, że utwór opowiada o życiu na jakiejś wyspie. Znajomość geografii Irlandii upoważnia natomiast do interpretacji ikonicznej³⁸⁴ grafiki jako przedstawiającej Wielką Blasket. Dzieje się tak zwłaszcza za sprawą wystającej z morza charakterystycznej spiczastej skały, za którą zachodzi słońce. Na pierwszym planie widnieje postać dobrze zbudowanego, lekko przygarbionego mężczyzny, przywodząca na myśl ciężko pracującego rybaka, gdyż widoczny jest też fragment sieci lub kosza na ryby w lewym dolnym rogu ilu-

³⁸¹ L. Ó Broin, *Just Like Yesterday: An Autobiography*, Dublin [1986?], cyt. za: B. Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 101. Okładkę *Béal na hUaighe* prezentuje Brian Ó Conchubhair na wirtualnej wystawie *Free State Art: Judging Ireland by its Book Covers*; zob. <http://www.bc.edu/libraries/about/exhibits/burnsvirtual/bkcovers/6.html> (dostęp: 27.08.2016). Książka zawiera tłumaczenia utworów takich autorów, jak Prosper Mérimée, Émile Souvestre, Alphonse Daudet, Edmond About, Guy de Maupassant, Aleksandr Puszkina i Jerome K. Jerome. Zarówno na liście An Gúm, jak i w katalogu NLI figuruje ona jednak jako publikacja autorstwa Leóna Ó Broina, pomimo że na stronie An Gúm opisywana jest jako tłumaczenie; zob. <http://www.forasnagaeilge.ie/about/an-gum/mission-history-areas-work/?lang=en> (dostęp: 20.09.2016). Podobny problem istnieje w przypadku *Labhartar Béarla Annseo* tego samego autora (zob. aneks 1).

³⁸² A. Powers, *Front Cover: Great Jackets and Cover Design*, London 2001, cyt. za: B. Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 104.

³⁸³ B. Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 99.

³⁸⁴ Przymiotnik „ikoniczny” używany jest tu w odniesieniu do opisanych w rozdziale pierwszym znaków zwanych w teorii semiotyki ikonami.

cji oraz dziób lekkiej rybackiej łodzi przycumowanej za przybrzeżnymi skałami. Na drugim planie widać spokojną taflę morza, na której unosi się inna lekka łódź z dwiema osobami przy wiosłach. Takich łodzi, istniejących zresztą do dzisiaj, używano jeszcze na początku XX wieku podczas połowów u zachodniego wybrzeża Zielonej Wyspy. Autorem ilustracji jest wspomniany już Ó Maolaoid podpisujący się inicjałem AóM. Wykorzystał on charakterystyczną dla czasów jej powstania mocną kreskę oraz wyraziste kolory.

Obwoluta *Allagar na hInise* zdecydowanie różni się od stylu wielokolorowych okładek i obwolut An Gúm z lat pięćdziesiątych XX wieku. Można to zaobserwować, porównując ją z ikoniczną obwolutą *Iascaire na gCiabh-Fholt Fionn* (*Rybaka o jasnych włosach*) z 1955 roku³⁸⁵, sygnowaną trzema literami H.E.L. (tożsamość nieustalona) (zob. il. V). Autorem książki jest Maghnus Mac Cumhaill (1885–1965), posługujący się pseudonimem Fionn Mac Cumhaill (imię popularnego bohatera legend z cyklu fenińskiego, tworzonych w III–IV wieku w irlandzkiej prowincji Leinster). Obwoluta przedstawia czworo ludzi stojących na wysokim nadmorskim brzegu, najprawdopodobniej rodzinę — matkę i ojca, trzymającego na rękach zawinięte w chustę niemowlę i tulącego kilkuletniego chłopca. Rodzina, odwrócona plecami do odbiorcy, zdaje się wpatrzona we wzburzone morze, na którego falach w oddali unosi się łódź. Ilustracja odzwierciedla zachodnie wybrzeże Zielonej Wyspy, które ze względu na zamieszkujące je rozproszone grupy rodzimych użytkowników języka irlandzkiego kojarzone jest najczęściej z rdzenną kulturą irlandzką. Sam autor pochodził z północno-zachodniego hrabstwa Donegal i irlandzki był jego językiem ojczystym³⁸⁶.

Nie wiadomo, kto jest autorem ikonicznej ilustracji na niesygnowanej obwolucie *Dhá Sgéal Tadhga Saora Ó Séaghdha'a* z 1929 roku (zob. il. VI). Przedstawia ona młodego gracza w hurling — uczestnika meczu w irlandzką grę narodową, w którą grywał Cuchulainn i która była zakazana w czasie brytyjskiej okupacji Zielonej Wyspy. Grafika wykorzystuje jeden z najbardziej przejrzystych znaków irlandzkości — kij do gry w hurling. Za plecami młodego sportowca widać radośnie wiatujący tłum. Książkę wydrukowano antykwą, wewnątrz zamieszczono również ozdobne winiety. Jednak już pojedynczy znak na obwolucie wystarcza, by jednoznacznie rozpoznać tożsamość książki, pod warunkiem zaledwie powierzchownej znajomości kultury irlandzkiej. Chłopców ćwiczących grę w hurling można bowiem często zobaczyć na boiskach i plażach Irlandii. Warto równocześnie zauważyć, że reprodukcja innej ilustracji przedstawiającej gracza w hurling, autorstwa Jacka B. Yeatsa — brata literackiego noblisty, zdobi okładkę anglojęzycznej książki protestanta i nacjonalisty z Belfastu Roberta Lynda (1879–1949) *Rambles in*

³⁸⁵ [M. Mac Cumhaill] Fionn Mac Cumhaill, *Iascaire na gCiabh-Fholt Fionn*, Baile Atha Cliath [Dublin] 1955. Obwoluta opisana w: A. Cisło, *Semiotyka książek irlandzkich...*, s. 117–118.

³⁸⁶ P. O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 713.

*Ireland*³⁸⁷. W bibliotece Villanova University można obejrzeć wirtualną wystawę poświęconą twórczości Jacka B. Yeatsa, której twórcy stwierdzają, że na rycinie tej

obraz gracza w hurling wywołuje poczucie nacjonalizmu. Sięgająca tysiące lat wstecz gra w hurling odrodziła się jako sport narodowy w 1884 roku wraz z powstaniem Gaelic Athletic Association [GAA, Irlandzkiego Stowarzyszenia Atletycznego]. Celem stowarzyszenia było wzbudzanie wśród Irlandczyków dumy narodowej poprzez szerzenie tradycyjnych gier sportowych, takich jak hurling, piłka ręczna i irlandzki rodzaj gry w piłkę nożną.

[[t]he image of a hurler evokes a sense of nationalism. Dating back thousands of years, the sport of hurling was revived as a national past time in 1884 with the foundation of the Gaelic Athletic Association. Their aim was to promote pride in Ireland and being Irish through playing traditional Irish sports such as hurling, handball, and Gaelic football.]³⁸⁸

Podobne odczucia mogła wywoływać obwoluta *Dhá Sgéal*. Nieprzypadkowo zdobiącą ją ilustrację wykorzystano niedawno na okładce innej książki — poświęconej GGA *The Gaelic Athletic Association, 1884–2009*³⁸⁹. Dzięki temu ma ona szansę stać się jedną z najbardziej znanych rycin wykonanych dla An Gúm we wczesnym okresie działalności agencji.

Faktycznie, projekty wczesnych okładek i obwolot An Gúm nie są powszechnie znane. Pewną wiedzę o nich szerzy wirtualna wystawa na stronie biblioteki Boston College — *Free State Art: Judging Ireland by its Book Covers*, przygotowana przez Briana Ó Conchubhaira w 2004 roku. Prezentuje ona 36 obwolot An Gúm z lat 1927–1957, w większości z lat trzydziestych XX wieku. Ó Conchubhair przybliży też dwa inne projekty w rozdziale *An Gúm, The Free State and the politics of the Irish language*, stanowiącym część książki pod redakcją Lindy King i Elaine Sisson *Ireland, Design and Visual Culture: Negotiating Modernity, 1922–1992*. Wątpliwości budzi tu jednak jeden z nich — ilustracja opisana przez autora jako projekt obwoloty do pierwszego wydania powieści Tomása Ó Criomhthaina *An t-Oileánach* z 1929 roku. Czarno-białą rycinę przedstawiającą sylwetkę rybaka z zachodu Irlandii zamieszczono w 1934 roku na obwolucie przekładu tego utworu na język angielski³⁹⁰ oraz w 1967 roku³⁹¹ na obwolucie irlandzkojęzycznego wydania, które ukazało się nakładem Talbot Press. Natomiast obwoluta edycji *An t-Oileánach* pod auspicjami An Gúm jest inna, co udało się z całą pewnością ustalić dzięki odnalezieniu książki w bibliofilskim zbiorze prywatnym pani Mairín Daly z Dún

³⁸⁷ R. Lynd, *Rambles in Ireland*, London 1912; zob. <https://archive.org/details/ramblesireland00lyndiala> (dostęp: 29.08.2016).

³⁸⁸ Jack Butler Yeats: Drawings and Illustrations, <https://exhibits.library.villanova.edu/jack-butler-yeats/drawings-for-others/> (dostęp: 29.08.2016).

³⁸⁹ *The Gaelic Athletic Association, 1884–2009*, red. M. Cronin, W. Murphy, P. Rouse, Dublin-Portland OR 2009.

³⁹⁰ [T. Ó Criomhthain] T. O’Crohan, *The Islandman*, Dublin-Cork 1934.

³⁹¹ T. Ó Criomhthain, *An t-Oileánach*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1967.

Chaoín, a także obwoluty tej książki w zbiorach NLI³⁹². Pomimo wątpliwości, które pojawiają się w związku z informacją podaną przez Ó Conchubhaira, zarówno przygotowana przez niego wystawa, jak i rozdział, można cenić jako jedne z niewielu źródeł, w których w ogóle poruszana jest kwestia ukształtowania edytorskiego wydawnictw An Gúm w pierwszym dwudziestolecu działalności. Informacja o rozdziale Ó Conchubhaira znajduje się zresztą w zakładce poświęconej agencji na stronie domowej szerzącego język irlandzki rządowego organu Foras na Gaeilge:

Sposób, w jaki okładki książek i ukształtowanie artystyczne wczesnych tytułów An Gúm zachęcały do czytania książek w języku irlandzkim, omawia szczegółowo publikacja Cork University Press z 2011.

Rozdział 5, napisany przez Briana Ó Conchubhaira i zatytułowany *An Gúm: The Irish Free State and the Politics of the Irish Language*, przybliży historię An Gúm i odnosi się do sposobu, w jaki twórcze i pełne polotu projekty zachęcały odbiorców do obcowania z irlandzkojęzyczną literaturą. Ó Conchubhair opisuje pionierską rolę An Gúm w projektowaniu książek irlandzkich i bogatą spuściznę artystyczną agencji.

[The manner in which the book covers and the artwork of An Gúm's early titles encouraged the reading of Irish language books is detailed in this book published by Cork University Press in 2011.

Chapter 5, written by Brian Ó Conchubhair, entitled 'An Gúm: The Irish Free State and the Politics of the Irish Language' describes the history of An Gúm and refers to the manner in which the books' creative, imaginative design encouraged the public to read Irish language literature. Ó Conchubhair illustrates the pioneering role of An Gúm in Irish book design and its rich design heritage.]³⁹³

Nie wiadomo, do jakiego stopnia okładki i obwoluty An Gúm zachęcały do obcowania z irlandzkojęzyczną literaturą. Podsumowując ukształtowanie wczesnych edycji, Gearóid S. Mac Eoin stwierdza, że w większości trudno byłoby je nazwać pełnymi polotu („There was little evidence of imagination in the appearance of Gúm books”), ponieważ sposób ich oprawy, papier, druk i obwoluty były monotonne³⁹⁴. Niskie płace nie mogły bowiem motywować współpracujących z agencją artystów³⁹⁵, a projekty obwolut często tworzone w pośpiechu. Ó Conchubhair pisze:

Podczas gdy obwoluty stanowiły atrybut większości edycji w twardych oprawach, które ukazały się pod auspicjami An Gúm, widać, że nie były one częścią pierwotnego zamysłu ukształtowania książki. Dokumentacja An Gúm wskazuje, że projekty obwolut wielu pierwszych wydań były zamówioną w pośpiechu postprodukcją. Nagła i pilna potrzeba odpowiednich obwolut na wspomniane książki oraz łączące się z nią dodatkowe koszty stworzyły konieczność zapro-

³⁹² Pomoc pani Maírlín Daly oraz pana Paula Newmana z biblioteki Dublin Institute of Technology okazała się w tych poszukiwaniach nieoceniona.

³⁹³ An Gúm: About Us, <http://www.forasnagaeilge.ie/about/an-gum/mission-history-areas-work/?lang=en> (dostęp: 30.08.2016).

³⁹⁴ G.S. Mac Eoin, *op. cit.*, s. 62.

³⁹⁵ B. Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 103.

jektowania odpowiedniej, standardowej ilustracji, którą można byłoby wykorzystać w przypadku książek różnego typu. Wynikiem tej kryzysowej sytuacji było powstanie standardowej obwoluty [...].

[While dust-jackets almost always accompanied An Gúm hardbacks, this feature was clearly an afterthought and not part of the initial design. An Gúm files reveal that dust-jackets for several of the initial books were hurriedly commissioned post-production. The urgent and pressing need for appropriate dust-jackets for the books in question, and the additional unexpected cost involved, created a need for a suitable default image that would serve several books of various types and genres at once. This crisis led to the emergence of the default dust-jacket [...].]³⁹⁶

Ilustracja autorstwa AóM (zob. il. VII) przedstawia siedzącego w fotelu mężczyznę, który paląc fajkę, zagłębiony jest w lekturze jednej z publikacji An Gúm, podczas gdy inne książki czekają na swoją kolej na stoliku obok. Pokój, w którym siedzi, rozświetla lampa elektryczna. Tę grafikę wykorzystano na zróżnicowanych kolorystycznie obwolutach licznych publikacji, które ukazały się pod auspicjami państwowej agencji wydawniczej. Według rozbudowanej interpretacji Ó Conchubhaira wskazuje ona na potencjalną nową tożsamość obywateli Irlandii — państwa nowoczesnego, w którym do wszystkich dotrzeć ma elektryczność³⁹⁷. Owa standardowa obwoluta okazała się jednak nieodpowiednia w wypadku niektórych książek, na które planowano ją założyć. Dotyczyło to między innymi *Oileáin Árann Mártana Ó Domhnailla* z 1930 roku — panegiryku poświęconego Wyspom Aran. Ostatecznie na obwolucie wykorzystano jedną z fotografii, które planowano umieścić wewnątrz publikacji jako ilustrację do tekstu.

Podsumowując, można zastanowić się nad funkcją, którą mogły spełniać obwoluty An Gúm. Janusz Dunin cytuje następujące funkcje okładek i obwolut zaproponowane przez Heinza Kroehla:

- mają chronić książkę,
- zwracać na nią uwagę,
- wskazywać na serię lub program,
- powiedzieć coś o jej zawartości,
- starać się, aby dobrze wyglądała,
- zachęcać do kupna,
- przedstawiać obrazowo tytuł,
- być samodzielnym dziełem sztuki,
- być znakiem rozpoznawczym wydawcy,
- przekazywać charakter książki,
- dostarczać argumentów do jej reklamy³⁹⁸.

³⁹⁶ *Ibidem*, s. 104.

³⁹⁷ *Ibidem*, s. 110–113.

³⁹⁸ Cytat z *Buch und Umschlag im Test* (1984) Heinza Kroehla za: J. Dunin, *op. cit.*, s. 84. Funkcje te przywołuje też Katarzyna Szczęśniak w pracy na temat interdyscyplinarnych badań, jakie można prowadzić w wypadku okładek i obwolut, wśród których znalazło się także podejście semiotyczne; zob. *eadem*, *Okładka i obwoluta książki jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2011, nr 2 (7), s. 31, 38–39.

Dunin dodaje, że w niektórych przypadkach istnieją też inne funkcje, związane wymaganiami epoki. Nieraz na pierwszy plan wyłania się element ideologizujący, a czasem widoczne są próby narzucenia interpretacji³⁹⁹. Owa ideologizacja obecna jest niewątpliwie na obwolutach niektórych edycji An Gúm, które służą kształtowaniu tożsamości obywateli nowego państwa — patriotycznych niczym Cuchulainn, wiernych wyznaniu katolickiemu, dumnych ze spuścizny kulturowej, zarówno tej obecnej w codziennym życiu rybaków na zachodnich krańcach Irlandii, jak i w tradycyjnych grach sportowych, w końcu — nowoczesnych i korzystających z dobrodziejstw, które zapewnia im nowe państwo.

Z pewnością obwoluty An Gúm miały chronić książkę. Wiele z nich musiało przyciągać uwagę, choćby ze względu na wyraziste kolory. Z pewnymi wyjątkami sugerują one także treść dzieła. Treści trudno domyślić się jednak w wypadku zastosowania standardowej ilustracji⁴⁰⁰, ponieważ wtedy konotować może ją jedynie tytuł edycji. Zdaniem Ó Conchubhaira zarówno miękkie okładki, jak i obwoluty An Gúm rzadko wskazywały na wydawcę⁴⁰¹. Białe obwoluty edycji w twardej oprawie — z tytułem, nazwiskiem autora i ozdobną ryciną na płaszczyźnie przedniej — nie zawierają logo ani żadnej innej informacji o tym, kto wydał książkę. Znajomość wczesnych edycji An Gúm i charakterystycznych dla nich elementów, takich jak format i inne elementy zewnętrznego ukształtowania, pozwala jednak domyślać się, pod jakimi auspicjami mogła ukazać się książka, pomimo że wartość informacyjna jej obwoluty jest znikoma. Niewątpliwie ciekawa, wręcz krzykliwa kolorystycznie obwoluta książki *An Ré-Sheód* (zob. il. VIII) informuje jedynie o jej tytule, lecz także o języku (irlandzkim) i bardzo powierzchownie o zawartości utworu.

Wykorzystana rycina przedstawia cztery dłonie sięgające po coś, co wygląda na cenny skarb — klejnot. Charakterystyczna biała obwoluta, na której płaszczyźnie przedniej zamieszczono kolorową grafikę, oraz podpis ilustracji — AóM, wskazujący na tożsamość artysty współpracującego z An Gúm, pozwala domyślać się, że publikacja ukazała się pod auspicjami państwowej agencji wydawniczej. Dopiero strona tytułowa informuje nas, że nie mamy do czynienia z książką etniczną, a z przekładem dziewiętnastowiecznej brytyjskiej powieści epistolarnej Wilkie’ego Collinsa — *The Moonstone (Kamień Księżycowy)*⁴⁰², wydanej po irlandzku w 1933 roku.

³⁹⁹ *Ibidem*, s. 84, 87.

⁴⁰⁰ Andrzej Tomaszewski zwraca uwagę, że obwoluta z reguły luźniej związana jest graficznie z resztą dzieła; zob. *idem, Architektura książki. Dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*, Warszawa 2011, s. 144. Nie dziwi zatem zastosowanie standardowej ilustracji w przypadku różnych utworów, tym bardziej że dodatkową korzyścią, poza oszczędnością, było wizualne połączenie ich edycji w zbiór książek wydanych przez jednego wydawcę.

⁴⁰¹ Ó Conchubhair, *An Gúm...*, s. 99.

⁴⁰² Chodzi o powieść Wilkie’ego Collinsa *Kamień Księżycowy*, uchodzącą za pierwszą powieść detektywistyczną w języku angielskim. Utwór ukazał się po raz pierwszy w Londynie w 1868 roku.

Można uznać, że obwoluta *An Ré-Sheód* nie niesie pełnego komunikatu dotyczącego tożsamości książki, natomiast niewątpliwie zwraca na siebie uwagę. Nie wiadomo jednak, czy zachęcała ówczesnych odbiorców do kupna książki. Trudno też powiedzieć, czy okładki i obwoluty An Gúm miały w ogóle spełniać funkcję marketingową. Zamiarem rządu było uczynić książki w języku irlandzkim powszechnie dostępnymi, dlatego ich ceny nie były wygórowane, a w dystrybucji często trafiały do bibliotek publicznych i szkół.

7.3. Kroj pisma i zdobnictwo – wskaźniki irlandzkości

Pisząc o wykorzystaniu kroju pisma w publikacjach pod auspicjami An Gúm, Uí Laighléis⁴⁰³ zauważa, że od samego początku administracja rządowa zachęcała agencję do używania antykwy. W październiku 1928 roku wydano nawet specjalne zalecenie, zgodnie z którym wszystkie przekłady miały być składane antykwą. Równocześnie jeśli tłumaczowi bardzo zależało na wydaniu przekładu z wykorzystaniem irlandzkiego kroju pisma, było to możliwe, lecz musiał on dostarczyć tłumaczenie napisane irlandzkimi literami. Polityka dotycząca druku utworów napisanych oryginalnie po irlandzku zdaje się łagodniejsza. Początkowo nie było właściwie żadnych wytycznych odnośnie do kroju pisma w tych publikacjach. W 1929 roku wydano natomiast zarządzenie, że przynajmniej jedna na trzy książki ma zostać wydrukowana antykwą, z nadzieją, że liczba ta wzrośnie do dwóch w kolejnych latach działalności agencji.

Ten brak zdecydowanej polityki dotyczącej wykorzystania czcionek był symptomem czasów, w których istniała silna opozycja konserwatystów przeciwstawiających się odejściu od stylu unikatowego dla drukowanych publikacji w języku irlandzkim. Narzucenie siłą antykwy mogłoby wokół działalności publikacyjnej „wytworzyć szkodliwą atmosferę”⁴⁰⁴, czego nikt nie chciał. Dojście do władzy partii Fianna Fáil, z de Valerą na czele, w 1932 roku wpłynęło na politykę wydawniczą, częścią której było wycofanie się z wcześniejszych ustaleń. Znalazło to odbicie między innymi w serii książek dla dzieci *Laethanta Gréine*⁴⁰⁵, w której na publikację czekało siedem utworów po składzie antykwą. Po tym, jak zarządzono, że wszystkie nowe książki mają być drukowane z wykorzystaniem irlandzkiego kroju pisma, wspomniane utwory złożono ponownie, stosując czcionki gaelickie⁴⁰⁶.

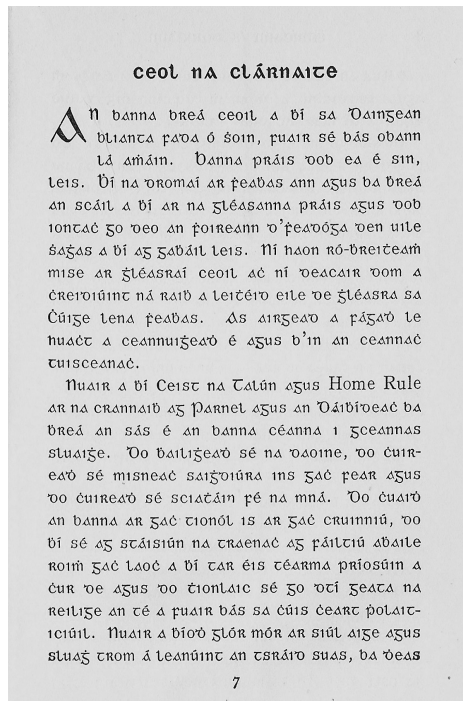
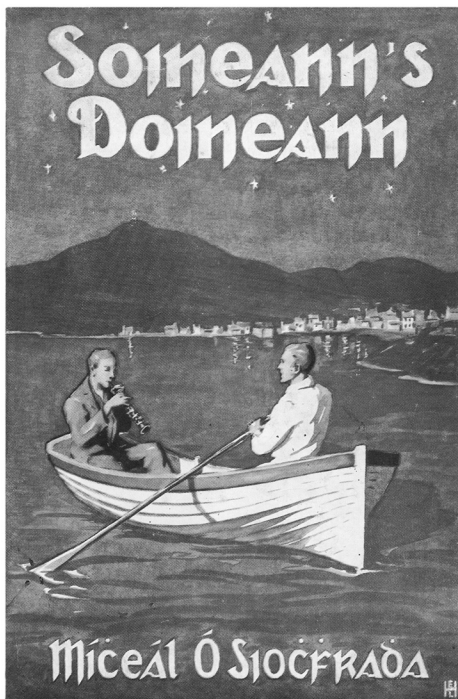
⁴⁰³ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 214–215.

⁴⁰⁴ *Ibidem*, s. 214.

⁴⁰⁵ Między innymi *Cóta mac bríste, táilliúir, Pócaí draoidheachta Sheáinín Uí Shioradáin, Grúagach an chúl-dorais, Malairt éadaigh*.

⁴⁰⁶ G. Uí Laighléis, *op. cit.*, s. 214.

W efekcie typografia edycji An Gúm była zróżnicowana. Jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku niektóre książki składano czcionkami irlandzkimi (zob. *Soineann 's Doineann* Micheála Ó Siochfhradha z 1953 roku — il. 12), podczas gdy antykwą ukazywała się od początku większość przekładów (między innymi *Quo Vadis*, 1936), a nawet — już w latach dwudziestych — niektóre edycje utworów powstałych oryginalnie po irlandzku (na przykład *Dhá Sgéal* Ó Séaghda'a, z listy lektur szkolnych, 1929), które jednak wzbogacano czasem o inne graficzne wyznaczniki irlandzkości.



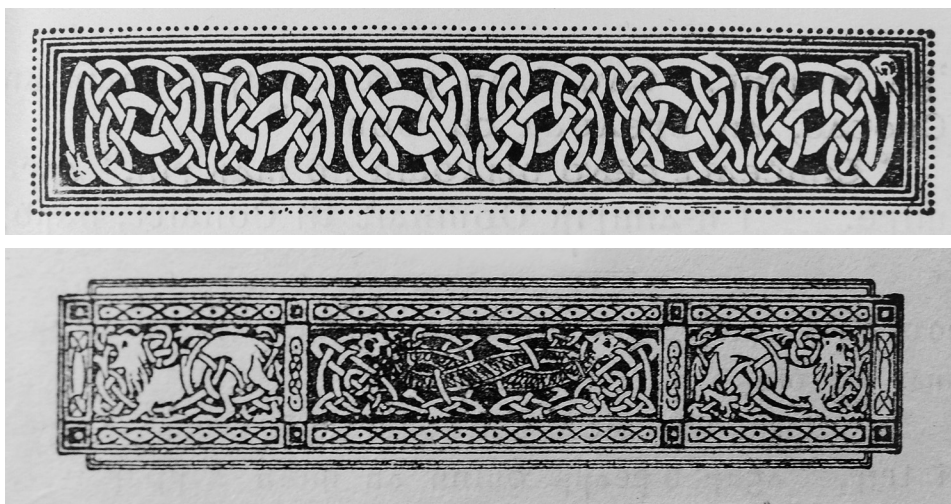
Il. 12. Obwoluta oraz strona 7 z *Soineann 's Doineann* Micheála Ó Siochfhradha z 1953 roku

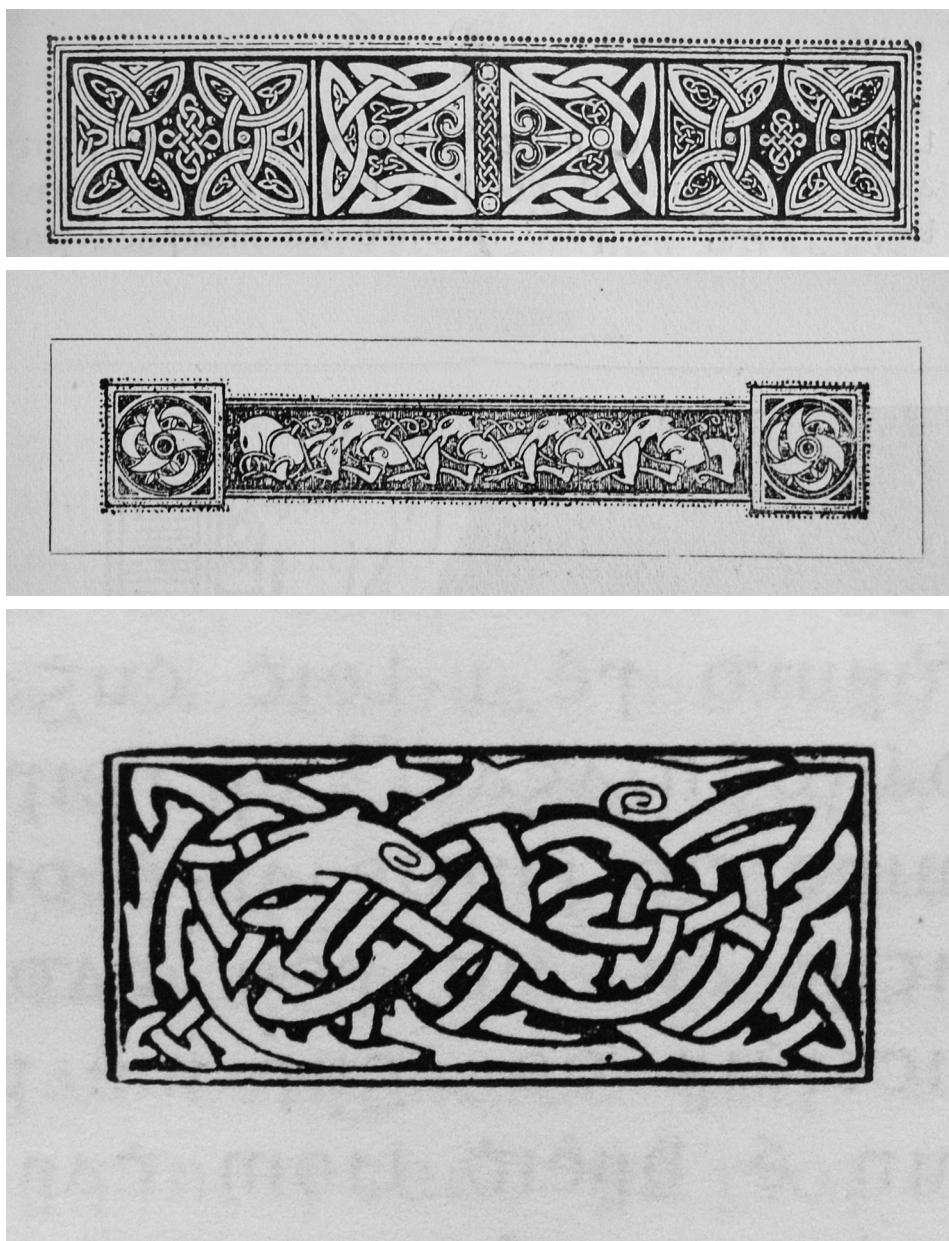
W zdobnictwie wewnątrz książek obecny był motyw plecionki, co stanowi nawiązanie do stylistyki *Księgi z Kells*. Użycie plecionki nie było jednak niczym nowym. Znalazła się ona zarówno we wspomnianym logo Ligi Gaelickiej (zob. il. 11), jak i na okładce *Naoi nGábhadh an Ghiolla Dhuibh* (zob. il. 10). Niekiedy łączono ją z wizerunkami zwierząt. Pojawia się więc na przykład ryba w ozdobnym inicjale „T” we wstępie do wydania hymnów Ó Súilleabháina z 1868 roku (zob. il. 13); w innych miejscach zwierzęta zostają wplecione w winiety (zob. il. 14). Ozdobne winiety tego typu wykorzystywano w różnych publikacjach irlandzkich niezależnie od języka, a w edycjach An Gúm — bez powiązania z krojem pisma. Wiele książek pod auspicjami agencji ukazało się też



Il. 13. Ozdobny inicjał z przedmowy do T.G. Ó Súilleabháin, *The Pious Miscellany, and Other Poems*, Dublin 1868

bez żadnych ozdobników, co mogło mieć związek z aktualnym budżetem. Natomiast inni wydawcy wykorzystujący czcionki gaelickie często wzbogacali edycje o ozdobne inicjały dłuższego fragmentu tekstu. Te piękne czcionki można oglądać w Músaem Náisiúnta Cló/The National Print Museum (Narodowym Muzeum Druku) w Dublinie (zob. il. 15). Unikatowy dla irlandzkiego kształt pisma, będący ozdobnym atrybutem niektórych tytułów ukazujących się współcześnie, oraz charakterystyczna plecionka sygnalizowały irlandzką tożsamość edycji. Ich szerokie wykorzystanie do dziś sprawia, że zawierające je książki kojarzy się z kulturą irlandzką, choć w ustalaniu tożsamości publikacji w oparciu o pierwsze znaki widoczne na okładce niewątpliwie najważniejsze jest nazwisko autora.





Il. 14. Winiety en tête oraz finalik z motywami irlandzkiej plecionki, powszechnie wykorzystywane na początku XX wieku





Il. 15. Kaszta z zestawem inicjałów z motywem plecionki oraz wybrane ozdobne inicjały utrwalone w metalu umieszczonym na drewnianych klockach

Analiza wybranych książek, które ukazały się pod auspicjami państwowej agencji wydawniczej An Gúm, pozwala wyszczególnić elementy wskazujące na etniczną tożsamość edycji. Podstawę stanowią irlandzkie wydawnictwo, miejsce wydania — Irlandia, język tekstu — irlandzki oraz irlandzka tożsamość autorów, umożliwiająca oddzielenie twórczości rodzimej od przekładów. Tematyka owej twórczości wydaje się ponadto osadzona w irlandzkich realiach, na co często wskazują ilustracje na obwolutach, na których widnieją elementy irlandzkiego krajobrazu, symbole nawiązujące do wyznania katolickiego bądź odwołujące się do przyjętego systemu wartości czy irlandzcy bohaterowie i artefakty typowe dla kultury irlandzkiej. Niektóre edycje wzbogacono o konotujące Irlandię zdobienia wewnętrzne — inicjały i winiety z motywem plecionki lub wykorzystano w nich charakterystyczny dla języka irlandzkiego krój pisma.

8. Trzy autobiografie z Wielkiej Blasket — etniczna książka Gaeltachtu

Poza tożsamością autora, językiem tekstu oraz ukształtowaniem edytorskim książki elementem decydującym o jej kulturowej tożsamości jest jej treść. Dzięki niej dzieło może zostać zaliczone do określonego zbioru, na przykład książek irlandzkich, książek przygodowych, romansów. Z analizy wczesnej działalności An Gúm wynika, że agencja nie wydawała książek o treści wzbudzającej wśród urzędników wątpliwości co do moralnego przesłania publikacji. Poszukiwano literatury świeżej, napisanej przez użytkowników języka irlandzkiego, ale pozostającej w zgodzie z kształtowaną przez państwo kulturą. Taki materiał mogli zapewnić mieszkańcy terenów irlandzkojęzycznych, pod warunkiem że pociągała ich twórczość literacka oraz mieli możliwość jej uprawiania. Od końca XIX wieku do twórczości tej zachęcali ich zarówno entuzjaści irlandzkiego, jak i przedstawiciele organizacji działających na rzecz odbudowy języka narodowego. W ten sposób powstała literatura Gaeltachtu i najbardziej etniczne z książek irlandzkich, których tożsamość wyznaczają właściwie wszystkie możliwe elementy. Przykładami są trzy autobiografie twórców z archipelagu Blasket stanowiącego część Gaeltachtu Kerry.

8.1. Wielka Blasket

An Blascaod Mór/the Great Blasket (Wielka Blasket) stanowi część archipelagu siedmiu wysp oraz licznych skał i wysepek leżących na Oceanie Atlantyckim na południowy zachód od Corca Duibhne/półwyspu Dingle w irlandzkim hrabstwie Kerry. Jest największą ze znajdujących się tam wysp i być może z tego powodu cały archipelag nazwano wyspami Blasket. Ludność lokalna zwykła nazywać the Great

Blasket po prostu An tOileán/The Island, czyli wyspą. W bardziej odległej przeszłości archipelag znany był jako Ferriters' Islands, czyli wyspy Ferriterów, od nazwiska normańsko-irlandzkiej rodziny, która od końca XIII wieku dzierżała go od hrabiów Desmond, a następnie — od końca XVI wieku — od nowego właściciela ziem w Kerry — sir Richarda Boyle'a. Ostatnim przedstawicielem rodziny Ferriterów sprawującym kontrolę nad wyspami był harfista i poeta, przywódca powstańczy stawiający opór pustoszącym Irlandię wojskom Olivera Cromwella, kapitan Piaras Feirtéar (znany pod zanglicyzowanym imieniem jako Pierce Ferriter), stracony przez powieszenie w 1653 roku.

Sama nazwa „Blasket” jest nieustalonego pochodzenia. W XVIII wieku irlandzki topograf Charles Smith pisał, że może ona wywodzić się od irlandzkiego wyrazu *blaosc* oznaczającego ‘muszlę’ lub ‘łuskę’, tłumacząc tę domniemaną etymologię tym, że Wielka Blasket, najprawdopodobniej stanowiąca niegdyś część Irlandii, oderwała się od niej niczym rybia łuska⁴⁰⁷. Natomiast odwiedzający wyspę w XX wieku językoznawca Robin Flower zasugerował, że może ona pochodzić od staronordyckiego wyrazu *brasker* oznaczającego ‘ostrą skałę’ lub ‘niebezpieczne miejsce’, co można uzasadniać usytuowaniem wyspy oraz nieprzychylnością jej klimatu i ukształtowania⁴⁰⁸.

Choć Wielka Blasket, która widziana z wybrzeża półwyspu Dingle faktycznie przypomina niektórym olbrzymią muszlę, leży w fizycznym oddaleniu zaledwie 1,2 kilometra od najbardziej wysuniętego w morze punktu wybrzeża Kerry — przylądka Dún Mór, długość rzeczywistej trasy przeprawy z portu w Dún Chaoin/Dunquin do nabrzeża Caladh an Oileáin na wyspie wynosi 5 kilometrów. Wody po drodze są zdradliwe (nawet dziś często w ogóle uniemożliwiają niewielkim promom turystycznym przeprawę i przybicie do brzegu), przycumowanie łodzi u wybrzeża jest trudne, a pozostawienie ich na wodzie grozi roztrzaskaniem przez szalejące fale oceanu. Z tego względu mieszkańcy wyspy używali *naomhóga* — lekkich łodzi złożonych z drewnianego stelaża obciążonego smołowaniem, nieprzemakalnym płótnem, których nie pozostawiali na wodzie, a wynosili i składali na opadającym ku nabrzeżu zboczach wyspy. Z oddali Wielka Blasket wydaje się duża i masywna; w rzeczywistości ma tylko 5,2 kilometra długości i 1 kilometr w najszerszym miejscu. Z łatwością można ją zwiedzić w ciągu jednego dnia, tym bardziej że brak drzew i większych zabudowań pozwala na szybką orientację w terenie i po wejściu na jej najwyższe wzniesienie na zobaczenie wyspy niemal w całości. Wybrzeże jest skaliste (zob. il. IX), ale poniżej klifów po wschodniej stronie, na północ od portu, rozciąga się Biała Plaża — An Trá Bán/the White Strand (zob. il. X). Większą część wyspy pokrywają długie, chylące się pod wpływem wiatru

⁴⁰⁷ C. Smith, *The Ancient and Present State of County of Kerry: Containing a Natural, Civil, Ecclesiastical, Historical and Topographical Description of Thereof*, Dublin MDCCLXXIV [1774], s. 182.

⁴⁰⁸ Zob. M. Mac Conghail, *The Blaskets: People and Literature. A Kerry Island Library*, Dublin 2006, s. 27; P. Ua Maoileoin, *Na Blascaodaí/The Blaskets*, Dublin [1994], s. 2.

trawy, a jej szczyt porastają krzewy wrzосу i kolcolistu, pod którymi znajdują się pokłady torfu, w przeszłości służącego jej mieszkańcom za materiał opałow. Pozostałości wioski skupione są w jednym miejscu, powyżej punktu na północno-wschodnim krańcu wyspy, w którym cumują łodzie. W tym położonym na zboczu wzgórza, chronionym od zachodniego wiatru miejscu stały wszystkie domy wyspiarzy mieszkających na Wielkiej Blasket na przełomie XIX i XX wieku, aczkolwiek na mapach zaznaczone są też ślady starego fortu położonego wysoko w środkowej części wyspy.

Choć na trzech wyspach — Inis Mhic Uíbhleáin, Inis Tuaisceart i An Blascaod Mór/Wielkiej Blasket — odkryto źródła słodkiej wody, wydaje się, że nie licząc obecności mnichów we wczesnym okresie irlandzkiego chrześcijaństwa, o czym niewiele wiadomo, tylko ta ostatnia zamieszkiwana była przez ludzi nieprzerwanie przez dłuższy czas. Dostępne są tworzone od pierwszej połowy XIX wieku regularne spisy mieszkańców wysp Blasket, poświadczające następujące dane: 1821 rok — 128 osób; 1835 — 123; 1841 — 156; 1851 — 109; 1861 — 98; 1871 — 138; 1881 — 148; 1891 — 139; 1901 — 151; 1911 — 160; 1916 — 176; 1925 — 150; 1926 — 143; 1936 — 110⁴⁰⁹. Z danych tych wynika, że na przełomie XIX i XX wieku, w czasach gdy połowy były dobre, na wyspach — przede wszystkim na An Blascaod Mór — mieszkało powyżej 150 osób. Na początku II wojny światowej populacja spadła do poniżej 100 osób, w 1947 roku było ich 50, a w chwili wysiedlenia ostatnich mieszkańców w 1953 roku — zaledwie około 20⁴¹⁰.

8.2. Geneza, charakterystyka i ukształtowanie wydawnicze utworów Tomása Ó Criomhthaina, Muirisa Ó Súilleabháina i Peig Sayers

Dawno temu, opowiedziawszy historię, gawędziarz mawiał: „Oto moja opowieść i jeśli jest w niej coś nieprawdziwego, niech tak zostanie”. Oto moja opowieść i nie ma w niej nic prócz prawdy.

Tomás Ó Criomhthain⁴¹¹

Czasy świetności z przełomu stuleci zostały uwiecznione na kartach powieści autobiograficznych i opowiadań autorstwa przedstawicieli tej żyjącej w izolacji społeczności — utworów, które dziś składają się na słynną w Irlandii Bibliote-

⁴⁰⁹ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 34; P. Lysaght, *Paradise lost? Leaving the Great Blasket*, „Béaloides” 74, 2006, s. 199.

⁴¹⁰ Mac Conghail i Lysaght podają dwie różne liczby — 20 i 22; zob. M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 24; P. Lysaght, *op. cit.*, s. 199.

⁴¹¹ Słowa z rękopisu *An t-Oileánach* Ó Criomhthaina, cyt. za: P. O’Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 141, 192.

kę Blasket (ang. Blasket Island Library⁴¹² lub Kerry Island Library) i które można zaliczyć do swoistego zbioru książek etnicznych. Chodzi tu przede wszystkim o dzieła trzech twórców irlandzkojęzycznych: Tomás Ó Criomhthain/Thomasa O’Crohana (1855/1856–1937), Muirisa Ó Súilleabháina/Maurice’a O’Sullivana (1904–1950) i Peig Sayers (1873–1958), choć niektórzy badacze włączają do tej grupy też kilku mniej znanych pisarzy, takich jak na przykład Máire Ní Ghuithín (1909–1988), Seán Sheáin Í Chearnaigh (1912–1997) czy Pádraig Ua Maoileoin (1913–2002)⁴¹³.

Jak zauważa Muiris Mac Conghail, wydaje się, że biblioteka ta jest w historii literatury czymś wyjątkowym:

Stworzyli ją sami wyspiarze, reprezentujący własną kulturę, dając zbiorowy portret swojej wspólnoty tuż przed jej unicestwieniem. Kiedy mieszkańcy wyspy zaczęli przeczuwać, że ich świat zbliża się ku końcowi, opisali go. Niektórzy zrobili to na tyle dobrze, że ich utwory weszły do kanonu literatury światowej i dlatego Tomás Ó Criomhthain, Muiris Ó Súilleabháin i Peig Sayers żyć będą tak długo, jak długo czytać będziemy książki. Twórczość innych autorów to niewielki dodatek, z którego mogą korzystać czytelnicy irlandzkojęzyczni, jak i ci, którzy interesują się kulturami wyspiarskimi.

[It was written by the Islanders themselves from within their own culture, a collective portrait of their community just before its destruction. When the Island community sensed that their world was coming to an end they wrote it all down. Some did it well and their writings now form part of a universal literature and Tomás Ó Criomhthain, Muiris Ó Súilleabháin and Peig Sayers will live as long as books are read. The rest is a small footnote for Irish readers and those interested in island cultures.]⁴¹⁴

Wraz z publikacją utworów mieszkańców Blasket w prozie irlandzkiej pojawił się nowy gatunek — autobiografia⁴¹⁵, co z pewnością ją wzbogaciło. W kontekście literatury europejskiej Seán Ó Tuama mówi nawet o powstaniu gatunku *sui generis*, będącego wynikiem twórczości literackiej uprawianej w środowisku oderwanym nie tylko od świata literackiego, lecz także od większego społeczeństwa⁴¹⁶.

⁴¹² Terminu tego użył dla określenia zbioru książek z Blasket angielski filolog klasyczny George Thomson (1903–1987), zob. M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 162.

⁴¹³ Warto zauważyć, że związki Ua Maoileoina z Blasket biorą się z jego pochodzenia, a nie wychowania na wyspie. Pisarz był synem Cáit, córki Tomás Ó Criomhthain, ale urodził się w Comineól na półwyspie Dingle. Niemniej wyniesiona z domu znajomość swoistej odmiany irlandzkiego sprawiła, że w kwestiach języka stał się ważnym informatorem — współpracował między innymi z leksykografem Tomásem de Bhaldraithe z UCD oraz wykonywał prace leksykograficzne na zlecenia An Gúm; zob. *Former Garda who had writing in his blood*, „The Irish Times” 26.10.2002, <http://www.irishtimes.com/news/former-garda-who-had-writing-in-his-blood-1.1102412> (dostęp: 14.02.2016).

⁴¹⁴ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 162.

⁴¹⁵ J. Estlake, *Orality and agency: Reading an Irish autobiography from the Great Blasket Island*, „Oral Tradition” 24, 2009, nr 1, s. 125.

⁴¹⁶ S. Ó Tuama, *Repossessions: Selected Essays on the Irish Literary Heritage*, Cork 1995; por. J. Estlake, *op. cit.*, s. 125.

Z kolei Małgorzata Goraj i Ernest Bryll we wstępie do tłumaczenia na język polski *Fiche Blian ag Fás Ó Súilleabháina* stwierdzają, że „[l]iteratura Blasket dała [literaturze irlandzkiej] możliwość wzbogacenia języka prozy. Stworzenia czegoś innego, własnego, a nie naśladownictwa prozy angielskiej”⁴¹⁷. Równocześnie badacze literatury Blasket często są zdania, że duże znaczenie powstałych na wyspie utworów wynika raczej z zawartych w nich informacji etnograficznych niż z ich wartości literackiej⁴¹⁸ lub też, że ich wartość literacka jest co najmniej porównywalna z ich wartością etnograficzną i antropologiczną⁴¹⁹, a chciałoby się dodać, że również językoznawczą, albowiem mieszkańcy wysp posługiwali się swoistą odmianą języka irlandzkiego. Na uwagę zasługuje także kształt edytorski pierwszych wydań literatury Blasket drukiem, dzięki któremu można sytuować te utwory właśnie na pograniczu literatury pięknej i dokumentu etnograficznego. Zanim jednak zajmiemy się samymi utworami, ich odbiorem przez ówczesną krytykę oraz pierwszymi drukowanymi edycjami, warto zwrócić uwagę na swoisty charakter wspólnoty z Wielkiej Blasket, codzienne życie mieszkańców wysp oraz to, co w okresie odrodzenia irlandzkiego stało się przyczynkiem uprawianej przez wyspiarzy twórczości literackiej, a mianowicie wizyty przybyszów z zewnątrz — przede wszystkim językoznawców.

Osada na Wielkiej Blasket, zwana po prostu wioską (An Baile/the village), dzieliła się nad dwie części — dolną, bliżej portu (Bun an Bhaile/bottom of the village) i górną (Barr an Bhaile/top of the village)⁴²⁰. W dolnej wiosce stały między innymi domy Muirisa Ó Súilleabháina i Tomás Ó Criomhthaina oraz dom, w którym mieszkała Peig Sayers po wyjściu za mąż za mieszkańca wyspy aż do czasu, kiedy rodzina przeprowadziła się do jednego z nowych budynków w drugiej części wioski. W górnej wiosce znajdował się dom Máire Ní Scannláin służący wyspiarzom za miejsce spotkań, podczas których wymieniano poglądy i informacje. Młodzi ludzie schodzili się tam również na wspólne muzykowanie. Dom ten w XX wieku nazywano An Dáil — irlandzkim terminem używanym od 1919 roku do dzisiaj na określenie irlandzkiego parlamentu w Dublinie, co świadczyłoby o pewnej wiedzy wyspiarzy o życiu politycznym w Irlandii. Innym istotnym miejscem w górnej wiosce był dom, w którym mieszkał Król (An Rí/the King), a właściwie Pádraig Ó Catháin, sprawujący funkcję ostatniego króla Wielkiej Blasket przez około 25 lat aż do śmierci w 1929 roku. Nie tylko Wielka Blasket miała własnego króla — niektóre wyspy u wybrzeży zachodnioirlandzkich hrabstw Mayo, Sligo i Donegal również ich miały. Prawdopodobnie wybierano ich w głosowaniu, choć

⁴¹⁷ M. Goraj, E. Bryll, *Od tłumaczy*, [w:] [M. Ó Súilleabháin] M. O’Sullivan, *Dwadzieścia lat dorastania*, Warszawa 1986, s. 7.

⁴¹⁸ J. Estlake, *op. cit.*, s. 125.

⁴¹⁹ E. Maher, *Island culture: The role of the Blasket autobiographies in the preservation of a traditional way of life*, „Studies: An Irish Quarterly Review” 97, 2008, nr 387, s. 263.

⁴²⁰ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 37.

Gerald Hayes⁴²¹ przypuszcza, że na Blasket nie było właściwie żadnych reguł dotyczących organizacji wyborów. Król musiał wyróżniać się przywódczym charakterem, cieszyć się zaufaniem, potrafić w razie konieczności rozsądzić zaistniałe na wyspie spory. Nie ma żadnych dowodów na to, że miał wypełniać ściśle określone obowiązki. Służył innym pomocą, a jego przywódcza rola polegała na koordynowaniu wspólnych prac, takich jak większe połowy. Ó Catháin znał dobrze angielski, dlatego często odpowiadał za kontakty wyspiarzy z osobami z zewnątrz. Średnio dwa razy w tygodniu przeprowadzał się do Irlandii, gdyż pełnił ważną na wyspie funkcję listonosza. Zadaniem tym po jego śmierci zajął się jego syn, nie przyjmując jednak tytułu *rí*.

Nieco poniżej domu Króla ulokowana była szkoła, otwarta decyzją oddziału ministerstwa edukacji w Dublinie w 1866 roku. Jedynym językiem wykładowym aż do ostatniej dekady XIX wieku, kiedy działalność Ligi Gaelickiej przyniosła skutki i rozpoznano wagę nauczania irlandzkiego w szkołach położonych na terenach irlandzkojęzycznych, był oczywiście angielski. Wyspiarze nie bronili się przed nauką tego języka, byli bowiem świadomi, że może on być przepustką do większego świata — anglojęzycznych terenów Irlandii, Wielkiej Brytanii, a przede wszystkim do Ameryki. Edukacja stanowiła dla niektórych wstęp do emigracji do Bostonu czy Springfield w Massachusetts. Choć nauczanie irlandzkiego wprowadzono do szkoły stosunkowo późno, wielu wyspiarzy potrafiło czytać i pisać również w tym języku. Mac Conghail zauważa, że Król Pádraig Ó Catháin i Tomás Ó Criomhthain prowadzili korespondencję z Robinem Flowerem, który po wizycie na Wielkiej Blasket w 1910 roku wrócił do Londynu, i z wieloma innymi odwiedzającymi wyspę, pisząc listy w dwóch językach — angielskim i irlandzkim. Starsi mieszkańcy wyspy uczyli się pisać i czytać po irlandzku od dzieci w wieku szkolnym, choć również wcześniej mogli mieć kontakt z Biblią i innymi tekstami religijnymi w języku irlandzkim za sprawą aktywnej działalności protestanckich ewangelistów z Dingle. Od 1839 roku na wyspie istniała nawet, położona w dolnej wiosce, szkoła protestancka, która jednak przed rokiem 1880 uległa zniszczeniu. Od początku zresztą przyjmowana była ona z niechęcią i pejoratywnie określana po irlandzku *Scoil an tSúip* — ‘szkołą zupy’⁴²². Nawet w momencie jej powstania większość wyspiarzy utożsamiała się z wyznaniem katolickim, a — jak podaje

⁴²¹ Zob. A. Quinlan, *A new book reveals the story of the King of the Blasket*, „Irish Examiner” 29.06.2015, <http://www.irishexaminer.com/lifestyle/features/a-new-book-reveals-the-story-of-the-king-of-the-blasket-339543.html> (dostęp: 14.02.2016). Gerald Hayes jest współautorem książki poświęconej ostatniemu królowi Blasket — G. Hayes, E. Kane, *The Last Blasket King — Pádraig Ó Catháin, An Rí*, Cork 2015.

⁴²² Wyrażenie to nawiązuje do pomocy organizowanej przez protestantów w okresie Wielkiego Głodu — do wydawanych posiłków (zupy) dołączano teksty o treści religijnej. Niektórzy katolicy rzeczywiście zaakceptowali wtedy nowe wyznanie. Nazywano ich pogardliwie „zjadaczami zup” (*soupers*). Dlatego też szkoła protestancka nazywana była „szkołą zupy”; zob. B. Ó hEithir, *op. cit.*, s. 38; M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 40.

Mac Conghail⁴²³ — w 1901 roku jedynie dwie osoby przyznawały się do przynależności do protestanckiego Kościoła Irlandii.

Nie miało to większego znaczenia dla praktyk religijnych, jako że na Blasket nie było żadnego kościoła. Ci, którzy chcieli wziąć udział we Mszy Świętej, musieli przepłynąć na półwysep Dingle, co ze względu na warunki pogodowe nie zawsze było możliwe. Okazjonalnie wyspę odwiedzał ksiądz, aby odprawić mszę, najczęściej w budynku szkoły w górnej wiosce. Były to tzw. *stations* — tradycyjne irlandzkie msze odprawiane dla parafian mieszkających z dala od kościoła. Na Blasket nie było też cmentarza i nie odbywały się pochówki w poświęconej ziemi. Znane jest jednak miejsce, w którym zakopywano zmarłe nieochrzczone dzieci i wyłowionych z morza nieboszczyków, których nie można było zidentyfikować. Mogił tych niczym nie znaczone. Innych zmarłych transportowano na półwysep, gdzie organizowano pogrzeby zgodnie z obrządkiem religijnym. Z reguły, ze względu na dużą ilość ruchu na świeżym powietrzu i zdrową dietę, wypiarze żyli bardzo długo, jeśli tylko udało się im przetrwać dzieciństwo lub nie stracić przedwcześnie życia na morzu. Przeżywali najsilniejsi i ci, którzy mieli szczęście. Spośród dziesięciorga dzieci Tomása Ó Criomhthaina późnego wieku doczekało tylko dwoje. Badacze literatury Blasket często podkreślają, że *An t-Oileánach/The Islandman (Wypiarz)* wyróżnia się spośród innych utworów z Blasket swym elegijnym charakterem, a pisząc o stracie dzieci, autor uderza w tony najsmutniejsze:

Urodziło nam się dziesięcioro dzieci, ale nie miały szczęścia, Boże dopomóż! Pierwszy syn, którego ochrzciliśmy, spadł z klifu i zabił się, kiedy miał zaledwie siedem czy osiem lat. Od tego czasu dzieci odchodziły tak szybko, jak się pojawiały. Dwoje zmarło na odrę i każda nadchodząca choroba zakaźna zabierała któreś z nich. Donal zginął, próbując ratować kobietę tonącą przy Białej Plaży. Miałem innego wspaniałego syna, który mi pomagał, ale i jego po niedługim czasie straciłem.

[Ten children were born to us, but they had no good fortune, God help us! The very first of them that we christened was only seven or eight years old when he fell over the cliff and was killed. From that time on they went as quickly as they came. Two died of measles, and every epidemic that came carried off one or other of them. Donal was drowned trying to save the lady of the White Strand. I had another fine lad helping me. Before long I lost him, too.]⁴²⁴

Po śmierci żony przy Ó Criomhthainie na starość został tylko jeden syn; drugi wyjechał do Ameryki, dzieląc los wielu innych emigrantów z wysp. Należał do nich między innymi Mike Sheáin Tom Ó Ceárna, inaczej Michael J. Carney — do niedawna najstarszy człowiek urodzony na Blasket, który opuścił wyspę w wieku 16 lat, a zmarł w Ameryce w kwietniu 2015 roku w wieku 94 lat. Przed śmiercią, przy współudziale zięcia, wcześniej cytowanego Geralda Hayesa, Carney opublikował wspomnienia, opisując wyspy, na których nie było posterunku policji, budynku sądu, poczty, sklepu, lekarza, elektryczności, bieżącej wody, kościoła ani pubu.

⁴²³ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 40.

⁴²⁴ [T. Ó Criomhthain] T. O’Crohan, *The Islandman*, tłum. R. Flower, Oxford 1951, s. 147.

Carney miał szczęście, ale jego starszy brat niestety nie. Seánín zmarł na Wielkiej Blasket na zapalenie opon mózgowych w 1947 roku, kiedy szalejący sztorm uniemożliwił sprowadzenie lekarza i księdza. Po tym wydarzeniu, w 1948 roku, Carney wyjechał do Ameryki, skąd wspierał plan przesiedlenia wyspiarzy, do czego doszło niespełna dziesięć lat później⁴²⁵.

Tak jak bywało w wielu innych miejscach w Irlandii, mieszkańcy Blasket nie posiadali ziemi na własność, a dzierżawili ją od możnych właścicieli, z którego to tytułu ściągano od nich czynsz przekraczający często ich skromne możliwości. Na szczęście posterunkowi zbierający pieniądze nie zawsze mogli przeprowić się na wyspę z powodu warunków pogodowych. W 1907 roku działająca w Irlandii brytyjska Congested Districts Board (rządowa komisja na rzecz terenów przeludnionych, aktywna w Irlandii do 1923 roku, kiedy rozwiązał ją rząd Wolnego Państwa Irlandzkiego) odkupiła wyspę od jej właściciela, ówczesnego hrabiego Corku z rodu Boyle, udzielając jej mieszkańcom planowanej pomocy — za jej sprawą powstało pięć nowych domów, z których jeden zajęła rodzina Peig Sayers, a także falochron i droga prowadząca z wioski na południe wyspy. Wprowadzono też nowy system podziału ziemi na grunty uprawne. Na polach rosły ziemniaki, kapusta, rzepa, pasternak, zboże oraz trawy i rośliny na siano, potrzebne dla zwierząt zimą. Wyspiarze hodowali krowy, owce, świnie, kury, kaczki i gęsi. Podczas złej pogody i na noc zwierzęta wpuszczano do domów, co zresztą było powszechnym zwyczajem na terenach wiejskich jeszcze w XIX wieku. Tak domy i trzymanie zwierząt na wyspie wspomina Ó Criomhthain:

Jeśli chodzi o domy, które mieliśmy w mojej młodości i przez jakiś czas później, różniły się od siebie, tak jak dzieje się to w innych miejscach. Niektóre z nich wyglądały lepiej, inne były raczej godne pożalowania. Wiele z nich miało wielkość trzy na dwa i pół metra. Inne były większe, o długości czterech i pół lub sześciu metrów. Ustawiony na środku podłogi kredens dzielił dom na dwie części. W jednej z nich, pod skosami dachu stały dwa łóżka, w których spali ludzie. Pod łózkami trzymano ziemniaki. Pomiędzy nimi, przy ścianie szczytowej, stał wielki kufer. W ciągu dnia życie rodziny toczyło się w drugiej części domu, czyli w kuchni, gdzie gromadziło się około dziesięciu osób. Tam, przysunięta do kredensu, stała klatka z kurami, przy niej stary garnek z nioską. Nocą zwykle przebywały tam też jedna lub dwie krowy, jedno lub dwa cielęta, osioł, pies uwiązany łańcuchem do ściany lub puszczony wolno. Duże rodziny miały tam też wysokie łóżko lub legowisko na podłodze. Tam starzy ludzie spędzali przy ogniu noc, pociągając od czasu do czasu glinianą fajkę. Żdźbło słomy służyło im za zapalniczkę. Dobry torf tlił się wspaniale aż do rana i kiedy się budzili, sięgali po ogień i pykali fajkę. [...] Dwa lub trzy psy leżały rozciągnięte w nogach łóżka, dalej krowa lub krowy, z głowami skierowanymi w stronę ściany, jedno lub dwa cielęta w przejściu do kuchni lub leżące z pyskami przy palenisku. Po przeciwnej stronie pomieszczenia uwiązano osła, a kocica z kociętami chowała się w niszy przy

⁴²⁵ Zob. *Oldest Blasket islander dies at the age of 94*, „The Irish Times” 30.08.2015, <http://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/oldest-blasket-islander-dies-at-the-age-of-94-1.2334281> (dostęp: 14.02.2016); *Death of Blasket islander in US aged 94*, RTÉ News, 30.08.2015, <http://www.rte.ie/news/2015/0830/724483-mike-carney-blasket-islands/> (dostęp: 22.02.2016); M.J. Carney, G.W. Hayes, *From the Great Blasket to America: The Last Memoir by an Islander*, Cork 2013.

kominie. [...] Każda rodzina miała dwie lub trzy beczki z rybami i trzymała jedno lub dwa ja-
gnięta jako zwierzęta domowe [...]. Domy budowano z kamienia, jako zaprawy używając gliny.
Wiele z nich wykończone było niedbale, bo z budową zawsze się spieszo i wszyscy przy niej
pomagali. Strzechę wykonywano z sitowa i trzciny, układanych na mocnej, grubej warstwie tor-
fu. Taka strzecha byłaby w porządku, gdyby nie to, że kury nigdy nie zostawiały jej w spokoju.

[As for the houses that we had in my youth, and for some time after, they differed among
themselves, just in any other places. Some of them had a handsomer appearance than the rest,
and others were pretty wretched. A number of them were only ten feet by eight. Others were
larger — from that size to fifteen or twenty feet long. To divide a house into two a dresser stood
out from the wall in the middle of the floor, and a partition met it from the other side. There
were two beds in the lower portion, where people slept. Potatoes would be stored under these
beds. A great chest was kept between the two beds up against the gable end. On the other side
of the partition — the kitchen side — the family used to spend the whole day, or part of the day,
ten of them perhaps. There was a coop against the partition with hens in it, and a broody hen
just by it in an old cooking pot. At night-time there would be a cow, calf or two, the ass, the dog
on a chain by the wall or running about the house. In a house with a large family you would
find a post-bed, or maybe a bed on the floor. The old people used to spend the night in that be-
side the fire, with an old stump of a clay pipe going, or two pipes if there were two of them liv-
ing, and smoking away; they would have a wisp of straw for a pipe-lighter. A good fire of fine
turf smouldered away till morning; every time they woke they took a light from the fire and
puffed at the pipe. [...] Two or three dogs would stretch out at the foot of the bed, the cow or
the cows below them, head to the wall, and there would be a calf or two with run of the kitchen,
or lying muzzle to the fire. The ass would be tied up on the other side of the house opposite the
cows, and a cat with a couple of kittens, maybe, in the chimney niche. [...] Every kind of house
had two or three barrels of fish. And Besides all the other animals, you would find a pet lamb
or two. [...] Those houses were made of stones mortared with clay, and most of them were very
roughly finished, for their building was always hurried through, and everybody took a hand in
it. Rushes or reeds were thatch, over a layer of thick and stout scraws. The thatch would have
been all right if the hens would only have let it alone, but they wouldn't.]⁴²⁶

Na Wielkiej Blasket nie używano pojazdów kołowych, tylko wykorzystywano
osły do zwożenia torfu do wioski. Poza zwierzętami domowymi na wyspie żyły
króliki, na które polowano. Łapano też maskonury, mewy, nurzyki i dzikie gęsi,
którym dodatkowo zabierano z gniazd jaja. Morze dostarczało różnych rodzajów
ryb, homary i jadalne wodorosty, przy czym homary łowiono głównie na sprzedaż.
Do I wojny światowej polowano również na fokę — jedzono ich mięso, a olej wyko-
rzystywano jako paliwo do lamp. Ilekroć w okolicy tonął statek, pod warunkiem
przychylnych wycierali prądów, morze dostarczało innych bogactw, takich jak
drewno, miedź, mosiądz, olej, herbata, zboże, a nawet słodycze. Pod tym względem
prawdziwym dobrodziejstwem okazały się czasy wojny. Ó Súilleabháin komentuje
je w następujący sposób:

- Na Boga — ktoś powiedział — wojna jest dobra!
- *Arra*, człowieku — odpowiedział inny — jeśli będzie tak dalej, to ta wyspa zostanie Wy-
spą Młodości!

⁴²⁶ [T. Ó Criomhthain] T. O’Crohan, *The Islandman*, Oxford 1951, s. 26–27.

Wojna bardzo zmieniła ludzi. Bezczyjni próźniacy, którzy przedtem spędzali czas, przysypiając dzień, byli teraz o świtanu na nogach. Życie na wyspie polepszyło się. Pieniądze rosły. A nie było na co wydawać, bo i nic do kupienia, i nic nikt nie potrzebował. Wszystko teraz pływało w wodzie — mąka, mięso, smalec, benzyna, wosk, margaryna, mnóstwo wina, nawet buty, pończochy i ubrania. W każdym domu dobudowywano komórkę do zbierania łupów i bez przesady, gdybyś otworzył którąś z nich, myślałbyś, że jesteś w wielkim mieście. Czego tam nie było, worki mąki ustawione na stos jeden na drugim, puszki benzyny. Pełno różnego bogactwa, a kiedy starsi przychodzili do domu w odwiedziny, to od razu wyciągało się beczułkę wina i każdy pił, ile chciał.

Zewsząd z Kerry przychodzili kupcy, by zaopatrzyć się w drewno, wosk i przeróżne rodzaje oleju, tak więc i pieniądze przybywało szybko⁴²⁷.

Więści o storpedowaniu przez Niemców przy Cork Harbour transatlantyckiego parowca Lusitania w maju 1915 roku na krótko wznieciły wśród wyspiarzy nadzieję na jeszcze większy dobrobyt. Choć powszechnie uważa się zatonięcie Lusitanii i śmierć około 1200 pasażerów za jedno z najtragiczniejszych wydarzeń I wojny światowej, które dotknęły ludność cywilną, mieszkańcy Blasket postrzegali je we właściwy sobie sposób: „Mówili, że było na nim wielu milionerów. Straszna rzecz, ani jeden grzesznik nie został wyrzucony na ląd”⁴²⁸. Widać tu, że wyspiarze stanowili wspólnotę oderwaną od *an domhan mór* — ‘wielkiego świata’, w dużej mierze samowystarczalną, rządzącą się własnymi prawami i wyznającą własne wartości.

Dowiadujemy się o tym nie tylko z opracowań, ale właśnie za sprawą autobiografii wieśniaków, napisanych z ich punktu widzenia, wypełnionych opisami życia na wyspie, przygód jej mieszkańców, polowań, połowów, zwożenia torfu, budowy domu, zalotów, spotkań, narodzin dzieci, irlandzkich czuwań przy zmarłych i podobnych czuwań organizowanych dla osób emigrujących do Ameryki, których miało się już nigdy nie zobaczyć. Pożegnaniom wyjeżdżających bliskich towarzyszyły modlitwy i ten sam nastrój smutku, jak po śmierci kogoś bliskiego, ponieważ emigrację, podobnie jak śmierć, postrzegano jako coś naturalnego i nieuniknionego. Peig Sayers zwraca się do najstarszego syna, Muirisa, wyjeżdżającego w latach dwudziestych XX wieku do Ameryki, tymi słowami:

„Drogi synu”, powiedziałam, „złym miejscem byłoby miejsce gorsze niż ta straszna skała. [...] Tutaj nie widzę nic, co pozwoliłoby mężczyźnie zarobić na życie, bo nie mamy tu ani ziemi, ani nic innego. Nie chcę, aby zawsze ci czegoś brakowało, synu, bo za wiele już osób cierpi. Błogosławię cię i niech Bóg cię błogosławi. Idź własną drogą i pamiętaj, co mówię, nie pozwól, by cokolwiek zmniejszyło miłość do Boga, którą nosisz w sercu. Raduj się tym, co przynosi los, unikaj zła i zawsze czynź dobro. Błogosławię cię i niech Bóg ma cię w swojej opiece”.

[‘My dear son’, I said, ‘Twould be a bad place that wouldnt be better for you than this dreadful rock. [...] All around me here I see nothing on which a man can earn a living for here there’s neither land nor property. I wouldnt like to make a cormorant of you, my son, and already too many suffering misfortune. My own blessing and the blessing of God go with you. Follow your

⁴²⁷ [M. Ó Súilleabháin] M. O’Sullivan, *op. cit.*, s. 148.

⁴²⁸ *Ibidem*, s. 149.

own road but heed me now, let nothing cross your path that'll lessen the love of God in your heart. Cherish your faith, avoid evil and always do good. A blessing go with you now and may God take you with him in safety.']⁴²⁹

Tradycyjnym irlandzkim czuwaniom zwyczajowo towarzyszył alkohol, chociaż nie było go wiele na wyspie. Mocniejsze trunki znano na Blasket za sprawą Francuzów, którzy wymieniali je na homary, wino czerpano z beczek wyłowionych z morza, lecz na kufel piwa trzeba było wybrać się do Dingle. Nie przeszkadzało to w dobrej zabawie — spotykano się w celach towarzyskich w Dáil lub innych domach, grano na skrzypcach, śpiewano, tańczono i opowiadano różnego rodzaju historie. W okresie odrodzenia irlandzkiego styl życia wyspiarzy, używany przez nich język oraz ich sposób widzenia świata przyciągnął uwagę osób spoza wyspy — pisarzy i językoznawców, którzy zaczęli odwiedzać Wielką Blasket z artystycznym bądź naukowym zamiarem zarejestrowania świata nieskażonego, jak wierzono, wpływami z zewnątrz.

Zanim klimat odrodzenia sprawił, że zachodnioirlandzkie wyspy zaczęły cieszyć się rosnącym zainteresowaniem badaczy kultury irlandzkiej, archipelag sporadycznie odwiedzano w celu prowadzenia badań geologicznych lub ewangelizacji. Robert Kanigel cytuje żonę protestanckiego księdza, panią D.P. Thomson, która przybyła na Wielką Blasket w roku 1843 — odniosła ona negatywne wrażenie obcowania z „naturą ludzką zredukowaną do stanu zdziczenia”, mimo że „światło religii i cywilizacja” były tak blisko. Kobiety i dzieci kłębiły się w szkole, żując wodorosty i co jakiś czas spluwając mało ceremonialnie, dotykając jej i oglądając części jej garderoby — suknię, trzewiki, rękawiczki. Dopiero potem mogła zacząć opowiadać im o Jezusie⁴³⁰. W sposobie odbioru wyspiarzy przez Thomson widać dość wyraźnie wpływ stereotypu Irlandczyków, który dominował w dziewiętnastowiecznym Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii⁴³¹. W wyniku państwowej propagandy powszechnie postrzegano ich jako niecywilizowanych, nieokrzęsanych, histerycznych, dziecinnych, niedouczonech i nieodpowiedzialnych. Było zatem jasne, że brytyjscy politycy nie mogli traktować poważnie irlandzkich dążeń do autonomii. Ruch odrodzenia irlandzkiego miał ten stereotyp zmienić, przywrócić Irlandczykom godność i sprawić, by ich — starsza od angielskiej — kultura stała się wsparciem dążeń niepodległościowych. Z tego względu powstał mit zachodniej Irlandii zamieszkałej przez arystokratów z na-

⁴²⁹ P. Sayers, *Peig: The Autobiography of Peig Sayers of the Great Blasket Island*, tłum. B. MacMahon, Syracuse NY 1991, s. 186.

⁴³⁰ R. Kanigel, *On an Irish Island*, New York 2012, s. 10–11.

⁴³¹ Zob. L.P. Curtis Jr., *Anglo-Saxons and Celts: A Study of Anti-Irish Prejudice in Victorian England*, New York 1968; A. Cisło, *Wiktoriański stereotyp Irlandczyka jako zagrożenie tożsamości etnicznej i językowej*, [w:] eadem, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 68–86; eadem, *The Victorian stereotype of an Irishman*, [w:] *Hard-Science Linguistics*, red. V.H. Yngve, Z. Wąsik, London-New York, s. 259–268.

tury — dostojnych, nieugiętych, silnych i dumnych z elementów własnej kultury. Odwiedzający archipelag Blasket przyjeżdżali tam zawsze z jakimś багаżem kulturowym. Był nim albo w przeważającym stopniu negatywny wiktoriański stereotyp zacofanego irlandzkiego wieśniaka — Paddy’ego, albo przeciwnie — pogląd zaszczerpiiony w nich przez irlandzkie odrodzenie. Jak zauważa Kanigel, zanim w 1905 roku na wyspach Blasket zjawił się jeden z czołowych anglojęzycznych pisarzy irlandzkiego odrodzenia literackiego — John Millington Synge, były one już czymś więcej niż po prostu wyspami leżącymi na najbardziej zachodnim krańcu Irlandii. One były „Zachodem” — synonimem najgłębszego i najczystszej źródła irlandzkiej kultury narodowej⁴³².

Wizytę Synge’a na Wielkiej Blasket poprzedziły letnie pobyty pisarza na zachodnioirlandzkich wyspach Aran (1898–1902), gdzie uczył się irlandzkiego i poznawał życie, którego — używając słów W.B. Yeatsa — „nikt nigdy nie wyraził”⁴³³. W 1907 roku ukazała się jego powieść o charakterze dziennika — *The Aran Islands*, która powstała sześć lat wcześniej w oparciu o notatki sporządzone przez autora na wyspach. Przedstawia ona z perspektywy obserwatora codzienne życie mieszkańców Inishmaan — średniej wyspy archipelagu Aran. Jawią się oni tutaj jako osoby, które cechuje siła, spokój i niespożyta energia. Przybywając na Wielką Blasket, Synge był już też znanym w Irlandii dramaturgiem. W latach 1903–1905 wystawiono w Dublinie trzy jego sztuki — *In the Shadow of the Glen*, *Riders to the Sea* i *The Well of the Saints*, których akcja rozgrywa się na terenach wiejskich w Irlandii, we wschodnim hrabstwie Wicklow i na Inishmaan. Zbierając materiał literacki, Synge podróżował do wielu miejsc, zdając sobie sprawę z różnic pomiędzy wschodem i zachodem Zielonej Wyspy, lecz także z niejednorodności języka i obyczaju mieszkańców poszczególnych części samej zachodniej Irlandii. W 1905 roku udał się do Kerry, skąd 14 sierpnia, korzystając z pomocy lokalnych mieszkańców półwyspu, przeprowił się w tradycyjnej łodzi *naomhóg* na Wielką Blasket, spodziewając się, że życie jej mieszkańców może okazać się nawet bardziej archaiczne niż to, które znał z wysp Aran. Od razu wzbudził zainteresowanie wspiary. Gościnnie udostępniono mu najbardziej reprezentacyjne pomieszczenie domu Króla, czyli kuchnię. Stamtąd 20 sierpnia napisał do Lady Gregory:

Dzisiaj mija tydzień, odkąd tu jestem, i uważam, że w pewnym sensie jest to najbardziej interesujące miejsce, w jakim kiedykolwiek przebywałem. Śpię w kącie pokoju Króla, a rano, kiedy się budzimy, oficjalną wizytę składa nam księżniczka. Podaje nam po szklaneczce whiskey, zapala nam fajki i zostawia nas samych, byśmy mogli porozmawiać.

[I have been here for a week today and in some ways I find it the most interesting place I have ever been in. I sleep in a corner of the King’s room and in the morning — on state occasions —

⁴³² R. Kanigel, *op. cit.*, s. 12.

⁴³³ Cyt. za: *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 548.

the princess comes in when we awake and gives us each a dram of whiskey and lights our pipes and then leaves us to talk.]⁴³⁴

Zwyczaj zapalania fajki zaraz po przebudzeniu, opisany przez Ó Criomhthaina i wspomniany przez Synge'a, musiał być na wyspie powszechny.

Synge prowadził rozmowy głównie po irlandzku, gdyż jego znajomość tego języka była lepsza niż umiejętność wyspiarzy porozumiewania się w języku angielskim. Wieczorami w domu przebywało nawet dwadzieścia, trzydzieści osób. Opowiadano historie, tańczono, czasem pito. Synge zbierał materiał do kolejnych utworów prozą oraz sztuki, nad którą pracę rozpoczął jeszcze przed przybyciem na wyspy Blasket — *The Playboy of the Western World*, wystawionej po raz pierwszy w Abbey Theatre w Dublinie w styczniu 1907 roku. Choć jej akcja rozgrywa się w hrabstwie Mayo, pierwowzorem jednej z bohaterek — barmanki Pegeen Mike, zakochanej w domniemanym mordercy swojego ojca — Chistym Mahonie, była starsza córka Króla — Máire Ní Chatháin. Wystawienie sztuki wzbudziło kontrowersje, wzniciło zamieszki i wywołało ataki nacjonalistów uznających utwór Synge'a za niemoralny i szkalujący rdzennych mieszkańców Irlandii. Wieści o takim jej odbiorze dotarły oczywiście na Wielką Blasket i z tego powodu Synge'a zaczęto wspominać na wyspie źle. Sam pisarz nigdy tam nie wrócił i nie powstało nic, co można byłoby porównać z *Wyspami Aran*, poza wspomnieniami z podróży do zachodniego Kerry, publikowanymi w odcinkach na łamach dublińskiego kwartalnika „The Shanachie”, ukazującego się w latach 1906–1907⁴³⁵.

Obecność pisarza nie wpłynęła twórczo na mieszkańców wysp Blasket, choć próbował zapoznać ich z pracami W.B. Yeatsa i Jamesa Joyce'a. Podobnie jak Synge, byli to jednak autorzy anglojęzyczni i — na szczęście dla książki etnicznej — twórcy z Wielkiej Blasket nie poszli w ich ślady. Pisać zaczęli później i to we własnym języku, zachęceni do ekspresji literackiej przez kolejnych przybyszów do ich świata.

W 1907 roku przez pięć miesięcy na Wielkiej Blasket przebywał młody norweski językoznawca Carl Marstrander (1883–1965), ucząc się tam żywej formy współczesnego irlandzkiego. Choć i Marstrander nie był wolny od stereotypu celtyckich „dzieci natury” i — jak podaje Kanigel — opisywał mieszkańców wyspy jako zabobonnych, ulegających zmiennym nastrojom i skłonnych do przesady, traktował ich z szacunkiem i wielką sympatią, którą odwzajemniali, nazywając go żartobliwie An Lochlannach (Wikingiem)⁴³⁶. Marstrandera zachwylił styl życia wyspiarzy. Podziwiał owinięte szalami dziewczęta i chłopców w ciężkich butach i niebieskich swetrach, przychodzących wieczorami do domu Króla na tańce. Początkowo mieszkał u Króla, dokąd na parę godzin dziennie przychodził Tomás Ó Criomhthain, aby uczyć Norwega irlandzkiego. Językoznawca przyswajał ję-

⁴³⁴ Cyt. za: R. Kanigel, *op. cit.*, s. 19–20. „Księżniczką” z listu Synge'a była młodsza córka Króla — Cáit Ní Chatháin.

⁴³⁵ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 513–514.

⁴³⁶ R. Kanigel, *op. cit.*, s. 30.

zyk szybko, a kiedy spotkania z lokalnym nauczycielem zaowocowały przyjaźnią, przeniósł się do domu Ó Criomhthaina. Zaczął też uczestniczyć w codziennym życiu społeczności — pracował w polu i wypływał w morze. Przyjeżdżając na Wielką Blasket, Marstrander zabrał z sobą nową książkę Peadara Ua Laoghairego — *Niamh* (1907)⁴³⁷, którą pokazał Ó Criomhthainowi. Najprawdopodobniej był to pierwszy kontakt wówczas pięćdziesięciodwuletniego Ó Criomhthaina z twórczością literacką w *caint na ndaoine* — żywym języku ludu z prowincji Munster, podobnym do tego, którym sam się posługiwał.

Tomás Ó Criomhthain był rodowitym wyspiarzem, najmłodszym z rodzeństwa, wychowanym w biedzie, wykształconym w szkole na Wielkiej Blasket. Poślubił kobietę z tej samej wyspy i w wieku dojrzałym wiódł życie typowe dla członków tamtejszej społeczności. Ó Criomhthain wyróżniało jednak to, że jako pierwszy z wyspiarzy nauczył się czytać i pisać po irlandzku⁴³⁸. Był samoukiem wykorzystującym czas spędzany na półwyspie Dingle, kiedy zła pogoda uniemożliwiała mu powrót do domu, na to, by z podręczników używanych w szkole w Dunquin poznawać pisaną formę irlandzkiego. Pisarz wspomina swoją naukę w autobiografii:

W sezonie zimowym często zdarzało się, że zostawałem uwięziony na lądzie. W domu, w którym się zatrzymywałem, zawsze były dzieci, które chodziły do szkoły. W Dunquin — a jak sądzę, również w innych szkołach w Irlandii — nauczano już irlandzkiego. Ilekroć znalazłem się w towarzystwie tych dzieci, czytały mi różne opowieści, aż sam zapragnąłem zasmakować lektury i nakłoniłem je, by dały mi książkę, prosząc je po kolei o wyjaśnienie wszystkich trudności językowych — znaków aspiracji, długości i elipsy. Po niedługim czasie nie musiałem polegać na pomocy dzieci, bo sam potrafiłem przeczytać sobie historie [...].

Wkrótce miałem jedną lub dwie książki i ludzie na wyspie przychodzili do mnie, bym czytał im stare opowieści, i choć sami znali ich bardzo wiele, nie chcieli już ich opowiadać, kiedy porównali swoje historie ze stylem książek, których słuchali. Długo trwało, zanim zmęczyło mnie to czytanie [...].

Po jakimś czasie na wyspę przybył nieznajomy. W pewną niedzielę lipca łódka z Dunquin przywiozła na Blasket jakiegoś džentelmena. Był to wysoki i szczupły mężczyzna, o jasnej karnacji i niebieskich oczach. Znał tylko trochę irlandzki. Kręcił się wśród ludzi i obserwował ich, a wieczorem zaczął rozpytywać, czy mógłby się gdzieś zatrzymać. Powiedziano mu, że mógłby, i umówił się, że zamieszka w domu Króla [...]. Kiedy zapytano go, dlaczego nie został w Ballyferriter, odpowiedział, że ludzie tam posługują się irlandzkim z naleciałościami angielskiego, co mu nie odpowiada, i że chodzi mu o to, żeby nauczyć się najlepszej mowy, a zaobserwował, że ludzie tutaj mówią najlepiej po irlandzku. Zapytał Króla, kto będzie dla niego najlepszym nauczycielem, a Król odpowiedział mu, że ja, bo umiem czytać, ale nawet zanim się tego nauczyłem, mój irlandzki był poprawny. Zaraz do mnie przyszedł i zaczął zadawać mi pytania. Położył przede mną książkę — *Niamh*.

[[I]t often happened that I would be held prisoner now and again out on the mainland in the winter season. In the house where I used to stay the children were always going to school. The Irish language was being taught in the Dunquin school in those days — as soon as it was in any school in Ireland, I think. The children of this house used to read tales to me all the time

⁴³⁷ P. Ua Laoghaire, *Niamh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1907.

⁴³⁸ *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 416.

whenever I happened to be in their company until I got a taste for the business and made them give me the book, getting one of them by turns to explain to me the difficulties that occur in the language — marks of aspiration, marks of length, and marks of eclipse. It didn't take me long to get so far that I hadn't to depend on them to read out my tale for me [...].

Very soon I had a book or two, and people on this island were coming to listen to me reading the old tales to them, and, though they themselves had a good lot of them, they lost their taste for telling them to one another when they compared them with the style of books put on them. It would be long before I tired of reading them to them [...].

From this time on an odd visitor was coming to the Island. One Sunday at the beginning of July a canoe from Dunquin brought a gentleman to the Blasket. He was a tall, lean, fair-complexioned, blue-eyed man. He had only a flavouring of Irish on his tongue. He went among the people and observed them, and in the evening he asked some of them whether he could find a place to stay. They told him he could, and he arranged to lodge in the King's house [...]. He was asked what was the reason he didn't stay in Ballyferriter parish, and he said that there was too much English mixed with their Irish, and that didn't suit him; that his business was to get the fine flower of the speech, and that he observed that the best Irish was here. He asked the King who was the best man to teach him Irish. The King explained to him that I was the man, for I was able to read it and had fine, correct Irish before ever I read it. He came to me at once and questioned me. He put a book before me, *Niamh*.⁴³⁹

Dzientelmenem był właśnie Marstrander. Pracowity czas spędzony przez Norwega na wyspie, jego przyjaźń z Ó Criomhthainem i podziw dla języka nauczyciela „przekonywały Tomása i innych wyspiarzy, że ich kultura jest istotna i że dla irlandzkojęzycznego pisarza z wyspy istnieje przyszłość”⁴⁴⁰. Zafascynowany literaturą Ó Criomhthain chciał zostać pisarzem i potrzebował jedynie wsparcia osób z zewnątrz, dzięki którym mógł wierzyć, że język, którym się posługuje, jest wystarczająco dobry i że ma o czym pisać. Po wyjeździe Marstrandera, na którego czekała akademicka kariera językoznawcy porównawczego, Ó Criomhthain utrzymywał z nim przez parę lat kontakt listowny i przy pomocy pozostającego przez jakiś czas na wyspie Tadhga O'Ceallaigha, udzielającego wieczorowych lekcji języka irlandzkiego, kompilował dla Marstrandera słownik fauny i flory Blasket. Zajął się też Robinem Flowerem (1881–1946), który z polecenia Marstrandera od 1910 roku przyjeżdżał na wyspę, by uczyć się irlandzkiego oraz spisywać ludowe zwyczaje i opowieści.

Flower — Bláithín (Kwiatuszek), jak pieszczotliwie nazywali go wyspiarze — był urodzonym w północnej Anglii, wykształconym w Oxfordzie, pracownikiem oddziału rękopisów British Museum, któremu przypadło w udziale katalogowanie manuskryptów irlandzkojęzycznych. Ponieważ zdawał sobie sprawę, że bez znajomości języka — zarówno staroirlandzkiego, jak i nowożytnej formy irlandzkiego — nie poradzi sobie z powierzonym mu zadaniem, zaczął uczęszczać na wykłady Marstrandera w Dublinie, a następnie udał się na wyspy Blasket.

⁴³⁹ [T. Ó Criomhthain] T. O'Crohan, *The Islandman*, Oxford 1951, s. 223–224.

⁴⁴⁰ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 137.

Interesował go nie tylko język, lecz także folklor Irlandii. Wielka Blasket zdawała się niewyczerpanym źródłem inspiracji. Flower często powracał na wyspę, spędził na niej nawet miesiąc miodowy w 1911 roku. Będąc urodzonym bibliofilem, zbierał materiały do własnych prac. W przyszłości miał zasłynąć nie tylko jako autor oryginalnych dzieł literackich⁴⁴¹, ale też jako tłumacz między innymi irlandzkiej poezji oraz autobiografii Ó Criomhthaina *An t-Oileánach*⁴⁴². Sam Tomás Ó Criomhthain był dla niego cennym informatorem, zarówno jeśli chodziło o język, jak i zwyczaje wyspiarzy, jednak to jeszcze nie Bláithín namówił Tomása do pisania. Przełomowymi osobami dla twórczości Ó Criomhthaina okazali się Brian Ó Ceallaigh (1889–1936) i Pádraig Ó Siochfhradha, znany pod pseudonimem An Seabhac (Jastrząb, 1883–1964).

Brian Ó Ceallaigh/Bryan Albert Kelly pochodził z zamożnej rodziny z Killarney w hrabstwie Kerry, kształcił się między innymi w renomowanym, katolickim Blackrock College w Dublinie, a następnie w Trinity College, gdzie w 1913 roku uzyskał stopień licencjata prawa. Z kolei Pádraig Ó Siochfhradha, wówczas jeszcze mało znany pisarz irlandzkojęzyczny, nauczał w Killarney irlandzkiego, kiedy matka Briana zwróciła się do niego z prośbą, by pomógł w nauce tego języka jej synowi. Ó Siochfhradha poradził jej, by wysłała Briana na tereny irlandzkojęzyczne i dał jej list polecający, adresowany do Ó Criomhthaina, na wypadek gdyby syn postanowił udać się na Wielką Blasket.

Ó Ceallaigh przybył na wyspę w kwietniu 1917 i został tam do końca tego roku. Pomimo dużej różnicy wieku zaprzyjaźnił się z Ó Criomhthainem i namówił go, by spisywał krótkie wspomnienia — szkice opowiadające o zwykłych wydarzeniach z życia mieszkańców Wielkiej Blasket. Podczas swojego pobytu na wyspie Ó Ceallaigh zapoznał Ó Criomhthaina z traktującymi o życiu chłopów utworami Maksima Gorkiego i powieścią Pierre’a Lotiego *An Iceland Fisherman* (*Rybak islandzki*, tłumaczoną na angielski z francuskiego oryginału *Pêcheur d’Island*, 1886)⁴⁴³, opowiadającą o bretońskich rybakach opuszczających co roku swoje domy, aby u wybrzeży Islandii łowić dorsze. Zależało mu na tym, by Ó Criomhthain zrozumiał, że można tworzyć wielką literaturę, pisząc o przeciętnych, prostych ludziach, zwykłym, nieskomplikowanym językiem.

Po wyjeździe z wyspy Ó Ceallaigh przesłał Tomásowi papier kancelaryjny i wieczne pióro, a ten zaczął pisać dziennik, który w odcinkach dostarczał Brianowi. W ten sposób do końca 1923 roku powstała większa część rękopisu zatytuło-

⁴⁴¹ Zbiorów poetyckich — R. Flower, *Hymenaea, and Other Poems*, London 1918; *idem*, *Éire, and Other Poems*, London 1910; *idem*, *The Leelong Flower*, [b.m.w.] 1923; *idem*, *The Great Blasket*, [b.m.w.] 1924; *idem*, *Monkey Music*, London 1925; oraz wspomnień — *idem*, *The Western Island: or, the Great Blasket*, Oxford 1944.

⁴⁴² [T. Ó Criomhthain] T. O’Crohan, *The Islandman*, tłum. i wstęp R. Flower, Dublin-Cork 1934.

⁴⁴³ P. Loti, *An Iceland Fisherman*, London 1902. W 1919 roku powieść ukazała się w tłumaczeniu na język polski — P. Loti, *Rybak islandzki*, Lwów 1919.

wanego później *Allagar na hInise*⁴⁴⁴, a Ó Criomhthain zaczął pracować nad powieścią autobiograficzną *An t-Oileánach*⁴⁴⁵, którą też konsultował z Ó Ceallaighem.

Dlatego też Ó Ceallaigh czuł się zobowiązany znaleźć dla twórczości Ó Criomhthaina odpowiedniego wydawcę. Nie było to łatwe. Członkowie działającego od 1898 roku w Londynie Cumann na Scríbeann nGaedhilge/Irish Text Society (Irlandzkiego Towarzystwa Literackiego) nie chcieli podjąć się pracy nad rękopisami wyspiarza, a ówczesny irlandzki minister edukacji, Eóin Mac Néill, odpowiedział, że nie ma żadnego programu, w ramach którego można byłoby wydać te książki. Ó Ceallaigh, który w tym czasie postanowił na dłużej, a jak się później okazało — na zawsze, wyjechać za granicę, zwrócił się o pomoc do Ó Siochfhradha, który — rozpoznając wartość rękopisów — obiecał, że zajmie się ich redakcją i wydaniem. W 1926 roku, w ramach działalności Ministerstwa Edukacji, powołano do życia opisany wcześniej państwowy organ wydawniczy An Gúm, zarządzany przez Coiste na Leabhar/Book Committee. 20 stycznia 1927 roku Ó Siochfhradha otrzymał odpowiedź od jej ówczesnego sekretarza, Leóna Ó Broina — byli zainteresowani wydaniem prozy wyspiarza. Ó Siochfhradha zobowiązał się wykonać wszelkie niezbędne prace nad rękopisami Ó Criomhthaina; autor poprosił tylko, żeby wydrukowano je irlandzkim krojem pisma⁴⁴⁶. W sumie do końca lat trzydziestych XX wieku pod auspicjami An Gúm ukazały się trzy pozycje Tomása Ó Criomhthaina: skecze — *Allagar na hInise* (w 1928 roku), zbiór komentarzy dotyczący nazw własnych na wyspach Blasket — *Dinnsheanchas na mBlascaodaí* (w 1935 roku) oraz, w nakładzie 3000 egzemplarzy, najważniejsza pozycja — autobiografia *An t-Oileánach* (w 1929 roku).

O’Leary zauważa, że publikacja *An t-Oileánach* była bez wątpienia przełomowym momentem w działalności ruchu odrodzenia irlandzkiego⁴⁴⁷. Traktowano ją tak zarówno we wczesnych recenzjach, jak i w tych, które ukazały się po wydaniu przekładu książki na język angielski, autorstwa Robina Flowera. W 1932 roku autobiograficznej prozie Ó Criomhthaina przyznano pierwszą nagrodę za prozę pełną polotu „Prós Samhlaoidheachta/Imaginative prose”. Aby dodatkowo uhonorować autora, wydano również znaczek pocztowy z jego wizerunkiem, a po jego śmierci w 1937 roku inny irlandzki pisarz, Seán Ó Ciarghusa, stwierdził, że autobiografia Ó Criomhthaina jest najlepszą książką, jaka w owych czasach pojawiła się w Irlandii.

Nie wszyscy jednak podchodzili do *An t-Oileánach* z takim entuzjazmem. Dziennikarz Ernest Blythe napisał, że choć publikacja ta „jest największym osią-

⁴⁴⁴ Kilka pojedynczych kart i 189 podwójnych kart papieru kancelaryjnego zapisanych ręką Ó Criomhthaina, datowanych na lata 1918–1923, znajduje się dziś w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej w Dublinie (MS G 1,022).

⁴⁴⁵ Rękopis tej powieści również znajduje się w zbiorach NLI (MS G 1,020).

⁴⁴⁶ Zob. <http://www.ainm.ie/Bio.aspx?ID=713> (dostęp: 28.02.2016).

⁴⁴⁷ Zob. P. O’Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 134.

gnięciem An Gúm [...], nie jest arcydziełem⁴⁴⁸. Niektórzy nie znajdowali w niej niczego oprócz zwykłej, nie zawsze ciekawej, relacji starego człowieka, a to ich zdaniem nie wystarczało, by książka mogła rywalizować z ówczesną literaturą angielską, a nawet irlandzką.

Trzeba jednak zauważyć, że autobiografia przeszła poważny proces zmian edytorskich, podczas którego Ó Siochfhradha usunął całe fragmenty tekstu, które były przez An Gúm nie do przyjęcia — wzmianki o nagości i sceny z aluzjami do seksualności Tomás⁴⁴⁹. W przeciwnym wypadku książka nie przeszłaby przez wewnętrzną cenzurę wydawniczą. Z tego względu *An t-Oileánach* to przede wszystkim, często smutna, opowieść o dzielnych mieszkańcach Wielkiej Blasket z Tomásem w roli głównej, doskonale wpisująca się w proces tworzenia mitu szlachetnych rdzennych mieszkańców Irlandii.

Wiarygodność dwustusześdziesięciosześciostronicowej relacji w dwudziestu pięciu rozdziałach wzmacniają cechy edytorskie książki. Publikacja o typowym dla An Gúm niewielkim formacie ukazała się w skromnej twardej oprawie z czerwoną płócienną oklejką, z tytułem i nazwiskiem autora na grzbiecie. Obwoluta edycji (zob. il. XI) przypomina obwolutę *Allagar na hInise* projektu AóM, ale w przypadku *An t-Oileánach* nie jest sygnowana. Na pierwszym planie przedstawiono człowieka wyglądającego na mieszkańca Wielkiej Blasket, najprawdopodobniej narratora, siedzącego na wzgórzu ponad wioską. Mężczyzna trzyma w ręce fajkę, zdaje się zadumany, spokojny po całym dniu pracy. Na drugim planie widoczne są charakterystyczne kształty dwóch innych wysp, a za nimi zachodzące nad morzem słońce. Na wodzie unosi się tradycyjna, lekka łódź z dwiema osobami przy wiosłach. W górnej części ryciny zamieszczono tytuł, a w jej dolnej części, na pomarańczowej apli, mniejszymi literami — imię i nazwisko autora. Semiotyczna interpretacja obwoluty jest na tyle prosta, że nawet bez zrozumienia znaczenia tytułu można domyślić się zawartości lektury — morze, skaliste wybrzeże, charakterystyczna łódź *naomhóg*, w zestawieniu ze swoistym kształtem liter, pozwalają domyślać się, że jej treść dotyczy tradycyjnego stylu życia mieszkańców zachodniego wybrzeża Irlandii. W książce, tak jak prosił autor, zastosowano irlandzki krój pisma. Wewnątrz zamieszczono szkic mapy archipelagu Blasket, na której uwidoczniono położenie Wielkiej Blasket względem wysuniętej najbardziej na zachód części półwyspu Dingle z zaznaczoną miejscowością Dunquin (na mapie: Dún Caoin), oraz fotografie: na frontyspisie — Tomása Ó Criomhthaina stojącego przed domem, dalej — samego domu autora w dolnej wiosce na tle morza, obydwie wykonane przez szwedzkiego folklorystę doktora Carla Wilhelma von Sydowa (1878–1952). Pierwsze zdjęcie przedstawia szczupłego, starszego mężczyznę o spracowanych, dużych dłoniach rybaka. Uwiarygodnia ono narrację, pod-

⁴⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, s. 141–142.

czas gdy mapa i zdjęcie domu lokują ją w rzeczywistej przestrzeni zachodnioirlandzkiego hrabstwa Kerry. Ukształtowanie edytorskie, które sytuuje narrację na pograniczu literatury pięknej i dokumentu etnograficznego, stało się typowe dla autobiografii Gaeltachtu.

Autobiograficzna powieść Muirisa Ó Súilleabháina *Fiche Blian ag Fás* (*Dwadzieścia lat dorastania*), wydana w 1933 roku w Dublinie przez Clólucht an Talbóidigh/The Talbot Press⁴⁵⁰, podobnie jak *An t-Oileánach*, uzupełniona jest wewnątrz mapą oraz zdjęciem na stronie przytytułowej — Wielkiej Blasket widzianej od strony półwyspu Dingle. Obwolutę edycji, prócz skrzydełek, które pozostawiono białe, pokrywa wielobarwna akwarela przedstawiająca Dingle oraz archipelag Blasket z uwidoczną wioską na największej z wysp (zob. il. XII). Na jasnym obrazie, który ukazuje krajobraz w porze letniej, przeważają żółcie pól uprawnych ze snopami zboża, zielenie łąk oraz błękit morza i nieba. Na grzbiecie, centralnie nad Wielką Blasket irlandzkim krojem pisma wydrukowano tytuł utworu i nazwisko autora. Książkę złożono czcionkami irlandzkimi z ozdobionymi plecionką inicjałami wyrazów rozpoczynających poszczególne rozdziały. Na stronie tytułowej umieszczono, również ozdobiony irlandzką plecionką, znak wydawnictwa The Talbot Press (z nazwą w języku angielskim) z rysunkiem stylizowanego na anioła kwiatu róży ze skrzydłami i aureolą.

Istnieje powód, dla którego utwór Ó Súilleabháina nie ukazał się pod auspicjami An Gúm⁴⁵¹. Warunkiem postawionym przez An Gúm było usunięcie z niego fragmentu rozdziału o wyprawie bohaterów na wyścigi łodzi w Ventry na półwyspie Dingle, mówiącego o spożyciu piwa w gospodzie przez nieletniego narratora i jego przyjaciela Tomásá:

Weszliśmy i usiedliśmy na długiej ławie rozciągniętej przy ścianie. Wysoka siwowłosa kobieta stała za ladą i miała bardzo zmartwioną twarz. Mówiła po angielsku.

[...]

— Proszę o dwie kwaterki, jeśli to możliwe.

Popatrzyła na mnie i roześmiała się. Potem spojrzała na Tomásá, a my popatrzyliśmy po sobie.

— Dwie kwaterki? — zapytała zdziwiona.

— Dwie kwaterki — odparłem kwaśno.

— Skąd jesteście?

— Z City-Cow-Titty — powiedziałem, patrząc na drzwi, żeby widzieć, czy nie idzie mój brat.

— A macie pieniądze?

— Mamy — potwierdził Tomás.

Odwróciła się i napełniła dwie kwaterki. Schwyciłem jedną i wręczyłem śmiało Tomásowi, potem wziąłem swoją i usiadłem, by ją wypić. Nie mogłem wytrzymać, żeby się nie roześmiać, gdy zobaczyłem głupawy wyraz twarzy Tomásá, kiedy to podnosił kufel do ust. Pociągnął z pięć razy. Wtedy przestał, popatrzył na mnie, wstrząsając głową. Zmarszczył brwi.

⁴⁵⁰ M. Ó Súilleabháin, *Fiche Blian ag Fás*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933.

⁴⁵¹ Zob. M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 151.

— Dobrze — powiedziałem.

— Och, ma zgniły smak. Nigdy tego nie wypiję.

— Potrzeba ci odwagi, chłopcze — powiedziałem, wznosząc mój kufel znowu. — Powiem ci — rzekłem, odstawiając kufel — kiedy czujesz, że to ma zgniły smak, to dlatego, że nie pijesz, a cedzisz. Kiedy podnosisz kufel do ust, to nie odrywaj go, aż będziesz musiał zaczerpnąć powietrza.

Podniósł swój kufel i dobrze pociągnął.

— Myślę, że masz rację — powiedział.

— Pozwólmy sobie jeszcze raz.

[...]

W tym momencie poczułem, że dom zaczyna chodzić dookoła mnie. Zacząłem się pocić. Wstałem i wyszedłem. Jak tylko minąłem drzwi, coś mną rzuciło w tył. Spojrzałem wkoło. Nikogo nie było widać.

— Wszystko w porządku — powiedziałem, idąc po omacku wzdłuż ściany, aż dobrnąłem na podwórze. Włożyłem palce do gardła i wyrzygałem wszystko tak czyściutko, jak przedtem wypilem. Podniosłem głowę i, jak Boga kocham, czułem się dobrze jak zawsze, ale powiem wam, że przeklinałem człowieka, który wymyślił piwo⁴⁵².

Pojawienie się w książce fragmentu mówiącego o upojeniu alkoholowym chłopców z Gaeltachtu było przez An Gúm nie do przyjęcia, pomimo że przygoda Muirisa i Tomása może być odczytywana również ku przestrodze, podobnie jak odbiera się epizod z paleniem pierwszych fajek z *Przygód Tomka Sawyera* Marka Twaina. Cała narracja Ó Súilleabháina dotyczy okresu młodości, której domeną jest uczenie się na własnych błędach i nieudolne próby naśladowania zwyczajów bardziej doświadczonych, nieco starszych kolegów lub dorosłych.

Najprawdopodobniej, chcąc z góry zadbać o jak najwyższą sprzedaż nakładu irlandzkojęzycznego, agencja nie wyrażała także zgody na wydanie utworu w tłumaczeniu na język angielski, na co miał przystać autor. George Derwent Thomson (1903–1987), który pomagał Ó Súilleabháinowi w przygotowaniu rękopisu do publikacji i kontaktował się wydawcami, nie zaakceptował żadnego z warunków An Gúm. Dlatego też w 1933 roku książka ukazała się w Clólucht an Talbóidigh, a jej angielskie tłumaczenie *Twenty Years A-Growing*, autorstwa Moyi Llewelyn Davies i George’a Thomsona, ze słowem wstępnym E.M. Forstera, opublikowano w tym samym roku w wydawnictwie Chatto & Windus w Londynie. Wpływ George’a Thomsona na powstanie autobiografii Ó Súilleabháina można do pewnego stopnia porównać do roli, jaką odegrali Ó Ceallaigh i Ó Siochfhradha w wypadku *An t-Oileánach*, choć sam Ó Súilleabháin należy do młodszego pokolenia wyspiarzy niż Ó Criomhthain, jego narracja powstała kiedy miał niespełna trzydzieści lat i opowiada o dzieciństwie i młodości głównego bohatera, a nie całym życiu widzianym z perspektywy starego człowieka.

Muiris Ó Súilleabháin przyszedł na świat na Wielkiej Blasket w 1904 roku jako ostatnie z pięciorga dzieci Seána ‘Lísa Ó Súilleabháina i Cáit Ní Ghuithín, siostrzenicy Tomása Ó Criomhthaina. Matka Muirisa zmarła, kiedy miał rok, w związku

⁴⁵² [M. Ó Súilleabháin] M. O’Sullivan, *op. cit.*, s. 65–67.

z czym chłopca oddano na wychowanie do ochronki w Dingle, skąd wdowiec zabrał go z powrotem na wyspę dopiero w 1911 roku. Po pobycie w Dingle chłopiec nie mówił po irlandzku i przyswoił sobie ten język dopiero na wyspie, w domu i szkole, gdzie nauczano już irlandzkiego. Fakt nieznamości irlandzkiego wspomniany jest w autobiografii:

- Po jakimu ten człowiek mówi — zapytałam kobietę, co trzymała mnie w objęciach.
- Po irlandzku.
- Co to jest irlandzki?
- Poczekaj no trochę — odpowiedziała. — Jak pojedziesz do domu, to będzie czas, żebyś nauczył się trochę irlandzkiego.
- A gdzie jest mój dom? Bo w tym domu tutaj w ogóle nie znamy irlandzkiego.
- Bo to nie jest twój dom, Maurice. Twój dom to Blasket⁴⁵³.

Ó Súilleabháin miał dziewiętnaście lat, kiedy na wyspie zjawił się rok od niego starszy George Thomson — urodzony w Londynie absolwent Cambridge. Choć zamiarem Thomsona było studiowanie języków celtyckich, w Cambridge nie oferowano takich kursów. Studiował zatem grekę, ale nauczył się też irlandzkiego i z polecenia Flowera przybył na Wielką Blasket. Tam zaprzyjaźnił się z Muirisem i jego dziadkiem Eoghanem Ó Súilleabháinem — Daideo Eoghanem, czyli Dziadziusiem Eoghanem, jak go nazywano na wyspie — wspaniałym opowiadaczem historii i znawcą folkloru wysp. Po I wojnie światowej dochody wyciary z rybołówstwa znacznie się obniżyły, ponieważ rząd Stanów Zjednoczonych obciążył cłem solone makrele, co spowodowało, że spadł popyt na ryby odławiane przez mieszkańców Blasket. Wykorzystujący lekkie *naomhóga* wyciary nie mogli ponadto skutecznie rywalizować z rybakami z Francji i wyspy Man, którzy na większych łodziach wypływali na połów w morze znacznie dalej⁴⁵⁴. Z tego też powodu w latach dwudziestych XX wieku wielu młodych ludzi emigrowało z archipelagu, głównie do Ameryki, co stało się udziałem dwóch siostr i jednego z braci Muirisa. Najprawdopodobniej Muiris poszedłby w ich ślady, gdyby Thomson nie namówił go na pracę w irlandzkiej policji Garda Síochána oraz podjęcie próby twórczości literackiej.

Muiris Ó Súilleabháin interesował się pisaniem i chciał zostać pisarzem. George Thomson zachęcał go do tego, ale pierwsze próby przyniosły rozczarowanie. Nawet relacja Muirisa z podróży pociągiem do Dublina przez Cork⁴⁵⁵ nie miała w sobie wystarczająco dużo humoru, aby uratować narrację. Muiris odziedziczył po Dziadziusiu dar opowiadania historii, ale na tym etapie nie potrafił jeszcze wykorzystać tego talentu w pisaniu. Dopiero publikacja *An tOileánach* w 1929 roku stała się odpowiednią zachętą i posłużyła mu za wzór.

George Thomson przekonał Muirisa, żeby wykorzystał książkę Tomása jako model i opisał wydarzenia z własnego życia do czasu, kiedy wstąpił do policji. W 1929 roku Muiris rozpoczął pracę nad *Fiche Blián ag Fás*, wysyłając części tego, co powstało, George'owi Thomsonowi.

⁴⁵³ [M. Ó Súilleabháin] M. O'Sullivan, *op. cit.*, s. 19.

⁴⁵⁴ P. Lysaght, *op. cit.*, s. 161–162.

⁴⁵⁵ Ó Súilleabháin udał się tam w marcu 1927 roku na szkolenie policyjne.

[Muiris Ó Súilleabháin was interested in writing and wanted to become a writer. George Thomson encouraged him in this venture, but the first results were disappointing. Even Muiris's account of the train journey to Dublin, via Cork, did not contain the humour to sustain the narrative. Muiris was a good storyteller, a facility which he had acquired from his grandfather, Daideo, but he could not, at that stage, re-create that talent in writing. It was the publication of Tomás Ó Criomhthain's *An tOileanach*, in 1929, which both acted as an incentive and provided an exemplar to Muiris.

George Thomson persuaded Muiris to take Tomás's book as a model and to write the events of his life up to the time he joined the *gardaí*. Muiris began to write *Fiche Blian ag Fás* in 1929 and to send it in sections as they were written to George Thomson.]⁴⁵⁶

Publikacja *Fiche Blian ag Fás*, wraz z jej przekładem na angielski w tym samym roku, stała się natychmiastowym sukcesem. Forster we wstępie do pierwszego wydania *Twenty Years A-Growing* napisał:

„Książka ta jest wyjątkowa”, chyba że czytelnik zapomni, jak niezwykle dokument trzyma w dłoni. Znajdzie w niej opis kultury neolitycznej widzianej od wewnątrz. Synge i inni opisali ją z punktu widzenia obserwatorów zewnętrznych, w sposób pełen zrozumienia, ale nie znam innego przypadku, w którym kultura ta przemówiłaby sama, a głos ten odniósł się do czasów współczesnych. Nie jest to głos mądrali, a dziarskiego młodego człowieka, który uwielbia taniec i kino i szybko się uczy. Potrafi on jednak zostawić nasz świat tam, gdzie jego miejsce, i patrzeć na niego z własnego punktu widzenia, a duch jego nigdy nie opuszcza twierdzy, do której powraca w ostatnim rozdziale: „Gdy wróciłem do domu, właśnie zapalano lampy. Ojciec i dziadek siedzieli po obu stronach paleniska, dziadek, jak zwykle, palił swoją starą fajkę”. Słowa te zamykają opowieść i — tak, jakby opadła kurtyna — znikają trzy pokolenia, a wraz z nimi ich wyspa.

[‘This book is unique’, lest [the reader] forget what a very odd document he has got hold of. He is about to read an account of neolithic civilization from the inside. Synge and others have described it from the outside, and very sympathetically, but I know of no other instance where it has itself become vocal, and addressed modernity. Nor is a wisecrack speaking for it; we are entertained by a lively young man, who likes dancing and the movies, and was smart at his lessons. But he is able to keep our world in its place, and to view it only from his own place, and his spirit never abandons the stronghold to which, in the final chapter, his feet will return. ‘When I returned home the lamps were being lit in the houses. I went in. My father and grandfather were sitting on either side of the fire, my grandfather smoking his old pipe.’ With these words the story closes, and it is as if a shutter descends, behind which all three generations disappear, and their island with them.]⁴⁵⁷

Powieść *Fiche Blian ag Fás* była pierwszą autobiografią z Blasket przełożoną na język angielski, dzięki czemu stała się dostępna większej grupie czytelników. Szerzej na zewnątrz reprezentowała mieszkańców Gaeltachtu i — jak w 1936 roku zauważył cytowany przez O’Leary’ego Liam Ó Rinn — niektórym trudno było się pogodzić, że w swojej niewinności Ó Súilleabháin powiedział o nich prawdę: o tym, że nie byli ani świętymi, ani pseudoarystokratami, a zwykłymi ludźmi

⁴⁵⁶ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 150.

⁴⁵⁷ E.M. Forster, *Introductory Note*, [w:] [M. Ó Súilleabháin] M. O’Sullivan, *Twenty Years A-Growing*, Oxford 1983, s. V–VI.

z krwi i kości⁴⁵⁸. Przekład *An tOileánach*, dokonany przez Robina Flowera, ukazał się dopiero w 1934 roku. Do tego czasu czytelnikom dostępna była tylko wersja irlandzkojęzyczna, co w 1933 roku syn Ó Criomhthaina, Seán/John, skwitował słowami: „[j]eśli chodzi o naszą książkę, nie była wielkim sukcesem, książki po irlandzku nie przynoszą wielkiego zarobku, bo niewielu jest czytelników”⁴⁵⁹. Wyspiarze zdawali sobie sprawę, że sukces mogło zapewnić ich książkom dopiero tłumaczenie na angielski, co z kolei nie było zgodne z polityką rządu, któremu zależało przede wszystkim na rozpowszechnianiu książek irlandzkojęzycznych i nakłanianiu Irlandczyków do czytania w języku narodowym. Najprawdopodobniej z tego powodu na prawie sześćdziesiąt lat do kanonu lektur szkolnych weszła autobiografia Peig Sayers, której przekład na angielski, opracowany przez Bryana MacMahona, ukazał się dopiero w 1974 roku. Dlatego też całe pokolenia uczniów irlandzkich szkół średnich były zmuszone korzystać jedynie z irlandzkojęzycznej wersji, ucząc się na pamięć słów narratorki — „Seanbhean is ea mise anois, a bhfuil cos léi san uaigh is an chos eile ar a bruach” („Jestem teraz starą kobietą, jedną nogą w grobie, a drugą na jego krawędzi”⁴⁶⁰) — zarazem coraz bardziej nienawidząc książki idealizującej biedę i zacofanie wyspiarzy, napisanej wiejskim, trudnym dla nich dialektem i stawiającej niepiśmienną użytkowniczkę języka irlandzkiego ponad współcześnie kształconą młodzież⁴⁶¹.

Peig Sayers urodziła się w 1873 roku w Baile an Bhiocáire nieopodal Dún Chaoin/Dunquin jako jedno z trzynastorga dzieci Peig z domu Ní Bhrosnacháin i Tomása Sayersa, z których tylko pięcioro przeżyło dzieciństwo. W rodzinie, która słynęła ze znajomości tradycyjnych irlandzkich opowieści, rozmawiano na co dzień po irlandzku, ale w lokalnej szkole, do której Sayers uczęszczała do czternastego roku życia, dziewczynka uczyła się angielskiego. Jak wielu mieszkańców Gaeltachtu, planowała emigrację do Ameryki, jednak jej szkolna przyjaciółka, która wyjechała przed nią i obiecała przesłać Peig pieniądze na podróż, doznała wypadku i nie pracując, nie mogła spełnić złożonej obietnicy. Ponieważ rodziny nie było stać na utrzymywanie młodej kobiety bez źródła dochodu, brat Peig, Seán, zarządził małżeństwo siostry z wyspiarzem z Wielkiej Blasket, Pádraigiem Ó Guithínem. Ślub odbył się w 1892 roku, kiedy kobieta miała zaledwie dziewiętnaście lat. Para zamieszkała w wielopokoleniowym domu rodziny Pádraiga w dolnej

⁴⁵⁸ Zob. P. O’Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State...*, s. 141.

⁴⁵⁹ E. Ní Shúilleabháin, *Letters from the Great Blasket*, Boulder CO 2009, s. 26.

⁴⁶⁰ P. Sayers, *Peig*, Áth Cliath [Dublin] 19[-?], s. 13.

⁴⁶¹ Zob. R. Nic Congáil, „Some of you will curse her”: *Women’s writing during the Irish-language revival*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 29, 2009, s. 200. Warto zauważyć, że w 1999 roku Peig została zastąpiona w programie szkoły średniej lekturą autorstwa współczesnego irlandzkiego pisarza Ré Ó Laighleisa — *Gafa* (1996), opowiadającą o siedemnastolatku uzależnionym od heroiny, co miało być wyjściem naprzeciw oczekiwaniom współczesnej młodzieży; zob. *School’s Irish syllabus gets a shot of realism*, News: Irish News 5.11.1999, <http://www.independent.ie/irish-news/schools-irish-syllabus-gets-a-shot-of-realism-26131037.html> (dostęp: 22.02.2017).

wiosce, gdzie przebywała do czasu, kiedy powstały budynki sponsorowane przez Congested Districts Board w górnej wiosce, dokąd mogła się przenieść. Urodziło im się dziesięcioro dzieci, z których pięcioro dożyło dorosłości. Jednak i one wyemigrowały do Ameryki i owdowiała, samotna kobieta przeniosła się do domu szwagra, dokąd sprowadził się też jej syn, Mícheál (Maidhc File — Mike Poeta), po powrocie z Ameryki, gdzie nie mógł znaleźć pracy.

Peig Sayers była wspaniałą gawędziarką, znała setki opowieści nie tylko o przygodach ludzi z wysp, lecz także o legendarnych mieszkańcach Irlandii i czynionych przez świętych cudach. W latach 1932–1937 wiele z nich zarejestrował polecony przez Flowera Kenneth Jackson (1909–1991) — absolwent Cambridge i późniejszy profesor historii, historii starożytnej, języków i literatur celtyckich na uniwersytecie w Edynburgu. Dwie z nich pod wspólnym tytułem *Dhá Scéal ón mBlascaod* ukazały się w „Béaloides” już w 1934 roku⁴⁶². Opowieści Sayers spisywał też Robin Flower, a jej powrocie do Baile an Bhicáire w 1942 roku rejestrowali je również szwajcarski filolog Heinrich Wagner (1923–1988) oraz Seosamh Ó Dálaigh/ Joe Daly (1909–1992) z Coimisiún Béaloidesa Éireann/Irish Folklore Commission (działającej od 1935 roku rządowej komisji do spraw irlandzkich tradycji i folkloru), który w kontakcie z gawędziarką zebrał około 375 opowieści, cztery legendy z cyklu fenińskiego, 40 pieśni i bogaty materiał społeczno-historyczny⁴⁶³.

Bo Almqvist pisze, że Sayers uważano za uosobienie ideału irlandzkiego opowiadacza historii, gawędziarkę o największym i najbardziej zróżnicowanym repertuarze oraz najdojrzałszym sposobie snucia opowieści⁴⁶⁴. Była królową opowieści — „Królową Peig”, jak pisała o niej Eibhlís Ní Shúilleabháin w swoich listach z wyspy do mieszkającego na stałe w Londynie George’a Chambersa, który odwiedzał Wielką Blasket w latach 1931–1938⁴⁶⁵. Jej kuchnia wypełniała się osobami w różnym wieku, chcącymi usłyszeć snute przez nią historie. Mac Conghail⁴⁶⁶ odnotowuje, że dom Peig Sayers wykorzystywany był również jako miejsce organizowania *céilí* — spotkań, którym towarzyszyły tradycyjne muzyka i tańce, co dodatkowo wzmacniało jej pozycję na wyspie.

W latach trzydziestych XX wieku Wielką Blasket uważano za najlepsze miejsce do nauki irlandzkiego. Latem wyspa roiła się od przyjezdnych, z których wielu przyciągała tam znajomość autobiografii Ó Criomhthaina i Ó Súilleabháina lub co najmniej wiedza o istnieniu tych publikacji. W tym czasie Peig Sayers poznała

⁴⁶² K. Jackson, *Dhá Scéal Ón Mblascaod*, „Béaloides” 4, 1934, nr 3, s. 301–311.

⁴⁶³ Zob. *International Folktales*, red. É. Ní Dhuibhne, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 4. *Irish Women’s Writing and Traditions*, red. A. Bourke et al., New York 2002, s. 1253; B. Almqvist, *The scholar and the storyteller: Heinrich Wagner’s collections from Peig Sayers*, „Béaloides” 72, 2004, s. 33.

⁴⁶⁴ „She was considered the very incarnation of the Irish Storyteller, the storyteller with the largest and most varied repertoire and the most accomplished delivery” — B. Almqvist, *op. cit.*, s. 33.

⁴⁶⁵ E. Ní Shúilleabháin, *op. cit.*, s. 36–37.

⁴⁶⁶ M. Mac Conghail, *op. cit.*, s. 161.

badaczkę aktywnie wspierającą odrodzenie języka irlandzkiego — Máire Ní Chinnéide/Mary O’Kennedy (1879–1967), która nakłoniła ją do zarejestrowania wspomnień. Sayers przyszedł z pomocą jej syn, Mícheál Poeta, któremu podyktowała treść, ponieważ sama nie potrafiła ani czytać, ani pisać po irlandzku. Okres ujęty w ramy spisanej autobiografii kończy się około 1934 roku. Opowieść rozpoczyna się od wydarzeń z wczesnego dzieciństwa autorki na półwyspie Dingle, następnie opowiada o jej małżeństwie i rodzinie, życiu na wyspie oraz wyjeździe Mícheála do Ameryki.

Książka Peig Sayers, powstała przy współudziale Máire Ní Chinnéide (wyszczególnionej na stronie tytułowej) i Mícheála Ó Guithína (odnotowanego w rekordzie bibliotecznym NLI), ukazała się w 1936 roku w Clólucht an Talbóidigh pod tytułem *Peig .i. A scéal féin* (*Peig. Jej własna historia*)⁴⁶⁷. Ma dwieście pięćdziesiąt jeden stron i dzieli się na dwadzieścia trzy rozdziały. Jak w wypadku dwóch pierwszych autobiografii z Blasket, wykorzystano w niej irlandzki krój pisma, z wyszukаныmi ozdobnymi inicjałami pierwszych wyrazów rozdziałów (jak w pierwszej edycji *Fiche Blián ag Fás*). Na stronie przytytułowej zamieszczono zdjęcie Peig Sayers przy palenisku (*Peig Sayers cois teine*), autorstwa Tomása Ó Muirheartaigha. Widać na nim starszą kobietę owiniętą chustą, siedzącą przy otwartym piecu, w którym nad paleniskiem zwieszony jest duży imbryk. Kobieta zajęta jest robótką. Zdjęcie musiało zostać zrobione w kuchni Peig. Otoczona czarną ramką zielona pierwsza strona obwoluty pierwszego wydania *Peig* również zawiera zdjęcie autorki w podszłym wieku. Otulona chustą kobieta siedzi na kamiennym murku stanowiącym charakterystyczny element krajobrazu zachodniej Irlandii. Biały (czyli w kolorze pozostałych części obwoluty) tytuł utworu irlandzkimi literami umieszczony jest powyżej zdjęcia i stanowi najbardziej prominentny element projektu. Imię i nazwisko gawędziarki, mniejszymi białymi literami, umieszczone są po lewej stronie zdjęcia Peig Sayers i w sensie informacyjnym stanowią jego uzupełnienie (zob. il. XIII).

8.3. Etniczność autobiografii

Po zapoznaniu się z genezą utworów z Wielkiej Blasket, sylwetkami i warunkami życia ich twórców oraz charakterystyką pierwszych edycji można spróbować odpowiedzieć na pytanie, czy książki te są etniczne. Otóż wydaje się, że w wypadku autobiografii z Blasket, jako reprezentatywnych dla tak zwanej książki Gaeltachtu, spełnione są wszystkie warunki, które pozwalają zaklasyfikować je do książek etnicznych:

⁴⁶⁷ P. Sayers, *Peig .i. A scéal féin*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1936.

- autorzy są przedstawicielami wspólnoty irlandzkojęzycznej, o ustalonej w procesie socjalizacji pierwotnej tożsamości mieszkańców irlandzkiej wsi;
- miejscem powstania utworów oraz ich wydania jest Irlandia, ukazały się w irlandzkich oficynach wydawniczych;
- książki zostały napisane i opublikowane w języku irlandzkim;
- adresatami utworów są odbiorcy/czytelnicy znający język irlandzki, a więc przede wszystkim Irlandczycy;
- cechy edytorskie książek, czyli ich semiotyka, lokują je w grupie książek irlandzkich; irlandzki krój pisma, zdobione plecionką inicjały, zdjęcia i ilustracje przedstawiające charakterystyczne zachodnie wybrzeże, zdjęcia rzeczywistych twórców, mapy — wszystko to pozwala na szybką identyfikację edycji jako książek irlandzkich;
- nazwiska twórców podane są zgodnie z zasadami pisowni irlandzkiej;
- utwory dotyczą tradycyjnego sposobu życia w irlandzkiej wsi, prezentowany jest sposób widzenia świata i wartości jej mieszkańców.

Można spróbować też odpowiedzieć na pytanie, czy autobiografie z Blasket były bardziej produktem czy projektem etnicznym. Wydaje się, że po części i jednym, i drugim. Z jednej strony, niewątpliwie pojawiły się one z potrzeby twórczej przedstawicieli wspólnoty etnicznej; z drugiej, do ich powstania przyczyniły się zachęty ze strony przybyszów z zewnątrz oraz szeroko rozumiany klimat odrodzenia irlandzkiego. Dlatego też rozpowszechniają one stereotyp szlachetnego mieszkańca irlandzkiej wsi. Można postrzegać je jako najbardziej autentyczne książki etniczne — produkt przedstawicieli *etni*, ale trzeba przy tym pamiętać, że utwory te poddało obróbce edytorskiej i usunięto z niektórych z nich fragmenty, które nie przystawały do propagowanego przez nowe państwo wizerunku rodowitego Irlandczyka. Wydawcy zadbali ponadto o uwiarygodnienie narracji poprzez dodanie elementów, które lokują utwory w miejscach rzeczywistych, kojarzonych w okresie ich powstania z rdzenną kulturą irlandzką — najważniejszym źródłem kultury narodowej. W ten sposób książki te zostały upolitycznione i wpisane w szerszy projekt odrodzenia irlandzkiej książki narodowej.

9. *An Béal Bocht* — komentarz do odrodzenia książki w języku irlandzkim

Kształtowaniu kultury Wolnego Państwa towarzyszył szybki wzrost liczby irlandzkojęzycznych publikacji literackich trafiających na rynek książki w Irlandii. Do końca lat trzydziestych XX wieku dużą część z nich stanowiły przekłady wydawane w ramach wspieranego przez rząd planu tłumaczeniowego. Za jego sprawą opublikowano wiele powieści — utworów z gatunku rzadko uprawianego przez rodzimych pisarzy⁴⁶⁸. Z czasem liczbę przekładów zrównoważyły dłuższe utwory prozą, powstałe oryginalnie w Irlandii, w tym autobiografie. Ich zawartość, zwłaszcza gdy miały ukazać się one pod auspicjami państwowej agencji wydawniczej, podlegała ocenie urzędników i cenzurze. Literatura nowego państwa z założenia miała bowiem służyć określonym celom — wpajać narodowi dumę z jego własnych osiągnięć, wydatniać dostojność jego języka, kultury i przekonań⁴⁶⁹. W centrum realizacji tego projektu, jak zauważa Ó Conchubhair⁴⁷⁰, leżała idealizacja rodzimych użytkowników irlandzkiego, ich zdrowego stylu życia i twórczości ustnej. Autor pisze dalej:

Instytucjonalna historia literatury Wolnego Państwa to historia *An Gúm*. W narodowej prozie w języku irlandzkim pod kuratelą *An Gúm* kładziono nacisk na irlandzkość rodzimych użytkowników irlandzkiego, ich tężyznę fizyczną, nieskazitelność, wyższość ich wartości moralnych. Istnieje na to mnóstwo dowodów, ale zdaniem wielu krytyków *Éan Cuideáin* Pádraica Óg Conairego z 1923 roku, *Bun An Dá Abhann* Seána Ó Ciarghusy z 1933 roku, *Tadhg Ciallmhar* Diarmuida Ó hÉigearthaigh z 1934 roku i *Pádraic Mháire Bháin nó An Gol agus an Gáire* Seána Ó Ruadháina z 1936 roku stanowią symbole hipokryzji i oszustwa praktykowanych przez *An Gúm*.

[The institutional history of Free State literature in Irish is the story of *An Gúm*. The national narrative in Irish under *An Gúm*'s tutelage emphasized native Irish speakers' 'Irishness', their physical superiority, their deliverance from degeneration, and their higher moral values. Evidence of such abounds, but Pádraic Óg Conaire's *Éan Cuideáin* [Odd Bird] (1923), Seán Ó Ciarghusa's *Bun An Dá Abhann* [Mouth of the Two Rivers] (1933), Diarmuid Ó hÉigear-

⁴⁶⁸ B. Ó Conchubhair, *The novel in Irish since 1959...*, s. 217.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, s. 214.

⁴⁷⁰ *Ibidem*.

taigh's *Tadhg Ciallmhar* [Clever Tadhg] (1934), and Seán Ó Ruadháin's *Pádraic Mháire Bháin nó An Gol agus an Gáire* [Fair Máire's Pádraic or the Tear and the Laugh] (1936) are emblematic of the hypocrisy and humbug which, many critics believe, *An Gúm* cultivated.]⁴⁷¹

Niektórzy autorzy próbowali w swojej twórczości odchodzić od narzuconego przez państwo pisarstwa. Musieli się jednak liczyć z tym, że w najlepszym wypadku będą musieli pogodzić się z usunięciem fragmentów politycznie niepoprawnych oraz towarzyszącym pracy redakcyjnej długim czasem oczekiwania na publikację lub też że na wydanie prac nie dostaną dotacji rządowych. Taki los spotkał na przykład powieść *Cré na Cille* irlandzkojęzycznego pisarza z Gaeltachtu Máirtína Ó Cadhaina⁴⁷², stanowiącą relację rozmów nieboszczyków pochowanych na lokalnym cmentarzu, wdających się w dysputy z tymi, którzy leżeli tam już wcześniej. Agencja An Gúm odrzuciła powieść jako „zbyt joyce'owską” („too Joycean”)⁴⁷³. Trafiła ona wówczas do niezależnego wydawnictwa Sáirséal agus Dill, gdzie ukazała się w 1949 roku, wchodząc na stałe do kanonu współczesnej literatury w języku irlandzkim i zyskując pozycję jednej z najlepszych, jeśli nie najlepszej, dwudziestowiecznej powieści irlandzkojęzycznej. Zdaniem Ó Conchubhaira nurt nowej prozy w języku irlandzkim rozpoczęło jednak wydanie innego utworu — *An Béal Bocht* Briana Ó Nualláina z 1941 roku⁴⁷⁴. Geneza tej powieści, jej treść i charakterystyka, lecz także jej późniejsza edycja, która ukazała się nakładem wydawnictwa Dolmen, są tu istotne, gdyż bezpośrednio odnoszą się do odrodzenia irlandzkiej książki etnicznej, stanowiąc do niego swoisty komentarz.

9.1. Satyra Mylesa na gCopaleena

[...] *mar na beidh ár leithéidí arís ann.*
[takich, jak my, już nie będzie]

Myles na gCopaleen, *An Béal Bocht*

Choć powstanie Biblioteki Blasket mogłoby wskazywać na to, że w pierwszej połowie XX wieku ruch odrodzenia irlandzkiego pośrednio wzmocnił poczucie wartości mieszkańców irlandzkojęzycznych rejonów Zielonej Wyspy, sprawiając, że

⁴⁷¹ *Ibidem*. Edycja *Éan Cuideáin Pádraic Óg Conairego*, ukazała się pod auspicjami An Gúm w 1936 roku; z kolei edycji *Pádraic Mháire Bháin nó An Gol agus an Gáire* Seána Ó Ruadháina nie odnaleziono w katalogach, jednak istnieje przypuszczenie, że była wcześniejsza, niż podaje to Brian Ó Conchubhair — z 1932 roku. Zob. <http://www.ainm.ie/Tag.aspx?Type=opus&SubType=book&Val-yoo=P%C3%A1dhraic%20Mh%C3%A1ire%20Bh%C3%A1n,%20n%C3%B3%20An%20Gol%20agus%20an%20G%C3%A1ire> (dostęp: 11.09.2016).

⁴⁷² Powieść ukazała się w języku angielskim po tytule *Graveyard Clay (Cmentarna glina)* w 2016 roku. M. Ó Cadhain, *Graveyard Clay: Cré na Cille*, tłum. L. Mac Con Iomaire, T. Robinson, New Heaven CT 2016.

⁴⁷³ B. Ó Conchubhair, *The novel in Irish since 1959...*, s. 215.

⁴⁷⁴ *Ibidem*.

poczuli się w pełni uprawnieni, żeby nie tylko uczestniczyć w kulturze irlandzkiej, ale też ją tworzyć, z pewnością nie dotyczyło to wszystkich, których tożsamość często nie przystawała do romantycznego wizerunku dzielnego irlandzkiego chłopca, wykreowanego w literaturze odrodzeniowej i dyskursie politycznym. Z zafansanych rejonów irlandzkojęzycznych masowo emigrowano, życie większości ludzi upływało tam bowiem w biedzie i liczni mieszkańcy wsi nie zdawali sobie sprawy z kulturalnego klimatu epoki. Pomimo wzmożonego wśród osób z zewnątrz zainteresowania kulturą irlandzką oraz wysiłków Ligi Gaelickiej, mających na celu odnowę języka, dane z 1911 roku świadczą, że liczba użytkowników języka irlandzkiego na terenach wiejskich spadła⁴⁷⁵. W tym samym roku na świat przyszedł Brian Ó Nualláin/Brian O’Nolan (1911–1966), który trzydzieści lat później miał napisać powieść obnażającą największe słabości strategii ruchu odrodzenia irlandzkiego, przyjmowanej po 1922 roku przez kolejne rządy Wolnego Państwa.

Brian Ó Nualláin, znany jako pisarz przede wszystkim pod pseudonimami Flann O’Brien, Myles na gCopaleen i George Knowall⁴⁷⁶, urodził się w hrabstwie Tyrone w dzisiejszej Irlandii Północnej. Po podziale Irlandii, kiedy miał dwanaście lat, jego rodzina przeniosła się do Dublina, gdzie Ó Nualláin studiował później w University College Dublin, czyli Kolegium Uniwersyteckim w Dublinie⁴⁷⁷. W tym okresie pisywał do studenckich magazynów jako Brother Barnabas, sam stając się też współtwórcą pisma pod tytułem „Blather”. Angielskiego nauczył się z książek i w trakcie edukacji, gdyż w domu rodzina posługiwała się irlandzkim. Pisał w obydwu językach, ale zasłynął głównie dzięki twórczości anglojęzycznej. Pisarstwo Ó Nualláina, początkowo przede wszystkim humorystyczne, stawało się z czasem gorzkie i przepełnione krytyką nastawioną na kompromis polityki rządu. W 1941 roku swoje obawy dotyczące społecznego zła wyraził w irlandzkojęzycznej powieści satyrycznej *An Béal Bocht*, o której publikacji pisał potem z typowym dla siebie dystansem:

Jestem raczej zadowolony z odbioru mojej książki *An Béal Bocht*. Odczuwam satysfakcję, wiedząc, że ważny utwór literacki cieszy się w tym kraju uznaniem, jakie mu się należy. Uczeni, studenci, obcy bywalcy spotkań towarzyskich, duchowni, posłowie do parlamentu, światowe kobiety, a nawet lepszego sortu ulicznicy prześcigali się, by pochwyć jeszcze ciepły egzemplarz.

⁴⁷⁵ Zob. J. Edwards, *Irish and English in Ireland*, [w:] *Language in the British Isles*, red. P. Trudgill, Cambridge 1984, s. 483.

⁴⁷⁶ Zob. *The Oxford Companion to Irish Literature*, s. 401–402; M. Green, *Introduction*, [w:] [B. Ó Nualláin] F. O’Brien, *Myles Away from Dublin*, red. M. Green, London 1990, s. V–IX. Polskim czytelnikom Ó Nualláin znany jest jako Flann O’Brien, autor pozycji: *Trzeci policjant* (Poznań 1996), *Sweeny wśród drzew* (Poznań 1996), *Ciężkie życie. Egzegeza nędzy* (Izabelin 2007) i *Z archiwów Dalkey* (Izabelin-Warszawa 2008).

⁴⁷⁷ UCD — University College Dublin (irl. An Coláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath) — od 1997 roku autonomiczny uniwersytet stanowiący część federacji National University of Ireland; zob. <http://www.ucd.ie/about-ucd/about/history/> (dostęp: 8.07.2017).

[I am rather pleased at the reception of my book, *An Béal Bocht*. It is gratifying to know that an important work of literature receives in this country the recognition that is its due. Scholars, students, men-about-town, clerics, T.D.s, ladies of fashion, and even the better class corner-boys have vied with one another in grabbing the copies as they pour from the giant presses.]⁴⁷⁸

Powieść *An Béal Bocht*, wydana pod pseudonimem Myles na gCopaleen, w rzeczywistości była pewnym sukcesem na rynku irlandzkojęzycznych książek, jednak prawdziwe powodzenie zapewniła jej dopiero publikacja tłumaczenia na angielski — *The Poor Mouth*, autorstwa Patricka C. Powera, po 1973 roku wielokrotnie wznawiana pod znanym angielskim pseudonimem Ó Nualláina — Flann O’Brien⁴⁷⁹. Główny tytuł, zarówno irlandzki, jak i angielski, odwołuje się do wykorzystywania biedy w celu zaskarżenia sobie sympatii innych oraz jako wymówki i wytłumaczenia wszystkiego, co się robi lub sposobu, w jaki się żyje. Książka ma też podtytuł: *Nó an milleánach: droch-sgéal ar an droch-shaoghal/A Bad Story about the Hard Life* (*Zła opowieść o ciężkim życiu*).

Najogólniej, powieść krytykuje protekcyjny sposób traktowania irlandzkojęzycznych wieśniaków przez przyjeżdżających w ich rejony uczonych i badaczy, którzy — jak sugeruje narracja — najczęściej robili to w dbałości o własną karierę akademicką bądź pisarską. Jej autor naśmiewa się ze stereotypu irlandzkiej wsi — zachwycającej, a równocześnie zbyt biednej i zacofanej, by można było w niej mieszkać — i parodiuje rodzaj irlandzkiej literatury odrodzeniowej — przede wszystkim powstałe w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku autobiografie. Jane Farnon zauważa, że choć irlandzkojęzyczne autobiografie można niewątpliwie traktować jako cenne dokumenty życia społecznego, to daleko im do literatury pięknej wysokich lotów. Faktem jednak jest, że „spotkały się one ze zdumiewająco dobrym przyjęciem przez krytykę i właśnie w to mierzy *An Béal Bocht*”⁴⁸⁰. Z kolei John Jordan określa *An Béal Bocht* jako „książkową książkę” („bookish book”), bo docenić ją można w pełni dopiero wtedy, kiedy zna się autobiografie stanowiące pokazną część literatury odrodzenia irlandzkiego⁴⁸¹. Powieść parodiuje zarówno zawartość oraz kompozycję, jak i formalne cechy edytorskie irlandzkojęzycznych autobiografii z tego okresu.

Głównym bohaterem *An Béal Bocht* jest fikcyjna postać — Bonaparte O’Conassa (w irl. wersji Bonapárt Ó Cúnasa), mieszkaniec wymyślonej, irlandzkojęzycznej wsi Corkadoragha (irl. Corka Dorcha). Powieść skonstruowana jest w spo-

⁴⁷⁸ [B. Ó Nualláin] F. O’Brien, *Flann O’Brien at War*, red. J.W. Jackson, London 1999, s. 43.

⁴⁷⁹ Powieść w tłumaczeniu Patricka C. Powera ukazała się po raz pierwszy w 1973 roku w Londynie, już po śmierci Ó Nualláina. Wszystkie cytowane w tym rozdziale fragmenty pochodzą z owego tłumaczenia na język angielski, wydanego przez Paladin w Londynie w 1988 roku.

⁴⁸⁰ J. Farnon, *Motifs of Gaelic lore and literature in An Béal Bocht*, [w:] *Conjuring Complexities: Essays on Flann O’Brien*, red. A. Clune, T. Hurson, Belfast 1997, s. 90.

⁴⁸¹ Zob. J. Jordan, *The saddest book ever to come out of Ireland*, [w:] *Alive-Alive O! Flann O’Brien’s At Swim Two Birds*, red. I. Rüdiger, Dublin 1985, s. 51.

sób, który ma sprawiać wrażenie, że O'Coonassa jest rzeczywistym narratorem wydarzeń, a jego relacja została co najwyżej poddana obróbce redakcyjnej na gCopaleena, podobnie jak miało to miejsce w wypadku autobiografii Ó Criomhthaina i Sayers, których redaktorami byli odpowiednio — Ó Siochfhradha i Ní Chinnéide. W przedmowie do pierwszego wydania równie fikcyjny co O'Coonassa redaktor informuje czytelnika, że wszystko, co zarejestrowano na kartach autobiografii, dotyczy jedynie wsi Corkadoragha i w żaden sposób nie należy doszukiwać się związków z pozostałymi obszarami Gaeltachtu, albowiem Corkadoragha to miejsce szczególne, a jej mieszkańców z nikim nie można porównać⁴⁸². Równocześnie obeznany z kulturą irlandzką oraz sytuacją w rejonach irlandzkojęzycznych na początku XX wieku czytelnik rozpoznaje ironiczny dystans zawarty w przedmowie i domyśla się, że opisana w *An Béal Bocht* Corkadoragha mogłaby być jakąkolwiek wioską w Gaeltachcie i że Bonaparte O'Coonassa jest modelowym mieszkańcem irlandzkiej wsi, którego los mógłby przypaść wielu irlandzkojęzycznym chłopom. Breandan O. Conaire zauważa, że

Bonaparte stanowi niemal perfekcyjne antidotum na wszystkich doskonałych ludzi [mieszkańców irlandzkiej wsi] wymyślonych przez reformatorów i propagandystów: nie do końca wiadomo, kto jest jego ojcem, nigdy nie pracuje, nie ma najmniejszego poczucia moralności, jest mało inteligentny, nie ma wykształcenia, żyje w ciągłym nieszczęściu — czy to prawdziwym, czy wymyślonym, dba przede wszystkim o własną skórę, nigdy nie wspomina o religii, żyje w biedzie i brudzie w otoczeniu zwierząt, upija się do nieprzytomności, bierze udział w kradzieżach, nie ma żadnej cechy, którą można byłoby uznać za cnotę, w końcu podejmuje wysiłek, by zdobyć dobra materialne i kończy w więzieniu.

[Bónapart provides the almost perfect antidote to all the perfect people ever invented by reformers and propagandists: his parentage is questionable, he never does any work, has no moral sense, little intellect, no education, is surrounded by misfortune, real and imaginary, highly values the preservation of his own skin, never mentions religion, lives in mindless poverty and squalor in the company of the animals, gets blindly drunk, partakes in string of burglaries, has no single positive attribute that could be called a virtue, exerts himself finally solely for the purpose of acquiring material wealth and ends up in prison.]⁴⁸³

Bohater na gCopaleena jest przedstawicielem niewielkiej irlandzkojęzycznej społeczności żyjącej w nędzy w miejscu, w którym nieustannie pada deszcz. Jedyłą pociechę stanowi dla niego porcja ziemniaków, na którą codziennie może liczyć, podobnie jak hodowane przy domu świnię. Narracja przekonuje czytelnika, że tylko w ksiązkach irlandzkojęzyczni Irlandczycy — choć niepozbawieni trosk i czasem cierpiący głód — żyją w czystych chatach o łupkowych dachach, gdzieś w zielonych dolinach, siedząc przy trzaskającym ogniu, słuchają opowieści starych

⁴⁸² [B. Ó Nualláin] F. O'Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth: A Bad Story about the Hard Life*, London 1988, s. 7.

⁴⁸³ B.O. Conaire, *Flann O'Brien, "An Beal Bocht" and other Irish matters*, „Irish University Review” 3, 1973, nr 2, s. 134.

gawędziarzy, mają kontakty ze światem nadprzyrodzonym, są empatyczni i pomagają sobie nawzajem, jak tylko umieją. W piątym rozdziale *An Béal Bocht* zawarta jest parodia opisu wyidealizowanej irlandzkiej wsi:

To szczęśliwa wieś, nawet jeśli panuje w niej głód. Po raz pierwszy w życiu widziałem miejsce, które nie tonęło w ulewach deszczu. W którąkolwiek stronę byś nie spojrział, wielobarwny firmament cieszył oczy. Łagodny wietrzyk owiewał nasze stopy, pomagając nam iść. Wysoko na niebie świeciła żółta lampa, znana jako słońce, ogrzewając nas i rzucając na nas światło. W oddali, na wschodzie i zachodzie, spoglądając na nas, piętrzyły się błękitne góry. Bystry potok płynął wzdłuż drogi i choć ukryty był w rowie, miękki szmer wpadający do naszych uszu sprawiał, że wiedzieliśmy o jego istnieniu.

[It is a happy countryside even if it is hungry. For the first time since birth, I saw a countryside which was not drenched by the flowing of the rain. In every direction, the variegated colours of the firmament pleased the eye. A soft sweet breeze followed at our heels and helped us when we walked. High up in the skies there was a yellow lamp known as the sun, shedding heat and light down upon us. Far away there were tall blue stacks of mountains standing east and west and watching us. A nimble stream accompanied the main road; it was hidden in the bottom of the ditch but we knew of its presence because of the soft murmuring it bestowed on our ears.]⁴⁸⁴

Zacytowany fragment przywodzi na myśl opisy zawarte w prozie Ó Súilleabháina:

Słońce okrągle jak talerz stało ponad Tearacht na zachodzie — aż ścieżka błyszczącego żółtego blasku rozciągała się po horyzont nad morzem. [...] Wokoło mnie latały setki ptaków, króliki kicały z jednej kępy na drugą, czuło się odurzający zapach białego wrzosu i paproci⁴⁸⁵.

Cudowny widok mieliśmy przed oczami. Na południe, hen ponad parafię Ventry i parafię Maurhan i na północ aż za parafię Kill, zielone pola całe w kwiatach. Tu i ówdzie mały domek przytulony do łba góry⁴⁸⁶.

Przedemną czyste góry „kiwały głowami” w niebo. Czyż nie mogą być dumne, że mają siłę być wyższe ponad wszystko — pomyślałem⁴⁸⁷.

W przeciwieństwie do przytoczonych fragmentów, które w narracji Ó Súilleabháina stanowią naturalne elementy dyskursu pisarza, opis zawarty w *An Béal Bocht* nie pasuje do reszty powieści na gCopaleena. Bonaparte, którego zachwyty nad światem pojawia się po raz pierwszy podczas drogi przemierzanej wraz z dziadkiem do Rosses (irl. Na Rosa), regionu w hrabstwie Donegal, zdaje się nagle przeniesiony na karty innego utworu — idealizującego krajobraz irlandzkiej wsi.

⁴⁸⁴ [B. Ó Nualláin] F. O'Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth...*, s. 65–66.

⁴⁸⁵ [M. Ó Súilleabháin] M. O'Sullivan, *op. cit.*, s. 52.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, s. 60.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, s. 232.

Zamierzona intertekstualność jest jeszcze wyraźniejsza w rozdziale szóstym, kiedy bohaterowie ponownie udają się do Rosses, aby zaaranżować dla Bonapartego małżeństwo:

Nie ma potrzeby, bym opisywał głupią rozmowę dotyczącą swatów, którą toczyli Stary-Siwy-Człowiek [dziadek] i Jams [późniejszy teść Bonapartego]. Całe to gadanie zawarte jest w książkach, o których wcześniej wspominałem.

[[T]here is no necessity for me to describe the stupid conversation carried on by the Old-Grey-Fellow and Jams when they were discussing the question of the match. All the talk is available in books which I have mentioned previously.]⁴⁸⁸

Książką wymienioną z tytułu jest *Séadna Ua Laoghairego*: „Czy znana ci jest *Séadna*?” — pyta bohatera dziadek podczas ich wyprawy do Rosses⁴⁸⁹. W owym czasie narrator ma prawie dwadzieścia lat, a powieść Ua Laoghairego w całości ukazała się w 1904 roku. Pozwala to czytelnikowi ulokować opisywane wydarzenia w czasie. Zgadujemy, że relacja dotyczy końca XIX i początku XX wieku, tym bardziej że wspomniane jest też powstanie Ligi Gaelickiej (w 1893 roku), a pod koniec akcji O’Coonassa aresztowany jest przez przedstawiciela brytyjskiej policji — *peelera*⁴⁹⁰, co wskazywałoby na lata przed utworzeniem Wolnego Państwa Irlandzkiego (w 1922 roku).

Powieść kończy się tragicznie, narrator zostaje bowiem skazany na dwadzieścia dziewięć lat więzienia za morderstwo, którego nie popełnił, a niestety niezajomość angielskiego nie pozwala mu oczyścić się z zarzutów. Historia ta przywołuje na myśl rzeczywiste wydarzenia mające miejsce w Irlandii pod rządami Brytyjczyków, a w szczególności powieszenie znajdującego tylko irlandzki Mylesa Joyce’a, którego nie dopuszczono do głosu w obliczu anglojęzycznego sądu, opisane przez Jamesa Joyce’a w „Il Piccolo della Sera” w Trieście w 1907 roku⁴⁹¹. W czasie brytyjskiego panowania irlandzkojęzycznym Irlandczykom nie oddawano bowiem głosu; ktoś musiał przemawiać w ich imieniu, a nie zawsze były ku temu warunki. W okresie odrodzenia znalazło się wielu chętnych, których na gCopaleen parodiuje.

Zanim jednak do tego dochodzi, powieść porusza kwestie narzucenia Irlandczykom języka angielskiego. Jak w każdej autobiografii, i tu znajdujemy opis pierwszego dnia w szkole⁴⁹², który dla Bonapartego jest równocześnie ostatnim — za nieumiejętność odpowiedzi po angielsku nauczyciel bije chłopca tak dotkliwie, że

⁴⁸⁸ [B. Ó Nualláin] F. O’Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth*, s. 81, 84.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, s. 65.

⁴⁹⁰ Wyraz *peeler* — określenie brytyjskiego policjanta, które w Irlandii wywoływało pejoratywne skojarzenia — pochodzi od nazwiska założyciela brytyjskiej policji Sir Roberta Peela (1788–1850).

⁴⁹¹ Zob. V.J. Cheng, *Joyce, Race, and Empire*, Cambridge 1995, s. 43.

⁴⁹² Zob. [B. Ó Nualláin] F. O’Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth*, s. 29–31. W wypadku tej konkretnej sceny sparodiowany został przede wszystkim fragment irlandzkojęzycznej powieści Séamusa Ó Grianny (pseud. Máire) *Mo Dhá Róisín*, w której dzieci muszą w szkole

ten boi się i nigdy nie wraca do placówki edukacyjnej, czego oczywiście nie można odczytywać jako próby przeciwstawienia się anglicyzacji, a raczej chęć ocalenia własnej skóry. Siedem lat później dziadek cieszy się na wieść, że rodzinom wypłacać się będzie po dwa funty za każde dziecko umiejące mówić po angielsku. Ponieważ prócz Bonapartego w domu nie ma innych dzieci, dziadek ubiera prosięta, które kręcą się pod chacie. W mroku izby mało wnikliwy inspektor nie rozpoznaje, że ma do czynienia ze zwierzętami⁴⁹³.

Wkrótce, w reakcji na proces anglicyzacji, na kartach powieści pojawia się językoznawca z „gramofonem”⁴⁹⁴. W jednej z chat, w której w półmroku tłoczą się mieszkańcy wsi, próbuje on nagrać słodkie dźwięki wymierającego języka irlandzkiego, a ponieważ chłopci boją się maszyny, językoznawca upija ich. Najciekawszy i najbardziej skomplikowany pod względem stylu i tempa wypowiedzi materiał językowy, jaki udaje mu się nagrać, płynie z zaciemnionego miejsca, gdzie — jak mu się zdaje — widzi skulonego, pijanego w sztok mężczyznę w podartym i przemoczo-nym ubraniu, który nie ma równocześnie najmniejszych zahamowań w kontakcie z maszyną. Po powrocie do Niemiec, za zebranie i analizę materiału, językoznawca otrzymuje kolejny stopień naukowy. Ani on, ani oceniający go eksperci, nie zauważają, że to, co nagrał, jest tylko chrumkaniem świni, która w przebraniu uciekła z chaty Bonapartego. Zdaniem Keitha M. Bookera, epizod ten obnaża zarówno niemal całkowitą nieznaną jomość irlandzkiego wśród przyjezdnych, jak i niedouczenie pracowników akademickich. Niesie też z sobą przesłanie polityczne — angielski jest językiem siły, opisu i rozmaitych klasyfikacji, podczas gdy irlandzki wykorzystuje się w społeczeństwie w tak małym stopniu, że mylony jest z dźwiękami wydawanymi przez świnię⁴⁹⁵.

Niedługo po wizycie językoznawcy Corkadoragha zostaje zalana falą entuzjastów języka irlandzkiego, wędrujących po okolicy z czarnymi notesikami i zwracających się czasem do mieszkańców wsi w mało zrozumiałej formie ich rodzimego języka: „[w]raz z nimi przyszło szczęście i pieniądze, i wielkie hulanki; przyjemne i zabawne były te istoty, niech Bóg im błogosławi!” („They brought happiness and money and high revelry with them when they came; pleasant and funny were these creatures, God bless them!”)⁴⁹⁶ — podsumowuje bohater *An Béal Bocht*. Po paru latach mieszkańcy wsi zauważają spadek liczby przyjezdnych. Okazuje się, że nawet ci, którzy zostali wierni ich wiosce, przyjeżdżają do niej najwyżej na jednodniowe wycieczki:

przedstawiać się po angielsku; zob. *idem*, *Mo Dhá Róisín*, Stáid Bhaile Duindealgan 1921. Por. M. Long, *Assembling Flann O'Brien*, London-New Delhi-New York 2014, s. 134.

⁴⁹³ Zob. [B. Ó Nualláin] F. O'Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth*, s. 36–38.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, s. 42–45. W angielskiej wersji użyto wyrazu *gramophone*, w irlandzkiej — *gramafón* (1941) i *gramofon* (1964), z przypisem, że chodzi o *fónagram*, czyli najprawdopodobniej o fonograf, który faktycznie wykorzystywano do rejestracji materiału w badaniach językoznawczych.

⁴⁹⁵ Zob. K.M. Booker, *Flann O'Brien, Bakhtin, and Menippean Satire*, Syracuse NY 1995, s. 70.

⁴⁹⁶ [B. Ó Nualláin] F. O'Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth*, s. 49.

Zauważyliśmy, że ich liczba wśród nas się zmniejsza i że ci, którzy zostali nam wierni, zatrzymują się w Galway i Rannafast, przyjeżdżając do wsi Corkadoragha na jednodniowe wycieczki. Oczywiście wyjeżdżali, zabierając ze sobą dużo dobrego irlandzkiego, ale zostawiając jedynie drobniaki dla żebraków, którzy na nich czekali i dla takich jak oni przechowali język irlandzki przez tysiąc lat.

[[W]e noticed that their number among us was diminishing and that those who remained faithful to us were lodging in Galway and in Rannafast while making day-trips to Corkadoragha. Of course, they carried away much of our good Gaelic when they departed from us each night but they left few pennies as recompense to the paupers who waited for them and had kept the Gaelic tongue alive for such as them a thousand years.]⁴⁹⁷

Chcąc przyciągnąć z powrotem entuzjastów irlandzkiego, mieszkańcy wsi organizują wielki *feis* ("festyn") z planami zebrania przy tej okazji pieniędzy na otwarcie szkoły języka irlandzkiego — takiej, jakie utworzono już w regionach Rosses w hrabstwie Donegal i Connemara w hrabstwie Galway⁴⁹⁸ — co zapewniłoby stały napływ osób z zewnątrz (czyli pieniędzy). Wysiłek organizacyjny okazuje się dla niektórych, wycieńczonych głodem, śmiertelny, ale dla sprawy wszyscy gotowi są poświęcić życie. W końcu zjeżdżają się entuzjaści poprzebierani w kilty. Należy tu odnotować, że w kręgach odrodzeniowych w Irlandii faktycznie przejęto szkocką tradycję noszenia kiltów, co stanowiło dodatkowy element wizualny, mający odróżnić Gaelów od Brytyjczyków. De Fréine pisze o tej modzie jako o elemencie „pararelizmu kulturowego” — szukania elementów kultury irlandzkiej, które mogłyby zastąpić analogiczne do nich elementy kultury angielskiej. De Fréine wymienia wśród nich również irlandzki krój pisma (zamiast antykwy) i język irlandzki (zamiast angielskiego)⁴⁹⁹. W powieści na gCopaleena strój przybyszów sprawia, że mieszkańcy wsi postrzegają ich jako prawdziwych Gaelów, czyli Irlandczyków. Przyjezdni mają także ponadawane przydomki na sposób irlandzki. Wygłaszają przemówienia wychwalające Gaelów i ich język, którym sami jako Gaelowie mówią:

Moje gaelickie serce raduje się, że dziś mogę tu być i przemawiać do was na tym gaelickim *feis* w środku Gaeltachtu. Niech mi wolno powiedzieć, że jestem Gaelem. Jestem Gaelem od stóp do głów, od przodu i od tyłu, wyżej i niżej. W ten sam sposób i wy jesteście Gaelami. Wszyscy jesteśmy gaelickimi Gaelami [...]. Nic na świecie nie jest tak miłe i gaelickie jak prawdziwie prawdziwi gaelicki Gaelowie, którzy rozmawiają w prawdziwym gaelickim języku o prawdziwie gaelickim języku.

⁴⁹⁷ *Ibidem*.

⁴⁹⁸ Równoczesne odniesienia do rejonów Gaeltachtu tak odległych od siebie, jak Galway i Donegal dodatkowo podkreśla uniwersalność miejscowości Corkadoragha jako wioski, która mogłaby leżeć w którejkolwiek z irlandzkojęzycznych części Zielonej Wyspy, a równocześnie sugeruje, że warunki życia irlandzkojęzycznych chłopów w całej Irlandii były jednakowe.

⁴⁹⁹ S. De Fréine, *The Great Silence: The Study of a Relationship between Language and Nationality*, Dublin-Cork 1978, s. 52.

[[I]t delights my Gaelic heart to be here today speaking Gaelic with you at this Gaelic feis in the centre of the Gaeltacht. May I state that I am a Gael. I'm Gaelic from the crown of my head to the soles of my feet — Gaelic front and back, above and below. Likewise, you are all truly Gaelic. We are all Gaelic Gaels [...]. There is nothing in this life so nice and so Gaelic as truly true Gaelic Gaels who speak in true Gaelic about the truly Gaelic language.]⁵⁰⁰

Jak zauważa Philip O'Leary, słowa te przywołują na myśl fragment wydanego w 1930 roku pod auspicjami An Gúm, irlandzkojęzycznego panegiryku Ó Domhnailla:

Prawdziwy użytkownik gaelickiego uzna za zbyt krótki czas spędzony wśród ludzi prawdziwie gaelickich, nie tylko z powodu swojego języka, ale nie tak trochę gaelickiego, tylko pod każdym względem. Z bożą pomocą uda nam się powrócić na Inis Meán i spędzić trochę czasu z ludźmi na wyspie w tym Gaeltachcie Gaeltachtów.

[The true Gaelic speaker will find too short the time he spends among people who are truly Gaelic, not only about Gaelic, but in every way. But with the help of God, we will get a chance to come back to Inis Meán and to spend a little while among the people of this island in the Gaeltacht of Gaeltachts.]⁵⁰¹

Być może mieszkańcy Inis Meán wierzyli — jak pisał o nich Synge⁵⁰² — że są niezwykle istotni dla kultury i odrodzenia irlandzkiego, skoro z całego świata przyjeżdżały na ich wyspę osoby, które chciały uczyć się od nich irlandzkiego. Słuchając przemówień, bohaterowie na gCopaleena nabierają jednak przekonania, że centrum irlandzkości leży z dala od ich wsi. Kiedy *feis* się kończy i entuzjaści językowi wyjeżdżają, mieszkańcy wsi Corkadoragha zostają w tylko sobie znanej biedzie i brudzie, skazani na los, którego nie mogą odmienić.

An Béal Bocht parodiuje zatem sposób reprezentowania życia irlandzkojęzycznych mieszkańców wsi zawarty w irlandzkich autobiografiach i literaturze ludowej, wypromowanych przez członków Ligi Gaelickiej, a później również przez An Gúm. Parodia stanowi podstawę satyry wymierzonej w działalność ruchu na rzecz odrodzenia irlandzkiego. Z jednej strony, jego członkowie organizowali poświęcone literaturze i promocji języka festiwale i otwarte zebrania, publikowali broszury i tygodniki, byli aktywni na terenach wiejskich, zbierając materiały i próbując uczyć się żywej mowy irlandzkiej; z drugiej — nie zwracali uwagi na społeczno-ekonomiczne problemy zagrożonych depopulacją i deprywacją rejonów Gaeltachtu, z których emigrowano. Bohaterowie *An Béal Bocht* w sposób komiczny

⁵⁰⁰ [B. Ó Nualláin] F. O'Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *The Poor Mouth*, s. 49.

⁵⁰¹ M. Ó Domhaill, *Oileáin Árann*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1930, s. 41–42. Cyt. za: P. O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State 1922–1939*, s. 90.

⁵⁰² Podczas pobytu na Inishmaan (Inis Meán) Synge zwrócił uwagę, że mieszkańcy wyspy nabrali przekonania, że wymierający język irlandzki leży w centrum zainteresowania ludzi z całego świata. „Wierzcie mi, mało jest na świecie bogatych ludzi, którzy nie uczą się gaelickiego” — mówi jeden z bohaterów *Wysp Aran*; zob. *idem*, *Wyspy Aran*, Warszawa 1994, s. 25.

kontrastują ze stereotypem Gaelów, utrzymywany w kręgach ruchu odrodzenia irlandzkiego w miastach i powielany w promowanej przez nie literaturze. Powieść na gCopaleena nie atakuje Irlandczyków i ich braku świadomości językowej. Jak zauważa Booker, jest ona raczej peanem na cześć języka i wołaniem o to, aby jego użytkowników widzieć takimi, jakimi są, w prawdziwej sytuacji, w jakiej się znaleźli, a nie stereotypowo⁵⁰³.

Pierwsze dwa wydania *An Béal Bocht* ukazały się w latach 1941 i 1942 nakładem An Preas Náisiúnta w Dublinie. Opis powieści w katalogu NLI zawiera informację, że utwór jest „parodią [powieści Tomása Ó Criomhthaina] *An t-Oileánach*, z satyrą na Ligę Gaelicką” („Parody of Tomás O’Crohan’s *An t-Oileánach*, with satire on the Gaelic League”)⁵⁰⁴. Cechy edytorskie faktycznie pozwalają na pierwsze skojarzenie z autobiografią Ó Criomhthaina — książka o objętości stu jedenastu stron jest tego samego niewielkiego formatu, zastosowano w niej irlandzki krój pisma, na wyklejkach zamieszczono mapę *an domhan mór* — wielkiego świata widzianego oczami mieszkańców fikcyjnej wsi Corca Dorcha, która sama zaznaczona jest na zniekształconej mapie Irlandii. Grafika na okładce budzi skojarzenia z czarno-białą, ikonyczną obwolutą pierwszego wydania *An t-Oileánach* w przekładzie na angielski — *The Islandman* z 1934 roku (grafikę wykorzystano następnie w 1967 roku w irlandzkojęzycznym wydaniu *An t-Oileánach* nakładem wydawnictwa Talbot — zob. il. 16), na której przedstawiono wyprostowaną sylwetkę maszerującego silnego rybaka w kapeluszu, który prawą ręką podtrzymuje spoczywające na jego ramieniu dwa, połączone ze sobą wiosła, a w lewej niesie linę. Jego stopy w ciężkich butach stąpają po wyboistym, kamienistym podłożu. Na niebie widać zarys czterech mew, a na drugim planie — sylwetki kilku innych mężczyzn dźwigających, obrócone do góry dnem, dwie lekkie łodzie *naomhóga*. Autor okładki *An Béal Bocht*, Seán O’Sullivan, zdaje się humorystycznie nawiązywać do owego projektu (zob. il. 16). Zamiast heroicznego, maszerującego dziarsko po twardym podłożu rybaka z Blasket przedstawia ona przygarbioną postać mężczyzny o wykrzywionej twarzy, którego bosa stopy zanurzone są w miękkim podłożu z ni to trawy, ni błota. On też musiał wybrać się na ryby, bo podobnie jak rybak z Blasket w lewej ręce trzyma oparte na ramieniu dwa wiosła. Połów nie był jednak obfity, gdyż w jego prawej ręce widać tylko jedną niewielkiego rozmiaru rybkę. Chudy, choć umięśniony mężczyzna nie ma nakrycia głowy, jest od pasa w górę nagi, a od pasa w dół odziany w opadające podarte spodnie. Nad postacią kłębią się chmury, z których leje deszcz, widać też zarys zmagających się z wiatrem dwóch mew. Bijący z ilustracji nastrój przygnębienia pogłębiany jest przez ustawienie postaci — biorąc pod uwagę graficzne reprezentacje osi czasu, mężczyzna

⁵⁰³ Zob. M.K. Booker, *op. cit.*, s. 70.

⁵⁰⁴ Zob. opis pod sygnaturą Ir 89162 O n 7.

zdaje się patrzeć w przeszłość, podczas gdy heroiczny mieszkaniec Blasket bez lęku maszeruje w przyszłość. Pierwszy plan okładki projektu O’Sullivanana zajmuje niebieski rysunek na białym tle; dalej widać natomiast pomarańczową plamę przedstawiającą morze lub plażę. W tym ostatnim kolorze jest też zamieszczony w dolnej części okładki tytuł utworu — *An Béal Bocht*, w którym zastosowano irlandzki krój pisma ze znakiem *c* z kropką, oraz umieszczony pod nim, mniej prominentny pseudonim autora — Myles na gCopaleen.



Il. 16. Obwoluta *An t-Oileánach* (1967) i okładka *An Béal Bocht* (1941)

Powieść podzielona jest na dziewięć rozdziałów, z których każdy ma przy numerze zapowiedź zawartości w postaci hasła, na przykład w wypadku pierwszego są to: „dlaczego mówię; moje narodziny; moja mama i Stary-Siwy-Człowiek; nasz dom; dolina, w której się urodziłem; trudy Gaelów w dawnych czasach”. Podobny zabieg zastosowany jest w autobiografiach Ó Criomhthaina i Sayers, choć ich rozdziały mają swoje tytuły główne, których brakuje w *An Béal Bocht*. Powieść na gCopaleena odnosi się na pewno do wielu książek Gaeltachtu, o czym świadczą między innymi przytoczone tu fragmenty, choć faktycznie najczęściej uznawana jest po prostu za parodię *An t-Oileánach*. Dzieje się tak za sprawą słów zawartych w otwarciu pierwszego rozdziału, będących bezpośrednią aluzją do jednego z najczęściej cytowanych passusów końcowego rozdziału prozy Ó Criomhthaina:

Opisałem tu dokładnie wiele z tego, co robiliśmy, ponieważ chciałem, żeby pamięć o tym wszystkim nie zagięła. Zrobiłem też, co mogłem, aby oddać charakter ludzi wokół mnie, żeby został po nas jakiś ślad, bo takich, jak my, już nigdy nie będzie.

[I have written minutely of much that we did, for it was my wish that somewhere there should be a memorial of it all, and I have done my best to set down the character of the people about me so that some record of us might live after us, for the like of us will never be again.]⁵⁰⁵

Z kolei bohater *An Béal Bocht* wypowiada się w otwarciu:

Wiernie i dokładnie opisuję tu wszystkie te sprawy, bo coraz bliżej mi na tamten świat – niech z dala od nas będzie zło i niech zły duch nie brata się ze mną! — i też dlatego, że takich, jak my, już nigdy nie będzie.

[I am noting down the matters which are in this document because the next life is approaching me swiftly—far from us be the evil thing and may the bad spirit not regard me as a brother!—and also because our likes will never be there again.]⁵⁰⁶

Najłatwiej sparodiować coś, co jest znane i charakterystyczne. Powieść na gCopaleena jest jednak dużo bardziej złożona i nie sposób uznać jej tylko za proste odniesienie do jednej z autobiografii Biblioteki Blasket. Liczne są w niej aluzje zarówno do mniej lub bardziej znanych utworów⁵⁰⁷, jak i wydarzeń, które miały miejsce w Irlandii na przełomie XIX i XX wieku, a satyra wymierzona jest w wiele aspektów odrodzenia irlandzkiego, również w realizowany wówczas plan wydawniczy. Ó Nualláin był bowiem zdania, że koncentrując się na kwestii moralności utworów i tego, czy przystają one do konstruowanej tożsamości państwa irlandzkiego, politycy nie zadbali o wartość literacką publikacji. W rubryce *Cruiskeen Lawn*, w której wypowiadał się na łamach „Irish Times” przez dwadzieścia sześć lat, aż do śmierci w 1966 roku, krytykował politykę językową państwa, w 1957 roku zauważając między innymi, że podlegająca rządowi agencja wydawnicza An Gúm zalewa rynek powieściami, wierszami, esejami i sztukami w języku irlandzkim, których prawie nikt nie kupuje, co można uznać za „wystawioną nieświadomie, zaskakującą ocenę całego kosztownego odrodzenia irlandzkiego”⁵⁰⁸.

Do czasu pierwszego wydania przekładu powieść Ó Nualláina należy odbierać przede wszystkim jako dotyczący odrodzenia irlandzkiego żart adresowany

⁵⁰⁵ [T. Ó Criomhthain] T. O’Crohan, *op. cit.*, s. 244.

⁵⁰⁶ [B. Ó Nualláin] F. O’Brien [pseud. Myles na gCopaleen], *An Béal Bocht*, s. 11.

⁵⁰⁷ Prócz prozy Ó Criomhthaina wśród możliwych inspiracji powstania *An Beal Bocht* Breandan O. Conaire wymienia twórczość takich pisarzy, jak: bracia Ó Grianna (z których jeden to wspomniany wcześniej Máire), Seán Mac Maoláin, Pádraic Óg Ó Conaire, Niall Mac Giolla Bhríde, Fionn Mac Cumhaill, Patrick Pearse, Séamus Ó Searcaigh, Seaghán Mac Meanman, Aindrias Ó Baoighill, Peadar Mac Fhionnlaoich, Peig Sayers, Séamus Ó Dubhghaill, Muiris Ó Suilleabháin, Séamus Mac an Baird i Aodh Ó Curnáin; zob. B.O. Conaire, *op. cit.*, s. 137. Ta długa lista świadczy o złożoności utworu na gCopaleena, o nasyceniu go odwołaniami do istniejącej literatury odrodzenia irlandzkiego.

⁵⁰⁸ Zob. cyt. w: J. Farnon, *op. cit.*, s. 89–90.

do czytelników irlandzkojęzycznych, a nie utwór znany rzeszy anglojęzycznych odbiorców. Tłumaczenie Powera rozpoznało opinię autora na temat polityki odrodzeniowej i jego diagnozę niepowodzenia nieudolnych prób wzmocnienia pozycji irlandzkiego jako języka komunikacji interpersonalnej w Irlandii, której rząd opowiedział się za dwujęzycznością i nie rozpoznał poważnych problemów ekonomicznych naturalnych użytkowników irlandzkiego. Sam tekst tłumaczenia można traktować jako kolejny żart, tym razem zawarty w języku. Tłumacz nasycił go bowiem elementami irlandzkiej odmiany języka angielskiego, dokonując zabiegu typowego dla twórczości anglojęzycznych pisarzy odrodzenia literackiego — Synge’a, Yeatsa i Lady Gregory⁵⁰⁹, którzy próbowali w ten sposób tworzyć literaturę narodową o odmiennej niż angielska tożsamości, pomimo że nie pisali w języku irlandzkim. Język ich utworów, często nienaturalny, stał się potem jedną z cech charakterystycznych postaci irlandzkiego chłopca, zwłaszcza gdy ten, jako bohater, pojawiał się na deskach teatru. Power wykorzystał istniejący stereotyp i przekładając *An Béal Bocht*, doprowadził do powstania komicznego dystansu, podobnego do tego, który stworzył Ó Nualláin w odniesieniu do wizerunku mieszkańca irlandzkiej wsi, również poprzez parodię stylu autorów irlandzkojęzycznych, do których nawiązywał. W latach sześćdziesiątych, ku radości Ó Nualláina wynikającej ze wznowienia książki, wydaniem irlandzkojęzycznego tekstu *An Béal Bocht* zainteresowało się niewielkie, ale dobrze prosperujące wydawnictwo — Cló Dolmen/Dolmen Press. Powstało wówczas kolekcjonerskie wydanie powieści, którego twórcy dodali do utworu swój własny żart, tym razem typograficzny.

9.2. Edytorski żart Cló Dolmen

Wydawnictwo Dolmen (irl. Cló Dolmen, ang. Dolmen Press) założył w 1951 roku w Dublinie Liam Miller, z wykształcenia architekt o wszechstronnych zainteresowaniach, który postanowił poświęcić się tworzeniu pięknych książek, wpisując swoją działalność w tradycję wydawnicze wcześniejszych niewielkich oficyn — Dun Emer i Cuala⁵¹⁰. Nazwa firmy nawiązuje do dolmenów — megalitycznych kamiennych budowli z epoki neolitu, które — uznawane dzisiaj za starożytne grobowce portalowe — stanowią charakterystyczne elementy irlandzkiego krajobrazu. Logo z reprezentacją dolmenu, zdobiące między innymi obwolutę podsumowującego działalność wydawnictwa zbioru esejów *The Dolmen Press: A Celebration*⁵¹¹, stworzył Louis le Brocqy, ilustrator słynnego wydania *Táin*,

⁵⁰⁹ Zob. rozdział *Hibernoangielski a tożsamość językowa Irlandczyków*, [w:] A. Cisko, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 97–121.

⁵¹⁰ Zob. R. Skelton, *op. cit.*

⁵¹¹ Zob. *The Dolmen Press: A Celebration*, red. M. Harmon, Dublin 2001.

w tłumaczeniu Thomasa Kinselli na język angielski, wypuszczonego przez Dolmen w 1969 roku⁵¹². Dom wydawniczy specjalizował się w dwudziestowiecznej poezji irlandzkiej w języku angielskim, publikując ponadto poezję i dramaty dziewiętnasto- i dwudziestowieczne, poetyckie i epickie adaptacje utworów staroirlandzkich, poświęcone Irlandii artykuły naukowe oraz utwory dotyczące irlandzkiej literatury i muzyki. W przeciwieństwie do wielu innych, małych oficyn wydawniczych, próbujących w owych czasach działać w Irlandii, wydawnictwo Dolmen odniosło sukces komercyjny, głównie dzięki szerokiej dystrybucji książek w Wielkiej Brytanii i Ameryce. Oficyna przestała istnieć po śmierci Millera w 1987 roku. Nagradzane kolekcjonerskie edycje Dolmen osiągają dziś wysokie ceny na aukcjach, lecz nawet te mniej znane, skromniejsze publikacje można uznać za małe dzieła sztuki.

Niepozorna na pierwszy rzut oka edycja *An Béal Bocht* ukazała się w 1964 roku w twardej oprawie. Na pierwszej stronie obwoluty wykorzystano grafikę O'Sullivaniana, znaną z wydań z lat 1941 i 1942. Obwoluta jest biała⁵¹³, co w połączeniu z niewielkim formatem książki oraz jej twardą oprawą z czerwoną, choć w tym wypadku papierową, oklejką przywodzi na myśl wczesne wydawnictwa An Gúm. Powieść była pierwszą książką wydawnictwa Dolmen opublikowaną w języku irlandzkim. Wydawca zamówił na tę okoliczność specjalny zestaw czcionek ze znakami antykwy z dodatkiem irlandzkich *f* i *t*. Wykorzystano ponadto czcionki liter z kropkami, odchodząc tym samym od przyjętej już pisowni, w której lenicja zamiast kropką zaznaczana jest przez dodanie do znaku graficznego spółgłoski litery *h* (zob. il. 17).

W *Publisher's Note* (*Słowie od wydawcy*) wydawca podaje rzeczowe wytłumaczenie użycia konkretnych czcionek, które w *An Béal Bocht* z 1964 roku jest swoistym komentarzem dotyczącym sporu pomiędzy zwolennikami antykwy a sympatykami irlandzkiego kroju pisma:

Obydwe strony mają trochę racji, ponieważ obecne na co dzień w tekstach drukowanych małe litery łacińskie wywodzą się bezpośrednio z irlandzkiej półuncjały zawartej w naszych historycznych manuskryptach i w sensie typograficznym są praktycznym zastosowaniem tego alfabetu. Kiedy drukarz królowej Elżbiety adaptował standardowy alfabet poprzez dodanie do niego koniecznych dodatkowych znaków, reprezentował prawdziwie typograficzny punkt widzenia; w mniejszym stopniu zrobili to w 1608 roku nasi bracia zakonni z Lowanium, którzy zlecili rzemieślnikowi wycięcie czcionek w oparciu o coś, co musiało mu się jawić „egzotycznym” stylem półformalnego pisma, jakie wyszło spod ręki jednego z mnichów. W kolejnych dwóch wiekach dalsze próby tworzenia czcionek irlandzkich w Londynie, Paryżu i Rzymie też poszły

⁵¹² Zob. *The Táin: translated by Thomas Kinsella from the Irish, with brush drawings by Louis le Brocquy*, Dublin 1969; T.D. Walker, *The cover design*, „The Library Quarterly” 68, 1998, nr 4, s. 475.

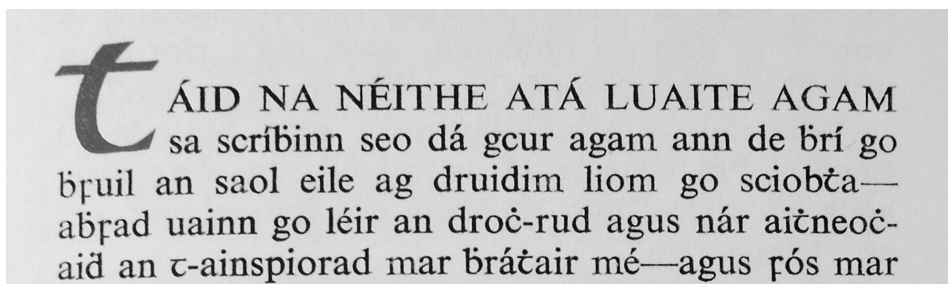
⁵¹³ Na pierwszej stronie białej obwoluty znajduje się czarna grafika autorstwa O'Sullivaniana, z sylwetką głównego bohatera; na jej tylnej części bohater, tym razem w kapeluszu, przedstawiony jest w trakcie szaleńczego polowania na foki. Powyżej ryciny z tyłu zamieszczono nazwę wydawnictwa i logo autorstwa Louisa le Brocquy. Tytuł powtórzony został na grzbiecie obwoluty.

w złym kierunku. Dwa zestawy wycięte w Dublinie — jeden w latach trzydziestych XIX wieku, w oparciu o projekty George’a Petrie’ego; drugi, o nazwie Columcille, stworzony sto lat później przez spółkę Monotype z pomysłu Colma Ó Lochlainna — opierały się na wcześniejszych manuskryptach i były dużo bardziej satysfakcjonujące, ale są one raczej specjalistyczne i zbyt dekoracyjne, by wykorzystywać je na co dzień.

Krój pisma użyty w tej książce to Times New Roman, zaprojektowany w XX wieku przez Stanleya Morisona, odlany z matryc Monotype. Dwa nowe znaki *t* i *f* wycięto specjalnie w stylu irlandzkim, a do czcionek dodano niezbędne akcenty. W tym czysto typograficznym podejściu do irlandzkiego problemu dążymy do druku przejrzystego i ekonomicznego.

[There is right on both sides, for the lowercase ‘Roman’ alphabet of everyday print derives directly from the Irish half uncial of our historic manuscripts and is, in typographical terms, a practical expression of that alphabet. Queen Elizabeth’s printer, in adapting a standard fount of his day by the addition of the necessary extra characters was thinking in more truly typographical terms than the good friars at Louvain who, in 1608, engaged a local punch cutter to make, for their books in Irish, what must have been to him an ‘exotic’ face based on the semi-formal hand of one of the monks. Attempts to cut further Gaelic in London, Paris and Rome during the next two centuries were similarly misguided. Two faces cut in Dublin, one in the 1830s from George Petrie’s designs and Colm O’Lochlainn’s Monotype Colmcille a century later, did derive from the earlier manuscript sources and were much more satisfying, but both are rather specialized and too decorative for general use.

The typeface used in this book is Times New Roman, a twentieth-century design by Stanley Morison, cast from Monotype matrices. Two new characters, [*t*] and [*f*], have been specially cut in Gaelic style, and the necessary accents have been added to the fount. Clarity and economy are aimed at this purely typographical approach to the ‘Irish’ problem.]⁵¹⁴



Il. 17. Początek rozdziału 1. *An Béal Bocht*, wydanie Cló Dolmen z 1964 roku

Prezentowane przez Dolmen podejście nie wydaje się jednak służyć jedynie praktycznemu rozwiązaniu problemu zwięzłości i przejrzystości drukowanego tekstu. Jest swoistym komentarzem do toczących się latami dyskusji na temat zmian zasad ortograficznych oraz wykorzystania różnych krojów pisma. W 1941 roku, kiedy okazało się, że pomimo wysiłków rządu we wczesnych latach niepodległości język irlandzki wychodził z użycia, powieść *An Béal Bocht* zaoferowała diagnozę problemu i próbę odpowiedzi na pytanie, gdzie popełniono błąd. W 1964 roku wy-

⁵¹⁴ Fragment tekstu *Publisher’s Note* włączonego do wydania *An Beal Bocht* z 1964 roku.

dawnictwo Dolmen udzieliło dodatkowej wskazówki — przeciągające się dyskusje nad graficznym kształtem liter w tekstach drukowanych w języku irlandzkim na pewno nie pomogły odrodzeniu irlandzkiemu.

An Béal Bocht jest książką etniczną, choć w nieco innym sensie niż autobiografie z Blasket. Napisana przez dwujęzycznego irlandzkiego pisarza, opublikowana w Irlandii, adresowana do irlandzkojęzycznych czytelników, w końcu wydana na sposób irlandzki, odwołujący się do edycji irlandzkich autobiografii, wydaje się spełniać te same warunki, aczkolwiek jej tematyka jest w odmienny sposób etniczna — dotyczy bardziej świata przedstawionego w etnicznych książkach Gealtachtu niż rzeczywistego świata członków etni. Jest rodzajem meta-książki etnicznej, w której etniczność cech formalnych oraz tematyki wiąże się ściśle z punktem odniesienia — *An Béal Bocht* stanowi wyraźne odwołanie do książek etnicznych, które ukazały się w Irlandii w pierwszych dekadach istnienia nowego państwa. Pierwsze wydanie *An Béal Bocht* oraz kolejne wznowienia powieści, zwłaszcza nakładem Dolmen, uwidaczniają ponadto ważny aspekt odrodzenia książki irlandzkiej — powieść powstała wyłącznie z potrzeby ekspresji twórczej autora, a w 1964 roku wydała ją jedna z małych, prywatnych oficyn, które zaczynały dopiero funkcjonować na rynku irlandzkim i z których część nastawiona jest dzisiaj na wydawanie książek przede wszystkim lub wyłącznie po irlandzku, powstałych z potrzeby twórczej kolejnych pokoleń irlandzkojęzycznych pisarzy. Utwór ten można zatem uważać za początek nurtu literatury mniej upolitycznionej, a bardziej autotelicznej; to właśnie dzięki jej istnieniu można mówić o trwałych skutkach odrodzenia irlandzkiej książki etnicznej.

10. Irlandzka książka etniczna w XXI wieku

Spojrzenie na współczesny rynek wydawnictw publikujących w języku irlandzkim, ich rodzaj i ukształtowanie pozwala wyciągnąć wnioski na temat skutków dwudziestowiecznego odrodzenia książki irlandzkojęzycznej i stwierdzić, czy ustalone w połowie XX wieku standardy publikacyjne w dalszym ciągu służą wydawcom, twórcom i odbiorcom literatury irlandzkojęzycznej.

10.1. Instytucjonalne wspieranie wydawnictw publikujących w języku irlandzkim i ich krótka charakterystyka

Wspieranie działalności publikacyjnej w języku irlandzkim pozostaje częścią polityki prowadzonej w Irlandii przez rząd i organizacje prorządowe względem języka narodowego. Dzisiaj jej wyraz można odnaleźć przede wszystkim w działalności transgranicznego organu znanego pod nazwą Foras na Gaeilge, powołanego do życia na mocy porozumienia wielkopiątkowego (Good Friday Agreement)⁵¹⁵ 2 grudnia 1999 roku. W tej części tekstu porozumienia, w której mowa jest o prawach, ochronie i równości mieszkańców Irlandii Północnej, również w kontekście kulturowym, można przeczytać, że

Wszyscy uczestnicy dostrzegają potrzebę szanowania, zrozumienia i tolerancji w stosunku do różnicowania językowego w Irlandii Północnej, które dotyczy używania irlandzkiego, *Ulster-Scots* oraz języków różnych mniejszości. Wszystkie one stanowią część bogactwa kulturowego Irlandii.

⁵¹⁵ Good Friday Agreement, znane też jako The Belfast Agreement — porozumienie pokojowe zmierzające do rozwiązania konfliktu w Irlandii Północnej, które przedstawiciele rządów Republiki Irlandii i Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej podpisali w Belfaście 10 kwietnia 1998 roku. Porozumienie weszło w życie 2 grudnia 1999 roku.

[All participants recognise the importance of respect, understanding and tolerance in relation to linguistic diversity, including in Northern Ireland, the Irish Language, Ulster-Scots and the languages of various ethnic minorities, all of which are part of the cultural wealth of the island of Ireland.]⁵¹⁶

Dlatego też jednym z postanowień porozumienia było stworzenie północno-południowego organu, The North/South Language Body (irl. An Foras Teanga Thuaidh/Theas; U.-S. Tha Noarth/Sooth Boord o Leid), promującego użycie języków irlandzkiego i *Ulster-Scots*⁵¹⁷. Pod jego auspicjami działa Foras na Gaeilge, zajmujące się promocją, implementacją i wspieraniem używania pisanych i mówionych form języka irlandzkiego w całej Irlandii, zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej⁵¹⁸. Działalność ta prowadzona jest w kontekście Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych⁵¹⁹ — konwencji zatwierdzonej w 1992 roku przez Radę Europy w celu ochrony i promocji języków regionalnych oraz języków mniejszości narodowych.

W 1999 roku w skład Foras na Gaeilge weszły jednostki działające do tamtej pory pod kontrolą rządu Republiki Irlandii: promująca używanie języka irlandzkiego Bord na Gaeilge (Rada Języka Irlandzkiego, funkcjonująca na mocy ustawy z 1978 roku)⁵²⁰, istniejąca od 1926 roku państwowa agencja wydawnicza An Gúm oraz powołany w 1968 roku, wspierający rozwój współczesnego języka irlandzkiego, komitet do spraw terminologii An Coiste Téarmaíochta/The Terminology Committee⁵²¹. Funkcje i zadania Foras na Gaeilge wyszczególniono na oficjalnej stronie internetowej organu; należą do nich:

⁵¹⁶ Fragment tekstu porozumienia wielkopiątkowego, cyt. za: T. Crowley, *Language endangerment, war and peace in Ireland and Northern Ireland*, [w:] *Discourses of Endangerment*, red. A. Duchêne, M. Heller, London-New York 2007, s. 149.

⁵¹⁷ *Ulster-Scots* (nazywany po polsku też ulsterskim szkockim) jest językiem wywodzącym się od mowy osadników, którzy przybyli do Irlandii w pierwszej połowie XVII wieku z południowej Szkocji, używających *Scots* (szkockiego), języka powstałego na bazie dialektów zachodniogermańskich. Ulsterski szkocki, określane niekiedy jako *Ullans* (w odróżnieniu od szkockiego — *Lallans*), tradycyjnie związany jest z kulturą prezbiteriańskiej ludności z północy Irlandii i stanowi symbol jej tożsamości. Posiada własne słowniki i gramatykę. Zob. m.in. J. Fenton, *The Hamely Tongue: A Personal Record of Ulster-Scots in County Antrim*, Belfast 2000; P. Robinson, *Ulster-Scots: A Grammar of the Traditional Written and Spoken Language*, Belfast 1997.

⁵¹⁸ Odpowiednikiem Foras na Gaeilge, promującym język ulsterski szkocki, jest Boord o Ulstèr-Scotch/Ulster-Scots Agency (Rada Ulsterskiego Szkockiego); zob. <http://www.ulsterscot-sagency.com> (dostęp: 23.02.2014).

⁵¹⁹ Zob. Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091371121> (dostęp: 26.02.2014).

⁵²⁰ Zob. Bord na Gaeilge Act, 1978, <http://www.irishstatutebook.ie/1978/en/act/pub/0014/sec0003.html#sec3> (dostęp: 23.02.2014).

⁵²¹ Choć An Coiste Téarmaíochta formalnie istnieje od 1998 roku, komitety do spraw terminologii działały pod różnymi nazwami już od lat dwudziestych XX wieku; http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/The_Terminology_Committee.asp#mission (dostęp: 24.02.2014).

- promocja języka irlandzkiego;
- wspieranie i zachęcanie mieszkańców do używania irlandzkiego w mowie i w piśmie w całej republice oraz w tych częściach Irlandii Północnej, w których istnieje na to zapotrzebowanie⁵²²;
- doradzanie administracjom, organizacjom publicznym oraz grupom działającym w sektorze prywatnym;
- realizacja projektów wspierających język irlandzki;
- prowadzenie badań, kampanii promocyjnych i współpracy z mediami;
- praca nad rozwojem terminologii i słowników;
- wspieranie szkół, w których nauczanie odbywa się za pośrednictwem języka irlandzkiego;
- wspieranie wszelkich form nauczania języka irlandzkiego.

Foras na Gaeilge angażuje się też aktywnie w politykę książkową oraz prowadzi ograniczoną działalność publikacyjną. Publikacje Foras na Gaeilge udostępnione w formie elektronicznej na stronie internetowej⁵²³ to przede wszystkim sprawozdania z aktywności The Language Body, w tym pomyślanej współpracy pomiędzy Foras na Gaeilge i Boord o Ulstèr-Scotch. Z pewnością warto odnotować też wydane przez Foras na Gaeilge takie pozycje leksykograficzne, jak *Nathanna Cainte don Raidió/Irish Phrases for Radio*⁵²⁴, *Lámhleabhar Bia & Dí: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Food & Beverage Industry*⁵²⁵ oraz *Lámhleabhar miondíola: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Retail Industry*⁵²⁶, będące rodzajem niewielkich słowników terminologiczno-frazeologicznych, udostępnianych nieodpłatnie i przydatnych w określonych sferach życia i aktywności. Nie należy jednak zapominać, że częścią Foras na Gaeilge jest opisywana wcześniej agencja An Gúm, ciesząca się zasłużoną opinią największego wydawcy pu-

⁵²² Chodzi o miejsca, które zgodnie z Europejską kartą języków regionalnych lub mniejszościowych można uznać za „terytorium, na którym używany jest język regionalny lub mniejszościowy”, czyli „obszar geograficzny, na którym wspomniany język jest środkiem komunikowania się takiej liczby ludzi, która uzasadnia przyjęcie różnych środków ochronnych i wspierających” — tekst konwencji, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091371121> (dostęp: 26.02.2014).

⁵²³ W 2014 roku na udostępnionej w formie cyfrowej liście znajdowało się 45 publikacji, w tym między innymi katalogi An Gúm, publikacje rządowe, jak na przykład *Official Languages Act 2003 Overview* (Streszczenie ustawy o językach oficjalnych z 2003 roku) An Roinn Gnóthaí Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta/Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs; zob. http://www.gaeilge.ie/ForasNaGaeilge/Publications_List.asp?page=4&catId=20 (dostęp: 23.02.2014).

⁵²⁴ *Nathanna Cainte don Raidió/Irish Phrases for Radio*, Dublin 2002; zob. też <http://snag.ie/wp-content/uploads/2012/11/NathannaCaintedonRadio.pdf> (dostęp: 14.09.2016).

⁵²⁵ *Lámhleabhar Bia & Dí: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Food & Beverage Industry*, Dublin 1999; zob. też <http://www.gaeilge.ie/dynamic/publications/1%C3%A1mhleabhar%20bia%20agus%20d%C3%AD.pdf> (dostęp: 23.02.2014).

⁵²⁶ *Lámhleabhar miondíola: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Retail Industry*, Dublin [2001?]; zob. też [http://www.gaeilge.ie/dynamic/publications/1%C3%A1mhleabhar%20Miond%C3%ADola%20\(S\).pdf](http://www.gaeilge.ie/dynamic/publications/1%C3%A1mhleabhar%20Miond%C3%ADola%20(S).pdf) (dostęp: 23.02.2014); http://www.forasnagaeilge.ie/wp-content/uploads/2016/03/leabhar_miondiola.pdf (dostęp: 14.09.2016).

blikacji w języku irlandzkim w kraju⁵²⁷, choć dzisiaj w tym przypadku statystyka wydawnicza podnoszona jest przede wszystkim dzięki książkom edukacyjnym, włącznie z podręcznikami szkolnymi, co ma związek z realizowaną przez agencję misją wydawniczą.

Obecnie misją An Gúm jest „tworzenie publikacji i zasobów wspierających nauczanie za pośrednictwem irlandzkiego oraz szerzej rozumiane używanie tego języka”⁵²⁸. Pod auspicjami agencji ukazują się zatem przede wszystkim publikacje leksykograficzne, podręczniki i materiały szkolne oraz książki i innego rodzaju publikacje dla dzieci, co wynika z działalności statutowej Foras na Gaeilge⁵²⁹. Najważniejszym ze stosunkowo niedawno zrealizowanych projektów Foras na Gaeilge we współpracy z An Gúm było stworzenie nowego słownika angielsko-irlandzkiego (*New English-Irish Dictionary*), udostępnianego nieodpłatnie w Internecie od 24 stycznia 2013 roku⁵³⁰.

W 2014 roku na stronie Foras na Gaeilge, w zakładce „An Gúm”, możliwy był dostęp do przewodnika informującego, w jaki sposób można nabyć lub zamówić publikacje tego wydawnictwa⁵³¹. Ta sama zakładka umożliwiała dostęp do aktualnych katalogów oficyny (w sumie ośmiu), w których publikacje podzielono ze względu na typy (np. *Catalóg Foclóirí — Katalog słowników*)⁵³². Dystrybucją publikacji An Gúm w kraju i za granicą, podobnie jak publikacji innych placówek specjalizujących się w wydawaniu materiałów w języku irlandzkim, zajmuje się też Áis (Book Distribution Agency), agencja powołana w tym konkretnym celu przez Bord na Gaeilge w 1980 roku. Misją Áis jest świadczenie wysokiej jakości usług wydawcom specjalizującym się w publikowaniu w języku irlandzkim, w tym przede wszystkim dystrybuowanie ich publikacji. Przykładowo w 2010 roku za sprawą Áis książki w języku irlandzkim dotarły do 286 księgarń w Irlandii, 14 w Wielkiej Brytanii, 4 w Europie kontynentalnej, 7 w USA i 1 w Australii⁵³³. W 2014 roku strona Foras na Gaeilge podawała ponadto listę 110 księgarń prowadzących w Irlandii sprzedaż wysyłkową wydawnictw w języku irlandzkim. Możliwość składania zamówień przez Internet i sprzedaż wysyłkowa są niezmiernie istotne, ponieważ książki irlandzkojęzyczne trudno obecnie znaleźć na półkach sklepowych.

⁵²⁷ Pod koniec XX wieku wydawnictwo ogłosiło, że od początku działalności wydało około 2500 książek i 350 albumów muzycznych; http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/An_Gum___Mission_History_and_other_areas_of_work.asp (dostęp: 27.02.2014).

⁵²⁸ http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/An_Gum___Mission_History_and_other_areas_of_work.asp (dostęp: 23.02.2014).

⁵²⁹ *Ibidem*.

⁵³⁰ <http://www.foclóir.ie/en/page/about.html> (dostęp: 20.08.2016).

⁵³¹ http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/Guide_to_purchasing_publications_of_An_Gum.asp (dostęp: 23.02.2014). Podstronę przeniesiono pod adres <http://www.forasnagaeilge.ie/>, a część danych usunięto.

⁵³² http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/Catalogues_&_Brochures.asp (dostęp: 23.02.2014).

⁵³³ http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/Ais.asp (dostęp: 23.02.2014).

Ich znikoma obecność w tradycyjnych księgarniach jest wypadkową próby dostosowania się księgarzy z jednej strony do kulturalnej, proirlandzkiej polityki rządu, a z drugiej do twardej rzeczywistości rynku. W trzypiętrowej księgarni Hodges Figgis przy Dawson Street w Dublinie książki w języku irlandzkim zajmują jeden niewielki regał. Publikacje irlandzkojęzyczne zniknęły niemal zupełnie z księgarni Waterstones w Cork (stolicy hrabstwa, którego dużą część stanowi Gaeltacht) i dzisiaj zajmują tylko małą półkę w dziale literatury dziecięcej (zob. il. 18).



Il. 18. *Leabhair As Gaeilge* — książki po irlandzku w księgarni Waterstones przy Patrick Street w Cork, luty 2014 roku

Wyjątkowa jest niewielka księgarnia funkcjonująca nad dublińską siedzibą Ligi Gaelickiej — An Siopa Leabhar przy Harcourt Street⁵³⁴. Specjalizuje się ona w sprzedaży literatury irlandzkojęzycznej, dotyczącej języka irlandzkiego, a nawet nacjonalistycznej. Co ciekawe, zatrudnione w niej osoby posługują się w pracy językiem irlandzkim, stwarzając w ten sposób jedno z nielicznych dostępnych publicznie środowisk, w których w Irlandii usłyszeć można język irlandzki. Nielicznych, gdyż — pomimo wysiłków rządu i organizacji działających na rzecz języka narodowego — w Irlandii irlandzkiego prawie nie słychać. Pisarz i tłumacz Gabriel Rosenstock metaforycznie nazywa użytkowników irlandzkiego nowym plemie-

⁵³⁴ Zob. <http://www.cnagsiopa.com/> (dostęp: 8.07.2017); http://www.athbui.com/10_an_siopa_leabhair.htm (dostęp: 8.07.2017).

niem Tuatha Dé Danann⁵³⁵, niezauważanym przez zwykłych śmiertelników, ludźmi z *an treibh dhofheicthe* ('niewidzialnego plemienia'). Mówi o przechadzających się ulicami miast tysiącach irlandzkojęzycznych osób, których nikt nie rozpoznaje i którzy nie rozpoznają siebie nawzajem, nie wiedząc, kiedy mogą odezwać się we własnym języku tak, by nie wprawić nikogo w zakłopotanie⁵³⁶. Dlatego wszelkie okołowydawnicze środowiska sprzyjające używaniu irlandzkiego w życiu codziennym oraz projekty i wydarzenia wspierające żywy język irlandzki są dla rodzimych użytkowników irlandzkiego niezwykle cenne.

Foras na Gaeilge prowadzi również specjalny program pod irlandzką nazwą Clár na Leabhar Gaeilge⁵³⁷, wspierający pisanie, czytanie i publikowanie w języku irlandzkim. Chodzi w nim nie tylko o udzielanie finansowego wsparcia wydawnictwom publikującym w języku irlandzkim, lecz także o zachęcanie najmłodszych użytkowników irlandzkiego do twórczości w tym języku. Projekt Scriobh Leabhar (Write a Book, czyli Napisz książkę) adresowany do dzieci ze szkół podstawowych zachęca je do pierwszych prób twórczości w języku irlandzkim. Niektóre ze stworzonych przez dzieci utworów opublikowano na stronie Foras na Gaeilge⁵³⁸.

Zarówno finansowe wsparcie, jak i dbałość o najmłodszych użytkowników wspomagają realizację rządowego projektu 20-year Strategy for the Irish Language 2010–2030⁵³⁹, mającego na celu zwiększenie liczby użytkowników rodzimych oraz tych, którzy posługują się irlandzkim jako drugim językiem. Liczba użytkowników irlandzkiego w życiu codziennym szacowana jest na około 83 tysiące⁵⁴⁰, czyli niespełna 2% mieszkańców republiki. Jest to zbyt mała grupa potencjalnych odbiorców, by wydawcy mogli utrzymać się ze sprzedaży publikacji irlandzkojęzycznych, dlatego dotacje rządowe pokrywają — według wydawcy i pisarza Micheála Ó Conghailego⁵⁴¹ — 50–60% kosztów produkcji. Jednak aktywizacja użytkowników nie ma na celu tylko zwiększenia liczby odbiorców, chodzi również o to, by język irlandzki, choćby w niewielkim zakresie, pozostał żywym tworzywem literackim, w innym bowiem wypadku skazany zostanie na formę bytu symbolicznego, która i tak akceptowana jest dzisiaj przez wielu obywateli republiki. Potrzeba

⁵³⁵ Mityczne plemię, które jako przedostatnie w czasach przedhistorycznych dokonało inwazji na Irlandię, by następnie, po przegranej bitwie z synami Míla, zejść do podziemi, zasiedlając je wraz z innymi postaciami nadprzyrodzonymi; zob. A. Cisło, *Tożsamość Irlandczyków...*, s. 43.

⁵³⁶ G. Rosenstock, *The Invisible Tribe?*, „Poetry Ireland/Éigse Éireann” July/August 2006, <http://www.poetryireland.ie/resources/feature-articles/the-invisible-tribe.html> (dostęp: 24.02.2014).

⁵³⁷ http://www.gaeilge.ie/Foras_na_Gaeilge/Clar_na_Leabhar_Gaeilge.asp (dostęp: 25.02.2014); <http://www.forasnagaeilge.ie/category/clar-na-leabhar-gaeilge-schemes/?lang=en> (dostęp: 14.09.2016).

⁵³⁸ http://www.gaeilge.ie/scriobh_leabhar2010/ (dostęp: 25.02.2014).

⁵³⁹ Zob. <http://www.ahrrga.gov.ie/app/uploads/2015/07/20-Year-Strategy-English-version.pdf> (dostęp: 21.08.2016).

⁵⁴⁰ *Ibidem*.

⁵⁴¹ Z wywiadu przeprowadzonego przez autorkę z pisarzem 24 lipca 2012 roku.

stworzenia podejścia do języka narodowego, które zapobiegłoby tej sytuacji, została zauważona przez Bord na Gaeilge jeszcze w 1988 roku, gdy Rada oznajmiła, że

znaczenia przypisywane językowi [irlandzkiemu] przed i po powstaniu państwa nie mają już mocy, by mobilizować obywateli do działania. Zmiany, które zaszły w naturze i strukturze naszego społeczeństwa przez ostatnie ćwierć wieku, były tak drastyczne, że wykorzystywana wcześniej w celach mobilizacyjnych retoryka już się nie sprawdza. Wcześniejsze ujęcia znaczenia języka i sposób, w jaki zostały one wcielone w życie narodu irlandzkiego, okazały się dla irlandzkiego nie do końca dobre. Pogłębiły bowiem przepaść pomiędzy symbolicznym znaczeniem przypisywanym irlandzkiemu jako emblematowi tożsamości narodowej a używaniem bogatej i pełnej ekspresji mowy w życiu codziennym.

[the meanings assigned to the language, before and after the establishment of the state, no longer carry the same power to mobilise public action. The changes in the nature and structure of our society over the last quarter of a century have been so dramatic that the previous mobilising rhetorics do not operate in the same way, or as effectively as in the past. The ways in which earlier understandings became incorporated into Irish national life have not turned out to have been entirely beneficial for the language. They have encouraged a widening gap between the symbolic significance attached to Irish as an official emblem of national identity, and its use as a richly expressive vernacular in everyday life.]⁵⁴²

Badania przeprowadzone w latach 1973, 1983 i 1993 wykazały rosnącą liczbę obywateli, którzy są zdania, że znajomość języka irlandzkiego nie jest konieczna do zrozumienia kultury irlandzkiej, choć równocześnie ankietowani zgadzali się, że Irlandia nie byłaby Irlandią bez użytkowników tego języka, że bez irlandzkiego kraj utraciłby swoistą kulturę oraz że żaden Irlandczyk nie powinien przeciwstawiać się odrodzeniu języka irlandzkiego. Przekonanie o konieczności podtrzymywania tego języka potwierdziły najnowsze badania, w których 64% mieszkańców republiki wypowiedziało się, że „bez języka irlandzkiego Irlandia utraciłaby swoją tożsamość” („Ireland would lose its identity without the Irish language”)⁵⁴³. Jednocześnie jeszcze w latach osiemdziesiątych XX wieku pojawiły się organizacje i instytucje próbujące zapobiec sprowadzeniu irlandzkiego jedynie do symbolu tożsamości narodowej. Na przykład w 1987 roku w zachodnioirlandzkim Galway powstała organizacja Gaillimh le Gaeilge⁵⁴⁴ promująca użycie irlandzkiego

⁵⁴² *The Irish Language in a Changing Society: Shaping the Future*, red. A. Ó Coileán, Baile Átha Cliath [Dublin] 1988, s. XVI. Zmiany, do których odnosi się Rada, dotyczą gwałtownych przemian społeczno-ekonomicznych, które rozpoczęły się pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy prowadzoną przez Eamona de Valerę politykę protekcyjnalizmu i samowystarczalności, czyniących z Irlandii państwo socjaldemokratyczne, zamknięte i konserwatywne, zaczęła zastępować polityka kapitalizmu i otwartości na obcych inwestorów. Zob. T. Crowley, *Wars of Words: The Politics of Language in Ireland 1537–2004*, Oxford 2005, s. 176.

⁵⁴³ M. Darmody, T. Daly, *Attitudes towards the Irish Language on the Island of Ireland*, Dublin 2015, s. xi.

⁵⁴⁴ Zob. strona startowa Gaillimh le Gaeilge, <http://www.gleg.ie/about/our-vision/?lang=en> (dostęp: 20.09.2016).

w miejscach publicznych i w prowadzeniu interesów, zapewniająca między innymi tłumaczenie menu w restauracjach, folderów, formularzy i tym samym zachęcająca mieszkańców pobliskiego Gaeltachtu do używania irlandzkiego podczas odwiedzin w najbliższym im mieście, wspierając w ten sposób rzeczywiste środowisko dwujęzyczne, a nie przychylnie jedynie użytkownikom języka angielskiego. Natomiast w sferze publikacyjnej w 1985 roku Micheál Ó Conghaile założył w Galway Cló Iar-Chonnacht, prywatne wydawnictwo specjalizujące się w irlandzkojęzycznej literaturze pięknej.

Ó Conghaile, jak sam podkreśla⁵⁴⁵, jest przede wszystkim pisarzem tworzącym wyłącznie w języku irlandzkim. Jest rodzimym użytkownikiem irlandzkiego, wychowanym w rodzinie irlandzkojęzycznej na położonej na zachód o wybrzeża Galway wyspie Inis Treabhair. Pamięta czasy, kiedy nie mówił po angielsku, którego nauczył się dopiero w szkole powszechnej. Język ten jednak nigdy nie stał się dla niego na tyle naturalny, by mógł uprawiać w nim swą twórczość literacką. Podczas studiów w University College Galway⁵⁴⁶ pracował dla literackiego magazynu „Maccalla”, dzięki czemu mógł dowiedzieć się, czym rządzą się procesy wydawnicze. W tym samym czasie Ó Conghaile zdał sobie sprawę, że w Galway tworzy wielu pisarzy irlandzkojęzycznych, których dzieła nie ukazują się drukiem. Większość wydawców, między innymi do dzisiaj największe prywatne wydawnictwo Coiscéim, prowadziło swoją działalność w Dublinie i nie służyło pisarzom z zachodnioirlandzkiego Gaeltachtu. Jeszcze podczas studiów magisterskich Ó Conghaile założył Cló Iar-Chonnacht — Wydawnictwo z Zachodniego Connachtu, czyli prowincji, w której leży Galway. Na okładce katalogu Cló Iar-Chonnacht, wydanego na dwudziestopięciolecie jego istnienia, można przeczytać krótkie podsumowanie działalności Ó Conghailego jako wydawcy:

W 1985 roku Micheál Ó Conghaile założył niewielkie wydawnictwo, które miało służyć utrwalaniu kultury i tradycji Gaeltachtu i rozpowszechnianiu ich w całym kraju. Cel ten zawsze przyświecał działalności Cló Iar-Chonnacht, która przez dwadzieścia pięć lat bardzo się rozwinęła.

[Micheál Ó Conghaile founded a small publishing company in 1985 with the aim of preserving Gaeltacht culture and traditions and promoting them on a national level. This aim has been at the heart of Cló Iar-Chonnacht's work ever since but has increased greatly in the past twenty-five years.]⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Zob. M. Ó Conghaile, *I'm harder on myself than any other publisher*, „Books Ireland” 261, 2003, s. 229.

⁵⁴⁶ University College Galway, od 1997 roku — National University of Ireland (NUI) Galway; w UCG Ó Conghaile studiował irlandzki i historię.

⁵⁴⁷ *Cló Iar-Chonnacht: Catalóg agus Leabharliosta*, Indreabhán 2010. Rozwój wydawnictwa faktycznie postępował stopniowo: w pierwszym roku działalności ukazała się jedna książka, w drugim cztery lub pięć itd.; zob. P. Ó Siadhail, M. Ó Conghaile, *An Fear Aniar: An interview with Micheál Ó Conghaile*, „The Canadian Journal of Irish Studies” 31, 2005, nr 2, s. 56.

Przez pierwsze dwadzieścia pięć lat działalności Cló Iar-Chonnacht wydało ponad 300 pozycji irlandzkojęzycznych; wykupiło też prawa do publikacji likwidowanych wydawnictw An Clóchomhar (1958–2008) i Sáirséal Ó Marcaigh (1945–2009). Niektóre, stanowiące wyjątek, publikacje Cló Iar-Chonnacht to książki w języku angielskim. Jest wśród nich między innymi zbiór opowiadań autorstwa Ó Conghailego *The Colours of Man* (2012)⁵⁴⁸, przetłumaczonych z irlandzkiego przez kilku różnych pisarzy. Cló Iar-Chonnacht wydaje też albumy muzyczne, w tym płyty z tradycyjną muzyką irlandzką pochodzącą z poszczególnych prowincji, śpiewami *sean-nós*, balladami i współczesną muzyką irlandzką. To niewielkie (zatrudniające około dziesięciu osób), działające w Indreabhán, wydawnictwo organizuje spotkania z pisarzami, warsztaty i połączone z koncertami promocje, przyczyniając się do aktywizacji społeczności irlandzkojęzycznego Gaeltachtu i okolic⁵⁴⁹.

Cló Iar-Chonnacht to jedno z dwudziestu dwóch aktywnych wydawnictw, które w 2014 roku znalazły się na udostępnionej przez Foras na Gaeilge liście oficyn specjalizujących się w publikacjach irlandzkojęzycznych⁵⁵⁰. Pozostałe to: An Gúm (Dublin), An Sagart (Kerry), An tSnáthaid Mhór (Antrim, Irlandia Północna), Arlen House (Galway), Carroll Education (Dublin), Cló Chaisil (Dublin), Cló Mercier (Cork), Cló Mhaigh Eo (Mayo), Cois Life (Dublin), Coiscéim (Dublin), Comhar (Dublin), Cumann Seanchas Ard Mhacha (Armagh, Irlandia Północna), Dedalus Press (Dublin), Futa Fata (Galway), Foilseacháin Ábhair Spioradálta (FÁS) (Dublin), Glór na nGael (Meath), Leabhar Breac (Galway), Móinín (Clare), Oidhreacht Chorca Dhuibhne (Kerry), Púca Press (Kerry) i Sliabh an Fhiolair Teoranta (Kerry). Część z nich, między innymi Cló Iar-Chonnacht, to pełnoprawni członkowie Foilsiú Éireann/Publishing Ireland (Irish Book Publisher's Association — Związku Wydawców Irlandzkich)⁵⁵¹. Członkami związku są także O'Brien Press i Cork University Press wydające niektóre ze swoich pozycji po irlandzku. Nie znalazły się one jednak na liście Foras na Gaeilge, co oznacza, że udostępniony przez organ spis jest niekompletny, tym bardziej że niektóre z publikacji O'Brien Press i Cork University Press figurowały w równocześnie udostępnianej przez Foras na Gaeilge bazie danych.

⁵⁴⁸ M. Ó Conghaile, *The Colours of Man*, Indreabhán 2012.

⁵⁴⁹ Zob. strona startowa Cló Iar-Chonnacht, zob. <https://www.cic.ie/en/> (dostęp: 24.02.2014).

⁵⁵⁰ http://www.gaeilge.ie/Books/publishers_list.asp?page=1&searchString=&countyId= (dostęp: 25.02.2014). Na listę zostały wciągnięte też wydawnictwa An Clóchomhar i Sáirséal Ó Marcaigh z równoczesnym odesłaniem ich pod adres Cló Iar-Chonnacht.

⁵⁵¹ <http://www.publishingireland.com/book-publishers/full-members/> (dostęp: 25.02.2014); <http://www.publishingireland.com/book-publishers/member-publishers/> (dostęp: 20.08.2016).

W 2014 roku w bazie Foras na Gaeilge⁵⁵² znajdowało się ponad 500 pozycji książkowych, obejmujących wydane w XXI wieku publikacje irlandzkojęzyczne⁵⁵³, z kilkoma wyjątkami dwujęzycznymi lub przygotowanymi wyłącznie w języku angielskim. Lista nie objęła słowników i podręczników szkolnych, których publikacja leży w domenie An Gúm i których dystrybucja często odbywa się bezpośrednio. W bazie Foras na Gaeilge, stanowiącej niekompletną listę tytułów publikacji, które ukazały się w języku irlandzkim w XXI wieku, można było też znaleźć opisową informację na temat zawartych w niej pozycji, w tym ich średniej ceny. Jej analiza, potraktowana jako analiza próby, pozwoliła na wyciągnięcie pewnych wniosków na temat współczesnego rynku publikacji w języku irlandzkim, proporcji typów książek, aktywności poszczególnych wydawnictw, a w ograniczonym stopniu nawet kształtu edytorskiego irlandzkojęzycznych pozycji, do wielu opisów w bazie zostały bowiem dołączone zdjęcia okładek.

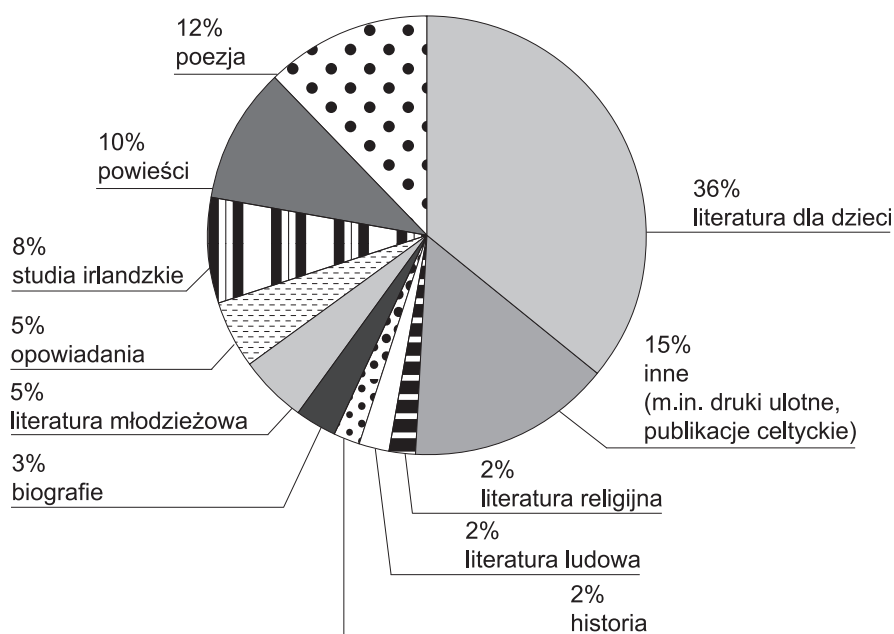
Można było stwierdzić, że wśród publikacji w języku irlandzkim przeważa literatura dla dzieci (około 36%; wszystkie procenty zaokrąglono do liczb całkowitych), w następnej kolejności są poezja (12%) i powieści (10%), dalej — studia irlandzkie (8%), opowiadania (5%), literatura młodzieżowa (5%), biografie (3%), historia (2%), literatura ludowa (2%) i publikacje o tematyce religijnej (2%). Pozostałe publikacje to prace, których nie można było jednoznacznie zaklasyfikować do żadnej kategorii. Wśród nich niewielką część stanowią druki ulotne oraz publikacje z dziedziny studiów celtyckich, wykraczające poza tematykę irlandzką. Proporcje, które uwidocznione są na wykresie⁵⁵⁴, nie są precyzyjne (baza pozwalała na uzupełnianie jej o nowe tytuły oraz usuwanie pozycji, których nie było już w dystrybucji), mimo to można przypuszczać, że wciąż utrzymują się one na podanych poziomach.

Przeważająca liczba publikacji z literatury dziecięcej wskazuje na edukacyjny charakter ukazujących się współcześnie pozycji irlandzkojęzycznych oraz na dostosowanie się wydawców do potrzeb rynku. Zdaniem Ó Conghailego największe zapotrzebowanie jest na książki, które mogą służyć uczniom i studentom, wspo-

⁵⁵² http://www.gaeilge.ie/Books/texts_list.asp?lang=en (dostęp: 25.02.2014).

⁵⁵³ Spis nie podawał dat publikacji poszczególnych książek. Można było je jednak pozyskać, korzystając z innych baz danych. Wśród pozycji znalazły się pojedyncze wznowienia tytułów z ostatnich dwóch dekad XX wieku, a nawet dużo wcześniejszych, jak na przykład wydany w 2003 roku przez Coiste Litriochta Mhuscraí *Pinokio* Carlo Collodiego w tłumaczeniu Pádraiga Ó Buachally — tłumaczenie opublikowane po raz pierwszy przez An Gúm w 1933 roku; zob. C. Collodi, *Eachtra Phinocchio*, Baile Mhic Ire [Ballymakeera] 2003.

⁵⁵⁴ Wykres powstał w oparciu o stan bazy danych z dnia 5 stycznia 2014 roku. Listę 505 pozycji skrócono do 499 tytułów, ponieważ niektóre z nich powtarzały się w dwóch różnych kategoriach. Tytuły i typy publikacji zostały zweryfikowane, co pozwoliło przesunąć 3 pozycje z listy publikacji mieszanych („innych”) do dramatów, między innymi *Makbeta* Shakespeare’a w przekładzie S. Labhrása Ó Súilleabháina z 1925 roku; zob. W. Shakespeare, *Traigéide Mhic Bheatha*, Baile Átha Cliath [Dublin] 2007.



Wykr. 2. Proporcje pomiędzy poszczególnymi kategoriami publikacji w języku irlandzkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie zasobów bazy Foras na Gaeilge z 2014 roku.

magając przyswajanie języka irlandzkiego⁵⁵⁵. Utrzymujący się od lat dziewięćdziesiątych XX wieku wzrost liczby szkół prowadzących nauczanie za pośrednictwem języka irlandzkiego (irl. *gaelscoileanna*)⁵⁵⁶, zwłaszcza podstawowych, podtrzymuje zapotrzebowanie na literaturę dla dzieci. Wydawnictwo Futa Fata z Galway specjalizuje się w literaturze dziecięcej⁵⁵⁷; zarazem niemal każdy publikujący w języku irlandzkim wydawca ma dzisiaj w swoim repertuarze książki adresowane do dzieci, najczęściej o sprecyzowanym edukacyjnym charakterze. Co więcej, taka jest też część literatury dla młodzieży, a nawet dla dorosłych, a edukacyjny charakter publikacji często wykorzystywany jest jako element promocyjny, o czym świadczą następujące opisy niektórych pozycji zawartych w bazie:

An Foghlaimoír Fásta — Ta krótka powieść dla uczących się irlandzkiego dorosłych opisyje, w jaki sposób decyzja o zapisaniu się na kurs irlandzkiego zmieniła życie kobiety w średnim wieku. Powtarzając w różnych kontekstach nowe wyrazy i sformułowania, autor pozwala

⁵⁵⁵ Z wywiadu udzielonego autorce 24 lipca 2012 roku.

⁵⁵⁶ Do 144 szkół podstawowych z wykładowym językiem irlandzkim w republice uczęszcza obecnie 6,5% dzieci spoza Gaeltachtu; poza terenami Gaeltachtu szkół podstawowych z wykładowym językiem irlandzkim jest w całej Irlandii 180; zob. <http://www.gaelscoileanna.ie/en/about/statistics/?lang=en> (dostęp: 8.07.2017).

⁵⁵⁷ <http://www.futafata.ie/index.php?language=en> (dostęp: 25.02.2014).

czytelnikom przyswajając je bez utraty zainteresowania opisywaną historią. Trudniejsze wyrazy i zwroty wyjaśnione są w przypisach dolnych i w słowniczku na końcu książki.

[*An Foghlaimeoir Fásta* — This short novel for adult learners of Irish describes how a decision by a middle-aged widow to attend an Irish class changes her life. By repeating new words and phrases in different contexts the author enables the reader to assimilate them without losing interest in the story. Difficult words and phrases are explained at the bottom of each page and in a glossary at the end of the book.]⁵⁵⁸

Gaeilge agus Grá — Życie wdowy Bidy Ó Laoghaire zmienia się bardzo, gdy zapisuje się na kurs irlandzkiego. Zawiera nowe przyjaźnie i znajduje nowego męża. Nie jest jednak do końca zadowolona ze swojego nauczyciela irlandzkiego, Mánasa Ó Foghlú, słyszała bowiem o nim, że jest playboyem, sprowadzającym młode dziewczęta na złą drogę. Jest to druga powieść autora [Alana Desmonda], adresowana do uczących się irlandzkiego dorosłych. Trudniejsze słowa i zwroty wyjaśnione są w przypisach dolnych.

[*Gaeilge agus Grá* — The widow Bidy Ó Laoghaire's life has changed greatly since she began to attend an Irish class. She has made new friends, among them a new husband. But Bidy is not at all happy with the teacher of the Irish class, Mánas Ó Foghlú. She has heard that he is a playboy with a reputation for leading young girls astray. This is the author's second novel for adult learners of Irish. Difficult words and phrases are explained at the bottom of each page.]⁵⁵⁹

Ar Muir is ar Sliabh — Czytelnicy prozy Dermota Somersa będą uszczęśliwieni, gdy do ich rąk trafi kolejna książka tego autora w języku irlandzkim. Można mieć nadzieję, że stanie się ona inspiracją dla wielu młodych irlandzkojęzycznych pisarzy, którzy podążą jego śladem i ich twórczość sprawi, że nauka irlandzkiego stanie się warta zachodu. Do książki dołączono przydatny słowniczek nieznanych terminów.

[*Ar Muir is ar Sliabh* — Dermot Somers' readers will be absolutely thrilled to have another of his wonderful books to read as Gaeilge. It is to be hoped that this novel will be an inspiration to many young writers in the Irish language to follow his lead and provide reading matter that makes learning Irish worth the effort. This book comes with a helpful glossary of unfamiliar terms.]⁵⁶⁰

Pomimo niewątpliwie zamierzonego celu edukacyjnego wielu irlandzkojęzycznych publikacji, co często wiąże się z ich uproszczonym językiem, wiele jest też takich, które realizują przede wszystkim wizję twórców irlandzkojęzycznych (na uwagę zasługuje tu duża liczba zbiorów poetyckich), adresowanych do użytkowników irlandzkiego w życiu codziennym. Książki te nie tylko przyczyniają się do utrwalania formy dwudziestowiecznego standardu języka irlandzkiego, ale — co

⁵⁵⁸ http://www.gaeilge.ie/Books/texts_details.asp?id=442 (dostęp: 5.01.2014). Fragment opisu jednej z kilku polecanych przez Foras na Gaeilge powieści wydawnictwa Comhar, adresowanych do dorosłych uczących się irlandzkiego: A. Desmond, *An Foghlaimeoir Fásta*, Baile Átha Cliath [Dublin] 2006.

⁵⁵⁹ http://www.gaeilge.ie/Books/texts_details.asp?id=535 (dostęp: 5.01.2014). Opis innej powieści wydanej przez Comhar, której tytuł można rozumieć jako *Irlandzki i miłość*: A. Desmond, *Gaeilge agus Grá*, Baile Átha Cliath [Dublin] 2007.

⁵⁶⁰ http://www.gaeilge.ie/Books/texts_details.asp?id=632 (dostęp: 5.01.2014). Opis powieści wydanej przez Cois Life: D. Somers, *Ar Muir is ar Sliabh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 2009.

niezwykle istotne — odzwierciedlają przemiany zachodzące w żywej mowie użytkowników języka narodowego, wspierając jego rozwój. Kwestię tę poruszył w wywiadzie w 2005 roku Ó Conghaile:

Chciałem uchwycić i oddać mowę mieszkańców Gaeltachtu, o których pisałem. Sądzę, że dla mnie jako pisarza, najlepszą rzeczą, którą wyniosłem z domu rodzinnego, związaną z faktem, że mówię po irlandzku, jest wrażliwość na mówioną formę irlandzkiego... a raczej formy tego języka, bo istnieje wiele poziomów irlandzkiego używanego w Gaeltachcie. Zawsze zastanawiałem się, jakby coś ujął mój ojciec lub wuj, który z nami mieszkał, lub moja mama czy sąsiedzi, gdyby rozmawiali o sprawach, o których piszę. To samo tyczy się postaci z Gaeltachtu — zawsze zastanawiam się, jak by na przykład ujął coś siedzący przy barze nastolatek. [...] Słownictwo irlandzkie, którym posługują się mieszkańcy Gaeltachtu, uboższe i to jest dla mnie powodem do zmartwienia. Gaeltacht potrzebny nam jest niczym studnia, z której możemy czerpać. Dzieje się wiele dobrych rzeczy, ale musimy dbać o język, by nie zubożał.

[I had wanted to capture the contemporary language of the characters in the Gaeltacht I was writing about. I suppose, as a writer that is the best thing I brought with me from my own home and from being an Irish speaker. An ear for the spoken language... or I should say languages as there are different levels of the Irish language spoken in the Gaeltacht. I would always think to myself, 'How would my father, or my uncle who lived with us, or my mother or the neighbours say such and such a thing if they were talking about what I'm writing?' The same applies to my characters from the Gaeltacht — how would a teenager in the local bar, for example, say this or that? [...] The vocabulary is getting poorer in the spoken Irish of the Gaeltacht and that worries me. You need the Gaeltacht as a well for people to come to and dip into. A lot of good things are happening but care has to be taken or the language spoken will be quite poor.]⁵⁶¹

Wypowiedź ta nie wymaga komentarza. Oczywiście jest kulturotwórcza rola publikowanej literatury irlandzkojęzycznej. Założone przez Ó Conghailego Cló Iar-Chonnacht wciąż wydaje przede wszystkim autentyczną twórczość pisarzy z Gaeltachtu, pozostając jednym z największych tego typu wydawnictw w kraju. W sensie ilościowym najpokaźniejszy wkład w rynek wydawnictw irlandzkojęzycznych, poza oczywiście rolę wydawnictwa edukacyjnego An Gúm, ma prywatne wydawnictwo Coiscéim, założone w 1980 roku przez Pádraiga Ó Snodaigha — pisarza, aktywistę języka irlandzkiego, w latach siedemdziesiątych (1974–1978) przewodniczącego Ligi Gaelickiej⁵⁶². Warto zauważyć, że strona internetowa Coiscéim ma wyłącznie wersję irlandzką⁵⁶³. Coiscéim, posiadające szeroki profil wydawniczy, w XXI wieku publikuje ponad 50 książek rocznie — w 2014 roku w bazie Foras na Gaeilge wydane przez nie tytuły stanowiły ponad 28% wszystkich pozycji.

Spojrzenie na sytuację książki irlandzkojęzycznej w XXI wieku pozwala stwierdzić, że część produkcji wydawniczej jest wynikiem projektu edukacyjnego, którego celem jest utrzymanie wśród obywateli znajomości języka narodowego choćby na niskim poziomie kompetencji, co przyczynia się do jego trwania jako bytu

⁵⁶¹ P. Ó Siadhail, M. Ó Conghaile, *op. cit.*, s. 55–56.

⁵⁶² <http://www.kennys.ie/categories/irishwriters/osnodaighpadraig.php> (dostęp: 26.02.2014); <http://www.rootsweb.ancestry.com/~irlcar2/Snodaigh.htm> (dostęp: 26.02.2014).

⁵⁶³ <http://www.coisceim.ie/> (dostęp: 20.09.2016).

symbolicznego w państwie. Edukacyjne publikacje irlandzkojęzyczne mogą przyczynić się także do podnoszenia kompetencji językowych w wypadku zainteresowanych tym osób wychowanych w tradycji anglojęzycznej, ale w państwie dwujęzycznym, w którym język irlandzki jest przedmiotem szkolnym. Na drugim biegunie znajdują się publikacje adresowane przede wszystkim do osób, dla których język irlandzki jest pierwszym językiem i naturalnym środkiem komunikacji. Publikacje te są najczęściej wynikiem potrzeby twórczej rodzimych użytkowników irlandzkiego. W tym kontekście zacytować można słowa irlandzkojęzycznej pisarki — poetki, autorki dramatów i opowiadań — posługującej się pseudonimem Bidy Jenkinson (ur. 1949):

Nie mam wrażenia, że piszę w „gwałtownie wymierającym języku”. Piszę w swoim języku, języku swojego domu. Piszę w żywym języku dla żyjących przyjaciół.

[I am not aware of writing in a “fast dying minority language”. I write in my own language, the language of my household. I write in a living language for living friends.]⁵⁶⁴

W tradycję taką wpisuje się między innymi analizowana wcześniej powieść *An Béal Bocht*, stanowiąca krytykę rządowego projektu publikacyjnego. Należy do niej również twórczość Ó Conghailego (ur. 1962), podejmująca problematykę gejowską, lecz także Pádraiga Standúna (ur. 1946), autora między innymi powieści *Cion Mná* (1993), opowiadającej o miłości lesbijek. Publikacje tego typu prawdopodobnie nie mogłyby się ukazać pod auspicjami państwowej agencji wydawniczej An Gúm, a na pewno nie we wczesnym okresie jej działalności. Jednak niezależnie od tego, do której kategorii należą wydawane książki, czy są one projektem, czy też produktem etnicznym, ich twórcy — pisarze i wydawcy — czerpią dziś ze standardów wypracowanych w okresie odrodzenia książki irlandzkojęzycznej. Dlatego też odtworzenie rynku wydawnictw publikujących w języku irlandzkim, które po wieloletnim zastoju miało miejsce w Irlandii w XX wieku, pozostawiło trwałe ślady.

10.2. Współczesne wykorzystanie ikon i symboli irlandzkości

Ostatnią kwestią jest semiotyka współczesnych publikacji. Można zastanowić się, czy zawierają one któreś z pozajęzykowych elementów irlandzkości wykorzystywanych w okresie odrodzenia w kształtowaniu tożsamości książek irlandzkich.

Pod względem semiotycznym współczesne publikacje wydają się bardzo zróżnicowane. Standardowo wykorzystywana jest antykwia; z reguły w książkach brakuje ozdobionych plecionką inicjałów i winiet. Projekty obwolut i okładek nawiązują najczęściej do treści utworów, choć czasem stanowią niezwiązane z ich zawartością

⁵⁶⁴ Cyt. za: M. Nic Eoin, *op. cit.*, s. 14.

samodzielne dzieła sztuki. W odróżnieniu od wczesnych obwolut i okładek stosuje się je dzisiaj w celach informacyjnych i marketingowych. Na czwartej stronie często zamieszczana jest notka o treści dzieła, autorze i jego twórczości, czasami także nazwa, logo, a nawet adres wydawcy. O irlandzkiej tożsamości publikacji Cló Iar-Chonnacht świadczy logo z wizerunkiem trzech mężczyzn niosących odwróconą do góry dnem, charakterystyczną lekką łódź. Ikoniczne znaki wydawnicze są jednak stosunkowo rzadkie. Poza logo Cló Iar-Chonnacht warto zwrócić uwagę na emblematy Columba Press, przedstawiające gołębia (imię Kolumba — Colum Cille to tyle, co Gołąb Kościoła), oraz Glasnevin Publishing, z okrągłą kamienną wieżą charakterystyczną dla klasztornych zabudowań. Zewnętrznym znakiem tożsamości książki jest zazwyczaj jedynie język jej tytułu oraz imię i nazwisko autora, chyba że wykorzystana na okładce ilustracja wyraźnie nawiązuje do rozpoznawalnej irlandzkiej treści utworu.

Równocześnie interesujące są przypadki celowego wykorzystania irlandzkich elementów graficznych w niektórych irlandzkich edycjach, w tym również książkach irlandzkich wydawanych w języku angielskim poza Irlandią lub przekładach na inne języki. Dobitym przykładem są publikacje małego wydawnictwa Púca Press⁵⁶⁵, prowadzonego w latach 2004–2014 przez szwajcarską artystkę grafik Dominique Lieb⁵⁶⁶. Nieliczne publikacje Púca Press (w latach 2004–2014 ukazało się ich zaledwie siedem⁵⁶⁷) wpisują się w tradycję irlandzkiej książki artystycznej. Na potrzeby tekstów w języku irlandzkim Lieb kupiła jedną z tradycyjnych pras drukarskich z kompletem czcionek o kształcie półuncjały, będącą w zasadzie zbiorem stempli pochodzących między innymi z wydawnictw Dolmen (1951–1987), Cuala (1908–1946), a nawet Kelmscott (1889–1896). W 2005 roku ukazała się dwujęzyczna, poetycka książeczka *Allagar na gCloch/Stone Chat*⁵⁶⁸, w której tekst w języku irlandzkim złożono ręcznie czcionkami gaelickimi, a w języku angielskim — antykwą (zob. il. XIV). Tekst dopełniają czarno-białe zdjęcia autorstwa Lieb, przedstawiające jeden z najbardziej charakterystycznych elementów irlandzkiego krajobrazu — kamienne mury, jakich wiele otacza irlandzkie pola, zwłaszcza na zachodzie Zielonej Wyspy.

Ukształtowanie graficzne publikacji zwróciło na siebie uwagę i spotkało się z pozytywnym odbiorem krytyki. 27 marca 2006 roku Mary Finn na łamach „The Irish Times” napisała:

⁵⁶⁵ <http://www.pucapress.com/> (dostęp: 22.09.2016).

⁵⁶⁶ Kiedy Lieb powróciła do Szwajcarii, właścicielami Púca Press stali się Camilla Dinkel, Mike Venner i Tor Cotton; zob. <http://www.pucapress.com/bilder.puca/Puca%20Press%20West%20Kerry%20Live.jpg> (dostęp: 22.09.2016).

⁵⁶⁷ *Ibidem*.

⁵⁶⁸ W 2005 roku edycja ta ukazała się w nakładzie 500 egzemplarzy; zob. <http://www.pucapress.com/bilder.puca/IT.jpg> (dostęp: 22.09.2016).

Promując książkę, historyk i kaligraf Tim O'Neill chwalił zamysł projektu, zwracając uwagę na zaokrągloną uncjałę tekstu irlandzkiego i proste znaki angielskiego. „Krój pisma ma dla irlandzkiego znaczenie, tak jak proste łacińskie znaki w przypadku angielskiego”, powiedział. „Decyzja o wykorzystaniu kroju odwołującego się do najstarszego rodzaju pisma stosowanego na tych wyspach wskazuje, że mamy do czynienia z prawdziwą sztuką książki. Powiedziałbym, że Dominique sprawiła, że ów średniowieczny element zyskał odpowiednie dla siebie miejsce w sztuce”.

Uznana graficzka z Lozanny [...] kupiła Púca Press, niewielką drukarnię, specjalizującą się w wydawaniu papeterii, ulotek i plakatów, stojącą jednak na ramionach gigantów. [Tradycja] wydawnictwa sięga korzeniami [produkcji wydawniczych] Dolmen Press Liama Millera, odwołując się bezpośrednio do składanych ręcznie [edycji] artystycznej spółki rękodzielniczej Dun Emer/Cuala Press, prowadzonej przez siostry Yeats, Lily i Lolly.

[Launching the book, the historian and calligrapher Tim O'Neill praised the choices that had gone into the design, noting the rounded Uncial typeface of the Irish and the clear roman uprights of the English, "Type does something for Irish and the clear Roman uprights of the English," he said afterwards. "Choosing a font that recalls the oldest kind of writing in these islands reveals the true craft of bookmaking. I would say Dominique brings that medieval notion of right attention to the art."

A successful graphics designer in Lausanne [...] bought Púca Press, a small printer whose mainstay was stationery, flyers, posters. But Púca Press stood on the back of giants. Via Liam Miller's Dolmen Press, it has a direct line to Dun Emer/Cuala Press, the Arts and Crafts letterpress printing company run by the Yeats sisters, Lily and Lolly.]⁵⁶⁹

Z tekstu wynika, że zastosowanie irlandzkiego kroju pisma stanowi symboliczne odwołanie do średniowiecznej insularnej sztuki książki, choć zarazem oczywiście do tradycji irlandzkich wydawnictw artystycznych. Poza publikacjami Púca Press zaokrąglona czcionka przypominająca irlandzką półuncjałę wykorzystywana jest zwykle w edycjach, których twórcy chcą zwrócić uwagę na irlandzką tożsamość publikacji, jak w przypadku *Anam Ćara: Spiritual Wisdom from the Celtic World* irlandzkiego pisarza Johna O'Donohue (1997) (zob. il. XV), w której w tytule wykorzystano stylizowany krój pisma, zaznaczając równocześnie lenicję poprzez użycie kropki (·) nad C, a nie poprzez dodanie litery *h*. Publikacja jest anglojęzyczna, a ukazała się w Londynie nakładem Bantam Press. Zielona obwoluta przywołuje na myśl Zieloną Wyspę i jeden z kolorów irlandzkiej flagi. Tytuł i nazwisko autora wyeksponowano na kremowej prostokątnej apli otoczonej ozdobną ramką ornamentacyjną z motywem plecionki. Tekst złożono w zwarty wyjustowany blok, oddzielając poszczególne części (w języku irlandzkim i angielskim) tytułatury liniami ornamentacyjnymi powtarzającymi motyw ramki.

Niepozostawiająca wątpliwości co do tożsamości książki symbolika wykorzystana została też na okładce polskiego wznowienia *Za dziewiątą falą* Marie Heaney (2014) (zob. il. XVI). Tytuł i nazwisko autorki wydrukowano czcionką stylizowaną na pismo irlandzkie. Ponadto tytuł umieszczono na ozdobnej apli na-

⁵⁶⁹ M. Finn, *Many hands make book work*, „The Irish Times” 27.03.2006, <http://www.pucapress.com/bilder.puca/Irish-Times--27.3.06-Kopie.jpg> (dostęp: 22.09.2016).

wiązującej formą graficzną do stron *Księgi z Kells*. Aby jednak zachować nowoczesny charakter okładki, aplę umieszczono na spadzie. Na pierwszej stronie okładki po stronie grzbietu wykorzystano ozdobną listwę przywodzącą na myśl monastyczne rękopisy. Zawarty na niej motyw obecny jest także w ramce okalającej wydrukowane irlandzkimi literami na grzbiecie tytuł książki i nazwisko autorki. Jedynie nazwa wydawnictwa „znak” na pierwszej stronie oraz okolone plecionką informacje o książce i jej autorce na czwartej stronie okładki wydrukowano antykwą. Pierwsza strona utrzymana jest w zieleniach. Na dalszym planie, za beżową aplą z tytułem, wykorzystano zdjęcie z wykadrowanymi kobiecymi dłońmi szarpiącymi struny harfy — narodowego instrumentu Irlandczyków — oraz źdźbłami traw, kojarzącymi się z irlandzką przyrodą.

Kilka przybliżonych tu przykładów pokazuje, jak twórczo korzysta się obecnie z utrwalanej w okresie odrodzenia symboliki wskazującej na irlandzką tożsamość książek.

Podsumowując wypada podkreślić, że odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej łączyło się z powołaniem do życia instytucji dbających o irlandzkojęzyczne piśmiennictwo. Część z nich działa do dzisiaj, część została przekształcona lub zastąpiona instytucjami spełniającymi podobne misje i obowiązki. Książki irlandzkojęzyczne ukazują się nie tylko pod auspicjami agencji wydawniczej An Gúm, która obecnie nastawiona jest głównie na wydawanie materiałów edukacyjnych. Rolę wydawców irlandzkojęzycznej literatury pięknej przejęły również wydawnictwa prywatne, które dzięki wspierającej język narodowy polityce rządu otrzymują lub mogą starać się o dotacje z budżetu państwa. Prowadzona w Irlandii polityka książkowa wyraża się między innymi w aktywizujących twórczość literacką działaniach Foras na Gaeilge, a także w ułatwianiu dystrybucji książek irlandzkojęzycznych. Taka atmosfera sprzyja rozwojowi rodzimej literatury pięknej. Zaspokojone zostają też potrzeby czytelnicze rodzimych użytkowników języka irlandzkiego. Odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej przyczyniło się ponadto do utrwalenia symboliki wskazującej na irlandzką tożsamość publikacji, z której korzystają współcześnie twórcy książek.

Zakończenie

Przegląd koncepcji etniczności w odniesieniu do książki pokazał, że pojęcie „książka etniczna” może być rozumiane na kilka sposobów. Natomiast wstępne zawężenie materiału badawczego do książek w języku irlandzkim sprawiło, że w analizie wzięto pod uwagę książkę w języku etnicznym wyposażoną równocześnie w wiele innych atrybutów tożsamości etnicznej oraz książkę napisaną w języku etnicznym, ale wydaną bez dodatkowych atrybutów tożsamości. Analizę tę poprzedził opis historii kultury książki w Irlandii.

Wykorzystane opracowania wskazują, że historia irlandzkiej twórczości może sięgać najwcześniejszego okresu pobytu Celtów w Irlandii, jednak początkowo przekazywane jedynie ustnie utwory zaczęto spisywać dopiero w czasach chrześcijańskich, w których Irlandczycy zasłynęli między innymi z ksiąg rękopiśmiennych. Chociaż książka drukowana pojawiła się w Irlandii stosunkowo późno, ponad sto lat po wynalazku Johanna Gutenberga, oraz mimo kilkusetletniej dyskryminacji języka narodowego z wyjątkami, kiedy służył on rozpowszechnianiu wyznania protestanckiego, kultura druku w języku irlandzkim rozwinęła się w sposób złożony i interesujący — teksty drukowane ukazywały się złożone różnymi czcionkami, przyjmowały zróżnicowane formy i służyły różnym celom (świeckim i religijnym). Po kryzysie związanym z załamaniem się kultury druku w języku irlandzkim twórcy książek w okresie odrodzenia mogli sięgać do elementów wykształconych w wiekach wcześniejszych, co okazało się przyjętą praktyką.

Wyniki analizy semiotycznej publikacji z okresu odrodzenia wskazują, że wydawane w tym czasie książki napisane w języku irlandzkim wyposażano często w dodatkowe elementy świadczące o ich tożsamości, kształtując je na sposób irlandzki: wykorzystywano swoisty dla irlandzkiego krój pisma, stosowano ozdobione irlandzką plecionką winiety i inicjały, na okładkach i obwolutach zamieszczano symbole i ikony odwołujące się do kultury irlandzkiej. Stopień wykorzystania atrybutów irlandzkości oraz ich rodzaje są różne w wypadku poszczególnych publikacji. Niekiedy elementy tożsamości irlandzkiej obecne są jedynie na obwolutach,

w innych przypadkach ich zbiór jest bogaty i obejmuje zarówno oprawę, jak i wewnętrzne ukształtowanie edytorskie. Nie można stwierdzić, co stało za decyzjami dotyczącymi ukształtowania konkretnych edycji, ale można się domyślać, że istotny był czynnik finansowy. Jest oczywiste, że przygotowanie i skład książki irlandzkim krojem pisma podwyższyły koszty. Czynnikiem finansowym wpłynął też na decyzję państwowej agencji wydawniczej An Gúm o zamówieniu projektu standardowej obwoluty, który można było następnie wykorzystać w wielu różnych publikacjach bez dodatkowego generowania kosztów związanych z honorariami dla artystów przygotowujących oryginalne projekty okładek poszczególnych tytułów.

Zarówno irlandzki krój pisma, jak i ozdobna plecionka zakorzenione są w historii ukształtowania książki irlandzkiej (rękopiśmiennej i drukowanej). Interesujący jest problem czcionek gaelickich, które w okresie poprzedzającym irlandzkie odrodzenie wykorzystywano przede wszystkim w religijnych drukach protestanckich. Okazały się jednak niezmiernie ważne w kształtowaniu kultury książki w państwie, w którym uprzywilejowaną pozycją cieszył się Kościół katolicki. Najprawdopodobniej chodziło w tym wypadku o zastosowanie zasady paralelizmu kulturowego, czyli o wyeksponowanie wszystkich elementów, które pozwalały odróżnić kulturę irlandzką od angielskiej, a jednym z nich był język i jego graficzna reprezentacja. Znane są przypadki wycofania się w krajach europejskich z historycznego sposobu zapisu języka. Przykładowo uchwałą z 1928 roku w Turcji zrezygnowano z alfabetu osmańskiego, zastępując go łańskim, a w wypadku języków germańskich w XIX i XX wieku odstąpiono od pisma gotyckiego na rzecz antykwy. W Irlandii ponad pół wieku trwały dyskusje nad zasadnością ostatecznej rezygnacji z gaelickiego kroju pisma, mimo że rząd nowego państwa od początku podejmował próby wycofania go z użycia. Może to dziwić, zwłaszcza że antykwę stosowano w XIX wieku w Irlandii niezwykle często w katolickich tekstach religijnych, irlandzkojęzycznych drukach świeckich i anglojęzycznych materiałach szkolnych. Dlatego też, jak pokazano, przemawiająca za tym swoistym krojem argumentacja odwoływała się przede wszystkim do uczuć patriotycznych, przez co zapewne niełatwo było jej się przeciwstawić. Niemniej to właśnie stosunkowo powszechne wykorzystanie irlandzkiego kroju pisma na początku XX wieku sprawiło, że postrzega się je dzisiaj jako znak kultury irlandzkiej i że — podobnie jak z motywu plecionki — korzystają z niego twórcy książek, gdy chcą zasygnalizować ich irlandzką tożsamość.

Zakorzenie książek z okresu odrodzenia w historii kultury irlandzkiej dotyczy także pseudonimów pisarskich. Chociaż niektórzy współcześni irlandzcy pisarze, na przykład Bidy Jenkinson, używają pseudonimów, nie ma wśród nich imion legendarnych postaci, takich jak Cuchulainn, Fionn Mac Cumhaill czy Tórna. Z kolei na przełomie XIX i XX wieku czerpanie inspiracji z literatury staro-irlandzkiej i przekazów ludowych było powszechne. Sięgano po treści niektórych dzieł, zarówno w języku angielskim, jak i irlandzkim. Akcja utworów prozą roz-

grywa się też często na terenach, na których środkiem komunikacji jest irlandzki, stąd typowo irlandzkie imiona bohaterów i miejsc, wyeksponowane już w tytułach.

Odrodzenie irlandzkojęzycznej książki drukowanej łączyło się z odbudową szerszej pojętego systemu irlandzkiej kultury narodowej, w tym przede wszystkim języka irlandzkiego, o który od XIX wieku dbały założone w tym celu organizacje, a od lat dwudziestych XX wieku również rząd nowego państwa. Odnowie języka towarzyszyła odbudowa pisanej w nim literatury, którą zaczęto wydawać drukiem. Przygotowanie tekstów wiązało się jednak z pilną potrzebą ustalenia nowych standardów języka literackiego. W okresie odrodzenia jego podstawą stała się mowa ludu, czyli język rodzimych użytkowników irlandzkiego. Dzięki książkom język ten można było rozpowszechnić. Stawał się on w ten sposób coraz naturalniejszym tworzywem literackim. Na tym właśnie polega największa wartość odrodzenia irlandzkojęzycznej książki drukowanej. Była ona narzędziem w planowaniu językowym, a równocześnie służyła rodzimym użytkownikom irlandzkiego. Nowa forma języka literackiego stała się podstawą twórczości pisarzy z ubiegłego i obecnego stulecia, których utwory utrwalające obraz świata wykształcony w trakcie socjalizacji pierwotnej i właściwy użytkownikom irlandzkiego zaspokajają potrzeby czytelnicze irlandzkojęzycznych odbiorców. Równocześnie należy zauważyć, że powstające w okresie odrodzenia książki były narzędziem służącym rozpowszechnianiu nie tylko języka, lecz także oficjalnej kultury nowego państwa, w której nic, co nie przystawało do promowanego wizerunku obywatela Irlandii, nie przechodziło przez cenzurę. Irlandzka książka etniczna była upolityczniona i jako taka od początku spotykała się z krytyką. Krytyka ta z kolei dała początek nowej literaturze publikowanej przez powstające w Irlandii prywatne domy wydawnicze.

Niniejsza praca może stanowić wstęp do bardziej szczegółowej analizy aktywności tych wydawnictw oraz analizy przemian polityki wydawniczej w późniejszych latach działalności An Gúm. Może również służyć jako podstawa opisu podobnych zjawisk w wypadku książek stworzonych w innych rzadziej używanych językach i wydanych w innych kręgach kulturowych, zwłaszcza jeśli zjawiska te zaszły w zbliżonych do irlandzkich okolicznościach społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Aneks 1. Rodzima twórczość literacka opublikowana pod auspicjami An Gúm od początku działalności agencji do 1938 roku włącznie

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1927	Breathnach, Mícheál	<i>Trom agus Éadtrom</i>
1927	Ó Broin, León	<i>Béal na hUaighe agus Sgéalta Eile</i>
1927	Ó Cadhlaigh, Cormac	<i>Cormac Mac Airt</i>
1927	Ó Caochlaigh, Barra	<i>An Tost agus Sgéalta Eile</i>
1927	Ó Conaire, Pádhraic	<i>Beagnach Fíor</i>
1927	Ó Gríobhtha, Mícheál	<i>Lorgaireacht</i>
1928	Béaslaí, Piaras	<i>Astronár</i>
1928	Mac Cumhaill, Maognus (pseud. Fionn Mac Cumhaill)	<i>Sé Dia an Fear is Fearr</i>
1928	Ó Baoighill, Aindrias	<i>Sgéilíní na Finne</i>
1928	Ó Caomhánaigh, Seán Óg	<i>Fánaí</i>
1928	Ó Ciarghusa, Seán (pseud. Cloch Labhrais)	<i>Geantraighe</i>
1928	Ó Criomhthain, Tomás	<i>Allagar na hInise</i>
1928	Ó Gríobhtha, Mícheál	<i>Bean an Bhrait Bháin</i>
1928	Ó Gríobhtha, Mícheál	<i>Briathar Mná</i>
1928	Ó Gríobhtha, Mícheál	<i>Buaidh na Treise</i>
1928	Ó Rathaile, Tomás	<i>An Cuaichín Draoidheachta</i>
1928	Tóibín, Nioclás	<i>An Rábaire Bán</i>
1929	Béaslaí, Piaras	<i>An Danar</i>
1929	Béaslaí, Piaras	<i>An Sgaothaire agus Cúig Drámaí Eile</i>
1929	Gógan, Liam Seosamh	<i>Dánta agus Duanóga</i>
1929	Mac Grianna, Seosamh	<i>An Grádh agus an Ghruaim</i>
1929	Mac Liammhóir, Mícheál	<i>Lá agus Oidhche</i>
1929	Mac Meanman, Seaghán	<i>Indé agus Indiu</i>
1929	Ó Broin, León	<i>Ag Stracadh Leis an Saol agus Scéalta Eile</i>
1929	Ó Criomhthain, Tomás	<i>An t-Oileánach</i>
1929	Ó Direáin, Peadar	<i>Sgéalta na nOileán</i>
1929	Ó Dubhda, Peadar (pseud. Cú Chulainn)	<i>Cáith agus Grán</i>
1929	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>An Ball Dubh</i>
1929	Ó Séaghdha, Tadhg	<i>Dhá Sgéal</i>

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1929	Ó Súilleabháin, Tadhg Gaedhealach; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Tadhg Gaedhealach*</i>
1929	Saidléar, Annraoi	<i>Misneach</i>
1929	Seoighe, Seán (pseud. Loch Measca)	<i>Eachtra Múinteora</i>
1929	Seoighe, Tadhg S.	<i>Scéalta Chois Teallaigh</i>
1930	Ó Baoighill, Aindrias	<i>An Dílidhe</i>
1930	Ó Ciarghusa, Seán	<i>Onncail Searlaí</i>
1930	Ó Conaire, Pádraic	<i>Fearfeasa Mac Feasa</i>
1930	Ó Dálaigh, Seán	<i>Clocha Sgáil</i>
1930	Ó Dochartaigh, Micheál	<i>Creach Bhaile an Teampaill</i>
1930	Ó Domhnaill, Mártan	<i>Oileáin Árann</i>
1930	Ó Neill, Áine	<i>Idir na Fleadhanna</i>
1930	Ó Séaghdha, Pádraig (pseud. Conán Maol)	<i>Stiana</i>
1930	Ó Siochfhradha, Míchéal	<i>Seo Mar Bhí</i>
1931	Béaslaí, Piaras	<i>An Bhean Chródha</i>
1931	Breathnach, Míchéal	<i>Cor in Aghaidh an Chaim</i>
1931	De Bhilmot, Séamus	<i>An Casán agus Múchadh an tSoluis</i>
1931	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Abhráin Ghrádha Chúige Chonnacht</i>
1931	Mac Grianna, Seosamh	<i>Eoghan Ruadh Ó Néill</i>
1931	Mac Meanman, Seaghán	<i>Fear Siubhail a's a Chuid Comharsanach agus Daoine Eile</i>
1931	Ní Laoghaire, Máire; Ó Donnchú, Donncha	<i>Filíocht Mháire Bhuidhe Ní Laoghaire</i>
1931	Ní Loingsigh, Brighid	<i>Obair Shnáthaide</i>
1931	Ó Broin, León	<i>An Mhallacht, agus Drámaí Eile</i>
1931	Ó Ceallaigh, Tomás	<i>Ceól na n-Oileán</i>
1931	Ó Concheanainn, Peadar	<i>Innismeadhoin, Seanchas agus Sgéalta</i>
1931	Ó Cuív, Shán	<i>Sgéalta ón Radio</i>
1931	Ó Cuív, Shán	<i>Troid; agus, an Bhean ón dTuath</i>

* Reedyca hymnów T.G. Ó Súilleabháina wraz z informacjami na temat życia tego autora.

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1931	Ó Liatháin, Donnchadh (pseud. An Rí Liath)	<i>An Tiomna Naomhtha agus Dánta Eile</i>
1931	Ó Loingsigh, Seán	<i>Críost Rí</i>
1931	Ó Mathghamhna, Domhnall	<i>Vera Historia: Scéal Ainspíanta a Chéad-Cheap Lucian san Ghréigis</i>
1931	Ó Muirgheasa, Éinrí	<i>Sean-Fhocla Uladh</i>
1931	Ó Rinn, Liam	<i>Turus go Páras</i>
1931	Saidléar, Annraoi	<i>Ceithre Drámaí Don Aos Óg</i>
1931	Uí Dhiosca, Úna, Bean	<i>Cruadh-Chás na mBaitsiléirí, nó, Is Éiginteach Do Dhuine Agaibh Pósadh</i>
1932	autor nieokreślony*	<i>An tAbhac Gruama</i>
1932	autor nieokreślony	<i>An tIarla Éamonn agus an Sladaidhe</i>
1932	autor nieokreślony	<i>An Tigín a Bhíodh ag Síor-Chasadh</i>
1932	autor nieokreślony	<i>Baile Gúnga</i>
1932	Breathnach, Mícheál	<i>Draoidheacht Chaitlín</i>
1932	Cúndún, Pádraig Phiarais; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Pádraig Phiarais Cúndún 1777–1856</i>
1932	Foyster, G. Benzeville	<i>An Siúinéir agus na Fathaigh</i>
1932	Foyster, G. Benzeville	<i>An Sultán Sanntach</i>
1932	MacDonnell, John Clarach; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Seán Clárach, 1691–1754</i>
1932	Mac Liammhóir, Mícheál	<i>Oidhche Bhealtaine</i>
1932	Ó Broin, León	<i>An Rún, agus Scéalta Eile</i>
1932	Ó Caochlaigh, Barra	<i>Lucht Ceoil</i>
1932	Ó Ciarghusa, Seán	<i>Ar Mo Mharanadh Dam</i>
1932	Ó Conchubhair, Dómhnaill	<i>Duanaire Duithch' Ealla</i>
1932	Ó Murchadha, Tadhg	<i>An Cliathán Clé</i>
1932	Ó Raithbheartaigh, Toirdhealbhadh	<i>Maighistrí san Fhilíocht</i>

* Sformułowanie „autor nieokreślony” zastosowano w wypadku, kiedy edycji nie poddano badaniom z autopsji, a kwestii autorstwa nie wyjaśnia ani spis publikacji udostępniony przez An Gúm, ani żaden z rekordów bibliograficznych w katalogach bibliotek, w których odnotowano jedynie istnienie publikacji bez podania autora lub zaznaczono, że autora nie zidentyfikowano. W aneksie dotyczy to w szczególności książek dla dzieci.

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1932	Ó Ruadháin, Seán	<i>Pádhraic Mháire Bhán; nó, an Gol agus an Gáire</i>
1932	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>Deire an Chunntais</i>
1933	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Abhráin agus Dánta an Reachtabhraigh</i>
1933	Mac Conmara Donnchadh; Ó Foghludha, Riseárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Donnchadh Ruadh Mac Conmara, 1715–1810</i>
1933	Mac Giolla Iasachta, Éamonn	<i>Toil Dé</i>
1933	Ó Ceocháin, Dómhnall	<i>Saothar Dhámh-Scoile Mhúsgraighe</i>
1933	Ó Ciarghusa, Seán	<i>Bun an Dá Abhann</i>
1933	Ó Dálaigh, Seán	<i>Timcheall Chinn Shléibhe</i>
1933	Ó Dubhda, Seán	<i>Duanaire Duibhneach</i>
1933	Ó Duibhne, Diarmuid	<i>Cliamhain-Isteach</i>
1933	Ó Dúnaighe, Seán	<i>An Crann Cuilinn</i>
1933	Ó hAnnracháin, Peadar	<i>Machtnamh Cime</i>
1933	Ó Riain, Liam Pádraig	<i>Gaedhealachas i gCéin</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Cailín an Chluig</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Cóta Mac Bríste, Táilliúir</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Gruagach an Chúl-Dorais</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Malairt Éadaigh</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Pócaí draoidheachta Sheáinín Uí Shioradáin</i>
1934	Foyster, W.S.	<i>An Uaimh Rúnda</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>An Cleamhnas</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>An Naomh ar Iarraidh</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>An Pósadh</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>An Tincéur agus an tSidheóg</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Casadh an tSúgáin</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Maistín an Bheurla</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Pléusgadh na Bulgóide</i>

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craibhín Aoibhinn)	<i>Rígh Seumas</i>
1934	Hyde, Douglas (pseud. An Craibhín Aoibhinn)	<i>Teach na mBocht</i>
1934	Mac Giollarnáth, Seán	<i>Peadar Chois Fhairrge</i>
1934	Ó Cuirrín, Seán	<i>Psáltair na Rinne</i>
1934	Ó Dónaill, Niall	<i>Bruighean Feille</i>
1934	Ó Gallchomhair, Pádraig (pseud. Muirgheín)	<i>Cáitheamh na dTonn</i>
1934	Ó hÉigeartaigh, Diarmuid	<i>Tadhg Ciallmhar</i>
1934	Ó Máille, Tomás; Mac Suibhne, Micheál	<i>Micheál Mac Suibhne agus Filidh an tSléibhe</i>
1934	Ó Mileadha, Pádraig	<i>Duanta Andeas</i>
1934	Ó Muimhneacháin, Conchubhar	<i>Béaloides Bhéal Átha 'n Ghaorthaidh</i>
1934	Ó Muirgheasa, Énrí	<i>Dhá Chéad de Cheoltaibh Uladh</i>
1934	Patryk, święty; Ua Duinnín, Pádraig	<i>Faoistin Phádraig Naomhtha i Laidin is i nGaedhilg, Maille le Gléas breathnuighthe ar an dtéics agus ar na Fo-ráidhtibh ón Scríbhinn Diadha**</i>
1934	Ua Duinnín, Pádraig	<i>Dánta Phiarais Feiritéir*</i>
1934	Ua Laoghaire, Diarmaid	<i>An Bhruinneall Bhán</i>
1935	De Noraidh, Liam	<i>Dán-Mholadh Phádraig Naomhtha</i>
1935	Hyde, Douglas (pseud. An Craibhín Aoibhinn)	<i>Breith Chríosta</i>
1935	Hyde, Douglas (pseud. An Craibhín Aoibhinn)	<i>Sgéaluidhe Fíor na Seachtmhaine</i>
1935	Mac Liammhóir, Micheál	<i>Diarmuid agus Gráinne</i>
1935	Mac Maoláin, Seán	<i>Ceanracháin Cathrach</i>
1935	Mac Tomáis, Seóirse	<i>Tosnú na Feallsúnachta</i>
1935	Ní Dhúnlaing, Searlot	<i>An Solus 'sa bhFuinneóig</i>
1935	Nic Ghiobúin, Máire	<i>Feichín Fobhair</i>
1935	Ó Ciosáin, Seán	<i>Sgéalta Cois Laoi</i>
1935	Ó Cléirigh, Tomás	<i>Aodh Mac Aingil agus an Scoil Nua-Ghaeilge i Lóbháin</i>
1935	Ó Criomhthain, Tomás	<i>Dinnsheanchas na mBlascaodaí</i>

* Siedemnowieczna twórczość poetycka Pierce'a Ferritera w adaptacji ojca Pádraiga Ua Duinnína.

** *Confessio* świętego Patryka po łacinie i po irlandzku.

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1935	Ó Domhnalláin, Pádhraic	<i>Dréachta</i>
1935	Ó Domhnalláin, Pádhraic	<i>Oidhre an Léighinn, agus Aisti Eile</i>
1935	Ó Griobhtha, Mícheál	<i>De Dhruim na hAille</i>
1935	Ó Laoghaire, Diarmuid	<i>Saothar Bliana</i>
1935	Ó Lochlainn, Gearóid	<i>Na Gaduithe</i>
1935	Ó Murchú, Mícheál	<i>Litreacha ó'n bhFrainc</i>
1935	Ó Tiomanaidhe, Mícheál	<i>An Lampa Draoidheachta agus Naoi Sgéalta Eile</i>
1936	Bairéad, Tomás	<i>Cumhacht na Cinneamhna</i>
1936	Béaslaí, Piaras	<i>An Fear as Buenos Aires</i>
1936	Béaslaí, Piaras	<i>An Sgaothaire agus Cúig Drámaí Eile</i>
1936	Béaslaí, Piaras	<i>Cluiche Cártaí</i>
1936	Béaslaí, Piaras	<i>Cúigeachas</i>
1936	Béaslaí, Piaras	<i>Fear na Milliún Punt</i>
1936	Béaslaí, Piaras; Moinaux, Jules	<i>Beirt na Bodhaire Bréige</i>
1936	Gógan, Liam Seosamh	<i>Dánta an Lae Indiu</i>
1936	Lóiste, B.N.	<i>Cathal Faoi Ghealltanas</i>
1936	Lóiste, B.N.	<i>Inbhear Náile</i>
1936	Mac Giollarnáth, Seán	<i>Loinnir Mac Leabhair agus Sgéalta Gaisgidh Eile</i>
1936	Mac Grianna, Seosamh	<i>Pádraic Ó Conaire agus Aistí Eile</i>
1936	Mac Meanman, Seaghán	<i>Trí Mhion-Dráma</i>
1936	Mac Thorcail, Seán	<i>Slis de'n tSean-Mhaide</i>
1936	Ó Broin, León	<i>An Clósgriobhaí</i>
1936	Ó Cadhlaigh, Cormac	<i>An Fhiannuidheacht</i>
1936	Ó Conaire, Pádhraic Óg	<i>Éan Cuideáin</i>
1936	Ó Concheanainn, Tomás	<i>Laochra Gaedheal</i>
1936	Ó Crualaoi, Pádraig (pseud. Gaedheal na nGaedheal)	<i>Filidheacht Phádraig Uí Chruadhlaoidh</i>
1936	Ó Cuirrín, Seán	<i>Beirt Dhéiseach</i>
1936	Ó Cuív, Shán	<i>Deóra Áthais agus Dréachta Eile</i>
1936	Ó Dubhda, Peadar	<i>Thrid an Fhuinneog</i>
1936	Ó Máille, Mícheál	<i>Diarmaid Donn</i>
1936	Ó Muirgheasa, Énrí	<i>Dánta Diadha Uladh</i>
1936	Ó Néill, Séamus	<i>Buaidh an Ultaigh</i>

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1936	Ó Súilleabháin, Domhnall	<i>Beatha Dhomhnaill Uí Chonaill</i>
1936	Sabhaiste, Seán	<i>Cois Life</i>
1936	Saidléar, Annraoi	<i>An Charraig Bhán agus Conla</i>
1936	Saidléar, Annraoi	<i>An Rí agus an Maor; An Dreoilín agus Inghean an Rí; Cearrbhach agus Púca</i>
1936	Tóibín, Nioclás	<i>An Cochaillín; agus, An Cúiteamh</i>
1936	Uí Dhiosca, Úna, Bean (pseud. Bláth Aitinne)	<i>An Seód Do-fhágála</i>
1937	autor nieokreślony	<i>An Bhréig-Bheithir Eatlaigh</i>
1937	autor nieokreślony	<i>An Sparáinín Pingne</i>
1937	Béaslaí, Piaras	<i>Blúire Páipéir</i>
1937	Casáin, An tAthair 'ojciec'	<i>An Londubh agus Scéalta Eile</i>
1937	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Mise agus an Connradh</i>
1937	Hyde, Douglas (pseud. An Craoibhín Aoibhinn)	<i>Mo Thurus Go hAmerice</i>
1937	Inglis, Liam; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Cois na Bríde</i>
1937	King, Marion	<i>Seán: Eachtraí Mhuinntir Coinín I</i>
1937	Luibhéid, Tomás	<i>An Biorán Suain</i>
1937	Mac Coitir, Liam Ruadh; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Cois na Cora</i>
1937	Mac Grianna, Seosamh	<i>An Bhreatain Bheag</i>
1937	Mac Maoláin, Seán	<i>Éan Corr</i>
1937	Ní Ghráda, Máiréad	<i>An Grádh agus an Gárda</i>
1937	Ó Broin, León	<i>Parnell: Beathaisnéis</i>
1937	Ó Bróithe, Pádraig	<i>Cinnte</i>
1937	Ó Cléirigh, Tomás	<i>Seoidíní Cuimhne</i>
1937	Ó Dónaill, Niall	<i>Beatha Sheáin Mistéil</i>
1937	Ó Droighneáin, Muiris	<i>Taighde i gComhair Stair Litridheacht na Nua-Gaedhilge</i>
1937	Ó Dubhda, Peadar	<i>Brian</i>
1937	Ó Gaora, Colm	<i>Obair is Luadhainn; nó Saoghal sa nGaedhealtacht</i>
1937	Ó Griobhtha, Mícheál	<i>Cathair Aeidh</i>
1937	Ó hAnnracháin, Peadar	<i>An Chaise Riabhach</i>

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ
1937	Ó hAnnracháin, Peadar	<i>Mar Chonnac-sa Éire</i>
1937	Ó Monacháin, Ailbhe	<i>Patairín agus Patarún</i>
1937	Ó Rabhartaigh, Tadhg	<i>Mian na Marbh</i>
1937	Ó Súilleabháin, Seán	<i>Diarmaid na Bolgaisge agus a Chómhursain</i>
1938	Bairéad, Tomás	<i>An Geall a Briseadh</i>
1938	Béasláí, Piaras	<i>An Fear Fógraidheachta</i>
1938	De Blaghd, Earnán	<i>Fraoch agus Fothannáin</i>
1938	King, Marion	<i>Nodlaig: Eachtraí Mhuinntir Coinín II</i>
1938	Mac an Iomaire, Séamus	<i>Cladaigh Chonamara</i>
1938	Mac Cárthaigh, Eoghan, an Mhéirín; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Eoghan an Mhéirín cct.</i>
1938	Mac Grianna, Seosamh	<i>Na Lochlannaigh</i>
1938	Mac Maoláin, Seán	<i>Iolar agus Sionnach</i>
1938	Ní Dhúnlaing, Searlot	<i>An tAodhaire ar an Sliabh</i>
1938	Nic Mhaicín, Marghréad; Ó Domhnaill, Maognas; Ó Gaora, Colm; Ó Maolchatha, Séamus	<i>As na Ceithre hÁirdibh</i>
1938	Ó Briain, Conchubhar; Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Carn Tighearnaigh</i>
1938	Ó Broin, León	<i>Labhartar Béarla Annseo</i>
1938	Ó Faracháin, Riobeárd	<i>Fion Gan Mhoirt</i>
1938	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach); Ó Súilleabháin, Diarmuid <i>et. al.</i>	<i>Cois na Ruachtaighe</i>
1938	Ó hÓgáin, Seán	<i>Conntae an Chláir a Triocha agus a Tuatha</i>
1938	Ó Liatháin, Donnchadh	<i>Ceol Abhann agus Gleann</i>
1938	Ó Raghallaigh, Tomás	<i>Filí agus Filidheacht Chonnacht</i>
1938	Ó Searcaigh, Séamus	<i>Pádraig Mac Piarais</i>
1938	Ó Sióchfradha, Mícheál	<i>Aon-Mhac Aoife Alban</i>

Aneks 2. Przekłady literatury obcojęzycznej opublikowane pod auspicjami An Gúm od początku działalności agencji do 1938 roku włącznie

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TLUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TLUMACZONY TYTUŁ
1929	Corkery, Daniel	<i>An Bunnán agus Aiséirghe</i>	Ó Domhnaill, Padraig	<i>Resurrection: The Yellow Bittern</i>
1929	Mason, Alfred Edward Woodley	<i>Sa Villa Rosé</i>	Ó Grióbhtha, Mícheál	<i>At the Villa Rose</i>
1929	Mérimée, Prosper	<i>Colomba</i>	Ó Cadhlaigh, Cormac	<i>Colomba</i>
1929	Stevenson, Robert Louis	<i>Dr Jekyll agus Mr Hyde</i>	O'Connell, Frederick William	<i>Dr Jekyll and Mr Hyde</i>
1930	Colum, Padraic; Milligan, Alice; Synge, John Millington	<i>Naoi nGearra Chluichi*</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	—
1930	Coppée, François; Daudet, Alphonse; de Maupassant, Guy	<i>Fiche Gearrscéal**</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	—
1930	Molière	<i>An Geocach Duine Uasail</i>	Ní Shíthe, Máire	<i>Le Bourgeois gentilhomme</i>
1930	Murray, Thomas Cornelius	<i>Athbharra agus Laom-luisne Fógmhair</i>	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>Aftermath: Autumn Fire</i>
1930	różni autorzy***	<i>Fíon Gearmánach****</i>	Ó Donnchadha, Tadhg (pseud. Tórna)	—
1931	About, Edmond	<i>Rí na gCnoc</i>	Ó Cadhlaigh, Cormac	<i>Le Roi des montagnes</i>
1931	Brandane, John; Flavin, Martin; Jacobs, William W.; Sutro, Alfred; Williams, Eliot C.	<i>Cúig Drámai*****</i>	Ó Broin, León	—

* Dziewięć dramatów w przekładzie na język irlandzki.

** Dwadzieścia opowiadań przełożonych na język irlandzki z języka francuskiego.

*** Sformułowanie „różni autorzy” zastosowano w wypadku, kiedy edycji nie poddano badaniom z autopsji i żaden z rekordów bibliograficznych w katalogach bibliotek, które odnotowują istnienie publikacji, nie zawiera tej informacji.

**** Utwory poetyckie w przekładzie na język irlandzki z języka niemieckiego.

***** Pięć dramatów w przekładzie na język irlandzki.

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1931	Goldsmith, Oliver	<i>Viocáire Wakefield</i>	Ó Ciosáin, Seán	<i>Vicar of Wakefield</i>
1931	Gregory, Lady	<i>Dúbhairt Sé Dábhairt Sé</i>	Ó Siochfhradha, Pádraig (pseud. An Seabhac)	<i>Spreading the News</i>
1931	Munro, Neil	<i>Iain Áluinn</i>	Tóibín, Seán	<i>John Splendid</i>
1931	Murray, Thomas Cornelius	<i>Oidhreacht</i>	Ní Shíothcháin, Máire	<i>Birthright</i>
1931	O'Reilly, John Boyle	<i>An Múindín</i>	Ó h-Argáin, Conchubhar	<i>Moondyne</i>
1931	Seton, Ernest Thompson	<i>Tailc Tréanmhór an Rí-Bhéar</i>	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>Monarch the Big Bear</i>
1931	Sheehan, Patrick Augustine	<i>Gleann an Áir</i>	De Bhial, Tomás	<i>Glenanaar</i>
1931	Stevenson, Robert Louis	<i>An Fuadach</i>	Ó Broin, León	<i>Kidnapped</i>
1931	różni autorzy	<i>Fí-Fá-Fúm!</i>	Mac Giollarnáth, Seán	<i>Mother Goose Nursery Tales</i>
1932	Daudet, Alphonse	<i>La Belle Nivernaise</i>	Tóibín, Nioclás	<i>La Belle Nivernaise</i>
1932	Ghéon, Henri	<i>Geamaireacht Dhroichid an Diabhail</i>	Ó Briain, Liam	<i>La Parade du Pont du Diable</i>
1932	Jerome, Jerome K.	<i>Triúr Fear i mBád</i>	Ó Broin, León	<i>Three Men in a Boat</i>
1932	Kickham, Charles J.	<i>Saile Ní Chaomhánaigh nó Na Huaigheanna Folamha</i>	Ó Cadhain, Máirtín	<i>Sally Kavanagh, or, the Untenanted Graves</i>
1932	Leamy, Edmund	<i>Sidhe-Scéalta</i>	Ní Loingsigh, Brighid	<i>Irish Fairy Tales</i>
1932	London, Jack	<i>Scairt an Dúthchais</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>The Call of the Wild</i>
1932	Mathers, Helen	<i>Teacht Fríd an tSeagal</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Coming thro' the Rye</i>
1932	Mayne, Rutherford	<i>An Liúdramán</i>	Ó Neachtain, Eoghan	<i>The Drone</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1932	Molière	<i>Scapin na gCleas</i>	Ó hÉighneacháin, Tomás	<i>Les Fourberies de Scapin</i>
1932	Synge, John Millington	<i>Deirdre an Bhróin</i>	Ó Briain, Liam	<i>Deirdre of the Sorrows</i>
1932	Tone, Theobald Wolfe	<i>Beatha Theobald Wolfe Tone</i>	Ó Siochfhradha, Pádraig	<i>Autobiography of Wolfe Tone</i>
1933	Álvarez Quintero, Serafin; Álvarez Quintero, Joaquín	<i>Céad Bliain d'Aois</i>	Ó hÉighneacháin, Tomás	<i>El Centenario</i>
1933	Birmingham, George A.	<i>Iarann an Tuaiscirt</i>	Ó Catháin, Muiris	<i>The Northern Iron</i>
1933	Brennan, Robert	<i>Oidhche Mhaith Agat, a Mhic Uí Dhomhnaill</i>	Ó Briain, Liam	<i>Goodnight, Mr O'Donnell</i>
1933	Brontë, Emily	<i>Árda Wuthering</i>	Ó Ciosáin, Seán	<i>Wuthering Heights</i>
1933	Wilmot-Buxton, E.M.	<i>Taoisigh Eorpa</i>	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>Makers of Europe</i>
1933	Carleton, William	<i>Feardorcha Truailldhe</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>Fardorougha the Miser</i>
1933	Collins, Wilkie	<i>An Ré-Sheód</i>	Ó Gríobhtha, Mícheál	<i>Moonstone</i>
1933	Collodi, Carlo	<i>Eachtra Phinocchio</i>	Ó Buachalla, Phádraig	<i>Le avventure di Pinocchio</i>
1933	Conrad, Joseph	<i>An Máirnéalach Dubh</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>The Nigger of the 'Narcissus'</i>
1933	Corkery, Daniel	<i>Log an Chiúinis</i>	Ó Flainn, Mícheál	<i>The Threshold of Quiet</i>
1933	Crofts, Freeman Wills	<i>Comhlucht na Maide Mianach</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>The Pit-Prop Syndicate</i>
1933	Dickens, Charles	<i>Scéal Fá Dhá Chathair</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>A Tale of Two Cities</i>
1933	Dominik, Hans	<i>Seán Workmann</i>	Ó Moghráin, Pádraig	<i>John Workmann</i>
1933	Erckmann, Émile; Chatrian, Alexandre	<i>An Coinscríobhach</i>	Ó Broin, Seoirse	<i>Histoire d'un conscrit de 1813</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TLUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TLUMACZONY TYTUŁ
1933	Goldoni, Carlo	<i>Gruagach Dúr an Deaghchroidhe</i>	Ó Domhnaill, Mhagnus	<i>Il Burbero Benefico</i>
1933	Haggard, Henry Rider	<i>Ise</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>She</i>
1933	Hayes, Richard	<i>Éire agus Éireannaigh i Muirthéacht na Fraince</i>	Ó Grianna, Séamus (pseud. Máire)	<i>Ireland and Irishmen in the French Revolution</i>
1933	Hémon, Louis	<i>Maria Chapdelaine</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Marie Chapdelaine</i>
1933	Kingsley, Charles	<i>Na Laochra</i>	Ní Mhurchadha, Máire	<i>The Heroes</i>
1933	Leamy, Edmund	<i>Píobaire Sídhe Ghleann Maoiliughra</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>The Fairy Minstrel of Glenmalure</i>
1933	MacManus, Seumas	<i>Dinní Ó Frighil</i>	Tóibín, Nioclás	<i>The Last of the O'Friel's</i>
1933	MacManus, Seumas	<i>Eis-Éirghe Dhonncha</i>	Ó Siochfhradha, Pádraig (pseud. An Seabhac)	<i>The Resurrection of Dinny O'Dowd</i>
1933	Malleson, Miles	<i>Micheál</i>	Ní Ghráda, Máiréad	<i>Michael</i>
1933	Marryatt, Frederick, Captain 'kapitan'	<i>Páistí na Nua-Fhoraoise</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>Children of the New Forest</i>
1933	Martínez Sierra, Gregorio	<i>An Bheirt Aodhairí</i>	Ó hÉighneacháin, Tomás	<i>Los Pastores</i>
1933	Martínez Sierra, Gregorio	<i>Bean an Ghaiscidhigh</i>	Ó hÉighneacháin, Tomás	<i>La Mujer del Héroe</i>
1933	Maxwell, William Hamilton	<i>Sealgairacht an Iarthair</i>	Ó Ruadháin, Seán	<i>Wild Sports of the West</i>
1933	Munro, Neil	<i>Muinntir Inis Anaithe</i>	Tóibín, Seán	<i>Children of the Tempest</i>
1933	Murphy, James	<i>Aodh de Róiste</i>	Ó Ceocháin, Domhnall	<i>Hugh Roach the Ribbonman</i>
1933	Murray, Thomas Cornelius	<i>An t-Earrach</i>	Mac Cormaic, Séamus	<i>Spring</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1933	O'Grady, Standish	<i>Imtheacht an Iolair</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>The Flight of the Eagle</i>
1933	O'Grady, Standish	<i>Teacht Chúchulainn</i>	Ó Gallchobhair, Tomás	<i>The Coming of Cuculain</i>
1933	O'Kelly, Seumas	<i>Mac na Mná Déirce, Dráma Dhá Ghníomh</i>	Mac Giollarnáth, Seán i Mag Ruaidhri, Mícheál	<i>The Shuiler's Child, a Tragedy in Two Acts</i>
1933	Packard, Frank L.	<i>Eachtraí Shéamuis Uí Dhuibhir</i>	Ó Súilleabháin, Diarmuid	<i>The Adventures of Jimmy Dale</i>
1933	Packard, Frank L.	<i>Tuille de Eachtraí Shéamuis Uí Dhuibhir</i>	Ó Súilleabháin, Diarmuid	<i>The Adventures of Jimmy Dale</i>
1933	Plutarch	<i>Saoghal Ré na nGracchi</i>	Ó Mathghamhna, Domhnall	<i>Lives of the Gracchi</i>
1933	Raine, Allen	<i>Amhránaidhe Breathnach</i>	Ó Gallchobhair, Tomás	<i>A Welsh Singer</i>
1933	Sheehan, Patrick Augustine	<i>Uaigheanna Chill Mhóirne</i>	Ó Grianna, Domhnall	<i>The Graves of Kilmorna</i>
1933	Stoker, Bram	<i>Dracula</i>	Ó Cuirrin, Seán	<i>Dracula</i>
1933	Stevenson, Robert Louis	<i>Caitriona</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>Caitriona</i>
1933	Tchekov, Anton Pavlovich [Czechow, Anton Pawłowicz]	<i>Cúrsaí Cleamhnais</i>	Ó Catháin, Muiris	<i>The Proposal</i>
1933	Turgenev, Ivan Sergeevich [Turgieniew, Iwan Siergiejewicz]	<i>Dánta Próis</i>	Ó Rinn, Liam	<i>Prose Poems</i>
1933	Wallace, Lew	<i>Ben Hur, Scéal fá Chríost</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Ben Hur, a Tale of the Christ</i>
1934	autor nieokreślony	<i>Annálacha Fíora Ríoghachta na Sidheóg le Linn Rí Cól</i>	Ó Catháin, Muiris	<i>The True Annals of Fairyland in the Reign of King Cole</i>
1934	Bazin, René	<i>Faoi Chrann Smóla</i>	Ó Grianna, Séamus (pseud. Máire)	<i>La terre qui meurt</i>
1934	Bédier, Joseph; Artus, Louis	<i>Tristan agus Iseut</i>	Piatt, Donn	<i>Tristan et Iseut</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1934	Benson, Robert Hugh	<i>Maighdean Orleans</i>	Bean Riaghalta, Ursalach 'urszulanka'	<i>The Maid of Orleans</i>
1934	Bentley, Edmund Clerihew	<i>Cás Deireannach Trent</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>Trent's Last Case</i>
1934	Blackmore, Richard Doddridge	<i>Lorna Doone</i>	Ó Baoighill, Aindrias	<i>Lorna Doone</i>
1934	Bullock, Shan F.	<i>Muinntir Choir Locha</i>	Ó Domhnaill, Niall	<i>The Loughsiders</i>
1934	Colum, Padraic	<i>Mac-Ghniomhartha Fhinn Uí Dhomhnaill</i>	Ó Domhnaill, Niall	<i>A Boy in Erin</i>
1934	Crofts, Freeman Wills	<i>An Soitheach</i>	Ó Súilleabháin, Diarmuid	<i>The Cask</i>
1934	Doyle, Arthur Conan	<i>Cú na mBaskerville</i>	Tóibín, Nioclás	<i>The Hound of the Baskervilles</i>
1934	Gaffney, Michael Henry	<i>Breacadh an Lae</i>	Ní Fhoghlú, Áine	<i>The Breaking Day</i>
1934	Gaffney, Michael Henry	<i>Bréig-Riocht Apollo agus Cúiteamh</i>	Ní Fhoghlú, Áine	<i>Apollo's Understudy: Retribution</i>
1934	Gaffney, Michael Henry	<i>Dithreabhach an Tobair</i>	Ní Fhoghlú, Áine	<i>The Hermit of the Well</i>
1934	Gaffney, Michael Henry	<i>Róis Dhearga, agus Buadhann Críost</i>	Ní Fhoghlú, Áine	<i>Red Roses; Christ Conquers</i>
1934	Gregory, Lady	<i>Éirghe na Gealaighe</i>	Mac Giollarnáth, Seán	<i>The Rising of the Moon</i>
1934	Hauff, Wilhelm	<i>An tÓsta sa Spessart</i>	Ó Cathain, Pádraig	<i>Das Wirtshaus im Spessart</i>
1934	Malot, Hector	<i>Remi is a Cháirde</i>	Ó Domhnaill, Maoghnas	<i>Remi et ses amis</i>
1934	Reid, Mayne	<i>Na Sealgairí Óga</i>	Page, Tomás	<i>The Boy Hunters of the Mississippi</i>
1934	Robinson, Lennox	<i>An Páistín Fionn</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>The Whiteheaded Boy</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1934	różni autorzy	<i>Cnósach Gearr-Scéal*</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	—
1934	Wells, Herbert George	<i>Cogadh na Reann</i>	Ó Broin, León	<i>The War of the Worlds</i>
1935	Andersen, Hans Christian	<i>Sgéalta do'n Aos Óg</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>Adventure Stories for the Young</i>
1935	Bédier, Joseph	<i>Scéal Fileamhanta Thristan agus Iseut</i>	Piatt, Donn	<i>Tristan et Iseut</i>
1935	Bodkin, Matthias McDonnell	<i>Fear Fíor agus Fealltóir</i>	Ó Grianna, Domhnall	<i>True Man and Traitor</i>
1935	Brandane, John	<i>An Sárúchán</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>The Lifting</i>
1935	Butler, William Francis	<i>Néall Dearg</i>	Mac Suibhne, Niall	<i>Red Cloud</i>
1935	Byrne, Donn	<i>Teach an Chrochadóra</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Hangman's House</i>
1935	Colum, Padraic	<i>Mac Rí na hÉireann</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>The King of Ireland's Son</i>
1935	Conrad, Joseph	<i>Séideán Bruithne agus Amy Foster</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Typhoon and Amy Foster</i>
1935	Crofts, Freeman Wills	<i>An Uaigh sa Choillidh</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>Sir John Magill's Last Journey</i>
1935	Dowsley, W.G.	<i>Fir Taistil</i>	Tóibín, Nioclás	<i>Travelling Men</i>
1935	Eurypides	<i>Íodhbairt Ifigéine</i>	De Brún, Pádraig	<i>Iphigenia in Aulis</i>
1935	Finlay, Thomas A.	<i>Saighdiúir de Shluagh Uí Néill</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>With the Army of O'Neill</i>
1935	Ghéon, Henri	<i>Arís</i>	Ó Briain, Liam	<i>Joyeuse farce des "Encores"</i>
1935	Ghéon, Henri	<i>Beatha Iongantach Bhearnáird</i>	Ó Briain, Liam	<i>La Merveilleuse histoire du jeune Bernard de Monthon</i>
1935	Glynn, Joseph	<i>Beatha Mhaitiú Talbóid</i>	Ó Súilleabháin, Diarmuid	<i>Life of Matt Talbot</i>

* Opowiadania przełożone na język irlandzki z języka francuskiego.

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1935	Gregory, Lady	<i>Cara an Phobail</i>	Ó Droighneáin, Mícheál	<i>Hyacinth Halvey</i>
1935	Guinan, John	<i>Oilibhéar Dubh</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>Black Oliver</i>
1935	Haggard, Henry Rider	<i>Máire</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>Marie</i>
1935	Mac Maghnuis, Séamus	<i>Liúdaidhe Óg na Leargadh Móire</i>	Ó Ceallaigh, Seán	<i>The Lad from Largymore</i>
1935	Malot, Hector	<i>Capi is a Chomplacht</i>	Ó Domhnaill, Maoghnas	<i>Capi et sa troupe</i>
1935	Mann, Thomas	<i>Mé Féin agus Mo Mhadadh</i>	Ó Moghráin, Pádraig	<i>Herr und Hund</i>
1935	Mason, Alfred Edward Woodley	<i>Cleimintín</i>	Ó Súilleabháin, Mícheál	<i>Clemintina</i>
1935	Murphy, James	<i>In Aimsir Eoghain Ruaidh</i>	Mac Seagháin, Pádraig	<i>In the Days of Owen Roe</i>
1935	Murray, Thomas C.	<i>An Phíb fé 'sna Bántaibh</i>	Ó Foghludha, Risteárd (pseud. Fiachra Éilgeach)	<i>The Pipe in the Fields</i>
1935	O'Donnell, Peadar	<i>Muinntir an Oileáin</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Islanders</i>
1935	O'Grady, Standish	<i>Eadar Muir is Tír</i>	Ó Domhnaill, Niall	<i>Lost on Du-Corrig</i>
1935	Pike, Oliver G.	<i>Ríoghacht na n-Éan</i>	Mac Giollarnáth, Seán	<i>Birdland</i>
1935	Roberts, Charles George Douglas	<i>Cineadh an Fhásaigh</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>Kindred of the Wild</i>
1935	Sheehan, Patrick Augustine	<i>An Sagart Óg</i>	Ó Corcordha, Pádraig	<i>My New Curate</i>
1935	Sherrif, Robert Cedric	<i>Deireadh an Aistir</i>	Mac Dhubháin, Aodh	<i>Journey's End</i>
1935	Tchekov, Anton Pavlovich [Czechow, Anton Pawłowicz]	<i>An Silín-Ghort</i>	Nic Mhaicín, Maighréad	<i>The Cherry Orchard</i>
1935	Wallace, Lew	<i>An Finn Dia</i>	Ó Griobhtha, Mícheál	<i>The Fair God</i>
1935	Weyman, Stanley J.	<i>Na Géacha Fiadhaine</i>	Mac Maoláin, Seán Óg	<i>The Wild Geese</i>

ROK WYDANIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1936	Bolderwood, Rolf	<i>Gadaidheacht le Láimh Láidir</i>	Ó Grianna, Domhnall	<i>Robbery under Arms</i>
1936	Bordeaux, Henri	<i>An Baile</i>	Ó Buachalla, Pádraig	<i>La Maison</i>
1936	Boulton, Matthew	<i>An Sár-Ghadhaidhe</i>	Mac Giolla Bhríghde, Eoghan	<i>The Burglar and the Girl</i>
1936	Bridges, Roy	<i>Uaill-Mhian Iúdaigh</i>	Ó Rabhartaigh, Tadhg	<i>The Vats of Tyre</i>
1936	Brinsley, Richard	<i>Scoil an Scannail</i>	Ó Siochfhradha, Mícheál	<i>The School for Scandal</i>
1936	Bulfin, William	<i>Cam-Chuarta in Éirinn</i>	Ó Neachtain, Eoghan	<i>Rambles in Eirinn</i>
1936	Carr, John	<i>Críost an Uile</i>	Ó Gallchobhair, Tomás	<i>Christ is All</i>
1936	Colum, Padraic	<i>Clann Odin</i>	Mac Maoláin, Seán Óg	<i>Children of Odin</i>
1936	Conrad, Joseph	<i>Dith Céille Almayer</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Almayer's Folly</i>
1936	Doyle, Arthur Conan	<i>Eachtraí Sherlock Holmes</i>	Ó Brógáin, Proinsias	<i>Memoirs of Sherlock Holmes</i>
1936	Erckmann, Émile; Chatrian, Alexandre	<i>An tIúdach Pólach</i>	Nic Mhaicín, Maighréad	<i>Le Juif Polonais</i>
1936	Finch, Robert	<i>Sár-Eachtraí na gCuardóirí Móra</i>	Tóibín, Nioclás	<i>Wonder Tales of Great Explorers</i>
1936	Franciszek, święty	<i>Flóisíní Shain Proinsias</i>	Ó Muirthile Carraige, Seán	<i>I Fioretti de San Francesco</i>
1936	Freeman, Muriel M.	<i>An Chéad Oidhche Nodlag</i>	Ó Muimhneacháin, Conchubhar	<i>The Manger</i>
1936	Ghéon, Henri	<i>Cat na mBrog</i>	Ó Briain, Liam	<i>Le chat botté</i>
1936	Ghéon, Henri	<i>Ordóigín</i>	Ó Briain, Liam	<i>Le Petit Poucet</i>
1936	Gregory, Lady	<i>An Fear Siubhail</i>	Ó Droighneáin, Mícheál	<i>The Travelling Man</i>
1936	Jalabert, Pierre	<i>Na Cruiteacháin</i>	Ó Briain, Liam	<i>Farce des bossus</i>
1936	Kehoe, P.	<i>Nuair D'Adhamar an Gleo</i>	Tóibín, Nioclás	<i>When Wexford Rose</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1936	Keightley, Samuel Robert	<i>Lucht Píicí a's Sleagh</i>	Ó Ceallaigh, Séamus	<i>The Pikemen</i>
1936	Kelland, Clarence B.	<i>An Mhíorbhailt</i>	Mac Suibhne, Niall	<i>The Miracle</i>
1936	London, Jack	<i>Mac an Mhachtíre</i>	Ó Curnáin, Tadhg	<i>White Fang</i>
1936	Luckner, Felix, Graf von	<i>Seeteufel, no, Deamhan na Mara</i>	Ó Moghráin, Pádraig	<i>Seeteufel: Abenteuer aus meinem Leben</i>
1936	Mason, Alfred Edward Woodley	<i>Teach na Saighde</i>	Mac Giolla Bhríghde, Pádraic	<i>The House of the Arrow</i>
1936	Mistéal, Seán/ Mitchel, John	<i>Irisleabhar Príosúin Sheáin Mhistéil I</i>	Ó Neachtain, Eoghan	<i>John Mitchel's Jail Journal</i>
1936	Mistéal, Seán/ Mitchel, John	<i>Irisleabhar Príosúin Sheáin Mhistéil II</i>	Ó Neachtain, Eoghan	<i>John Mitchel's Jail Journal</i>
1936	Moore, Maurice George	<i>Tús agus Fás, Óglách na hÉireann, 1913–1917</i>	Ó Rinn, Liam	<i>Rise of the Irish and National Volunteers, 1913–1917</i>
1936	Murray, Thomas C.	<i>Muiris Ó hAirt</i>	Ó Gallchobhair, Tomás	<i>Maurice Harte</i>
1936	O'Beirn, Cathal	<i>An Chraobh Seilín</i>	Ó Domhnaill, Eoghan	<i>The Cherry Bough</i>
1936	O'Brien, K. Cruise	<i>Na Lóisdeirí</i>	Ó Quinn, Aindrias	<i>Apartments</i>
1936	O'Hanrahan, Michael	<i>Trodaire Claidhimh ó Éirinn</i>	Ó Gallchobhair, Mícheál	<i>A Swordsman of the Brigade</i>
1936	Ó Rónáin, Maolmhuire	<i>Dún Laoghaire agus na Ceanntair Magcuairt</i>	Mac Aodha, Donnchadh	<i>Dun Laoghaire and Surrounding Districts</i>
1936	Ould, Hermon	<i>An Leas-Mháthair</i>	Mac Úgó, Seamus	<i>Hansel and Gretel</i>
1936	Ould, Hermon	<i>Seáinín agus an Gas Pónaire</i>	Mac Shamhradháin, Séamus	<i>Jack and the Beanstalk</i>
1936	Philpotts, Eden	<i>Bean an Fheilméara</i>	Ó Conaire, Pádhraic Óg	<i>The Farmer's Wife</i>
1936	Plutarch	<i>Beathaí Phlútairc*</i>	De Brún, Pádraig	<i>Plutarch's Lives</i>

* Żywoty Plutarcha w przekładzie na język irlandzki z greki.

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1936	Plutarch	<i>Démostenés agus Cicero</i>	Ó Mathghamhna, Domhnall	<i>Demosthenes and Cicero</i>
1936	Postgate, Raymond W.	<i>Roibeart Emmet</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>Robert Emmet</i>
1936	Sabatini, Rafael	<i>Scaramúis</i>	Ó Súilleabháin, Pádraig	<i>Scaramouche</i>
1936	Scott, Walter	<i>An Chloch Órtha</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>The Talisman</i>
1936	Sienkiewicz, Henryk	<i>Quo Vadis</i>	Ó Céileachair, Aindrias	<i>Quo Vadis</i>
1936	Smith, Patrick Greham	<i>Rós Fiadhain Loch Gile</i>	Ó Séaghdha, Tadhg	<i>The Wild Rose of Loch Gill</i>
1936	Swift, Jonathan	<i>Eachtraí an Ghiolla Mhóir</i>	Ó Laoghaire, Donnchadh	<i>A Voyage to Lilliput</i>
1936	Trelawny, Edward John	<i>Imtheachtaí Fhear Dheireadh Teaghlaigh</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Adventures of a Younger Son</i>
1936	Walsh, Maurice	<i>Eochair Ós Cionn an Dorais</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>The Key above the Door</i>
1937	autor nieokreślony	<i>Clóicín Dearg</i>	Mac Diarmada, Pádraic	<i>Little Red Riding Hood</i>
1937	Buchan, John	<i>Midwinter</i>	Ó Gallchobhair, Tomás	<i>Midwinter</i>
1937	Burrage, Alfred McLelland; Czechow, Anton; Doyle, Lynn; Gilmore, William; O'Connor, Frank; Porter, William Sydney (pseud. O. Henry); Wells, Herbert George	<i>Rogha na gConnachtach: Cnuasacht Gearr-Sgéal*</i>	tłumacz nieokreślony**	—
1937	Byrne, Miles	<i>Deoraidhe Gaedhil ag Eachtradh ar Bhliain a 1798</i>	Tóibín, Nioclás	<i>Notes of an Irish Exile of 1798</i>

* Wybór opowiadań w przekładzie na język irlandzki.

** Sformułowanie „tłumacz nieokreślony” zastosowano w wypadku, kiedy edycji nie poddano badaniom z autopsji, a rekordy bibliograficzne nie wyszczególniają tłumacza lub tłumaczy opowiadań.

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	ŹŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	ŹŁUMACZONY TYTUŁ
1937	Donovan, Josephine	<i>An Ūir Dhubh</i>	Ó Baoighill, Aindrias	<i>Black Soil</i>
1937	Haggard, Henry Rider	<i>Croidhe na Cruinne</i>	Ó Domhnaill, Niall Johnny	<i>The Heart of the World</i>
1937	Hamilton, Patrick	<i>An Chnáib</i>	Ó Ciarghusa, Colm	<i>Rope</i>
1937	Hood, Robin	<i>Robín Huid is a Cheatharnaigh Coille</i>	Ó Cearbhaill, D.	<i>Robin Hood</i>
1937	Mason, Alfred Edward Woodley; Lang, A.	<i>Ministir Ó Ceallaigh</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>Parson Kelly</i>
1937	McNeile, H.C. (pseud. Sapper)	<i>Oileán an Uathbháis</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>The Island of Terror</i>
1937	Molière	<i>Grádh Cásmhar</i>	Ó Briain, Liam	<i>Le Dépit amoureux</i>
1937	Molière	<i>Fear na Sainnte</i>	Ní Dhabhoireann, Máire	<i>L'Avare</i>
1937	Murphy, James	<i>In Aimsir Emmet</i>	Ó Gaora, Colm	<i>In Emmet's Days</i>
1937	Parker, Gilbert	<i>An Bealach Achtuighthe</i>	Ó Grianna, Séamus (pseud. Máire)	<i>The Right of Way</i>
1937	Pearse, Patrick Henry	<i>An tAmhránaidhe</i>	Ó Briain, Liam	<i>The Singer</i>
1937	Sabatini, Rafael	<i>Caiftín Blood</i>	Ó Grianna, Séamus (pseud. Máire)	<i>Captain Blood</i>
1937	Scott, Walter	<i>Ivanhoe</i>	Mac Grianna, Seosamh	<i>Ivanhoe</i>
1937	Stevenson, Robert Louis	<i>Mé Féin is m'Asal</i>	Ó Ruadháin, Seán	<i>Travels With a Donkey</i>
1937	Ua Murchadha, Diarmuid	<i>Milleadh</i>	Ó Máille, Tomás S.	<i>A Desecration</i>
1937	Weyman, Stanley John	<i>Faoi'n Róba Dhearg</i>	Ó Brógáin, Proinnsias	<i>Under the Red Robe</i>
1937	Weyman, Stanley John	<i>Taistealaidhe an Chlóca Fionnaidh</i>	Mac Suibhne, Niall	<i>The Traveller in the Fur Coat</i>
1938	Barrie, James Matthew	<i>Tír na Deo</i>	Ní Ghráda, Máiréad	<i>Peter Pan and Wendy</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TŁUMACZ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TŁUMACZONY TYTUŁ
1938	Birmingham, George	<i>Ór Spáinneach</i>	Ó Conaire, Pádraig Óg	<i>Spanish Gold</i>
1938	Bordeaux, Henri	<i>An Gúna Olna</i>	Piatt, Donn	<i>La Robe de laine</i>
1938	Butler, William	<i>Críocha Fiadhaine an Tuaiscirt</i>	Mac Suibhne, Niall	<i>The Wild North Land</i>
1938	Byrne, Donn	<i>Marco Polo</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>Messer Marco Polo</i>
1938	Chesterton, Gilbert Keith	<i>Saontacht an Athar de Brún</i>	Ó Liatháin, Seán	<i>The Innocence of Fr Brown</i>
1938	Davies, William Henry	<i>Féin-Scríbhinn Fíor-Shreothaidhe</i>	Ó Gaora, Colm	<i>Autobiography of a Super-Tramp</i>
1938	Dickens, Charles	<i>David Copperfield</i>	Ó Ruadháin, Seán	<i>David Copperfield</i>
1938	Dumas, Alexandre	<i>An Tiúilip Dhubh</i>	Nic Aodháin, Máire	<i>La Tulipe noire</i>
1938	Eliot, George	<i>Silas Marner</i>	Ó Baoighill, Aindrias	<i>Silas Marner</i>
1938	Fauchois, René	<i>Seachain an Dathadóireacht</i>	Ó Briain, Liam	<i>Prenez garde à la peinture</i>
1938	Fletcher, Joseph Smith	<i>An Crúiscín Síneach</i>	Mac Maoláin, Seán	<i>The Kang-He Vase</i>
1938	Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm	<i>Sídhe-Sgéalta Ghrimm, Cuid 1: An tÉan Órdha agus Sídhe-Sgéalta Eile</i>	Ó Moghráin, Pádraig	<i>Kinder- und Hausmärchen</i>
1938	Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm	<i>Sídhe-Sgéalta Ghrimm, Cuid 2: Na Trí Cleití agus Sídhe-Sgéalta Eile</i>	Ó Moghráin, Pádraig	<i>Kinder- und Hausmärchen</i>
1938	Hansjakob, H.	<i>Gleann Beite</i>	Mac Eoin, Tomás	<i>Aus Leben eines Unglücklichen</i>
1938	Jerome, Jerome K.	<i>Smaointe Fáin an tSuarthramáin</i>	Ní Churraoin, Eibhlín	<i>Idle Thoughts of an Idle Fellow</i>
1938	Kästner, Erich	<i>Emil agus na Lorgairí</i>	Mac Giollarnáth, Seán	<i>Emil und die Detectives</i>
1938	Mac Aonghusa, Cathal	<i>Ceathrar Comrádaí</i>	Ua Concheanainn, Pádraic; Ní Ghuairun, Sorcha	<i>Viva Irlanda</i>

ROK WYDA-NIA	AUTOR — nazwisko, imię	TYTUŁ W JĘZYKU IRLANDZKIM	TYTUŁ NA JĘZYK IRLANDZKI — nazwisko, imię (pseudonim)	TYTUŁ TŁUMACZONY
1938	Molloy, Maura	<i>Lá Samhraidh</i>	Ó Conaire, Pádhraic Óg	<i>Summer's Day</i>
1938	Ní Chriagáin, Máirín	<i>Sean-Eoin</i>	Ó Faoláin, Tomás	<i>Old John</i>
1938	O'Brien, William	<i>Le Linn Ár n-Óige</i>	De Bhial, Tomás	<i>When We Were Boys</i>
1938	O'Flanagan, Michael	<i>Ros Comáin</i>	Ó Ruadháin, Seán	<i>County Histories I: Roscommon</i>
1938	Pender, Margaret J.	<i>Taoiseach Deireannach na nGaedheal</i>	Mac Conmara, Séamus	<i>The Last of the Irish Chiefs</i>
1938	Porter, Jane	<i>Flatha na h-Alban</i>	Ó Grianna, Domhnall	<i>The Scottish Chiefs</i>
1938	Reitz, Denys	<i>Commando</i>	Ó Dónaill, Niall	<i>Commando</i>
1938	Smithson, Annie Mary Patricia	<i>A Dúthchas Gaelach</i>	Ó Rabhartaigh, Tadhg	<i>Her Irish Heritage</i>
1938	Stevenson, Robert Louis	<i>Maighistir Bhail-na-Tragha</i>	Ó Domhnall, Niall	<i>The Master of Ballantrae</i>
1938	Verne, Jules	<i>Cuaird an Domhain i gCeithre Fichid Lá</i>	Ó Donnchadha, Tadhg (pseud. Tórna)	<i>Round the World in 80 Days</i>
1938	Wells, Herbert George	<i>An Chéad-Chuairt ar an nGealaigh</i>	Ó Griobhtha, Mícheál	<i>First Men in the Moon</i>

Bibliografia

- Advertisement*, [w:] *Transactions of the Gaelic Society of Dublin, Established for the Investigation and Revival of Ancient Irish Literature*, t. 1, Dublin 1808, s. III–IX, <https://archive.org/details/transactionsgae00dublgoog>.
- Almqvist Bo, *The Scholar and the Storyteller: Heinrich Wagner's collections from Peig Sayers*, „Béaloidéas” 72, 2004, s. 31–59.
- An Bíobla Naofa: arna aistriú ón mbuntéacs faoi threoir ó easpaig na hÉireann maille le réamhrá agus brollaigh*, tłum. Pádraig Ó Fiannachta, An Sagart, Maigh Nuad [Maynooth] 1981.
- Ancient Laws of Ireland*, red. William Neilson Hancock, Thaddeus O'Mahony, Alexander Thom, Hodges, Foster, & Co., Dublin-London 1869.
- Annala Rioghachta Éireann: Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters, from the Earliest Period to the Year 1616*, red. John O'Donovan, Hodges and Smith, Dublin 1851.
- Barth Fredrik, *Introduction*, [w:] *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, red. Fredrik Barth, Universitets Forlaget, Bergen-Oslo 1970, s. 9–38.
- Baumgarten Rolf, *Bibliography of Irish Linguistics and Literature 1942–71*, Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin 1986.
- Beaumont Gustave de, *Historical introduction*, [w:] *Ireland: Social, Political, and Religious*, red. i tłum. William Cooke Taylor, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MA-London 2006, s. 5–118.
- Benson Charles, Pollard Mary, *The silken purse: Bibliography in Ireland*, [w:] *The Book Encompassed: Studies in Twentieth-Century Bibliography*, red. Peter Davison, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 200–205.
- Best Richard Irvine, *Bibliography of Irish Philology and Manuscript Literature: Publications 1913–41*, Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin 1942.
- Best Richard Irvine, *Bibliography of Irish Philology and of Printed Irish Literature*, His Majesty's Stationery Office, Dublin 1913.
- Berger Peter L., Luckmann Thomas, *Spółeczne tworzenie rzeczywistości*, tłum. Józef Niżnik, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- Booker Keith M., *Flann O'Brien, Bakhtin, and Menippean Satire*, Syracuse University Press, Syracuse-New York 1995.
- Bourke Ulick Joseph, *The Aryan Origin of the Gaelic Race and Language* [reprint z 1876], Nabu Press, Primary Source Edition, London 2013.
- Bourke Ulick Joseph, *The College Irish Grammar*, John O'Daly, Dublin-London 1856.
- Brown Terence, *Cultural nationalism 1880–1930*, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 2, red. Seamus Deane, Andrew Carpenter, Jonathan Williams, Field Day, Derry 1991, s. 516–520.
- Brubaker Rogers, *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press, Cambridge MA-London 2004.

- Byrne Francis John, *Spółczesność wczesnej Irlandii, I–IX wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 46–64.
- Caball Marc, *Articulating Irish identity in early seventeenth-century Europe: The case of Giolla Brighde Ó Heódhusa (c. 1570–1614)*, „Archivium Hibernicum” 62, 2009, s. 271–293.
- Cahill Thomas, *Jak Irlandczycy ocalili cywilizację. Nieznana historia heroicznej roli Irlandii w dziejach Europy po upadku Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. Anna Barańczak, Media Rodzina, Poznań 1999.
- Carney Michael J., Hayes Gerald W., *From the Great Blasket to America: The Last Memoir by an Islander*, The Collins Press, Cork 2013.
- Casteleyn Mary, *A History of Literacy and Libraries in Ireland: The Long Traced Pedigree*, Gower, Aldershot, Hants-Brookfield VT 1984.
- Cheng Vincent John, *Joyce, Race, and Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Cisło Anna, *Biblioteka narodowa w rozpowszechnianiu wiedzy na temat kultury narodowej — na przykładzie wkładu National Library of Ireland w wirtualną wystawę „Reading Europe: European culture through the book”*, [w:] *Bibliotekarz 2.0. Nowe technologie. Nowe wyzwania*, red. Stanisław Skórka, Michał Rogoż, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2016, s. 84–96.
- Cisło Anna, *Semiotyka książek irlandzkich w kulturze nowego państwa*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, red. Anna Cisło, Agnieszka Łuszpak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 115–124.
- Cisło Anna, *The Victorian stereotype of an Irishman*, [w:] *Hard-Science Linguistics*, red. Victor H. Yngve, Zdzisław Wąsik, Continuum, London-New York 2004, s. 259–268.
- Cisło Anna, *Tożsamość Irlandczyków w prozie odrodzenia literackiego z przełomu XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Cisło Anna, *Visual manifestations of the Irish language in Ireland: Form and extent*, [w:] *Materialität und Medialität der sprachlichen Kommunikation — Materiality and Mediality of Linguistic Communication. Akten des 47. Linguistischen Kolloquiums in Olsztyn 2012 — Proceedings of the 47th Linguistics Colloquium in Olsztyn 2012*, red. Ewa Żebrowska, Dirk Steinhoff, Mariola Jaworska, Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bruxelles 2014, s. 55–64.
- Cisło Anna, *Wstęp*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, red. Anna Cisło, Agnieszka Łuszpak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 7–8.
- Cló Iar-Chonnacht: Catalóg agus Leabharliosta*, Cló Iar-Chonnacht, Indreabhán 2010.
- Collodi Carlo, *Eachtra Phinocchio*, tłum. Pádraig Ó Buachalla, Coiste Litriochta Mhuscraí, Baile Mhic Ire [Ballymakeera] 2003.
- Comerford Patrick, *Printing of Ireland's first book, the 'Book of Common Prayer', to be commemorated*, „The Irish Times” 17.04.2001, <http://www.irishtimes.com/culture/printing-of-ireland-s-first-book-the-book-of-common-prayer-to-be-commemorated-1.302337>.
- Conaire Breandan O., *Flann O'Brien, "An Beal Bocht" and other Irish matters*, „Irish University Review” 3, 1973, nr 2, s. 121–140.
- Corkery Daniel, *Synge and Anglo-Irish Literature*, Cork University Press, Cork 1947.
- Cornell Stephen E., Hartmann Douglas, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, Pine Forge Press, Thousand Oaks CA-London-New Delhi 1998.
- Cox Michael F., *George Petrie*, „The Irish Monthly” 41, 1913, nr 479, s. 233–248.
- Cronin Michael, *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*, Cork University Press, Cork 1996.
- Crowley Tony, *1800–1876: Introduction*, [w:] *The Politics of Language in Ireland 1366–1922: A Sourcebook*, red. Tony Crowley, Routledge, London-New York 2000, s. 133–135.
- Crowley Tony, *Language endangerment, war and peace in Ireland and Northern Ireland*, [w:] *Discourses of Endangerment*, red. Alexandre Duchêne, Monica Heller, Continuum, London-New York 2007, s. 149–167.

- Crowley Tony, *Wars of Words: The Politics of Language in Ireland 1537–2004*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Cuchulain of Muirthemne: The Story of the Men of the Red Branch of Ulster*, tłum. i aranżacja Lady Gregory, J. Murray, London 1902.
- Cullen Louis M., *Eason & Son: A History*, Eason & Son Ltd., Dublin 1989.
- Cullen Louis M., *The Emergence of Modern Ireland, 1600–1900*, Holmes & Meier, New York 1981.
- Cunningham Bernadette, *Catholic intellectual culture in early modern Ireland*, [w:] *Christianities in the Early Modern Celtic World*, red. Tadhg Ó hAnnracháin, Robert Armstrong, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire-New York 2014, s. 151–163.
- Curtis Lewis Perry Jr., *Anglo-Saxons and Celts: A Study of Anti-Irish Prejudice in Victorian England*, New York University Press, New York 1968.
- Czarnowski Stefan, *Dawna literatura irlandzka*, [w:] Stefan Czarnowski, *Dzieła*, t. 3. *Studia z dziejów kultury celtyckiej, studia z dziejów religii*, red. Nina Assorodobraj, Stanisław Ossowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 11–21.
- Czarnowski Stefan, *Literatura celtyckie*, [w:] Stefan Czarnowski, *Dzieła*, t. 3. *Studia z dziejów kultury celtyckiej, studia z dziejów religii*, red. Nina Assorodobraj, Stanisław Ossowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 22–131.
- Danesi Marcel, *Introduction: Thomas A. Sebeok and the science of signs*, [w:] Thomas A. Sebeok, *An Introduction to Semiotics*, Pinter, London 1994, s. XI–XVII.
- Darmody Merike, Daly Tania, *Attitudes towards the Irish Language on the Island of Ireland*, Foras na Gaeilge, Dublin 2015.
- Darnton Robert, *What is the history of books?*, [w:] *The Book History Reader*, red. David Finkelstein, Alistair McCleery, Routledge, London-New York 2002, s. 9–26.
- De Fréine Seán, *The dominance of the English language in the nineteenth century*, [w:] *The English Language in Ireland*, red. Diarmaid Ó Muirithe, The Mercier Press, Cork-Dublin 1977, s. 70–87.
- De Fréine Seán, *The Great Silence: The Study of a Relationship between Language and Nationality*, The Mercier Press, Dublin-Cork 1978.
- De Paor Liam, *Wiek wojen z wikingami. IX i X wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 93–107.
- Deane Seamus, *The Famine and Young Ireland*, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 2, red. Seamus Deane, Andrew Carpenter, Jonathan Williams, Field Day, Derry 1991, s. 115–121.
- Defoe Daniel, *Eachtra Robinson Crúsó: Cuid I*, tłum. Tadhg Ó Murchadha, Connradh na Gaedhilge [Gaelic League], Baile Átha Cliath [Dublin] 1909.
- Denn Patrick, *To the public*, [słowo wstępne w:] *A New Edition of Timothy O’Sullivan’s Commonly Called Taidhag Goadhlach’s, Pious Miscellany, Enlarged, Improved, and Corrected with an Appendix of Other Religious Compositions, in English and Irish; And Recommended to All Devout Catholics as a Work of Great Merit*, John Connor, Cork 1829, s. 5–6.
- Desmond Alan, *An Foghlaimoír Fásta*, Comhar Teoranta, Dublin 2006.
- Desmond Alan, *Gaeilge agus Grá*, Comhar Teoranta, Baile Átha Cliath [Dublin] 2007.
- Dix E.R. McC. [Ernest Reginald McClintock], *Printing in Dublin Prior to 1601*, Sign of the Three Candles, Dublin 1932.
- Dunin Janusz, *Okladka i obwoluta jako komunikat. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Sztuka książki: historia, teoria, praktyka*, red. Małgorzata Komza, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 81–90.
- Eco Umberto, *Teoria semiotyki*, tłum. Maciej Czerwiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Edensor Tim, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. Agata Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Edwards John, *Irish and English in Ireland*, [w:] *Language in the British Isles*, red. Peter Trudgill, Cambridge University Press, Cambridge 1984, s. 480–498.

- Edwards John, *Multilingualism*, Routledge, London 1994.
- Eire. *Wiersze irlandzkie VI–XIX wiek*, wyb., tłum. i oprac. Ernest Bryll, Małgorzata Goraj-Bryll, Biblioteka Telgte, Poznań 2004.
- Encyklopedia książki*, t. 2, red. Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Zlat, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.
- English Richard, *Irish Freedom: The History of Nationalism in Ireland*, Pan Books, London 2007.
- Estlake John, *Orality and agency: Reading an Irish autobiography from the Great Blasket Island*, „Oral Tradition” 24, 2009, nr 1, s. 125–141.
- Fabricant Carole, *Swift the Irishman*, [w:] *The Cambridge Companion to Jonathan Swift*, red. Christopher Fox, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 48–72.
- Falarski Wojciech, *Podróże po Irlandii monastycznej*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2006.
- Farnon Jane, *Motifs of Gaelic lore and literature in „An Béal Bocht”*, [w:] *Conjuring Complexities: Essays on Flann O’Brien*, red. Anne Clune, Tess Hurson, Institute of Irish Studies, Belfast 1997, s. 89–109.
- Fenton James, *The Hamely Tongue: A Personal Record of Ulster-Scots in County Antrim*, The Ullans Press, Belfast 2000.
- Fenton Steve, *Etniczność*, tłum. Ewa Chomicka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007.
- Finn Mary, *Many hands make book work*, „The Irish Times” 27.03.2006, <http://www.pucapress.com/bilder.puca/Irish-Times--27.3.06-Kopie.jpg>.
- Flower Robin, *Éire, and Other Poems*, Loeke Eblis, London 1910.
- Flower Robin, *Hymenaea, and Other Poems*, Selwyn and Blount, London 1918.
- Flower Robin, *Monkey Music*, Donald Macbeth, London 1925.
- Flower Robin, *The Great Blasket*, [b.m.w.] 1924.
- Flower Robin, *The Leelong Flower*, [b.m.w.] 1923.
- Flower Robin, *The Western Island: or, the Great Blasket*, The Clarendon Press, Oxford 1944.
- Foilseacháin an Ghúim: Liosta d’fhoilseacháin an Ghúim/Index of An Gúm’s publications 1926–2003*, red. Antain Mag Shamhráin, Pádraic Ó Farachtáin, An Gúm, Baile Átha Cliath [Dublin] 2003.
- Folclóir Gaedhilge agus Béarla/An Irish-English Dictionary, Being a Thesaurus of the Words, Phrases and Idioms of the Modern Irish Language, with Explanations in English*, red. Patrick Stephen Deneen, M.H. Gill, Dublin 1904.
- Former Garda who had writing in his blood*, „The Irish Times” 26.10.2002, <http://www.irishtimes.com/news/former-garda-who-had-writing-in-his-blood-1.1102412>.
- Forster Edward Morgan, *Introductory Note*, [w:] Maurice O’Sullivan, *Twenty Years A-Growing*, Oxford University Press, Oxford 1983, s. V–VI.
- Fought Carmen, *Language and Ethnicity*, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2006.
- Furdal Antoni, *Językoznawstwo otwarte*, wyd. 3 popr. i uzup., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 2000.
- Gallagher Brian, Ronayne Liam, *Donegal: South of the Gap*, Cottage Publications, Donaghadee 2000.
- Garzón Álvaro, *National Book Policy: A Guide for Users in the Field*, UNESCO, Paris 2005.
- Gellner Ernest, *Narody i nacjonalizm*, tłum. Teresa Hołówska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991.
- Gibbons Margaret, *The Gaeltacht bilingual*, „The Irish Monthly” 60, 1932, s. 684–688.
- Glazer Nathan, Moynihan Daniel P., *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*, M.I.T. Press, Cambridge MA 1970.
- Glazer Natan, Moynihan Daniel P., Schelling Coranne Saposs, *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge University Press, Cambridge MA 1975.
- Głombiowski Karol, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980.

- Goraj Małgorzata, Bryll Ernest, *Od tłumaczy*, [w:] [Muiris Ó Súilleabháin] Muiris O'Sullivan, *Dwa-dziesiąt lat dorastania*, tłum. Małgorzata Goraj, Ernest Bryll, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986, s. 5–12.
- Green Martin, *Introduction*, [w:] [Brian Ó Nualláin] [Flann O'Brien] Myles na gCopaleen, *Myles away from Dublin: Being a Selection from the Column Written for The Nationalist and Leinster Times, Carlow, under the Name of George Knowall*, red. Martin Green, Paladyn, London 1990, s. V–IX.
- Greene David, *Aspects of George Petrie. II. George Petrie and the collecting of Irish manuscripts*, „Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature” 72, 1972, s. 158–163.
- Grzybowski Stanisław, *Historia Irlandii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.
- Haugen Einar, *The ecology of language*, [w:] *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*, red. Alwin Fill, Peter Mühlhäusler, Continuum, London-New York 2001, s. 57–66.
- Hayes Gerald, Kane Eliza, *The Last Basket King — Pádraig Ó Catháin, An Rí*, The Collins Press, Cork 2015.
- Hayes Richard James, *Irish National Bibliography*, „Libri” 8, 1958, z. 2, s. 117–126.
- Hayes Richard James, *Irish National Bibliography*, „An Leabharlann: Journal of the Library Association of Ireland” 18, 1960, nr 1, s. 5–13.
- Hayes Richard James, *Sources for the History of Irish Civilisation: Articles in Irish Periodicals*, G.K. Hall, Boston 1970.
- Hayes Richard James, Ní Dhonnchadha Brighid, *Clár Litridheacht na Nua-Ghaedhilge 1850–1936*, Oifig Díolta Foillesacáin Rialtais, Baile Átha Cliath [Dublin] 1938.
- Hayes-McCoy Gerard Anthony, *Najazd Tudorów. 1534–1603*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 174–187.
- Heaney Marie, *Za dziewięć falg. Księga legend irlandzkich*, tłum. Mieczysław Godyń, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.
- Heaney Marie, *Za dziewięć falg. Księga legend irlandzkich*, tłum. Mieczysław Godyń, wyd. 2 poszerz., Wydawnictwo Znak, Kraków 2014.
- Hibernian Bible Society, *Extracts from the Minutes of the Committee, and Abstract of the Report of a Sub-Committee, Relative to the Printing of the Bible in the Irish Language and Character*, Hibernian Bible Society, 1823.
- Hogan Edmund, *Irish Phrase Book, Illustrating the Various Meanings and Uses of Verbs and Prepositions Combined*, Sullivan, Dublin 1891.
- Hroch Miroslav, *Małe narody Europy*, tłum. Grażyna Pańko, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008.
- Hughes Kathleen, *Złoty wiek wczesnochrześcijańskiej Irlandii. VII i VIII wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 79–92.
- [Hutchinson Francis], *The Preface*, [w:] *The Church Catechism in Irish*, James Blow, Belfast 1722 [strony nienumerowane].
- Hutchinson John, Smith Anthony David, *Introduction*, [w:] *Ethnicity*, red. John Hutchinson, Anthony David Smith, Oxford University Press, Oxford-New York 1997, s. 3–14.
- International Folktales*, red. Éilís Ní Dhuibhne, [w:] *The Field Day Anthology of Irish Writing*, t. 4. *Irish Women's Writing and Traditions*, red. Angela Bourke et al., New York University Press, New York 2002, s. 1214–1261.
- Ireland, Design and Visual Culture: Negotiating Modernity, 1922–1992*, red. Linda King, Elaine Sisson, Cork University Press, Cork 2011.

- Ireland, Oireachtas, Rannóg an Aistriúcháin, *Gramadach na Gaeilge: Caighdeán Rannóg an Aistriúcháin [of the Oifig Thithe an Oireachtais]*, Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath [Dublin] [1953].
- Ireland, Oireachtas, Translation Bureau, *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil*, Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath [Dublin] 1958.
- Ireland, Oireachtas, Translation Bureau, *Litriú na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil*, Oifig Díolta Follseachain Rialtais, Baile Átha Cliath [Dublin] 1945.
- Ireland, Rannóg an Aistriúcháin, *Litriú na Gaeilge: An Lámhleabhar an Chaighdeán Oifigiúil*, Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath [Dublin] 1947.
- Irish Minstrelsy, or, Bardic Remains of Ireland, with English Poetical Translations*, red. James Hardiman, Joseph Robins, London 1831.
- Jackson Kenneth, *Dhá scéal ón mBlascaod*, „Béaloideas” 4, 1934, nr 3, s. 301–311.
- Jackson Thomas Alfred, *Walka Irlandii o wolność*, tłum. Aleksander Bramson, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.
- Jordan John, *The saddest book ever to come out of Ireland*, [w:] *Alive-Alive O! Flann O'Brien's At Swim Two Birds*, red. Imhof Rüdiger, Wolfhound Press, Dublin 1985, s. 50–53.
- Kanigel Robert, *On an Irish Island*, Alfred A. Knopf, New York 2012.
- Kiberd Declan, *Inventing Ireland*, Jonathan Cape, London 1995.
- Kłoskowska Antonina, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 36, 1992, nr 1, s. 131–141.
- Komza Małgorzata, *Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych*, [w:] *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*, red. Elżbieta Gondek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 31–42.
- Kozielecki Józef, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, wyd. 2 zm., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- Lacey Brian, *O'Brien Pocket History of Irish Saints*, O'Brien, Dublin 2003.
- Lachow Wola Nikolajewicz, *Szkice z teorii sztuki książki*, tłum. Bożena Chrzanowska-Sokołowska et al., red. przekładu i posł. Krzysztof Migoń, Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
- Lámhleabhar Bia & Dí: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Food & Beverage Industry*, Foras na Gaeilge, Dublin 1999.
- Lámhleabhar Miondíola: A Simple Guide to the Use of the Irish Language in the Retail Industry*, Foras na Gaeilge, Dublin [2001?].
- Lee Joseph J., *Ireland, 1912–1985: Politics and Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Lee Joseph J., *The Modernization of Irish Society, 1848–1918*, Gill and Macmillan, Dublin 1973.
- Lewandowski Edmund, *Pejzaż etniczny Europy*, Muza, Warszawa 2004.
- Long Maebh, *Assembling Flann O'Brien*, Bloomsbury, London-New Delhi-New York 2014.
- Loti Pierre, *An Iceland Fisherman*, Collins Clear-type Press, London 1902.
- Loti Pierre, *Rybak islandzki*, tłum. Maria Bobińska, H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i S-ka, Lwów 1919.
- Lucchitti Irene, *The Islandman: The Hidden Life of Tomas O'Crohan*, Peter Lang, Oxford-New York 2009.
- Lydon James F., *Średniowieczna kolonia angielska. XIII–XIV wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 145–157.
- Lynam Edward W., *The Irish Character in Print 1571–1923*, Irish University Press, Shannon 1969.
- Lynch Patrick, *An Introduction to the Knowledge of the Irish Language, as Now Spoken*, Graisberry and Campbell, Dublin 1815.
- Lynd Robert, *Rambles in Ireland*, Mills & Boon Ltd., London 1912.
- Lysaght Patricia, *Paradise lost? Leaving the Great Blasket*, „Béaloideas” 74, 2006, s. 155–206.

- MacAulay Donald, *The Celtic languages: An overview*, [w:] *The Celtic Languages*, red. Donald MacAulay, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 2–8.
- Mac Cana Proinsias, *Irish literary tradition*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. Brian Ó Cuív, Stationery Office, Dublin 1969, s. 35–46.
- [Mac Cumhaill Maoghnus] Fionn Mac Cumhaill, *Iascaire na gCiabh-Fholt Fionn*, Oifig an tSoilthair, Baile Átha Cliath [Dublin] 1955.
- Mac Conghail Muiris, *The Blaskets: People and Literature. A Kerry Island Library*, Country House, Dublin 2006.
- Mac Eoin Gearóid S., *Twentieth-century Irish literature*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. Brian Ó Cuív, Stationery Office, Dublin 1969, s. 57–69.
- [Mac Fhionnlaoiach Peadar Toner] Cú Ualach, *An Léigtheoir Gaedhealach*, Connadh na Gaedhilge, Baile Átha Cliath [Dublin] 1907.
- Mac Mathúna Liam, *Linguistic change and standardization*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. Caoilfhionn Nic Pháidín, Seán Ó Cearnaigh, Cois Life, Dublin 2008, s. 76–92.
- Mac Síthigh Domhnall, *Allagar na gCloch/Stone Chat*, Púca Press, An Daingean 2005 (druk wykładowy).
- Mac Síthigh Domhnall, *Allagar na gCloch/Stone Chat*, Púca Press, An Daingean 2007 (druk offsetowy).
- Maddison Robert Edwin Wittom, *Robert Boyle and the Irish Bible. With five plates*, „Bulletin of the John Rylands Library” 41 (1), 1958, s. 81–101.
- Maher Eamon, *Island culture: The role of the Blasket autobiographies in the preservation of a traditional way of life*, „Studies: An Irish Quarterly Review” 97, 2008, nr 387, s. 263–274.
- Majewicz Alfred F., *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Manuscript Sources for the History of Irish Civilisation*, red. Richard James Hayes, G.K. Hall, Boston 1965.
- McCartney Donald, *Od Parnella do Pearse’a. 1891–1921*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Mody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 291–309.
- McCormack W.J., *Irish censorship: Some uncomfortable revisions*, [w:] *The Irish Book in the Twentieth Century*, red. Clare Hutton, Irish Academic Press, Dublin-Portland OR 2004, s. 84–88.
- McGuinne Dermot, *An early Irish type specimen*, „Long Room: Ireland’s Journal for the History of the Book” 44–45, 2001, s. 30–32.
- McGuinne Dermot, *Irish printing types: A Franco-Italian connection*, „Gutenberg-Jahrbuch” 68, 1993, s. 115–127.
- McGuinne Dermot, *Irish Type Design: A History of Printing Types in the Irish Character*, National Print Museum/Músaem Náisiúnta Cló, Dublin 2010.
- McGuinne Dermot, *Irish types in the U.S.A.*, „The Papers of the Bibliographical Society of America” 88 (2), 1994, s. 227–234.
- McGuinne Dermot, *The ‘Louvain Irish’ printing type*, „De Gulden Passer” 68, 1990, s. 119–138.
- McGuinne Dermot, *The Paris Irish type: Its influence on the first Irish character printing type produced in Ireland*, „Gutenberg-Jahrbuch” 71, 1996, s. 165–169.
- McGuinne Dermot, *The Rome/Irish printing type of the Sacred Congregation of the Propagation of the Faith*, „Bulletin du bibliophile” 2000, s. 157–165.
- McGuinne Dermot, *Simply a dot*, „The Book Collector” 46, 1997, nr 2, s. 210–228.
- McGuinne Dermot, *Victor Hammer — an Irish connection*, „Printing History” 16, 1994, nr 2, s. 45–51.
- McKenzie Donald Francis, *The sociology of a text: Orality, literacy and print in early New Zealand*, [w:] *The Book History Reader*, red. David Finkelstein, Alistair McCleery, Routledge, London–New York 2002, s. 189–215.
- McManus Damian, *A Guide to Ogam*, An Sagart, Maynooth 1997.

- McNamee Brian O.M.I., *The 'Second Reformation' in Ireland*, „The Irish Theological Quarterly” 33, 1966, nr 1, s. 39–64.
- Mead George Herbert, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, tłum. Zofia Wolińska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Meehan Bernard, *The Book of Kells: An Illustrated Introduction to the Manuscript in Trinity College Dublin*, Thames and Hudson, London 1994.
- Meeus Baudewijn, *Ethnic/language minorities: Theoretical issues and European examples*, [w:] *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, t. 1, red. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Walter de Gruyter, Berlin-New York 1987, s. 730–744.
- Migoń Krzysztof, *Książka w perspektywie etnicznej*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice*, red. Jolanta Gwioździk, Edward Różycki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 13–27.
- Migoń Krzysztof, *'Kultura książki' — wyrażenie potoczne, kategoria badawcza czy specjalność naukowa?*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. Ewa Andrysiak, Ibidem, Łódź 2011, s. 47–57.
- Migoń Krzysztof, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984.
- Migoń Krzysztof, *Wstęp*, [w:] *Sztuka książki. Historia — teoria — praktyka*, red. Małgorzata Komza, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 7–11.
- Mitchell G.F., *Irlandia prehistoryczna*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 33–45.
- Moody Theo W., *Fenianizm, autonomia i wojna o ziemię. 1850–1891*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 271–290.
- Murphy Andrew, *Reading Ireland: Print, nationalism and cultural identity*, „The Irish Review (1986–)” 25, 1999–2000, s. 16–26.
- Nathanna Cainte don Raidió/Irish Phrases for Radio*, Foras na Gaeilge, Dublin 2002.
- Neilson William, *An Introduction to the Irish language. In Three Parts: I. An Original and Comprehensive Grammar. II. Familiar Phrases and Dialogues. III. Extracts from Irish Books, and Manuscripts in the Original Character. With Copious Tables of the Contractions*, Mission Press, Achill 1843.
- Ní Shúilleabháin Eibhlís, *Letters from the Great Blasket*, Mercier Press, Boulder CO 2009.
- Nic Congáil Riona, „Some of you will curse her”: *Women's writing during the Irish-language revival*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 29, 2009, s. 199–222.
- Nic Eoin Máirín, *Facts and fictions*, „Forthnight” 316, 1993, suplement *The Future of Irish*, s. 12–14.
- Nowicki Andrzej, *Człowiek w świecie dzieł*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Ó Broin León, *A state-fostered literature*, „Irish Monthly” 66, 1938, nr 776, s. 125–131.
- Ó Broin León, *Just Like Yesterday: An Autobiography*, Gill and Macmillan, Dublin 1986.
- Ó Buachalla Seamus, *Educational policy and the role of the Irish language from 1831 to 1981*, „European Journal of Education” 19, 1984, nr 1, s. 75–92.
- Ó Cadhain Máirtín, *Graveyard Clay: Cré na Cille*, tłum. Liam Mac Con Iomaire, Tim Robinson, Yale University Press, New Heaven CT 2016.
- Ó Caomhánaigh Seán Óg, *Fánaí*, An Sagart, Má Nuad 1989.
- Ó Casaide Séamus, *Some editions of O'Sullivan's Miscellany*, „Waterford and South-East of Ireland Archeological Society Journal” V.XIV, 1911, s. 113–122.
- Ó Cearúil Micheál, *Bunreacht na hÉireann: A Study of the Irish Text*, Stationery Office, Dublin 1999.
- Ó Ciosáin Niall, *Creating an audience: Innovation and reception in Irish language publishing, 1880–1920*, [w:] *The Irish Book in the Twentieth Century*, red. Clare Hutton, Irish Academic Press, Dublin-Portland OR 2004, s. 5–15.

- Ó Ciosáin Niall, *Print and Irish, 1570–1900: An Exception among the Celtic languages?*, „Radharc” 5, 2004–2005, nr 7, s. 73–106.
- Ó Ciosáin Niall, *Print and Popular Culture in Ireland, 1750–1850*, Macmillan, Basingstoke 1997.
- Ó Ciosáin Niall, *Printing in Irish and Ó Súilleabháin’s Pious Miscellany*, [w:] *Books beyond the Pale: Aspects of the Provincial Book Trade in Ireland before 1850: Proceedings of the Rare Books Group Seminar in 1994*, red. Gerard Long, Rare Books Group of the Library Association of Ireland, Dublin 1996, s. 87–99.
- Ó Ciosáin Niall, Hutton Clare, *The history of the book in Ireland*, [w:] *The Oxford Companion to the Book*, t. 1, red. Michael Felix Suarez, H.R. Woudhuysen, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 194–198.
- Ó Conaire Padráic, *Bairbre ruadh: Dráma éin-ghníomha a bhuaidh duais ag an Oireachtas, 1908*, Connradh na Gaedhilge, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929.
- Ó Conchubhair Brian, *An Gúm, the Free State and the politics of the Irish language*, [w:] *Ireland, Design and Visual Culture: Negotiating Modernity, 1922–1992*, red. Linda King, Elaine Sisson, Cork University Press, Cork 2011, s. 93–113.
- Ó Conchubhair Brian, *The novel in Irish since 1959: From national narrative to counter-narrative*, „The Year Book of English Studies”, t. 35. *Irish Writing since 1950*, 2005, s. 212–231.
- Ó Conghaile Micheál, *I’m harder on myself than any other publisher*, „Books Ireland” 261, 2003, s. 229.
- Ó Conghaile Micheál, *The Colours of Man*, tłum. Gabriel Rosenstock *et al.*, Cló Iar-Chonnacht, Indreabhán 2012.
- [Ó Criomhthain Tomás] O’Crohan Tomás, *The Islandman*, tłum. Robin Flower, Talbot Press, Dublin-Cork 1934.
- [Ó Criomhthain Tomás] O’Crohan Tomás, *The Islandman*, tłum. Robin Flower, Oxford University Press, Oxford 1951.
- Ó Criomhthain Tomás, *An t-Oileánach*, Clólucht an Tálbóidich Teór [Talbot Press], Baile Átha Cliath [Dublin] 1967.
- Ó Cróinín Dáibhí, *Irandia średniowieczna (400–1200)*, tłum. Judyta Szaciłło, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Ó Cuív Brian, *The changing form of the Irish language*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. Brian Ó Cuív, Stationery Office, Dublin 1969, s. 22–34.
- Ó Cuív Shán, *Irish Made Easy: Being Lessons, Stories, Songs, etc., in Simplified Spelling. With an Introduction Explaining the Reasons for the Adoption of this Change from the Current Spelling of Irish*, James Duffy and Co. Ltd., Dublin 1907.
- Ó Cuív Shán, *Prós na hAoise Seo*, Brún agus Ó Nóláin, Bleáthcliath 1933.
- Ó Danachair Caoimhín, *The Gaeltacht*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. Brian Ó Cuív, Stationery Office, Dublin 1969, s. 112–121.
- Ó Dochartaigh Cathair, *The Irish language*, [w:] *The Celtic Languages*, red. Donald MacAulay, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 11–99.
- Ó Drisceoil Donal, *A dark chapter: Censorship and the Irish writer*, [w:] *The Irish Book in English 1891–2000*, „The Oxford History of the Irish Book” 5, red. Clare Hutton, Patrick Walsh, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 285–303.
- Ó Faracháin Roibeárd, *Regarding an Gúm*, „Bonaventura” Summer 1937, s. 170–178.
- Ó Fiaich Tomás, *Początki chrześcijaństwa. V i VI wiek*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 65–78.
- Ó Fionnáin Mark, *An Irish solution to an Irish problem: The (neverending) issue of standardising Irish*, [w:] *New Perspectives in Celtic Studies*, red. Aleksander Bednarski, Paweł Tomasz Czerniak, Maciej Czerniakowski, Cambridge Scholars Publishing, Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne 2015, s. 65–80.

- Ó Giollagáin Conchúr, Mac Donnach Seosamh, *The Gaeltacht today*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. Caoilfhionn Nic Phóidín, Seán Ó Cearnaigh, Cois Life, Dublin 2008, s. 108–120.
- Ó Grianna Séamus (Máire), *Mo Dhá Róisín*, Preas Dhún Dealgan, Stáid Bhaile Duindealgan 1921.
- Ó hAilín Tomás, *Irish revival movements*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. Brian Ó Cuív, Stationery Office, Dublin 1969, s. 91–100.
- Ó hEithir, Breandán, *Historia Irlandii*, tłum. Maria Raczkiewicz, Wiedza Powszechna, Warszawa 2001.
- Ó Laignleis Ré, *Gafa*, Comhar, Baile Átha Cliath [Dublin] 1996.
- Ó Lochlainn Colm, *Irish script and type in the modern world*, „Gutenberg Jahrbuch” 7, 1932, s. 9–26.
- Ó Lochlainn Colm, *Irish Street Ballads: Collected and Annotated by Colm Ó Lochlainn and Adorned with Woodcuts from the Original Broadsheets*, Sign of the Three Candles, Dublin-London 1939.
- Ó Máille Micheál, *Naoi nGábhadh an Ghiolla Dhuibh*, Comhlucht Oideachais na hÉireann [Educational Company of Ireland], Baile Átha Cliath [Dublin] 1917.
- Ó Murchú Helen, Ó Murchú Máirtín, *Irish: Facing the Future*, Irish Committee of the European Bureau for Lesser Used Languages, Dublin 1999.
- [Ó Nualláin Brian] [O’Brien Flann] na gCopaleen Myles, *An Béal Bocht*, An Press Náisiúnta, Baile Átha Cliath [Dublin] 1941.
- [Ó Nualláin Brian] [O’Brien Flann] na gCopaleen Myles, *An Béal Bocht*, Cló Dolmen, Baile Átha Cliath [Dublin] 1964.
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *Cieężkie życie. Egzegeza nędzy*, tłum. Krzysztof Puławski, Świat Literacki, Izabelin 2007.
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *Flann O’Brien at War*, red. John Wyse Jackson, Duckworth, London 1999.
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *Sweeny wśród drzew*, tłum. Krzysztof Fordoński, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 1996.
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *The Poor Mouth: A Bad Story about the Hard Life*, tłum. Patrick C. Power, Paladin, London 1988 [1973].
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *Trzeci policjant*, tłum. Małgorzata i Andrzej Grabowscy, Zysk i S-ka, Poznań 1996.
- [Ó Nualláin Brian] O’Brien Flann, *Z archiwów Dalkey*, tłum. Hanna Pustuła, Świat Literacki, Izabelin-Warszawa 2008.
- Ó Riagáin Pádraig, *Language Policy and Social Reproduction: Ireland 1893–1993*, Clarendon Press, Oxford 1997.
- Ó Riain Seán, *Irlandia w XIX wieku — problem zanikającego języka irlandzkiego i jego obrony w przyszłości*, „Czas Kultury” 2000, nr 2–3, s. 40–47.
- Ó Siadhail Pádraig, Ó Conghaile Micheál, *An Fear Aniar: An Interview with Micheál Ó Conghaile*, „The Canadian Journal of Irish Studies” 31, 2005, nr 2, s. 54–59.
- Ó Siocfhradha Micheál, *Soineann’s Doineann*, Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath [Dublin] 1953.
- Ó Snodaigh Pádraig, *Modern Literature in Irish: Survival, Revival, Arrival*, Connolly Association, London 1987.
- Ó Súilleabháin Muiris, *Fiche Blian ag Fás*, Clólucht an Talbóidigh [Talbot Press], Baile Átha Cliath [Dublin] 1933.
- [Ó Súilleabháin, Muiris] O’Sullivan Maurice, *Twenty Years A-Growing*, tłum. Moya Llewelyn Davies, George Dervent Thomson, Chatto & Windus, London 1933.
- [Ó Súilleabháin, Muiris] O’Sullivan Muiris, *Dwadzieścia lat dorastania*, tłum. Małgorzata Goraj, Ernest Bryll, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.
- [Ó Súilleabháin] O’Sullivan Tadhg Gaelach [lub] Timothy, *The Pious Miscellany, and Other Poems*, John O’Daly, Dublin 1868.
- Ó Súilleabháin Tadhg Gaelach, *Amhráin Thaidhg Ghaedhealaigh Uí Shúilleabháin*, Iar n-a gcur amach do Connradh na Gaedhilge, Baile Átha Cliath [Dublin] 1903.

- Ó Tuama Seán, *Repossessions: Selected Essays on the Irish Literary Heritage*, Cork University Press, Cork 1995.
- Ó Tuathaigh Gearóid, *The state and the Irish language: An historical perspective*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. Caoilfhionn Nic Pháidín, Seán Ó Cearnaigh, Cois Life, Dublin 2008, s. 26–42.
- O'Connor Thomas, *Religious change, 1550–1800*, [w:] *The Irish Book in English, 1550–1800*, red. Raymond Gillespie, Andrew Hadfield, Oxford University Press, Oxford-New York 2006, s. 169–193.
- O'Connor Ulick, *Celtic Dawn: A Portrait of the Irish Literary Renaissance*, Town House and Country House, Dublin 1999.
- O'Curry Eugene, *The Sick-Bed of Cuchulainn and the Only Jealousy of Eimer. (Quoted from the 'Yellow Book of Slane' in Leabhar na hUidhre) by Eugene Curry, M.R.I.A. From the Atlantis for July 1858*, J.F. Fowler, Dublin 1858.
- O'Donohue John, *Anam Cara: Spiritual Wisdom from the Celtic World*, Bantam Press, London 1997.
- O'Grady Standish, *The Coming of Cúculain*, Talbot Press, Dublin 1894.
- O'Leary Philip, *The Gaelic movement and the vigilance campaign against "indecent" literature, 1899–1913*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 11, 1991, s. 37–58.
- O'Leary Philip, *Gaelic Prose in the Irish Free State 1922–1939*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 2004.
- O'Leary Philip, *The Prose Literature of the Gaelic Revival, 1881–1921: Ideology and Innovations*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1994.
- O'Leary Philip, *Unwise and unlovable: Translation in the early years of the Gaelic revival*, „Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium” 5, 1985, s. 147–171.
- O'Neill Séamus, *The Gúm*, „The Bell” 12, 1946, nr 2, s. 136–140.
- Patryk św., *Pisma i najstarsze żywoty*, oprac. Jerzy Strzelczyk, tłum. Kazimierz Panuś, Anna Strzelecka, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2003.
- Peirce's theory of signs*, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>.
- Posern-Zieliński Aleksander, *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982.
- Powers Alan, *Front Cover: Great Jackets and Cover Design*, Mitchell Beazley, London 2001.
- Purdon Edward, *The Story of the Irish Language*, Mercier Press, Dublin 1999.
- Quinlan Ailin, *A new book reveals the story of the King of the Blasket*, „Irish Examiner” 29.06.2015, <http://www.irishexaminer.com/lifestyle/features/a-new-book-reveals-the-story-of-the-king-of-the-blasket-339543.html>.
- Quinlan Tom, *Ferretting out Evil — the records of the Committee on Evil Literature*, http://www.nationalarchives.ie/topics/evil_lit/article.htm.
- Rafroidi Patrick, *Irish Literature in English: the Romantic Period, 1789–1850*, C. Smythe, Gerrards Cross, Buckinghamshire 1980.
- Robinson Philip, *Ulster-Scots: A Grammar of the Traditional Written and Spoken Language*, The Ullans Press, Belfast 1997.
- Rosenstock Gabriel, *The Invisible Tribe?*, „Poetry Ireland/Éigse Éireann”, July/August 2006, <http://www.poetryireland.ie/writers/articles/the-invisible-tribe>.
- Rulewicz Wanda, *Wstęp*, [w:] William Butler Yeats, *Wiersze wybrane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997, s. III–XCIII.
- Ryan Salvador, *Bonaventura Ó hEoghusa's "An Teagasg Críosaíde" (1611/1614): A reassessment of its audience and use*, „Archivium Hibernicum” 58, 2004, s. 259–267.
- Ryan William Patrick, *The Irish Literary Revival: Its History, Pioneers and Possibilities*, Ward and Downey, London 1894.
- Sapir Edward, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, tłum. Barbara Stanosz, Roman Zimand, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978.

- Sayers Peig, *Peig*, Comhlacht Oideachais na hÉireann, Áth Cliath [Dublin] 19[-?].
- Sayers Peig, *Peig: The Autobiography of Peig Sayers of the Great Basket Island*, tłum. Bryan MacMahon, Syracuse University Press, Syracuse NY 1991.
- Sayers Peig, *Peig .i. A scéal féin*, Clólucht an Talbóidigh [Talbot Press], Baile Átha Cliath [Dublin] 1936.
- Schauman Bella, *Early Irish manuscripts: The art of the scribes*, „Expedition” 21, 1979, nr 3, s. 33–47.
- Schermerhorn Richard, *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research*, Random House, New York 1970.
- Schlette Friedrich, *Celtowie*, tłum. Sława Lisicka, Bożena Wierzbicka, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1987.
- Sebeok Thomas A., *An Introduction to Semiotics*, Pinter, London 1994.
- Sebeok Thomas A., *Signs: An Introduction to Semiotics*, wyd. 2, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 2001.
- Shakespeare William, *Traigéide Mhic Bheatha*, tłum. S. Labhrás Ó Súilleabháin, Coiscéim, Baile Átha Cliath [Dublin] 2007.
- Sharpe Richard, *Tadhg Gaelach Ó Súilleabháin's Pious Miscellany: Editions of the Munster bestseller of the early nineteenth century*, „Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature” 114 C, 2014, s. 1–59.
- Skelton Robin, *Twentieth-century Irish literature and the private press tradition: Dun Emer, Cuala, & Dolmen Presses 1902–1963*, „The Massachusetts Review” 5, 1964, nr 2, s. 368–377.
- Smith Charles, *The Ancient and Present State of County of Kerry: Containing a Natural, Civil, Ecclesiastical, Historical and Topographical Description of Thereof* [wydrukowano na zamówienie autora], Dublin MDCCLXXIV [1774].
- Smith Anthony David, *The Ethnic Revival*, Cambridge University Press, Cambridge-New York 1981.
- Somers Dermot, *Ar Muir is ar Sliabh*, Cois Life, Baile Átha Cliath [Dublin] 2009.
- Stalley Roger, *Investigating the Book of Kells*, „Irish Arts Review Yearbook” 10, 1994, s. 94–97.
- Stalmaszczyk Piotr, *Celtic Presence. Studies in Celtic Languages and Literatures: Irish, Scottish Gaelic and Cornish*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
- Stalmaszczyk Piotr, *Celtyckie języki Irlandii, Szkocji i Wyspy Man. Historia i terażniejszość*, [w:] *Problematyka brytyjska. Studia interdyscyplinarne*, red. Krystyna Kujawińska-Cortney, Ryszard Machnikowski, Agnieszka Wójcik, Omega-Praxis, Łódź 1997, s. 97–112.
- Stanulewicz Danuta, *Kulturowa tożsamość książki kaszubskiej*, [w:] *Kulturowa tożsamość książki*, red. Anna Cisło, Agnieszka Łuszek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 87–98.
- Stanulewicz Danuta, *Kulturowa tożsamość kaszubskich książek dla dzieci*, [w:] *Książka dobrem kultury i źródłem wiedzy*, red. Ewa Komorowska, Ewa Panter, Danuta Stanulewicz, Jerzy Mechliński, Wolumina, Szczecin 2015, s. 121–132.
- Strzelczyk Jerzy, *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.
- Sullivan Edward, *The Book of Kells*, „The Studio” Ltd., London-New York 1920.
- Synge John Millington, *The Aran Islands*, George Allen & Unwin Ltd., London 1968.
- Synge John Millington, *Wyspy Aran*, tłum. Magdalena Kulig, Paweł Piasecki, Świat Literacki, Warszawa 1994.
- Szczeńiak Katarzyna, *Okładka i obwoluta książki jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2011, nr 2 (7), s. 29–41.
- Táin, czyli Uprowadzenie stad z Cuailnge*, tłum. Ernest Bryll, Małgorzata Goraj, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1983.
- The Book of Kells: Fourty-eight Pages and Details in Colour from the Manuscript in Trinity College, Dublin*, wyb. i wpraw. Peter Brown, Thames and Hudson, London 1980.

- The Book-Trade, 1557–1625: Printing in Ireland*, [w:] *The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes*, t. 6. *Prose and Poetry: Sir Thomas North to Michael Drayton*, red. A.W. Ward, A.R. Waller, <http://www.bartleby.com/214/1834.html>.
- The Dolmen Press: A Celebration*, red. Maurice Harmon, The Lilliput Press Ltd., Dublin 2001.
- The Gaelic Athletic Association, 1884–2009*, red. Mike Cronin, William Murphy, Paul Rouse, Irish Academic Press, Dublin-Portland OR 2009.
- The Irish Book in English, 1550–1800*, red. Raymond Gillespie, Andrew Hadfield, Oxford University Press, Oxford-New York 2006.
- The Irish Book in English, 1800–1890*, red. James H. Murphy, Oxford University Press, Oxford-New York 2011.
- The Irish Book in English, 1891–2000*, red. Clare Hutton, Patrick Walsh, Oxford University Press, Oxford-New York 2011.
- The Irish Language in a Changing Society: Shaping the Future*, red. Antoine Ó Coileáin, Bord na Gaeilge, Baile Átha Cliath [Dublin] 1988.
- The Miscellany of the Irish Archeological Society*, t. 1, Dublin MDCCCXLVL [1845], <https://archive.org/stream/miscellanyofiris00iris#page/n5/mode/2up>.
- The Oxford Companion to Irish History*, red. Sean J. Connolly, Oxford University Press, Oxford 1999.
- The Oxford Companion to Irish Literature*, red. Robert Welch, Oxford University Press, Oxford 1996.
- The Táin*, tłum. Thomas Kinsella, ilustracje Louis le Brocquy, Dolmen Press, Dublin 1969.
- The Two First Books of The Pentateuch, or Books of Moses*, The Apollo Press, London 1819.
- The Works of Jonathan Swift, D.D., and Dean of Saint Patrick's, Dublin, Containing Interesting and Valuable Papers, Not Hitherto Published*, t. 2, Henry G. Bohn, London 1843.
- Timperley C.H., *A Dictionary of Printers and Printing, with the Progress of Literature, Ancient and Modern; Bibliographical Illustrations, etc. etc.*, H. Johnson, London MDCCCXXXIX [1839].
- Titley Alan, *A Pocket History of Gaelic Culture*, O'Brien Press, Dublin 2000.
- Todd Loreto, *The Language of Irish Literature*, Macmillan Education Ltd., London 1989.
- Tomaszewski Andrzej, *Architektura książki. Dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*, Centralny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Przemysłu Poligraficznego, Warszawa 2011.
- Transactions of the Ibero-Celtic Society for 1920*, t. 1, cz. 1, Dublin 1920, <https://archive.org/stream/transactionsibe00socioog#page/n6/mode/2up>.
- Ua Laoghaire Peadar [O'Leary Peter], *Niamh*, Muintir na Leabhar Gaedhilge, Baile Átha Cliath [Dublin] 1907.
- Ua Laoghaire Peadar [O'Leary Peter], *Séadna*, Irish Book Company, Baile Átha Cliath [Dublin] 1904.
- Ua Laoghaire Peadar [O'Leary Peter], *Séadna: An Dara Cuid*, Gaelic League Publications, [Dublin] 1898.
- Ua Maoileoin Pádraig, *Na Blascaodaí/The Blaskets*, Stationery Office, Dublin [1994].
- Uí Laighléis Geaoróidín, *An Gúm: The early years*, [w:] *Celtic Literatures in the Twentieth Century*, red. Séamus Mac Mathúna, Ailbhe Ó Corráin, Languages of Slavonic Culture, Moscow 2007, s. 199–216.
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *Teoria bibliografii w zarysie*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1951.
- Walker Thomas D., *The cover design*, „The Library Quarterly” 68, 1998, nr 3, s. 335–338.
- Wall Maureen, *Wiek praw karnych. 1691–1778*, [w:] *Historia Irlandii*, red. Theo W. Moody, Francis Xavier Martin, tłum. Małgorzata Goraj-Bryll, Ernest Bryll, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 215–228.
- Walsh Patrick, *The political economy of Irish school books*, [w:] *The Irish Book in English 1891–2000*, „The Oxford History of the Irish Book” 5, red. Clare Hutton, Patrick Walsh, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 335–366.

- Wardhaugh Ronald, *Languages in Competition: Dominance, Diversity, and Decline*, Basil Blackwell in Association with André Deutsch, Oxford-New York-London 1987.
- Watson George J., *Irish Identity and the Literary Revival: Synge, Yeats, Joyce and O'Casey*, D.C Catholic University of America Press, Washington 1994.
- Wiącek Elżbieta, Wrona Tomasz Marcin, *Semiotyka — tradycja i współczesność*, [w:] *Semiotyczna mapa Małopolski*, red. Elżbieta Wiącek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 15–56.
- Wąsik Elżbieta, *Ekologia języka fryzyjskiego. Z badań nad sytuacją mniejszości etnolingwistycznych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Wąsik Zdzisław, *Lectures on the Epistemology of Semiotics*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, Wrocław 2014.
- Werner Martin, *Kells, Book of (Codex Cenannensis)*, [w:] *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*, t. 1, red. John T. Koch, ABC-CLIO, Santa Barbara 2006, s. 1047–1051.
- Whorf Benjamin Lee, *Język, myśl i rzeczywistość*, tłum. Teresa Hołówka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982.
- Williams Nicholas J.A., *Gaelic texts and English script*, [w:] *Oral and Print Cultures in Ireland 1600–1900*, red. Marc Caball, Andrew Carpenter, Four Courts Press, Portland OR 2010, s. 85–101.
- Yeats William Butler, *October Blast: Poems by William Butler Yeats*, The Cuala Press, Dublin MCMXXVII [1927].
- Yeats William Butler, *Seven Poems and a Fragment*, The Cuala Press, Dublin MCMXXII [1922].
- Yeats William Butler, *The Cat and the Moon and Certain Poems: By William Butler Yeats*, The Cuala Press, Dublin MCMXXIV [1924].
- Yeats William Butler, *The Tower*, Macmillan and co., Limited, London 1928.
- Zbierski Teodor, *Semiotyka książki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.
- Zelinsky Wilbur, *The Enigma of Ethnicity: Another American Dilemma*, University of Iowa City Press, Iowa City IA 2001.
- Żyłko Bogusław, *Semiotyka kultury*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2009.

The revival of the Irish ethnic book and its role in shaping the culture of the new state

Summary

This book explores the Irish ethnic book and its restoration in the early twentieth century — in the age of the language revival movement and the years of the Irish Free State (1922–1937), when printing in the Irish language rose from two or three books per decade to ten or twenty per year and increased even more after the Irish state authorities founded An Gúm, the government publishing agency. Particular attention is paid to the period from 1926, when An Gúm was established, to the end of 1938, after which the so-called translation scheme, carried out by the agency with the aim of giving to the Irish as many books as possible in their native tongue, officially ended.

The opening chapter presents an overview of concepts of ethnicity and nationality, which later helps to define the ethnic book. It also explains what can be meant by the content of a book and lists the elements of its editorial design, which might prove helpful in determining the ethnic identity of a book. It seems that the term *ethnic book* can assume at least four different meanings: (1) a book written in the ethnic language, whose edition is enriched with various ethnic attributes; (2) a book written in a language different from the ethnic language, whose edition, however, includes various features indicating its ethnic identity; (3) a book written in the ethnic language but published with no other indicators of its ethnic identity; and (4) a book written in a language different from the ethnic language of the ethnic group represented by its author and published with no graphic indicators of its ethnic identity — in this last case, while determining the book's ethnic identity, we may take into consideration the ethnic content of the book, the identity of its author or the place of its publishing. However, since this work overarches the fields of both book and language history, only two of the above meanings are considered: those where the original language in which books are written is the ethnic language, no matter whether these books' editions include additional ethnic features or not. The later part of chapter one is devoted to describing the perspective taken in the further analysis of selected editions of Irish ethnic books, that is to semiotics, semiotic signs and their various kinds as well as to book ecology. It is assumed that in certain socio-political conditions the book

— understood as both the content and its carrier (a physical object) — may function as an important tool in supporting a given group's ethnic or national identity or in promoting policies of a given state. This may be especially important during the formation of a new independent state.

The Irish ethnic book is defined in chapter two and the objective of subsequent chapters is to investigate if and how the revival of the Irish ethnic book related to a more general movement of the Irish revival, what kind of book policy was carried out in the Irish Free State and whether books were treated as important tools in shaping its culture as well as whether contemporary books preserve any features of books produced in Ireland in the previous centuries and what meanings they convey when analysed from the perspective of semiotics.

Chapters three and four provide pertinent background information on crucial events in the history of Ireland and discuss aspects of the history of books in this country, from early monastic manuscripts, through printed books in Irish, to the decline of the Irish print culture and prospects for its revival. Much attention is paid to the book design, for example, the shape of letters in monastic manuscripts and their influence on various printing types invented specially for the Irish language, books published in Irish in Ireland and abroad and their typography. The history of the Irish language book is presented along with the history of the Irish language. The language shift from Irish to English resulted from the politically controlled process of Anglicisation, the social upheaval following the Great Famine and the mass emigration of the native Irish from Ireland. When by the end of the nineteenth century English in Ireland had become the primary medium of spoken and written communication for most people, Irish, retained by about a quarter of the population, was used mostly by elderly people from disadvantaged classes in peripheral areas, many of whom were illiterate in this language. For this reason, reviving the Irish language book was very difficult and required not only financial support but also several other endeavours, including the identification of potential Irish language writers and deciding on the standards of the Irish language to be used in print. The issues of the literary language, its orthography and visual representation are presented in chapter five, whereas chapter six addresses the book policy adopted by the state regarding both the language standard and the content of literature that was to appear under the auspices of the government, which practised censorship.

Chapters seven and eight address the questions as to whether and to what extent Irish language books issued in the Irish Free State were symptoms of the era in which they were created, with special attention paid to their design. In the semiotic analysis of selected editions by An Gúm and two Blasket autobiographies published by Talbot Press, various elements are considered, from authors' names which retain their Irish spelling, through Gaelic characters and decorations inside books, to representations of Irish people on covers and dust jackets. It seems that the Irish ethnic book from the period in question was a rich collection of signs providing support for political separatism and the process of national identity formation.

The results of the semiotic analysis of selected editions that appeared in the Irish Free State show that books in Irish were often designed in a way that enhanced their Irish identity: Gaelic characters are used as well as knot-design decorated initials and vignettes, and their covers and dust jackets contain symbols and icons which connote Irish culture. In

some cases, the elements indicating the Irish identity of books are present only on their covers or dust jackets, in others, their collection is rich and also includes the features of their inner editorial design and typography. Both Gaelic types and characteristic knot designs used in decorated initials and vignettes are rooted in the history of Irish material culture — they recall letters and illuminations from old Irish manuscripts and derive from the tradition of early Irish print culture. Therefore, their use in twentieth-century books may be interpreted as revealing the national parallelism approach held by books' creators, that is their need to enhance all elements which countered or stood in opposition to what was found in English culture, still dominant in Ireland.

The last two chapters consider subjects which, though closely connected with the Irish ethnic book revival, are not in fact part of it. Chapter nine discusses one of the first novels representing a new trend in Irish language literature. *An Béal Bocht* (1941) by Myles na gCopaleen (Brian Ó Nualláin, better known as Flann O'Brien) satirises Irish language literature issued under the auspices of the government of the Free State and thus comments on the deficiencies of the book policy implemented in Ireland at that time. The chapter also refers to the 1964 Dolmen Press edition of this novel and a combination of Gaelic and Roman characters used in it. In this way, it hinted at the prolonged discussions on the standard of Irish that was to be used in print, which did not help its revival. Chapter ten discusses the Irish ethnic book in the twenty first century and the support it receives from the Irish government. It lists private publishing houses that, along with An Gúm, are involved in issuing Irish language books and shows the educational character of the latter. The last part of this chapter is devoted to discussing the creative use of symbols and icons of Irishness popularised in the revival period and found in modern Irish books. The book ends with the conclusion with a summary of the most important findings of all chapters and two appendixes — one containing the titles which appeared under the auspices of An Gúm, 1926–1938, and the other one evidencing the translation scheme carried out by the agency in the same years.

Indeks osób

- About, Edmond 141, 224
AE zob. Russell, George
Aiken, Frank 69
Almqvist, Bo 176
Álvarez Quintero, Joaquín 226
Álvarez Quintero, Serafín 226
Ammon, Ulrich 13
An Craoibhín Aoibhinn zob. Hyde, Douglas
An Lochlannach zob. Marstrander, Carl
An Rí Liath zob. Ó Liatháin, Donnchadh
An Seabhadh zob. Ó Siochfhradha, Pádraig
Andersen, Hans Christian 230
Andrysiak, Ewa 8
AóM zob. Ó Maolaoid, Austin
Armstrong, Robert 85
Art, syn Conna, król 41
Artus, Louis 228
Assorodobraj, Nina 72, 139
- Bairéad, Tomás 221, 223
Barrie, James Matthew 235
Barth, Fredrik 14
Baumgarten, Rolf 33
Bazin, René 228
Bean Riaghalta, Ursalach 'urszulanka' 229
Béaslai, Piaras 113, 114, 216, 217, 221–223
Beaumont, Gustave de 61
Beckett, Samuel 34
Bedell, William zob. Beidil, Uilliam
Bédier, Joseph 228, 230
Bednarski, Aleksander 110
Beidil, Uilliam 52, 87
Benson, Charles 31
Benson, Robert Hugh 229
- Bentley, Edmund Clerihew 229
Berger, Peter L. 15, 22
Bergin, Osborn 110
Berkeley, George 61
Best, Richard Irvine 33
Birmingham, George A. zob. Hannay, James Owen
Blackmore, Richard Doddridge 229
Bláithín zob. Flower, Robin
Bláth Aitinne zob. Uí Dhiosca, Úna, Bean
Blythe, Ernest zob. De Blaghd, Earnán
Bodkin, M. McDonnell zob. McDonnell, Matthias
Bolderwood, Rolf 232
Booker, Keith M. 186, 189
Bordeaux, Henri 232, 236
Boulton, Matthew 232
Bourke, Angela 176
Bourke, Ulick Joseph 89, 97, 101, 102
Boyle, Richard 154
Brandane, John 224, 230
Breathnach, Micheál 110, 118, 138, 216–218
Brendan, swięty 99
Brennan, Robert 226
Brian Boru, król 43
Brinsley, Richard 232
Brontë, Emily 226
Brother Barnabas zob. Ó Nualláin, Brian
Brown, Peter 44
Brown, Terence 71, 72
Brubaker, Rogers 13
Bryll, Ernest 46, 137, 157
Buchan, John 234
Bulfin, William 232

- Bullock, Shan F. 229
 Burke, Edmund 61, 62
 Burrage, Alfred 234
 Butler, William Francis 230, 236
 Butt, Izaak 66
 Byrne, Donn 230, 236
 Byrne, Francis John 41
 Byrne, Miles 234
- Caball, Marc 86, 101
 Cahill, Thomas 43
 Carleton, William 127, 226
 Carney, Michael J. zob. Ó Ceárna, Mike Sheáin Tom
 Carpenter, Andrew 65, 101
 Carr, John 232
 Carsuel, Séon 84
 Carswell, John zob. Carsuel, Séon
 Casáin, An tAthair 'ojciec' 222
 Casteleyn, Mary 41
 Chambers, George 176
 Chatrian, Alexandre 226, 232
 Cheng, Vincent John 185
 Chesterton, Gilbert Keith 236
 Ciso, Anna 13, 14, 22, 39, 72, 74, 79, 80, 131, 138, 142, 163, 192, 201
 Clare, Richard fitz Gilbert de, wódz normański 49
 Cloch Labhrais zob. Ó Ciarghusa, Seán
 Clune, Anne 182
 Coimín, Dáithí 106
 Collins, Michael 68, 69
 Collins, Wilkie 146, 226
 Collodi, Carlo 205, 226
 Colum Cille zob. Kolumba, święty
 Colum, Padraic 224, 229, 230, 232
 Comerford, Patrick 50
 Common Noun zob. Ó Dalaigh, Seán
 Comyn, Davis zob. Coimín, Dáithí
 Conaire, Breandan O. 183, 191
 Conán Maol zob. Ó Séadghdha, Pádraig
 Connolly, Sean J. 58
 Conrad, Joseph 126, 226, 230, 232
 Coppée, François 224
 Corkery, Daniel 34, 126, 132, 224, 226
 Cormac, biskup Armagh 43
 Cornell, Stepehn E. 13
 Cotton, Tor 210
 Cox, Michael F. 91
 Cregan, Máirín zob. Ní Chriagáin, Máirín
- Crofts, Freeman Wills 126, 127, 226, 229, 230
 Croker, Thomas Crofton 132
 Cromwell, Oliver 45, 60, 61, 154
 Cronin, Michael 108, 111, 112, 130
 Cronin, Mike 143
 Crowley, Tony 62, 197, 202
 Cú Chulainn zob. Ó Dubhda, Peadar
 Cú Uladh zob. Mac Fhionnlaoich, Peadar Toner
 Cullen, Louis M. 49, 116
 Cullum, Ridgwell 126
 Cúndún, Pádraig Phiarais 218
 Cunningham, Bernadette 85
 Curtis, Lewis Perry Jr. 163
 Czarnowski, Stefan 72, 139
 Czechow, Anton 126, 228, 231, 234
 Czerniak, Paweł Tomasz 110
 Czerniakowski, Maciej 110
- Daideo Eoghan zob. Ó Súilleabháin, Eoghan
 Daltún, Séamas 111
 Daly, John zob. Ó Dálaigh, Seosamh
 Daly, Máirín 11, 143, 144
 Daly, Tania 202
 Danesi, Marcel 25, 26
 Daniel, William zob. Ó Domhnuill, Uilliam
 Darmody, Merike 202
 Darnton, Robert 23
 Daudet, Alphonse 141, 224, 225
 Davies, Moya Llewelyn 172
 Davies, William Henry 236
 Davison, Peter 31
 Davitt, Michael 66
 De Bhaldraithe, Tomás 156
 De Bhial, Tomás 225, 237
 De Bhilmot, Séamus 217
 De Blaghd, Earnán 118, 122, 169, 223
 De Brún, Pádraig 114, 230, 233
 De Fréine, Seán 64, 187
 De Hae, Ristead zob. Hayes, Richard James
 De hÍde, Dúbhglas zob. Hyde, Douglas
 De Noraidh, Liam 220
 De Paor, Liam 43
 De Valera, Éamon 69, 109–111, 147
 Deane, Seamus 65
 Declán, święty 42
 Defoe, Daniel 133
 Denn, Patrick 55, 56
 Desmond, Alan 207
 Desmondowie, rodzina 154
 Diarmait mac Cerbaill, król 48

- Diarmait Mac Murchadha, król 49
 Dickens, Charles 126, 226, 236
 Dinkel, Camilla 210
 Dinneen, Patrick Stephen zob. Ua Duinnín, Pádraig
 Diodor Sycylijszyk 40
 Dittmar, Norbert 13
 Dix, E.R. McC. 50, 51
 Dominik, Hans 226
 Donlevy, Andrew 53
 Donovan, Josephine 235
 Dowsley, W.G. 230
 Doyle, Arthur Conan 127, 135, 229, 232
 Doyle, Lynn 234
 Duchêne, Alexandre 197
 Dumas, Alexandre 236
 Dunin, Janusz 135, 145, 146
- Eason, Charles 116
 Eco, Umberto 27
 Edensor, Tim 13
 Edward VI Tudor, król Anglii i Irlandii 51
 Edwards, John 63, 64, 181
 Eliot, George 236
 Elżbieta I Tudor, królowa Anglii i Irlandii 45, 49, 51, 52, 85–87, 97, 98, 193, 194
 English, Richard 52, 53
 Erckmann, Émile 226, 232
 Estlake, John 156, 157
 Eurypides 230
 Everingham, Robert 87
- Fabricant, Carole 62
 Falarski, Wojciech 42
 Farnon, Jane 182, 191
 Farrell, Richard 86
 Fauchois, René 236
 Feirtéar, Piaras zob. Ferriter, Pierce
 Fenton, James 197
 Fenton, Steve 14, 16
 Ferriter, Pierce 154, 220
 Ferriterowie, rodzina 154
 Fiachra Éilgeach zob. Ó Foghludha, Risteárd
 Figgins, James 95
 Figgins, Vincent 91, 92, 95
 Fill, Alwin 29
 Finch, Robert 232
 Finkelstein, David 23
 Finlay, Thomas A. 230
 Finn, Mary 210, 211
- Finnian z Dromin, święty 47, 48
 Finnian z Movilli, święty 47
 Fionn Mac Cumhaill zob. Mac Cumhaill, Maognus
 Flavin, Martin 224
 Fletcher, Joseph Smith 236
 Flower, Robin 154, 158, 159, 167–169, 173, 175–177
 Forster, E.M. 172, 174
 Fought, Carmen 18
 Fox, Christopher 62
 Foyster, G. Benzeville 218
 Foyster, W.S. 219
 Franciszek z Asyżu, święty 139, 232
 Freeman, Muriel M. 232
 Fry, Edmund 91
 Furdal, Antoni 24, 25
- Gaedheal na nGaedheal zob. Ó Crualaoi, Pádraig
 Gaffney, Michael Henry 229
 Gallagher, Brian 85
 Gallagher, James 54, 56
 Garzón, Álvaro 108
 Gellner, Ernest 16, 17
 Ghéon, Henri 225, 230, 232
 Gibbons, Margaret 81, 82
 Gillespie, Raymond 31
 Gilmore, William 234
 Glazer, Nathan 14
 Gleeson, Evelyn 73
 Glynn, Joseph 230
 Głombiowski, Karol 20, 27, 36
 Goldoni, Carlo 227
 Goldsmith, Oliver 225
 Gondek, Elżbieta 20
 Goraj-Bryll, Małgorzata 46, 137, 157
 Gorki, Maksim 168
 Gógan, Liam Seosamh 216, 221
 Green, Martin 181
 Greene, David 91
 Gregory, Isabella Augusta, Lady 71, 73, 117, 131, 192, 225, 229, 231, 232
 Griffith, Arthur 67, 68
 Grimm, Jacob 236
 Grimm, Wilhelm 236
 Grzybowski, Stanisław 64, 65
 Guilarte, Alexandre 33
 Guinam, John 231
 Gutenberg, Johannes 213
 Gwioździk, Jolanta 19

- H.E.L. 142
 Hadfield, Andrew 31
 Haggard, Henry Rider 227, 231, 235
 Hamilton, Patrick 235
 Hannay, James Owen (pseud. lit. George A. Birmingham) 132, 226, 236
 Hansjakob, H. 236
 Hardiman, James 55, 92
 Harmon, Maurice 192
 Hartmann, Douglas 13
 Hauff, Wilhelm 229
 Haugen, Einar 28, 29
 Hayes, Gerald 158–160
 Hayes, Richard James 31–33, 86, 227
 Hayes-McCoy, Gerard Anthony 49, 50
 Heaney, Marie 38, 211
 Heller, Monica 197
 Hémon, Louis 227
 Henryk II Plantagenet, król Anglii 49
 Henryk VIII Tudor, król Anglii 50, 51, 97
 Hieronim, święty 44
 Hogan, Edmund 98, 100
 Hood, Robin 235
 Hroch, Miroslav 16, 18, 19, 38
 Hughes, Kathleen 46
 Hurson, Tess 182
 Hutchinson, Francis 88, 89
 Hutchinson, John 12–14
 Hutton, Clare 8, 31, 32, 74, 115, 133
 Hyde, Douglas (pseud. lit. An Craoibhín Aoi-bhinn) 72, 74, 104, 114, 217, 219, 220, 222
- Í Chearnaigh, Seán Sheáin 156
 Inglis, Liam 222
- Jackson, Kenneth 176
 Jackson, Thomas Alfred 65
 Jacobs, William W. 224
 Jakub II Stuart, król Anglii, Szkocji i Irlandii 61
 Jalabert, Pierre 232
 Jaworska, Mariola 80
 Jenkinson, Biddy 209, 214
 Jerome, Jerome K. 141, 225, 236
 Jordan, John 182
 Joyce, James 7, 116, 165, 185
 Joyce, Myles 185
 Joyce, Sean zob. Seoighe, Seán
- Kane, Eliza 158
 Kanigel, Robert 163–165
- Kästner, Erich 236
 Kearney, John zob. Ó Cearnaigh, Seán, duchowny
 Kehoe, P. 232
 Keightley, Samuel Robert 233
 Kelland, Clarence S. 233
 Kelly, Bryan Albert zob. Ó Ceallaigh, Brian
 Kiberd, Declan 72
 Kickham, Charles 127, 225
 King, Linda 134, 143
 King, Marion 222, 223
 King, Robert 58
 Kingsley, Charles 227
 Kinsella, Thomas 137, 193
 Kirke, Robert 87
 Kłoskowska, Antonina 15
 Knowall, George zob. Ó Nualláin, Brian
 Knox, John 51, 84
 Koch, John T. 44
 Kolumba, święty 44, 47, 48, 96
 Komorowska, Ewa 131
 Komza, Małgorzata 20, 21, 135
 Kroehl, Heinz 145
 Kujawińska-Cortney, Krystyna 39
- Lacey, Brian 48
 Lachow, Wola Nikołajewicz 21, 24
 Lang, A. 235
 Le Brocquy, Louis 192, 193
 Leamy, Edmund 225, 227
 Lee, Joseph J. 67, 80
 Leen, Brendan 48, 94
 Lekprevik, Robert 85
 Lewandowski, Edmund 12
 Lhuyd, Edward 54
 Lieb, Dominique 210
 Lloyd George, David 68
 Loch Measca zob. Seoighe, Seán
 London, Jack 225, 233
 Long, Gerard 55
 Long, Maebh 186
 Loti, Pierre 168
 Lóiste, B.N. 221
 Luckmann, Thomas 15, 22
 Luckner, Felix von 233
 Luibhéid, Tomás 222
 Lydon, James F. 50
 Lynam, Edward W. 53, 85, 86
 Lynd, Robert 142, 143
 Lysaght, Patricia 155, 173

- Łuszbek, Agnieszka 22, 131
- Mac an Baird, Séamus 191
- Mac an Iomaire, Séamus 223
- Mac Aodha, Donnchadh 233
- Mac Aonghusa, Cathal 236
- Mac Cana, Proinsias 105
- Mac Cárthaigh, Eoghan, an Mhéirin 223
- Mac Coitir, Liam Ruadh 222
- Mac Con Iomaire, Liam 180
- Mac Conghail, Muiris 154–159, 167, 171, 174, 176
- Mac Conmara, Donnchadh 219
- Mac Conmara, Séamus 237
- Mac Cormaic, Séamus 227
- Mac Cumhaill, Maoghnus (pseud. lit. Fionn Mac Cumhaill) 118, 142, 191, 216
- Mac Dhubháin, Aodh 231
- Mac Diarmada, Pádraic 234
- Mac Donnach, Seosamh 77, 80
- Mac Eoin, Gearóid S. 106, 119, 130, 144
- Mac Eoin, Tomás 236
- Mac Fhionnlaoich, Peadar Toner (pseud. lit. Cú Uladh) 110, 123, 137, 191
- Mac Giolla Bhríde, Niall 191
- Mac Giolla Bhríghde, Eoghan 232, 233
- Mac Giolla Bhríghde, Pádraic 233
- Mac Giolla Iasachta, Éamonn 219
- Mac Giollarnáth, Seán 220, 221, 225, 228, 229, 231, 236
- Mac Grianna, Seosamh 119, 216, 217, 221–223, 225, 226, 228–232, 234, 235
- Mac Liammhóir, Micheál 141, 216, 218, 220
- Mac Maghnuis, Séamus 231
- Mac Maoláin, Seán Óg 191, 220, 222, 223, 226, 228–232, 234, 236
- Mac Mathúna, Liam 103, 104, 107
- Mac Mathúna, Séamus 113
- Mac Meanman, Seaghán 191, 216, 217, 221
- Mac Meanman, Seán 119
- Mac Néill, Eóin 110, 169
- Mac Niocaill, Seoirse 114
- Mac Piarais, Pádraig zob. Pearse, Patrick Henry
- Mac Seagháin, Pádraig 231
- Mac Shamhradháin, Séamus 233
- Mac Suibhne, Micheál 220
- Mac Suibhne, Niall 230, 233, 235, 236
- Mac Thorcail, Seán 221
- Mac Tomáis, Seóirse 156, 172, 173, 220
- Mac Úgó, Seamus 233
- MacAulay, Donald 39
- MacDonnell, John Clarach 218
- MacHale, John 63, 65, 74
- Machnikowski, Ryszard 39
- MacMahon, Bryan 163, 175
- MacManus, Seumas 132, 227
- Maddison, Robert Edwin Wittom 87
- Mag Ruaidhrí, Micheál 129, 228
- Mag Shamhráin, Antain 119, 120
- Maher, Eamon 157
- Maidhc File zob. Ó Guithín, Micheál
- Máire zob. Ó Grianna, Séamus
- Majewicz, Alfred F. 39
- Malleson, Miles 227
- Malot, Hector 229, 231
- Mann, Thomas 127, 231
- Marryatt, Frederick, Captain ‘kapitan’ 227
- Marstrander, Carl 165–167
- Martin, Francis Xavier 39
- Martinez Sierra, Gregorio 227
- Mason, Alfred Edward Woodley 126, 224, 231, 233, 235
- Mathers, Helen 225
- Mattheier, Klaus J. 13
- Maupassant, Guy de 126, 141, 224
- Maxwell, William Hamilton 227
- Mayne, Rutherford 225
- McCartney, Donald 71, 72
- McCleery, Alistair 23
- McClintock, Ernest Reginald 50
- McCormack, W.J. 32
- McCurtin, Hugh 53
- McDonnell, Matthias 132
- McGuinne, Dermot 47, 48, 53, 85–87, 89, 94–96, 101
- McGurk, Parick 23
- McKenzie, Donald Francis 23
- McManus, Damian 41
- McNamee, Brian 62
- McNeile, H.C. (pseud. lit. Sapper) 235
- Mead, George Herbert 15
- Meehan, Bernard 44
- Meeus, Baudewijn 13
- Mérimée, Prosper 126, 141, 224
- Migoń, Krzysztof 8, 19–21, 30
- Miller, Liam 192, 193, 211
- Milligan, Alice 224
- Mistéal, Seán 233
- Mitchel, John zob. Mistéal, Seán

- Mitchell, G.F. 39
 Moinaux, Jules 221
 Molière 224, 226, 235
 Molloy, Austin zob. Ó Maolaid, Austin
 Molloy, Francis zob. Ó Maolmhuidh, Froinsias
 Molloy, Maura 237
 Moody, Theo W. 39, 66
 Moore, George 72
 Moore, Maurice George 233
 Moore, Tomm 45
 Mores, Edward Rowe 87
 Morison, Stanley 96, 194
 Moxon, Joseph 87
 Moynihan, Daniel 14
 Mühlhäusler, Peter 29
 Muirghein zob. Ó Gallchomhair, Páidrag
 Munro, Neil 127, 225, 227
 Murphy, Andrew 51
 Murphy, James 132, 227, 231, 235
 Murphy, James H. 31
 Murphy, William 143
 Murray, Thomas Cornelius 224, 225, 227, 231, 233
- Na gCopaleen, Myles zob. Ó Nualláin, Brian
 Neilson, William 90
 Newman, John Henry 94, 95
 Newman, Paul 11, 144
 Ní Bhrosnacháin, Peig 175
 Ní Chatháin, Cáit 165
 Ní Chatháin, Máire 165
 Ní Chinnéide, Máire 177, 183
 Ní Chriagáin, Máirin 237
 Ní Churraoin, Eibhlín 236
 Ní Dhabhoireann, Máire 235
 Ní Dhonnchadha, Brighid 33
 Ní Dhuibhne, Éilís 176
 Ní Dhúnlaing, Searlot 220, 223
 Ní Fhoghlú, Áine 229
 Ní Ghráda, Máiréad 129, 222, 227, 235
 Ní Ghuaireun, Sorcha 236
 Ní Ghuithín, Cáit 172
 Ní Ghuithín, Máire 156
 Ní Laoghaire, Máire 217
 Ní Loingsigh, Brighid 217, 225
 Ní Mhurchadha, Máire 227
 Ní Scannláin, Máire 157
 Ní Shíothcháin, Máire 225
 Ní Shithe, Máire 224
 Ní Shúilleabháin, Eibhlís 175, 176
- Nic Aodha, Orla 11
 Nic Aodháin, Máire 236
 Nic Congáil, Ríona 175
 Nic Eoin, Máirín 73, 209
 Nic Ghiobúin, Máire 220
 Nic Mhaicín, Marghréad 223, 231, 232
 Nic Pháidín, Caoilfhionn 75, 77, 104
 Nowicki, Andrzej 21
- O. Henry zob. Porter, William Sydney
 Ó Baoighill, Aindrias 191, 216, 217, 229, 235, 236
 Ó Briain, Conchubhar 223
 Ó Briain, Liam 225, 226, 230, 232, 235, 236
 Ó Briain, Pádraig 95
 Ó Brógáin, Proinsias 227, 230, 232, 235
 Ó Broin, León 114, 117–119, 126–128, 140, 141, 169, 216–218, 221–225, 230
 Ó Broin, Seoirse 226
 Ó Broithe, Pádraig 222
 Ó Buachalla, Pádraig 205, 226, 232
 Ó Buachalla, Seamus 75
 Ó Cadhain, Máirtín 180, 225
 Ó Cadhlaigh, Cormac 216, 221, 224
 Ó Caochlaigh, Barra 216, 218
 Ó Caomhánaigh, Seán Óg 116, 117, 140, 216
 Ó Casaide, Séamus 55
 Ó Catháin, Muiris 226, 228
 Ó Catháin, Pádraig 157, 158, 164–166
 Ó Ceallaigh, Brian 168, 169, 172
 Ó Ceallaigh, Séamus 233
 Ó Ceallaigh, Seán 231
 Ó Ceallaigh, Tomás 217
 Ó Cearbhaill, D. 235
 Ó Ceárna, Mike Sheáin Tom 159, 160
 Ó Ceárna, Seánín 160
 Ó Cearnaigh, Seán 75, 77, 104
 Ó Cearnaigh, Seán, duchowny 51
 Ó Cearúil, Mícheál 109, 110
 Ó Céileachair, Aindrias 234
 Ó Ceocháin, Dómhnall 219, 227
 Ó Ciarghusa, Colm 235
 Ó Ciarghusa, Seán (pseud. lit. Cloch Labhrais) 118, 169, 179, 216–219
 Ó Ciosáin, Niall 8, 30, 48, 51, 52, 54–59, 74
 Ó Ciosáin, Seán 220, 225, 226
 Ó Clérigh, Tomás 220, 222
 Ó Coileán, Antoine 202
 Ó Conaire, Pádhraic Óg 113, 118, 119, 179, 180, 191, 217, 221, 233, 236, 237

- Ó Concheanainn, Peadar 217
 Ó Concheanainn, Tomás 221
 Ó Conchubhair, Brian 10, 133, 134, 141, 143–146, 179, 180
 Ó Conchubhair, Dómhnaill 218
 Ó Conghaile, Micheál 79, 201, 203–205, 208, 209
 Ó Corcordha, Pádraig 231
 Ó Corráin, Ailbhe 113
 Ó Criomhthain, Cáit 156
 Ó Criomhthain, Seán/John 175
 Ó Criomhthain, Tomás 117, 119, 120, 141, 143, 155–161, 165–170, 172, 175, 176, 183, 189–191, 216, 220
 Ó Cróinín, Dáibhi 46, 47
 Ó Crualaoi, Pádraig (pseud. lit. Gaedheal na nGaedheal) 221
 Ó Cuirrín, Seán 220, 221, 228
 Ó Cuív, Brian 62, 77, 102–106, 110
 Ó Cuív, Shán 110, 125, 217, 221
 Ó Curnáin, Aodh 191
 Ó Dalaigh, Seán (pseud. lit. Common Noun) 136, 217, 219
 Ó Dálaigh, Seosamh 176
 Ó Danachair, Caoimhín 77–79
 Ó Direáin, Peadar 216
 Ó Dochartaigh, Cathair 39
 Ó Dochartaigh, Micheál 217
 Ó Domhnaill, Eoghan 233
 Ó Domhnaill, Maognas 223, 229, 231
 Ó Domhnaill, Mártan 145, 188, 217
 Ó Domhnaill, Mhaghann 227
 Ó Domhnaill, Niall 229, 231, 235
 Ó Domhnaill, Pádraig 224
 Ó Domhnalláin, Pádraic 221
 Ó Domhnuill, Uilliam 51, 52
 Ó Donaill, Niall 220, 222, 225, 227, 230, 231, 234, 235, 237
 Ó Donnchadha, Tadhg (pseud. lit. Tórna) 114, 136, 224, 237
 Ó Donnchú, Donncha 217
 Ó Drisceoil, Donal 115–117
 Ó Droighneáin, Micheál 231, 232
 Ó Droighneáin, Muiris 222
 Ó Dubhda, Peadar (pseud. lit. Cú Chulainn) 138–140, 216, 221, 222
 Ó Dubhda, Seán 219
 Ó Dubhghaill, Séamus 113, 191
 Ó Duibhne, Diarmuid 219
 Ó Dúnaighe, Seán 219
 Ó Faoláin, Tomás 237
 Ó Faracháin, Roibeárd 117–119, 121, 122, 124, 126, 223
 Ó Farachtáin, Pádraic 119, 120
 Ó Fiaich, Tomás 43
 Ó Fiannachta, Pádraig 52
 Ó Fionnáin, Mark 110, 112
 Ó Flainn, Micheál 226
 Ó Foghludha, Risteárd (pseud. lit. Fiachra Éilgeach) 110, 114, 217–219, 222–224, 227, 230, 231
 Ó Gallchobhair, Micheál 233
 Ó Gallchobhair, Tomás 228, 232–234
 Ó Gallchobhair, Séamus zob. Gallagher, James
 Ó Gallchomhair, Páidrag (pseud. lit. Muirgheinn) 220
 Ó Gaora, Colm 222, 223, 235, 236
 Ó Giollagáin, Conchúr 77, 80
 Ó Grianna, Domhnall 228, 230, 232, 237
 Ó Grianna, Séamus (pseud. lit. Máire) 128, 185, 191, 227, 228, 235
 Ó Griobhtha, Micheál 118, 138, 216, 221, 222, 224, 226, 231, 237
 Ó Guithín, Micheál 176, 177
 Ó Guithín, Pádraig 175
 Ó hAilín, Tomás 62, 74, 75
 Ó hAnnracháin, Peadar 219, 222, 223
 Ó hAnnracháin, Tadhg 85
 Ó h-Argáin, Conchubhar 225
 Ó hÉgeartaigh, Diarmuid 179, 220
 Ó hÉighneachain, Tomás 226, 227
 Ó hEithir Breandán 39–41, 43, 45, 46, 49, 61, 64, 67–69, 158
 Ó hEoghusa, Bonaventura 85
 Ó hÓgáin, Seán 223
 Ó Laighléis, Ré 175
 Ó Laoghaire, Diarmuid 221
 Ó Laoghaire, Donnchadh 234
 Ó Liatháin, Donnchadh (pseud. lit. An Rí Liath) 218, 223
 Ó Liatháin, Seán 236
 Ó Lochlainn, Colm 94–97, 194
 Ó Lochlainn, Gearóid 114, 221
 Ó Loingsigh, Mícheál 108
 Ó Loingsigh, Seán 218
 Ó Máille, Micheál 132, 221
 Ó Máille, Tomás 110, 114, 220, 235
 Ó Maolalaigh, Roibeárd 33
 Ó Maolaoide, Austin 140, 142, 145, 146, 170
 Ó Maolchatha, Séamus 223

- Ó Maolmhuidh, Froinsias 86
 Ó Mathghamha, Domhnall 218, 228, 234
 Ó Mileadha, Pádraig 220
 Ó Moghráin, Pádraig 226, 231, 233, 236
 Ó Monacháin, Ailbhe 223
 Ó Muimhneacháin, Conchubhar 220, 232
 Ó Muircheartaigh, Tomás 177
 Ó Muirgheasa, Énrí 218, 220, 221
 Ó Muirithe, Diarmaid 64
 Ó Muirthile Carraige, Seán 232
 Ó Murchadha, Dáil Colm 110
 Ó Murchadha, Tadhg 218
 Ó Murchú, Helen 30, 31
 Ó Murchú, Máirtín 30, 31
 Ó Murchú, Micheál 221
 Ó Neachtain, Eoghan 225, 232, 233
 Ó Neill, Áine 217
 Ó Néill, Séamus 221
 Ó Nualláin, Brian (pseud. lit.: Flann O'Brien, My-
 les na gCopaleen, George Knowall, Brother
 Barnabas) 10, 180–192, 254
 Ó Quinn, Aindrias 233
 Ó Rabhartaigh, Tadhg 223, 232, 237
 Ó Raghallaigh, Tomás 223
 Ó Raithbheartaigh, Toirdhealbhach 218
 Ó Rathaile, Tomás Proinsias 110, 216
 Ó Riagáin, Pádraig 75, 76, 80, 83, 105
 Ó Riain, Liam Pádraig 71, 219
 Ó Riain, Seán 63
 Ó Rinn, Liam 174, 218, 233
 Ó Ronáin, Maolmhuire 233
 Ó Ruadháin, Seán 179, 180, 219, 227, 228, 235–
 237
 Ó Séadghdha, Pádraig (pseud. lit. Conán Maol)
 217
 Ó Séaghdha, Tadhg Saor 142, 148, 216, 234
 Ó Searcaigh, Séamus 191, 223
 Ó Siadhail, Pádraig 203
 Ó Siochfhradha, Micheál 119, 148, 216, 217, 219,
 223–226, 232
 Ó Siochfhradha, Pádraig (pseud. lit. An Seabhac)
 110, 136, 168, 170, 172, 183, 225–227
 Ó Snodaigh, Pádraig 31, 208
 Ó Súilleabháin, Diarmuid 223, 228–230
 Ó Súilleabháin, Domhnall 222
 Ó Súilleabháin, Eoghan 173
 Ó Súilleabháin, Micheál 231
 Ó Súilleabháin, Muiris 117, 156, 157, 161, 162,
 171–174, 176, 184, 191
 Ó Súilleabháin, Pádraig 234
 Ó Súilleabháin, S. Labhrás 205
 Ó Súilleabháin, Seán 223
 Ó Súilleabháin, Seán 'Lís 172
 Ó Súilleabháin, Tadhg Gaelach 55, 59, 103, 149,
 217
 Ó Tiomanaidhe, Micheál 221
 Ó Tuama, Seán 156
 Ó Tuathaigh, Gearóid 75
 Ó'Begley, Conor 53
 Ó'Beirn, Cathal 233
 Ó'Brien Flann zob. Ó Nualláin, Brian
 Ó'Brien, John 54
 Ó'Brien, K. Cruise 233
 Ó'Brien, William 237
 Ó'Ceallaigh, Tadhg 167
 Ó'Connell, Daniel 63
 Ó'Connell, Frederick William 224
 Ó'Connor, Frank 234
 Ó'Connor, Thomas 51
 Ó'Connor, Ulick 61
 Ó'Crohan Thomas zob. Ó Criomhthain, Tomás
 Ó'Curry, Eugene 94
 Ó'Donnell Peadar 231
 Ó'Donohue, John 211
 Ó'Flaherty, Liam 116
 Ó'Flanagan, Michael 237
 Ó'Gallagher, James 89, 97
 Ó'Grady, Standish James 72, 132, 137, 138, 228,
 231
 Ó'Hanrahan, Michael 233
 Ó'Hussey Bonaventura zob. Ó hEoghusa, Bo-
 naventura
 Ó'Kelly, Seumas 228
 Ó'Kennedy, Mary zob. Ní Chinnéide, Máire
 Ó'Leary, Peter zob. Ua Laoghaire, Peadar
 Ó'Leary, Philip 113, 115, 117, 124, 125, 128, 129,
 140, 142, 155, 169, 174, 175, 188
 Ó'Neill, Séamus 117, 121, 123–125, 127
 Ó'Neill, Tim 211
 Ó'Nolan, Brian zob. Ó Nualláin, Brian
 Ó'Rahilly, Thomas Francis zob. Ó Rathaile,
 Tomás Proinsias
 Ó'Reilly, John Boyle 225
 Ó'Sullivan, Maurice zob. Ó Súilleabháin, Muiris
 Ó'Sullivan, Seán 140, 141, 189, 190, 193
 Ó'Sullivan, Timothy zob. Ó Súilleabháin, Tadhg
 Gaelach
 Ossowski, Stanisław 72, 139
 Ould, Hermon 233

- Packard, Frank L. 228
 Page, Tomás 111, 229
 Parker, Gilbert 235
 Parnell, Charles Stewart 66, 67, 71
 Patryk, święty 18, 42, 43, 58, 89, 220
 Pearse, Patrick Henry 68, 191, 235
 Peel, Robert 185
 Peirce, Charles Sanders 24, 25, 27
 Pender, Margaret J. 237
 Petrie, George 91–94, 194
 Philpotts, Eden 233
 Piatt, Donn 228, 230, 236
 Pike, Oliver G. 231
 Pléimeann, Seán 106
 Plutarch 228, 233, 234
 Pollard, Mary 31
 Porter, Jane 237
 Porter, William Sydney (pseud. lit. O. Henry) 234
 Posern-Zieliński, Aleksander 13
 Postgate, Raymond W. 234
 Powell, Humphrey 50
 Power, Patrick C. 182, 192
 Powers, Alan 141
 Purdon, Edward 40, 58, 83
 Puzskin, Aleksandr 141
- Quinlan, Ailin 158
- Rafroidi, Patrick 31
 Raine, Allen 228
 Reid, Thomas Mayne 229
 Reitz, Denys 237
 Richardson, John 87
 Roberts, Charles George Douglas 231
 Robinson, Lennox 229
 Robinson, Philip 197
 Robinson, Tim 180
 Roden, hrabia 91
 Roe, Peter 91
 Rogoż, Michał 74
 Rolleston, T.W. 72
 Ronayne, Liam 85
 Rosenstock, Gabriel 200, 201
 Rouse, Paul 143
 Różycki, Edward 19
 Rüdiger, Imhof 182
 Rulewicz, Wanda 73
 Russell, George (pseud. lit. AE) 71, 116
 Ryan, Salvador 85
 Ryan, William Patrick zob. Ó Riain, Liam Pádraig
- Sabatini, Rafael 234, 235
 Sabhaiste, Seán 222
 Saidléar, Annraoi 217, 218, 222
 Sapir, Edward 17
 Sapper zob. McNeile, H.C.
 Saussure, Ferdinand de 24
 Sayers, Peig 156, 157, 160, 162, 163, 175–177, 191
 Sayers, Seán 175
 Sayers, Tomás 175
 Schauman, Bella 47
 Schermerhorn, Richard 13, 16
 Schlette, Friedrich 40
 Scott, Walter 234, 235
 Seán a' Chóta zob. Ó Caomhánaigh, Seán Óg
 Sebeok, Thomas A. 25–28
 Seoighe, Seán (pseud. lit. Loch Measca) 118, 136, 217
 Seoighe, Tadhg S. 217
 Seton, Ernest Thompson 225
 Shakespeare, William 205
 Sharpe, Richard 55
 Sheehan, Patrick Augustine 126, 225, 228, 231
 Sherrif, Robert Cedric 231
 Sienkiewicz, Henryk 126, 234
 Sisson, Elaine 134, 143
 Skalska-Zlat, Marta 9
 Skelton, Robin 73, 192
 Skórka, Stanisław 74
 Smith, Anthony David 12–14
 Smith, Charles 154
 Smith, Patrick Graham 234
 Smithson, Annie Mary Patricia 132, 237
 Somers, Dermot 207
 Souvestre, Émile 141
 Stalley, Roger 23
 Stalmaszczyk, Piotr 39
 Standún, Pádraig 209
 Stanulewicz, Danuta 131
 Stapleton, Theobald 88, 103
 Steinhoff, Dirk 80
 Stephens, James 72
 Stevenson, Robert Louis 127, 224, 225, 228, 235, 237
 Stoker, Bram 228
 Strongbow zob. Clare, Richard fitz Gilbert de
 Strzelczyk, Jerzy 43, 47, 48
 Suarez, Michael Felix 74
 Sullivan, Edward 44
 Sullivan, Stack 15
 Sutro, Alfred 224

- Swift, Jonathan 61, 62, 234
 Sydow, Carl Wilhelm von 170
 Synge, John Millington 35, 72, 73, 81, 131, 136,
 164, 165, 174, 188, 224, 226
 Szczęśniak, Katarzyna 145
- Taylor, William Cooke 61
 Tchekov, Anton Pavlovich zob. Czechow, An-
 ton
 Thomson, D.P. 163
 Thomson, George Derwent zob. Mac Tomáis,
 Seóirse
 Timperley, C.H. 52
 Titley, Alan 34, 51, 126
 Todd, Loreto 34
 Toibín, Nioclás 216, 222, 225, 227, 232, 234
 Toibín, Seán 225, 227
 Tomaszewski, Andrzej 146
 Tone, Theobald Wolfe 226
 Tórna zob. Ó Donnachadha, Tadhg
 Trelawny, Edward John 234
 Trudgill, Peter 181
 Tudorowie, dynastia 33, 39, 49, 60, 61, 85, 97,
 102
 Turgieniew, Iwan 228
 Twain, Mark 172
- Ua Concheanainn, Pádraic 236
 Ua Duinnín, Pádraig 59, 103, 220
 Ua Laoghaire, Peadar 106, 107, 112, 133, 166,
 185
 Ua Maoileoin, Pádraig 154, 156
 Ua Murchadha, Diarmuid 235
 Ua Noraidh, Liam 220
 Ua Searcaigh, Séamus 110
 Uhlemann, Karl 96
 Uí Dhiosca, Úna, Bean (pseud. lit. Bláth Ai-
 tinne) 218, 222
 Uí Laighléis, Georóidín 113–116, 123, 126,
 128, 130, 147
- Venner, Mike 210
 Verne, Jules 237
 Vrtel-Wierczyński, Stefan 20
- Wadding, Luke 86
 Wagner, Heinrich 176
 Walker, Brian 31
 Walker, Thomas D. 193
 Wall, Maureen 61
 Wallace, Lew 127, 228, 231
 Waller, A.R. 50
 Walsh, Maurice 234
 Walsh, Patrick 31, 115, 133
 Ward, A.W. 50
 Wardhaugh, Ronald 13
 Watson, George J. 67, 71
 Watts, Richard 90, 91
 Wąsik, Elżbieta 29
 Wąsik, Zdzisław 36, 37, 79, 163
 Welch, Robert 9, 31, 34
 Wells, Herbert George 234, 237
 Werner, Martin 44
 Weyman, Stanley John 231, 235
 Whorf, Benjamin Lee 17
 Wiącek, Elżbieta 25
 Wilhelm III Orański, król Anglii, Szkocji i Ir-
 landii 61
 Williams, Eliot C. 224
 Williams, Jonathan 65
 Williams, Nicholas J.A. 101, 104
 Wilmot-Buxton, Ethel Mary 127, 226
 Woudhuysen, H.R. 74
 Wójcik, Agnieszka 39
 Wrona, Tomasz Marcin 25
- Yeats, Elizabeth Corbet (Lolly) 73, 211
 Yeats, Jack B. 142, 143
 Yeats, Susan Mary (Lily) 73, 211
 Yeats, William Butler 7, 71–73, 164
 Yngve, Victor H. 79, 163
- Zbierski, Teodor 23, 36, 138, 139
 Zelinsky, Wilbur 13
 Ziolkowski, Fabrice 45
- Żbikowska-Migoń, Anna 9
 Żebrowska, Ewa 80
 Żyłko, Bogusław 25, 28

Spis ilustracji

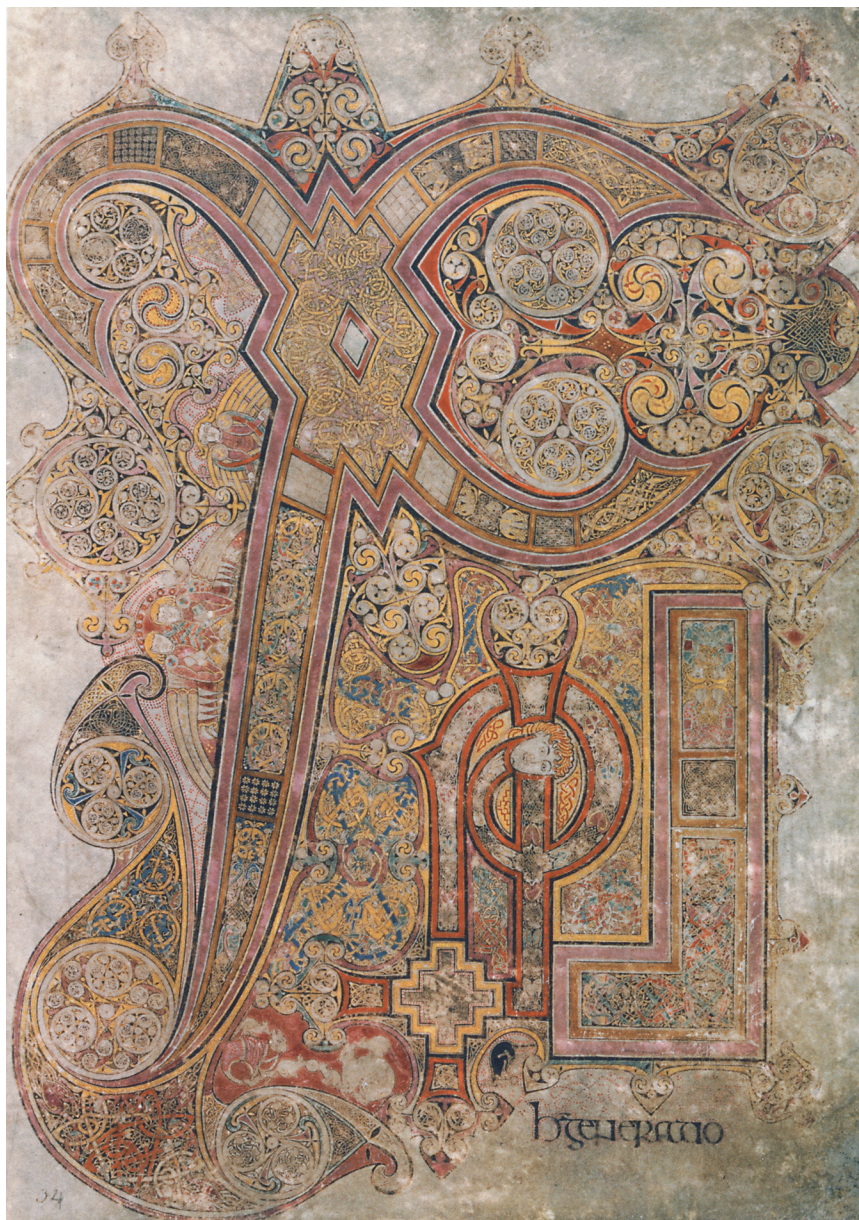
- Il. 1. Modlitwa *Ojcie nasz* w języku irlandzkim — przykład irlandzkiego kroju pisma (po lewej stronie), z zachowanymi znakami lenicji w postaci kropek nad literami *b, c, d, g, m i t*, oraz ta sama modlitwa złożona antykwą (po prawej stronie) z zastępującą kropkę literą *h* — graficzny sposób reprezentowania języka irlandzkiego, zwłaszcza w materiałach edukacyjnych, był kwestią sporną aż do lat sześćdziesiątych XX wieku. Za: P. Lynch, *An Introduction to the Knowledge of the Irish Language, as Now Spoken*, Dublin 1815, s. 29. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 2. Krój pisma Wattsa w W. Neilson, *An Introduction to the Irish language. In Three Parts: I. An Original and Comprehensive Grammar. II. Familiar Phrases and Dialogues. III. Extracts from Irish Books, and Manuscripts in the Original Character. With Copious Tables of the Contractions*, Achill 1843. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 3. Krój pisma Fry’a w *The Two First Books of The Pentateuch, or Books of Moses*, London 1819, s. 1. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 4. Krój pisma Figginsa w *Irish Minstrelsy, or, Bardic Remains of Ireland, with English Poetical Translations*, red. J. Hardiman, London 1831, s. 4. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 5. Krój Petrie A w *Annala Rioghachta Eireann: Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters, from the Earliest Period to the Year 1616. Edited from Mss. in the Library of the Royal Irish Academy and of Trinity College, Dublin, with a Translation, and Copious Notes, by John O’Donovan*, Dublin 1851, s. 80. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 6. Krój Petrie C w *Ancient Laws of Ireland*, Dublin-London 1869, s. 28. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- Il. 7. Krój pisma Newmana w E. O’Curry, *The Sick-Bed of Cuchulainn and the Only Jealousy of Eimer. (Quoted from the ‘Yellow Book of Slane’ in Leabhar na hUidhre) by Eugene Curry, M.R.I.A. From the Atlantis for July 1858, Dublin 1858, s. 32. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).*
- Il. 8. Krój Colum Cille na stronie wydawniczej Sign of the Three Candles (w tłumaczeniu napis głosi: „Trzy świece, które rozjaśniają każdą ciemność: prawda, natura, wiedza”). Za: C. Ó Lochlainn, *Irish Street Ballads: Collected and Annotated by Colm Ó Lochlainn and Adorned with Woodcuts from the Original Broadsheets*, Dublin-London 1939. Fot. Anna Ci-

- sło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
- II. 9. Próbką pisma ręcznego, którego form nauczano na lekcjach irlandzkiego jeszcze w pierwszej połowie XX wieku. Ten styl pisma miał sprawiać trudności irlandzkim uczniom. Za: U.J. Bourke, *The College Irish Grammar*, Dublin-London 1856. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
 - II. 10. Okładka książki przygodowej, wydanej przez Comhlucht Oideachais na hÉireann/Educational Company of Ireland — M. Ó Máille, *Naoi nGábhadh an Ghiolla Dhuibh*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1917. Zdobi ją ramka ornamentacyjna z motywem plecionki nawiązującej do stylistyki *Księgi z Kells*, obecnej również w inicjałach tytułu. Zdjęcie w domenie publicznej, <http://www.askaboutireland.ie/reading-room/life-society/irish-language-legends/bailiuchan-samuel-l-mac-urscealta/index.xml> (dostęp: 24.08.2016).
 - II. 11. Zdobione plecionką logo Ligi Gaelickiej ze strony tytułowej publikacji Connradh na Gaeidhlice. Za: P. Ó Conaire, *Bairbre ruadh: dráma éin-ghníomha a bhuaidh duais ag an Oireachtas, 1908*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Cregan Library DCU.
 - II. 12. Obwoluta oraz strona 7 z *Soineann's Doineann* Micheála Ó Siochfhradha z 1953 roku. Książka ze zbiorów prywatnych. Fot. Anna Cisło.
 - II. 13. Ozdobny inicjał z przedmowy do T.G. Ó Súilleabháin, *The Pious Miscellany, and Other Poems*, Dublin 1868. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
 - II. 14. Winiety en tête oraz finalik z motywami irlandzkiej plecionki, powszechnie wykorzystywane na początku XX wieku. Fot. Anna Cisło.
 - II. 15. Kaszta z zestawem inicjałów z motywem plecionki oraz wybrane ozdobne inicjały utrwalone w metalu umieszczonym na drewnianych klockach. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Músaem Náisiúnta Cló/National Print Museum (Narodowego Muzeum Druku) w Dublinie.
 - II. 16. Obwoluta *An t-Oileánach* (1967) i okładka *An Béal Bocht* (1941). Zdjęcia z aukcji internetowych.
 - II. 17. Początek rozdziału 1. *An Béal Bocht*, wydanie Cló Dolmen z 1964 roku. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Biblioteki Narodowej Irlandii (National Library of Ireland).
 - II. 18. *Leabhair As Gaeilge* — książki po irlandzku w księgarni Waterstones przy Patrick Street w Cork, luty 2014 roku. Fot. Anna Cisło.

Ilustracje na wklejce

- II. I. Strona Chi Rho z *Księgi z Kells*. Za: *Book of Kells. Calendar 2013*, Real Ireland Design, Trinity Collage Dublin, Picture Press.ie Ltd, Wicklow.
- II. II. Ilustracja na obwolucie książki S.J. O'Grady, *Teacht Chúchulainn*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933; fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm; posąg Cuchulainna w budynku Poczty Głównej przy O'Connell Street w Dublinie; fot. Anna Cisło.
- II. III. Obwoluta książki [P. Ó Dubhda] Cú Chulainn, *Cáith agus Grán*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.
- II. IV. Obwoluta książki M. Mac Liammhóir, *Lá agus Oidhche*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.

- Il. V. Na dole, po lewej: obwoluta książki T. Ó Criomhthain, *Allagar na hInise*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1928; fot. Anna Cisło, zdjęcie dzięki uprzejmości Máirín Daly. Po prawej: obwoluta książki [M. Mac Cumhaill] Fionn Mac Cumhaill, *Iascaire na gCiabh-Fholt Fionn*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1955; fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.
- Il. VI. Obwoluta książki T.S. Ó Séaghdha, *Dhá Sgéal*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.
- Il. VII. Ilustracja na standardowej obwolucie An Gúm z książki *Fiche Gearrscéal*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1930. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.
- Il. VIII. Obwoluta książki W. Collins, *An Ré-Sheód*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości An Gúm.
- Il. IX. Pozostałości wioski na Wielkiej Blasket widziane od strony morza. Fot. Anna Cisło.
- Il. X. Wielka Blasket — widok z wyspy na pozostałości wioski i plażę. Fot. Anna Cisło.
- Il. XI. Obwoluta książki T. Ó Criomhthain, *An t-Oileánach*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1929. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Máirín Daly.
- Il. XII. Obwoluta książki M. Ó Súilleabháin, *Fiche Blian ag Fás*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1933. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Máirín Daly.
- Il. XIII. Obwoluta książki P. Sayers, *Peig*, Baile Átha Cliath [Dublin] 1936. Fot. Anna Cisło, zdjęcie wykonane dzięki uprzejmości Máirín Daly.
- Il. XIV. Okładka (po lewej) i wewnętrzne ukształtowanie (po prawej) książki D. Mac Síthigh, D. Lieb, *Allagar na gCloch/Stone Chat*, An Daingean 2007 (druk offsetowy). Książka ze zbiorów prywatnych. Fot. Anna Cisło.
- Il. XV. Stylizowany krój pisma i motyw plecionki na obwolucie książki J. O'Donohue, *Anam Cara*, London 1997. Książka ze zbiorów prywatnych. Fot. Anna Cisło.
- Il. XVI. Ikony i symbole na okładce książki M. Heaney, *Za dziewiątą falą. Księga legend irlandzkiej*, Kraków 2014. Książka ze zbiorów prywatnych. Fot. Anna Cisło.



II. I
Strona Chi Rho
z Księgi z Kells



Il. II
Ilustracja na
obwolucie książki
S.J. O'Grady, *Teacht
Chúchulainn*,
Baile Átha Cliath
[Dublin] 1933;



Posąg Cuchulainna
w budynku Poczty
Głównej przy
O'Connell Street
w Dublinie

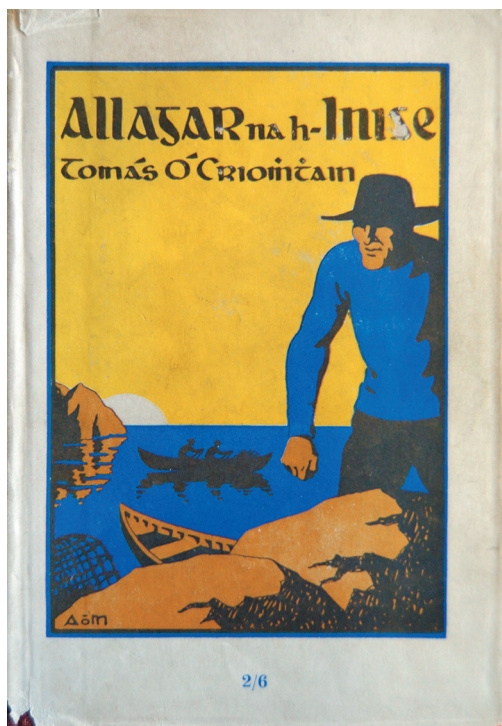


II. III
Obwoluta książki
[P. Ó Dubhda]
Cú Chulainn,
Cáith agus Grán,
Baile Átha Cliath
[Dublin] 1929



II. IV
 Obwoluta książki
 M. Mac
 Liammhóir,
*Lá agus
 Oidhche*, Baile
 Átha Cliath
 [Dublin] 1929

II. V
 Na dole, po lewej: obwoluta
 książki T. Ó Criomhthain,
Allagar na hInise, Baile
 Átha Cliath [Dublin] 1928;
 po prawej: obwoluta książki
 [M. Mac Cumhail] Fionn Mac
 Cumhail, *Iascaire na gCiabh-
 Fholt Fionn*, Baile Átha Cliath
 [Dublin] 1955





II. VI
 Obwoluta książki
 T.S. Ó Séaghdha,
Dhá Sgéal,
 Baile Átha Cliath
 [Dublin] 1929

II. VIII
 Obwoluta książki
 W. Collins,
An Ré-Sheód,
 Baile Átha Cliath
 [Dublin] 1933



II. VII
 Ilustracja na standardowej
 obwolucie *An Gúm*
 z książki *Fiche Gearrscéal*,
 Baile Átha Cliath
 [Dublin] 1930





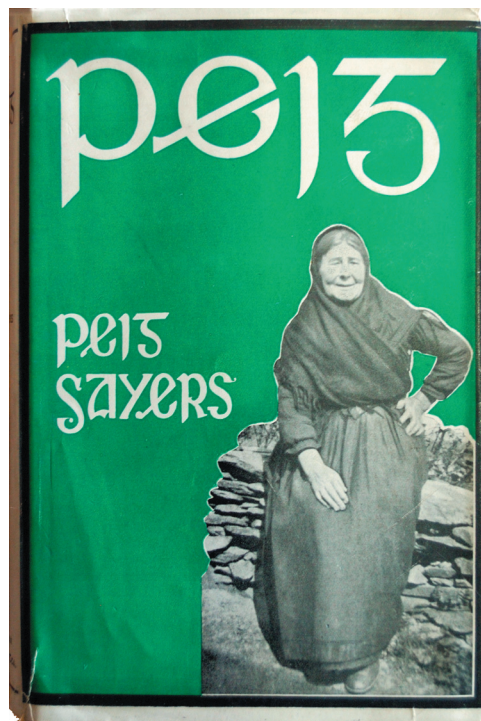
Il. IX
Pozostałości
wioski na
Wielkiej Blasket
widziane od
strony morza



Il. X
Wielka Blasket
— widok z wyspy
na pozostałości
wioski i plażę



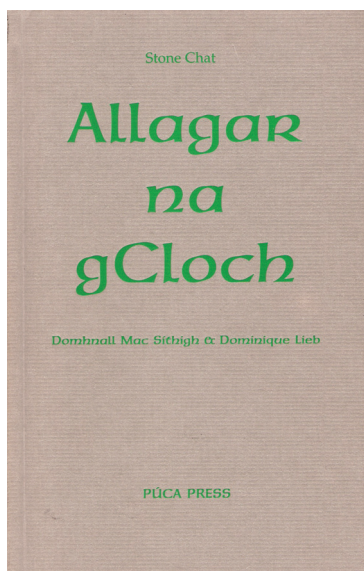
II. XI
 Obwoluta książki
 T. Ó Criomhthain,
An t-Oileánach,
 Baile Átha Cliath [Dublin] 1929



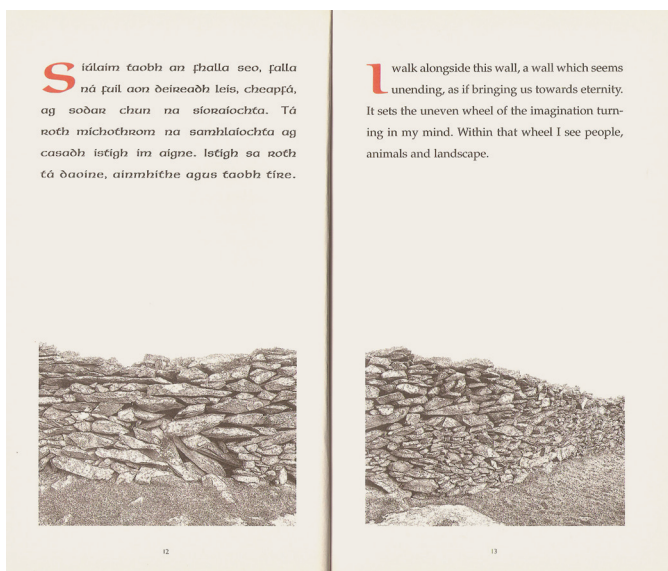
II. XIII
 Obwoluta książki
 P. Sayers, *Peig*,
 Baile Átha Cliath
 [Dublin] 1936

II. XII Obwoluta książki
 M. Ó Súilleabháin,
Fiche Blián ag Fás,
 Baile Átha Cliath [Dublin] 1933

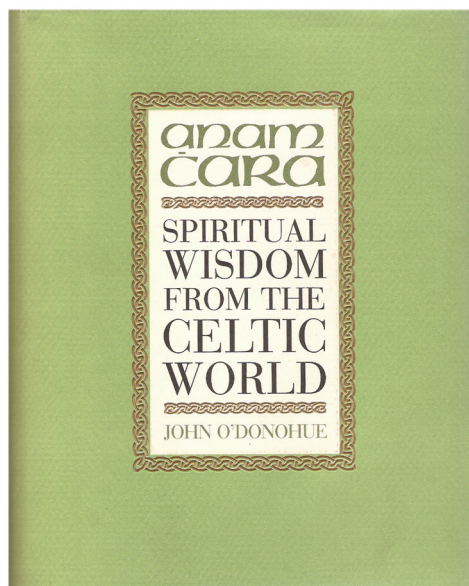




II. XIV
Okładka (po lewej) i wewnętrzne
uksztaltowanie (po prawej) książki
D. Mac Sithigh & D. Lieb,
Allagar na gCloch/Stone Chat,
An Daingean 2007 (druk offsetowy)



II. XVI
Ikony i symbole na okładce książki
M. Heaney, *Za dziewiątą falą. Księga
legend irlandzkich*, Kraków 2014



II. XV
Stylizowany krój pisma i motyw
plecionki na obwolucie książki
J. O'Donohue, *Anam Ćara*,
London 1997

